

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

**ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
УЧНІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ**

Посібник

Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах
*(Лист Інституту модернізації змісту освіти МОН України
від 28.10.2016 № 2.1/12-Г-789)*

**Київ
2016**

УДК 37.035:355.01:172.15:374
ББК 74200:68.49(2)9:74.200.58
В 42

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України
(протокол № 4 від 31 березня 2016 року)*

Рецензенти

Тимошенко О. В., доктор педагогічних наук, професор, декан факультету фізичного виховання та спорту Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Коновець С. В., доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник лабораторії громадянського і морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України

В 42 Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посіб.
/ уклад. М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик,
Б. Шаповалов, З. Діхтяренко, І. Білоцерківець. – К. : ПАЛИВОДА А. В.,
2016. – 232 с. .; табл., рис.

ISBN 978-966-437-484-9.

У посібнику визначено та обґрунтовано сутність і зміст військово-патріотичного виховання у процесі позакласної роботи; представлено критерії та показники визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів загальноосвітніх навчальних закладів; висвітлено форми та методи підготовки допризовної молоді у процесі позакласної роботи; формування в учнівської молоді мотивації до військової служби під час позакласної роботи; визначено ефективність застосування в загальноосвітніх школах організаційно-педагогічних умов військово-патріотичного виховання та підготовки учнівської молоді до військової служби у Збройних Силах України.

Видання буде корисним викладачам предмета „Захист Вітчизни“, фізичної культури, тренерам спортивних гуртків і секцій, усім, хто задіяний у військово-патріотичному вихованні юного покоління.

**УДК 37.035:355.01:172.15:374
ББК 74200:68.49(2)9:74.200.58**

ISBN 978-966-437-484-9

© Інститут проблем виховання НАПН України, 2016
© ПАЛИВОДА А. В., 2016

		Зміст	
Вступ		4
1.	Становлення і розвиток змісту військово-патріотичного виховання в науковій літературі.....		5
2.	Методика військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи.....		15
2.1.	Патріотичне виховання молодших підлітків засобами художньої літератури.....		15
2.2.	Критерії, показники та рівні військово-патріотичної вихованості молодших підлітків.....		25
2.3.	Педагогічні умови активізації військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи.....		35
2.4.	Військово-патріотичне виховання молодших підлітків під час позакласної роботи.....		46
3.	Військово-патріотичне виховання старших підлітків у процесі занять хортингом.....		57
3.1.	Стан роботи загальноосвітніх навчальних закладів із військово-патріотичного виховання учнів у процесі занять хортингом.....		57
3.2.	Єдність школи та сім'ї у військово-патріотичному вихованні.....		71
3.3.	Зміст військово-патріотичного виховання учнів у процесі занять хортингом.....		79
4.	Методи військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітньої школи.....		89
4.1.	Стан розробленості класифікації методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді.....		89
4.2.	Визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку.....		96
4.3.	Критерії та показники військово-патріотичної вихованості допризовної молоді.....		103
5.	Формування у старшокласників готовності до військової служби в процесі військово-патріотичного виховання.....		111
5.1.	Основні фактори формування в юнаків готовності до військової служби.....		111
5.2.	Вплив соціального оточення на формування у старшокласників ціннісних орієнтацій на військову службу.....		121
5.3.	Формування у старшокласників мотивації до служби в Збройних Силах України у процесі військово-патріотичного виховання.....		132
6.	Військово-патріотичне виховання молоді засобами поліцейського хортингу.....		143
	Висновки		150
	Список рекомендованої літератури.....		154
	Додатки.....		168

Вступ

Доцільність дослідження проблеми військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів у процесі позакласної роботи визначається орієнтацією педагогічної теорії і практики на розробку сучасних методик військово-патріотичного виховання, що сприяють підвищенню ефективності виховного процесу в загальноосвітніх школах, позашкільних навчальних закладах та військово-патріотичних об'єднаннях. Особливої значущості набула проблема військово-патріотичного виховання учнівської молоді в сучасних умовах нестабільного суспільного життя, окупації українських територій сусідньою державою, збройних акцій терористів у східних регіонах нашої держави. Підвищення військово-патріотичної вихованості підростаючого покоління сприятиме захисту національних інтересів свого народу, відновленню територіальної цілісності Української держави й підготовки молоді до військової служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Актуальність дослідження проблеми військово-патріотичного виховання також зумовлена: зниженням інтересу юнаків до військово-патріотичних заходів у зв'язку з дією сильніших факторів (телебачення, комп'ютерні ігри, Інтернет-проекти тощо) й недостатньою кількістю уроків з предмета „Захист Вітчизни“ та фізичної культури на тиждень; відсутністю організованої оборонно-масової та спортивної роботи за місцем проживання школярів і недоліками впровадження в загальноосвітніх навчальних закладах сучасних форм військово-патріотичного виховання молоді; відставанням наукових розробок з військово-патріотичного виховання й суспільною необхідністю його термінового впровадження; дією негативних тенденцій щодо зниження значущості й актуальності військово-патріотичної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах і недостатнім контролем за станом і результатами військово-патріотичної роботи в цих навчальних закладах з боку керівництва освітою; невідповідністю між кваліфікацією викладачів предмета „Захист Вітчизни“ й низькою якістю військово-патріотичного виховання старшокласників, проведення масових військово-патріотичних заходів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах.

Мета посібника – визначення й обґрунтування сутності та змісту військово-патріотичного виховання у процесі позакласної роботи; розроблення критеріїв та показників діагностування рівнів військово-патріотичної вихованості учнів загальноосвітніх навчальних закладів; визначення форм і методів військово-патріотичної підготовки допризовної молоді у процесі позакласної роботи; формування в учнів мотивації до військової служби під час позакласної роботи; визначення ефективності застосування в загальноосвітніх школах організаційно-педагогічних умов військово-патріотичного виховання та підготовки учнівської молоді до військової служби у Збройних Силах України.

Викладені в посібнику теоретичні положення й методичні рекомендації розроблені відповідно до Закону України „Про загальний військовий обов'язок і військову службу“, Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, Державного стандарту освітньої галузі „Здоров'я і фізична культура“ та „Захист Вітчизни“, навчальної програми з предмету „Захист Вітчизни“ та інших нормативних документів з допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл у процесі позакласної роботи.

Автори розділів і підрозділів посібника: М. Д. Зубалій (вступ, розділ 1, підрозділи 4.1–4.3); І. П. Білоцерківець (підрозділ 2.1); О. І. Остапенко (підрозділи 2.2–2.4); М. В. Тимчик (підрозділи 3.1–3.3); В. В. Івашковський (підрозділи 5.1–5.3, висновки); Б. Б. Шаповалов (розділ 6); З. М. Діхтяренко (додатки).

1. Становлення і розвиток змісту військово-патріотичного виховання в науковій літературі

Вивчення й аналіз педагогічної літератури [2; 3; 4; 7; 8; 9; 12; 13; 14], в якій досліджується сутність і зміст поняття „військово-патріотичне виховання“, показують, що воно має теоретико-методичне та практичне значення. Правильне визначення сутності й змісту цього поняття впливає на розвиток теорії і методики військово-патріотичного виховання, зміцнення його зв'язків з практикою, пошук ефективних форм і засобів підготовки допризовної молоді до військової служби в Збройних Силах України. Від правильного розуміння сутності й змісту цього поняття також залежить ефективність військово-патріотичної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, подолання викладачами предмета „Захист Вітчизни“ труднощів у таких важливих сферах їхньої щоденної практичної діяльності, як формування в учнів старших класів позитивного ставлення до військової служби, виховання високих патріотичних якостей, здійснення індивідуального підходу до військово-патріотичного виховання допризовної молоді в процесі навчання, позакласної і позашкільної оборонно-масової та спортивної роботи.

Разом із тим вивчення змісту монографій, навчально-методичних посібників, брошур, методичних рекомендацій і статей з військово-патріотичного виховання засвідчує, що в більшості проаналізованих праць автори не визначають сутності й змісту цього поняття. Вони використовують зазначене словосполучення як таке, що давним-давно визначене в науково-педагогічній літературі й усім відоме. Але практика роботи загальноосвітніх навчальних закладів показує, що не всі фахівці, в тому числі й ті, що працюють у галузі військово-патріотичного виховання й допризовної підготовки учнівської молоді, глибоко розуміють сутність і зміст цього поняття. У більшості наукових праць, присвячених цій проблемі, автори переважно описують організаційні форми, методи, прийоми й розкривають конкретний досвід роботи викладачів предмета „Захист Вітчизни“ загальноосвітніх навчальних закладів та громадських оборонно-спортивних організацій, що готують допризовну молодь до військової служби в Збройних Силах України.

Вивчення і аналіз педагогічних словників, монографій, дисертаційних досліджень та інших наукових праць свідчать, що й до цього часу немає загально визначеного наукового трактування сутності й змісту поняття „військово-патріотичне виховання“. Більше того, його сутність і зміст багатьма дослідниками формулюються по-різному. В їхніх працях не завжди повно й точно визначається мета, завдання і зміст військово-патріотичного виховання різних вікових категорій учнів та допризовної молоді в загальноосвітніх школах та позашкільних навчальних закладів. Це негативно позначається на результативності наукових розробок та ефективності військово-патріотичного виховання, оборонно-масової і спортивної роботи з учнями старших класів загальноосвітніх шкіл та інших організацій, що здійснюють підготовку допризовної молоді до військової служби в Збройних Силах України.

Одним із перших авторів, який намагався узагальнити передовий досвід роботи і на цій основі дати аналіз військово-патріотичному вихованню, розглянути його комплексно, визначити функції, сутність і зміст цього поняття, а також розкрити форми і методи пропаганди серед шкільної молоді ідей патріотизму й

підготовки до захисту Вітчизни вважається Л. С. Сквирський [14]. Він зазначив, що перше місце у військово-патріотичному вихованні посідає пропаганда бойових традицій народу і його Збройних Сил. Ці традиції – джерело гордості людей, найважливіший засіб виховання нового покоління учнівської молоді. В бойових традиціях закладена сила прикладу самовідданого виконання військового обов'язку старшими поколіннями, завдяки яким героїзм і мужність стали нормами поведінки кожної людини.

„Серцевину військово-патріотичного виховання, зазначає Л. С. Сквирський, повинна складати пропаганда військових знань“ [14, с. 10]. Поряд з ними велике виховне значення має проведення свят, присвячених найважливішим датам з історії Збройних Сил, урочисте винесення бойових прапорів, розповіді про героїчні шляхи військових частин і з'єднань на святкових вечорах, туристські походи місцями бойової слави й партизанськими стежками, ознайомлення учнівської молоді з сучасним життям і побутом воїнів армії і флоту, створення кутків бойової слави, зльоти допризовної молоді, спортивні змагання і воєнізовані естафети, збір матеріалів про учасників бойових дій, військово-спортивні ігри, свята військових пісень, упровадження елементів військових ритуалів, лекторії на військово-патріотичні теми, зустрічі з ветеранами й учасниками Другої світової війни, змагання з військово-технічних видів спорту тощо.

Л. А. Бублик і Н. І. Іванов першими серед науковців і пропагандистів військово-патріотичної роботи дали в 1966 році визначення сутності поняття „військово-патріотичне виховання“, ідеологізували його, виходячи з вимог того часу. Вони відмітили, що військово-патріотичне виховання молоді – найважливіша частина ідеологічної і організаторської роботи. Це систематична і цілеспрямована дія партійних, профспілкових, оборонно-спортивних та інших громадських організацій на свідомість і поведінку допризовної молоді, щоб прищепити їй якості, необхідні для виконання свого обов'язку щодо захисту Вітчизни. В його основі, зазначають автори, має бути виховання полум'яних патріотів своєї Батьківщини, готових у будь-який момент виступити на її захист від посягань агресорів [2, с. 5].

На думку авторів, військово-патріотичне виховання має охоплювати: роз'яснення молоді ідей і положень з питань виховання патріотизму й підготовки до захисту Вітчизни; пропаганду героїчного минулого й сучасного нашого народу, славної історії і бойових традицій Збройних Сил; поширення військових знань; прищеплення юнакам і дівчатам практичних навичок військової справи; надання допомоги молоді призовного віку в підготовці до служби в армії. Крім цього, військово-патріотичне виховання є могутнім засобом виховання допризовної і призовної молоді в дусі любові до Збройних Сил, підтримки їх у постійній бойовій готовності до захисту Батьківщини. Воно покликане формувати у молодих людей прагнення вивчати військову справу, здобувати військово-технічні спеціальності, загартувувати себе фізично, самостійно готуватися до служби в армії, самовіддано працювати, підвищувати свою загальноосвітню підготовку, робити гідний внесок в укріплення економічної і військової могутності нашої держави [2, с. 5].

Пізніше в іншій праці Л. А. Бублик уточнив, що військово-патріотичне виховання нерозривно пов'язане з політичним, моральним, трудовим і правовим вихованням, покликане всіма специфічними формами, методами й засобами впливати на формування свідомості й почуттів людини, виховувати у неї готовність до відпору агресії, особисту відповідальність за захист своєї Батьківщини.

Серцевину військово-патріотичного виховання, зазначає автор, складає морально-політична підготовка, в процесі якої у молодих людей формуються переконання, почуття патріотизму та інтернаціоналізму. Військово-патріотичне виховання має проводитися лише за умов всебічного, гармонійного розвитку особистості, яка „поєднає в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість“. Важливе місце в його змісті посідають питання військово-патріотичної підготовки, під час якої у молодих людей виробляються якості, обумовлені специфікою військової служби, бойової діяльності й необхідністю виконання військового обов'язку. На думку науковця, військово-патріотичне виховання має бути безперервним цілеспрямованим процесом формування в допризовної і призовної молоді морально-політичних, психологічних і бойових якостей, необхідних для виконання завдань щодо захисту своєї Батьківщини.

Обґрунтовуючи сутність і зміст військово-патріотичного виховання підростаючого покоління, відомий військовий діяч О. О. Єпішев назвав його справою величезної державної ваги. Виходячи з ідеологічних настанов того періоду, він наголосив, що військово-патріотичне виховання нерозривно пов'язане з формуванням нової людини – переконаної, активної, яка глибоко розуміє свій громадянський обов'язок у справі захисту своєї Вітчизни [5, с. 5]. Пізніше в іншій своїй науковій праці Олександр Олександрович розкрив взаємозв'язок військово-патріотичного виховання з іншими напрямками виховної роботи. Він перший висунув положення про те, що військово-патріотичне виховання є частиною загального виховання й указав на глибокий внутрішній взаємозв'язок військово-патріотичного виховання з ідейно-політичним, трудовим, моральним і фізичним вихованням. Виходячи з цих ідеологічних установок, він також коротко розкрив зміст і форми пропаганди військово-патріотичного виховання серед допризовної і призовної молоді та дорослих.

У цей період С. А. Грановський і А. І. Фіш обґрунтували класовий характер і методологічну основу військово-патріотичного виховання молоді, розкрили форми його організації у загальноосвітніх школах, зв'язок з бойовими і трудовими традиціями. На думку вчених, військово-патріотичне виховання має бути спрямоване на формування ідейно зрілих і переконаних патріотів своєї Батьківщини, непримиренних до її ворогів; виховання фізично сильної, загартованої молоді, готової стійко переносити будь-які труднощі бойового життя; виховання любові до воїнів і поваги до їхньої ратної праці; мобілізацію людей на підвищення обороноздатності країни; виховання в призовної молоді прагнення до військових знань і військово-технічної підготовки [4, с. 5]. Обґрунтовуючи сутність військово-патріотичного виховання, науковці зазначають, що воно тісно зв'язане з бойовими традиціями старших поколінь. Особливу цінність для військово-патріотичного виховання мають бойові традиції Збройних Сил, у яких „сконцентровано все краще, що є в нашого народу, що здійснив він, чим прославився у багатовіковій боротьбі за волю і незалежність Батьківщини. В бойових традиціях наша молодь черпає великі духовні сили, знаходить чудові зразки для наслідування“ [4, с. 6].

На думку авторів, дієвими формами військово-патріотичного виховання в загальноосвітніх школах є зльоти, зустрічі з прославленими воїнами-фронтовиками, вивчення історії бойового шляху військових частин, боротьба за присвоєння школі імені героя Великої Вітчизняної війни, урочисті вечори, створення музеїв бойової слави військових частин, шефство воїнів над загальноосвітніми школами, спільні вечори школярів і воїнів шефських частин, робота загонів слідопитів, заняття у

військово-технічних гуртках, підготовка до складання нормативів фізкультурного комплексу, робота поста № 1, участь у походах місцями бойової слави, військово-туристські естафети, догляд за пам'ятниками і могилами загиблих воїнів, написання історій вулиць, загальноосвітніх шкіл, робота юних пропагандистів з поширення військово-патріотичних знань, написання творів військово-патріотичної тематики, військово-спортивні змагання, воєнізовані ігри на місцевості, використання елементів військових ритуалів, робота університетів майбутнього воїна та ін.

Розглянуті вище теоретичні положення про сутність (Л. С. Сквирський, Л. А. Бублик, Н. І. Іванов) і взаємозв'язок (О. О. Єпішев, С. А. Грановський, А. І. Фіш) військово-патріотичного виховання з іншими напрямками виховання використовувалися з різними доповненнями і незначними змінами в педагогічній літературі й наукових дослідженнях до середини 80-х років минулого століття. Їх дотримувалися Н. П. Аксенова, М. М. Агаєв, В. А. Безродний, А. М. Борисовський, Л. Р. Болотіна, В. П. Попов, А. Г. Прокоф'єв, С. В. Калініна, А. М. Лолула, В. Ф. Новосельський, В. В. Третьяков, Т. М. Шашло, В. С. Чудний та інші. Вони також розглянули й доповнили зміст і сутність військово-патріотичного виховання, виходячи з мети, завдань та предметів своїх досліджень. Спільним у їхніх працях є розгляд військово-патріотичного виховання як частини комуністичного виховання, яка пов'язана, уточнюють Г. К. Мосолов і В. Г. Количев, з формуванням у молоді морально-політичних, бойових і психологічних якостей, необхідних для виконання священного обов'язку щодо захисту Вітчизни [10, с. 45]. На думку вчених, військово-патріотичне виховання допризовної і призовної молоді охоплює також військову, військово-технічну і фізичну підготовку. У своїй же попередній праці, присвяченій методологічним проблемам військово-патріотичного виховання молоді, Г. К. Мосолов дотримувався дещо іншої думки. Він відмічав, що військово-патріотичне виховання є безпосереднім продовженням патріотичного виховання, яке спрямоване на формування у дорослих людей і особливо молоді всієї сукупності морально-політичних, бойових і психологічних якостей, необхідних для виконання священного обов'язку щодо захисту Вітчизни [11, с. 67].

Іншого підходу до визначення сутності військово-патріотичного виховання дотримувалася в 60-ті роки минулого століття З. Г. Цимерінова. У своїй дисертаційній роботі вона зазначає, що „оскільки метою військово-патріотичного виховання є формування певних моральних якостей, що характеризують всебічну підготовку майбутнього воїна, то воно належить і до морального виховання і є його частиною“ [16, с. 11]. Методи морального виховання (переконання, привчання, схвалення, покарання, змагання, особистий приклад та ін.) є, природно, й методами військово-патріотичного виховання молоді. Проте організаційні форми, що в ньому застосовуються, специфічні. Ось чому є всі підстави, зазначає дослідниця, стверджувати, що військово-патріотичне виховання майбутнього воїна – відносно самостійна частина морального виховання. Це положення має увійти й у визначення сутності військово-патріотичного виховання.

Формування моральних якостей у майбутнього воїна, або, як їх називають у військовій педагогіці [16, с. 227], – „морально-бойових якостей“ (дисциплінованості, наполегливості, стійкості, ініціативи, сміливості, хоробрості, відваги, мужності, героїзму, готовності до самопожертви, волі тощо), зазначає З. Г. Цимерінова, тісно пов'язане з активним, цілеспрямованим процесом оволодіння військовими знаннями й навичками, із засвоєнням моральних норм, прийнятих у Збройних Силах.

Зрозуміло, відмічає вчена, що майбутній воїн не може знаходити задоволення в „споглядальному патріотизмі“, він повинен прагнути до активної військово-патріотичної діяльності, свідомо готувати себе до майбутньої військової служби, вмiлого захисту своєї Батьківщини. Звідси висновок про те, що військово-патріотичне виховання нерозривно пов'язане з військово-освітньою роботою і військово-фізичною підготовкою. Тому у визначенні сутності військово-патріотичного виховання має знайти своє вираження мета цієї виховної діяльності. А саме – формування моральних якостей воїна-патріота, виховання готовності до захисту Вітчизни, поваги до ратної праці воїнів, до героїчних традицій нашого народу і Збройних Сил, любові до військової служби і військової професії. Ураховуючи ці положення, З. Г. Цимерінова дає таке визначення: „Військово-патріотичне виховання – це відносно самостійна частина морального виховання, нерозривно пов'язана з військово-освітньою роботою і військово-фізичною підготовкою, яка полягає в формуванні моральних якостей воїна-патріота, у вихованні готовності до захисту Вітчизни, любові й поваги до героїчних традицій народу і Збройних Сил та військової професії“ [16, с. 12].

Аналіз досліджень інших авторів 70–80-х років минулого століття засвідчує, що найбільш суттєві розходження у них спостерігаються в питаннях співвідношення військово-патріотичного виховання та тієї чи іншої частини загального виховання або ідеологічної роботи. Наприклад, І. Ш. Ослянський, не вдаючись у специфіку й педагогічну сутність цього поняття, стверджує, що військово-патріотичне виховання – найважливіша частина ідеологічної роботи щодо виховання народу, і особливо молоді. В. Ю. Зверев, М. Б. Калмиков і А. М. Мамаєв вважають військово-патріотичне виховання молоді найважливішою галуззю ідеологічної роботи. В. П. Радзиховський зазначає, що військово-патріотичне виховання є одним із напрямів ідейно-виховної роботи. Г. В. Средин стверджує, що військово-патріотичне виховання молоді є і невід'ємною частиною загального виховання, й одним із найважливіших напрямів ідеологічної виховної роботи, становлячи, разом із тим, одну із найважливіших галузей партійної діяльності щодо зміцнення обороноздатності країни, підготовки народу, передусім молоді, до захисту Вітчизни. І саме в цьому, зазначає науковець, полягає неперехідне значення військово-патріотичного виховання [15].

Немає єдиного підходу до визначення місця військово-патріотичного виховання в системі загального виховання і в інших авторів. Наприклад, Т. К. Ахаян розглядає військово-патріотичне виховання як специфічну частину ідейно-політичного виховання; М. М. Сеїдов – як складник ідейно-морального виховання; Л. Т. Рудченко – як грань або підструктурний елемент (підсистему) патріотичного виховання; Р. Н. Овчинніков – як фактор формування морального досвіду старшокласників; І. А. Алішев – як частину патріотичного виховання; Н. Н. Єфімов і Ю. І. Дерюгін – як складник ідейно-політичного виховання; Е. Л. Васіна – як елемент морального виховання; З. Г. Цимерінова – як відносно самостійну частину морального виховання. Такі підходи дослідників впливали й на неоднозначне визначення сутності військово-патріотичного виховання.

Наприклад, Н. М. Конжієв, який досліджував систему військово-патріотичного виховання в загальноосвітніх школах, дійшов висновку, що воно є специфічним видом виховання, органічно пов'язаним з формуванням в учнів старших класів почуття патріотизму. На думку дослідника, у патріотичній свідомості різні сторони та елементи цього почуття тісно взаємозв'язані і взаємно переплетені.

Тому було б неправильно різко диференціювати патріотичне й військово-патріотичне виховання. Також неправильно і їх ототожнювати, тому що за патріотичного виховання діапазон джерел і засобів формування у школярів любові до Батьківщини значно різноманітніший, ніж під час проведення військово-патріотичного виховання молоді. Наприклад, якщо бойові, трудові та інші традиції є важливим засобом патріотичного виховання взагалі, то в системі військово-патріотичного виховання провідне місце належить бойовим традиціям [8]. У зв'язку з цим науковець визначає військово-патріотичне виховання як „спеціальний, цілеспрямований, пізнавальний і систематичний процес формування у школярів готовності до захисту Вітчизни“ [8, с. 18]. Воно спирається на патріотизм, що виховується на бойових традиціях, на зразках самовідданого служіння Вітчизні в сучасних умовах. Тому у військово-патріотичному вихованні, зазначає дослідник, необхідно розглядати дві взаємозв'язані сторони: виховання патріотизму й прилучення старших школярів до такого соціального досвіду, як захист Вітчизни, в основі якого лежить любов до своєї Батьківщини.

Н. А. Білоусов вважає, що військово-патріотичне виховання є частиною загального виховання нашого народу. Це та ланка військово-патріотичного виховання, зазначає вчений, у якій формуються: військово-патріотичні погляди і переконання молоді, думки й поняття, пов'язані зі священним обов'язком захисника Вітчизни; високі патріотичні почуття й любов до Батьківщини; колективізм і товариська взаємовиручка в бойових умовах; соціально значуще ставлення призовної молоді до військової служби й героїчних традицій нашого народу; вольові якості особистості майбутнього захисника Батьківщини, його вміння долати психологічні й фізичні труднощі; здатність і готовність віддати свої сили, знання й уміння, а якщо потрібно, то й життя, для захисту своєї Вітчизни від ворога [1, с. 74].

Досліджуючи теоретичні основи військово-патріотичного виховання учнівської молоді, С. С. Коцевич також робить висновок, що воно є найважливішою частиною загального виховання. Його мета – формування в учнів старших класів під час навчання та позакласної роботи готовності до військової служби в Збройних Силах і захисту своєї Вітчизни. Цю готовність науковець розглядає як морально-вольовий стан особистості, який сприяє досягненню поставленої мети. Вона конкретизується в моральній, психологічній, фізичній, загальноосвітній, допризовній підготовці учнівської молоді й вихованні в неї любові та інтересу до військових професій і служби в армії [9].

Невід'ємним складником загального виховання вважають військово-патріотичне виховання також В. С. Чудний і В. П. Фарфоровський. На їх думку, воно також тісно пов'язане з моральним, розумовим, правовим, трудовим, естетичним і фізичним вихованням. Цієї ж позиції дотримуються і автори монографії про військово-патріотичне виховання молоді Є. Г. Андрющенко, Л. А. Бублик, В. Н. Ковалев та інші. Вони наголошують, що військово-патріотичне виховання віддзеркалює різні сторони суспільного життя, визначається своїми економічними, соціальними, психологічними й теоретико-методичними основами. В. І. Кузнецов додає, що військово-патріотичне виховання має також свої специфічні завдання, мету, організаційні форми й методи.

Виходячи з широти, багатогранності й специфіки завдань, що вирішуються в процесі організації і проведення військово-патріотичного виховання, Ю. С. Васютін виділяє його як самостійний напрям загального виховання. При цьому вчений стверджує, що основоположним у розумінні цього поняття є патріотизм як одне з

найглибших почуттів. На думку науковця, військово-патріотичне виховання також являє собою систематичну виховну й організаційну роботу, спрямовану на зміцнення єдності армії і народу, формування в молодих людей якостей патріотів та інтернаціоналістів; „набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для виконання священного обов'язку – захисту Батьківщини“ [3, с. 28].

У розроблених М. Д. Зубалієм методичних рекомендаціях середнім загальноосвітнім школам військово-патріотичне виховання визначено як педагогічно складний і багатогранний процес цілеспрямованого, систематичного впливу на свідомість і поведінку школярів з метою формування в них глибоких патріотичних почуттів, переконань, моральних, психологічних і фізичних якостей. Воно спрямоване, зазначається в рекомендаціях, на підвищення ідейного загартування, оволодіння учнями військово-прикладними вміннями і навичками для вмілого й належного виконання свого священного обов'язку щодо захисту рубежів своєї Вітчизни й країн співдружності [6].

Аналіз наведених визначень сутності військово-патріотичного виховання як суспільного явища показує, що одна група авторів розглядає його як самостійний напрям загального виховання, друга – як його частину, третя відносить військово-патріотичне виховання до морального, четверта – до ідейно-політичного, п'ята – до патріотичного, шоста – до ідейно-морального виховання. Деякі дослідники обґрунтовують військово-патріотичне виховання як важливий складник ідеологічної роботи й вилучають із нього психологічну, військово-технічну й фізичну підготовку учнів до захисту Батьківщини, виділивши їх у самостійні напрями. Але все-таки більшість авторів 70–80-х років минулого століття сходяться на тому, що військово-патріотичне виховання – частина загального виховання. Що ж стосується визначення місця й ролі військово-патріотичного виховання в суспільному житті країни названого періоду, то й тут немає єдиного підходу. Одна група дослідників розглядає його лише щодо підготовки учнівської молоді до військової служби в Збройних Силах, друга – як фактор зміцнення єдності армії і народу, третя – у співвідношенні з підготовкою до захисту Вітчизни, четверта – у зв'язку із захистом завоювань країни, п'ята – зі зміцненням обороноздатності своєї держави.

Відомі вчені В. В. Горак, Н. Д. Кляторний, Е. С. Соколова, В. І. Кузнєцов перші визначили військово-патріотичне виховання як засіб підготовки до захисту миру, виховання учнівської молоді в дусі миру. Вони вважають, що борець за мир – це одночасно і захисник Вітчизни. Служба у Збройних Силах розглядається ними як активна форма боротьби за мир, а виховання в дусі миру – як важливий аспект інтернаціонального виховання. З іншого боку, військово-патріотичне виховання, маючи за мету підготувати молодь до військової служби й захисту Батьківщини, тим самим спрямоване за зміцнення оборонного потенціалу країни, виступає важливим засобом підготовки молоді до захисту миру. Виділення цієї функції є новим і дуже важливим доповненням до визначення сутності військово-патріотичного виховання молоді за сучасних умов. Згідно з цим доповненням, військово-патріотичне виховання визначається як цілеспрямований процес формування в молоді моральних, психологічних і фізичних якостей, технічних і військово-прикладних умінь та навичок, необхідних для виконання священного обов'язку щодо захисту Вітчизни й миру на землі. Воно тісно пов'язане з патріотичним, інтернаціональним, моральним, правовим, трудовим, естетичним і фізичним вихованням, має свої принципи, специфічні завдання, організаційні форми і методи.

У 90-ті роки минулого століття у зв'язку з розбудовою незалежної Української держави і її Збройних Сил за новими принципами, викладеними у Законах „Про оборону України“ і „Про Збройні Сили України“, виникла нагальна потреба в розробленні нової системи військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Це потребувало нового підходу й до визначення сутності, змісту та завдань військово-патріотичного виховання. У Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді його завданнями є: формування почуття патріотизму, любові до свого народу, його історії, культурних та історичних цінностей; виховання громадянських почуттів і свідомості, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи; формування здібностей до аналізу зовнішньо- та внутрішньополітичної обстановки, вміння на цій основі самотійно адекватно оцінювати події й підтримувати належну обороноздатність країни; формування прагнення до оволодіння військовими знаннями, досягнення відповідного рівня фізичної підготовки та витривалості; підвищення престижу військової служби, військової професійної орієнтації молоді, формування та розвиток мотивації, спрямованої на виховання патріотичних почуттів, підготовку до захисту Української держави й служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях [7].

Із поставлених у Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді завдань зрозуміло, що військово-патріотичне виховання в сучасних умовах є самотійним напрямом виховання. Його методологічну основу становлять концептуальні положення про розвиток військово-патріотичного виховання допризовної молоді; єдині погляди на проблему виховання патріота і громадянина; підвищення ролі державних органів в організації та проведенні допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді; виховання молоді на патріотичних, історичних та бойових традиціях українського народу; удосконалення педагогічних форм і методів навчання основ військової справи й військово-патріотичного виховання молоді; усвідомлення молоддю свого військового обов'язку в разі виникнення загрози суверенітету та територіальній цілісності України; формування високої патріотичної свідомості, національної гідності, готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів України [7].

Автори Програми українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді І. Д. Бех і К. І. Чорна зазначають, що в сучасних умовах військово-патріотичне виховання орієнтоване на формування готовності до військової служби, як особливого виду державної служби. Його зміст, на думку вчених, визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні безпеки Української держави від зовнішньої загрози. Військово-патріотичне виховання має сприяти обороноздатності України, яка разом з міжнародною спільнотою братиме участь у миротворчих і гуманітарних операціях, протистоятиме міжнародному тероризму, запобігатиме військовим конфліктам, що загрожують людству. Щоб виконати цю високу місію, військово-патріотичне виховання підростаючого покоління має ґрунтуватися на духовно-моральних цінностях нашого суспільства, охоплювати військово-історичну підготовку, прикладну фізичну підготовку, а також підготовку з основ військової служби і з безпеки життєдіяльності. Тому робота з військово-патріотичного виховання учнівської молоді має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників, спільними

зусиллями органів державного управління, а також освітніх закладів, сім'ї, громадських організацій і об'єднань, Збройних Сил України та інших силових структур [13].

Таким чином, вивчення й аналіз літератури, методичних рекомендацій і програм засвідчує, що більшістю дослідників військово-патріотичне виховання розглядається як цілеспрямований процес формування в допризовної молоді патріотичної свідомості, національної гідності, готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, виховання почуття поваги, відданості й любові до свого народу, його історії, культурних та історичних цінностей, відповідального ставлення до майбутньої військової служби й постійної готовності до захисту територіальної цілісності й незалежності Української держави в умовах мирного і воєнного часу.

Отже, військово-патріотичне виховання є комплексною, системною і цілеспрямованою діяльністю органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів щодо формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності й любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, цілісності й незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної і соціальної держави. Тобто, основою військово-патріотичного виховання є формування у допризовної молоді відповідального ставлення до майбутньої військової служби в Збройних Силах України й виховання постійної готовності до захисту Української держави.

Література

1. Белоусов Н. А. Педагогические основы подготовки молодёжи к воинской службе / Н. А. Белоусов. – М. : ДОСААФ СССР, 1979. – 101 с.
2. Бублик Л. А. Военно-патриотическое воспитание молодёжи / Л. А. Бублик, Н. И. Иванов. – М. : Знание, 1966. – 40 с.
3. Васютин Ю. С. Военно-патриотическое воспитание: теория, опыт / Ю. С. Васютин. – М. : Мысль, 1984. – 172 с.
4. Грановский С. А. Военно-патриотическое воспитание молодёжи (В помощь пропагандистам и организаторам воспитательной работы) / С. А. Грановский, А. И. Фиш. – Волгоград, 1968. – 54 с.
5. Епишев А. А. Дело огромной важности: о некоторых вопросах военно-патриотического воспитания / А. А. Епишев. – М. : Знание, 1965. – 23 с.
6. Зубалий Н. Д. Военно-патриотическое воспитание старшеклассников в процессе работы по физической культуре (Методические рекомендации средним общеобразовательным школам) / Н. Д. Зубалий. – К., 1982. – 109 с.
7. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
8. Конжиев Н. М. Система военно-патриотического воспитания в общеобразовательной школе / Н. М. Конжиев. – М. : Педагогика, 1986. – 144 с.
9. Коцевич С. С. Основы военно-патриотического воспитания / С. С. Коцевич. – Минск : Народная асвета, 1983. – 127 с.
10. Мосолов Г. К. Военно-патриотическое воспитание: содержание и принципы / Г. К. Мосолов, В. Г. Кольчев // Молодой коммунист. – 1978. – № 2. – С. 45.

11. Мосолов Г. К. Методологические проблемы военно-патриотического воспитания молодёжи / Г. К. Мосолов // Истоки мужества и славы [сост. И. А. Чухрай ; под ред. Л. К. Балясной]. – Владивосток : ДГУ, 1974. – С. 65–78.
12. Основы военной психологии и педагогики / А. В. Барабанщиков, В. П. Давыдов, Н. Ф. Феденко ; [под ред. А. В. Барабанщикова]. – М. : Просвещение, 1988. – 227 с.
13. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К., 2014. – 29 с.
14. Сквирский Л. С. Военно-патриотическое воспитание школьников / Л. С. Сквирский. – М. : Знание, 1965. – 24 с.
15. Среди́н Г. В. Военно-патриотическое воспитание в условиях обострения идеологической борьбы / Г. В. Среди́н // Слово лектора. – 1984. – № 9. – С. 15.
16. Цимеринова З. Г. Вопросы методики военно-патриотического воспитания учащихся 5–8 классов советской общеобразовательной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / З. Г. Цимеринова. – Харьков, 1967. – С. 11–12.

Контрольні запитання

1. Хто перший із учених здійснив комплексний аналіз військово-патріотичного виховання?
2. Хто першими визначили сутність поняття „військово-патріотичне виховання“ й ідеологізували його з урахуванням часу?
3. Які якості необхідні молоді для виконання завдань щодо захисту своєї Батьківщини?
4. Хто з учених обґрунтували зв'язок військово-патріотичного виховання з бойовими традиціями Збройних Сил?
5. Які дієві форми військово-патріотичного виховання застосовують у загальноосвітніх школах?
6. Хто з учених зазначив, що військово-патріотичне виховання є продовженням патріотичного виховання?
7. Хто з учених у своїй дисертації визначив військово-патріотичне виховання як самостійну частину морального виховання?
8. Хто з учених довів, що військово-патріотичне виховання є специфічним видом виховання, органічно пов'язаним з формуванням в учнів почуття патріотизму?
9. Хто з українських учених вважав, що військово-патріотичне виховання тісно пов'язане з моральним, розумовим, правовим, трудовим, естетичним і фізичним вихованням?
10. Хто з учених обґрунтував, що військово-патріотичне-виховання є засобом підготовки до захисту миру?
11. Коли була підготовлена перша Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді?
12. Що є основною метою військово-патріотичного виховання допризовної молоді в сучасних умовах?
13. Як розглядається військово-патріотичне виховання у Програмі з патріотичного виховання дітей та учнівської молоді ?
14. Що є методологічною основою військово-патріотичного виховання?
15. Як визначається військово-патріотичне виховання у висновках розділу?

2. Методика військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи

2.1. Патріотичне виховання молодших підлітків засобами художньої літератури

Вивчення літературних джерел і практики засвідчує, що державність України нині зазнає значних руйнівних впливів, які негативно впливають на всі сфери суспільного життя. Саме цей факт зумовлює актуальність і важливість дослідження проблеми патріотичного виховання підростаючого покоління на сучасному етапі, адже всі ми потребуємо єдності, зміцнення відчуття належності до українського народу, утвердження своєї ідентичності на світових теренах. Це вимагає визначення й конструктивного впровадження в систему педагогічної освіти концептуальних довгострокових стратегій щодо подальшого розвитку та вдосконалення патріотичного виховання учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах.

Питання патріотичного виховання особливо актуалізувалися після подій на Майдані, анексії Криму, Антитерористичної операції у східних регіонах нашої держави. Перед науковою громадськістю постала потреба осмислити проблему патріотизму в умовах нинішніх соціокультурних трансформацій і викликів, віднайти та запровадити організаційно-педагогічні умови й способи ефективного виховання патріотизму в сучасній загальноосвітній школі як під час навчальних занять, так і в процесі позакласної діяльності. Важливо, щоб кожен навчальний заклад став для учнів осередком становлення громадян-патріотів України, готових брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну українську державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві [3].

Виховання в молоді патріотизму стає сьогодні нагальною необхідністю, адже без нього не може бути ніякого духовного становлення особистості. Патріотичне виховання особистості як людини, розвинутої у лоні історії та культури свого народу, сприятиме підготовці молоді до активної практичної діяльності на благо суспільства. Адже людина без сформованого патріотизму є особою без історії, духовного буття, тобто це особа, позбавлена людських властивостей. Тому патріотичне виховання є послідовним і систематичним процесом формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, пошани до видатних вітчизняних історичних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків.

Метою патріотичного виховання є становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано розбудовувати державу та забезпечувати її національну безпеку, знати свої права й обов'язки, цивілізовано відстоювати їх, сприяти єднанню українського народу, громадянському миру й злагоді в суспільстві, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій української національної культури [3].

Мета патріотичного виховання досягається в процесі реалізації таких *виховних завдань*: утвердження в почуттях особистості патріотичних цінностей, поваги до культурного та історичного минулого України; виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки; визнання й забезпечення в

реальному житті прав дитини як найвищої цінності держави і суспільства; усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її відповідальністю; формування етнічної та національної самосвідомості, любові до родини, рідного краю, народу, держави; визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності культурної спадщини та майбутнього; формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій; формування мовної культури, оволодіння українською мовою як духовним кодом нації [9].

Українська мова, художня література й мистецтво – важливі частини духовної культури українського народу. І вже через це вони є важливими складниками патріотичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. Пробудження любові, поваги, гордості до української художньої літератури й народного мистецтва є невід'ємними компонентами патріотичного виховання учнівської молоді в складних сучасних умовах.

Одним із важливих засобів забезпечення патріотичного виховання учнів у загальноосвітніх школах є створення відповідних навчальних програм з предметів гуманітарного циклу (зокрема, з української мови, іноземних мов, української літератури та світової літератури).

За потреби відродження патріотизму роль уроків і позакласних занять з літератури у вихованні справжньої особистості повинна зрости, адже художня література як словесний вид мистецтва має величезний арсенал засобів впливу на свідомість та душу людини. Як наслідок цього, хочемо цього чи ні, на зразках поведінки авторів та їх героїв учні вивчають соціальні ролі, ознайомлюються з етапами становлення особистості, у них формуються найбільш загальні й поширені риси характеру. Таким чином школярі беруть участь у власній соціалізації й вираженні цінностей та норм культури. У них починається пошук свого „Я“, формується власна система уявлень про самого себе й про світ інших людей.

Вихованню у дітей і молоді патріотизму надавали першочергового значення корифеї вітчизняної педагогіки Г. Ващенко, О. Духнович, С. Русова, Я. Ряппо, Г. Сковорода, К. Ушинський та інші. Проблему формування в учнів патріотичних почуттів, національної самосвідомості розглядають у контексті загального процесу виховання молодого покоління українські дослідники І. Бех, Т. Бондаренко, В. Борисов, О. Вишневський, О. Коркішко, В. Кузь, Ю. Руденко, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Стюпіна, К. Чорна та інші. Теоретичні засади формування патріотичних цінностей та ціннісних орієнтацій засобами творів світової культури і літератури закладено в працях М. Бахтіна, В. Біблера, В. Болотіної, А. Богуш, Л. Виготського, Д. Лихачова, В. Сухомлинського та інших дослідників.

Проблему патріотичного виховання учнівської молоді ґрунтовно розкрито в кандидатських дисертаціях українських учених, які концентрували дослідницьку увагу на специфіці прояву патріотизму в старшокласників у позанавчальній виховній діяльності (Р. Петронговський), у роботі з підлітками в умовах позашкільних навчальних закладів (Т. Гавлітіна). І. Вавілова вважає, що незаперечне виховне значення має доцільне використання естетико-гуманістичної сутності художніх творів для дітей як суттєвого засобу розвитку особистості дитини: її інтелекту, загальнолюдських цінностей, збагачення її знань та уявлень про світ і людину, виховання духовно-естетичних потреб, засвоєння гуманістичних основ міжособистісного спілкування, формування устремлінь до пізнання здобутих народом національно-патріотичних цінностей.

Аналіз історико-педагогічних джерел і сучасних наукових досліджень дав змогу з'ясувати, що різні аспекти використання української дитячої літератури як засобу формування особистості учнів розглядалися за такими напрямками: активізація процесу морального виховання старшокласників під час вивчення зарубіжної літератури (В. Болотіна); розвиток в учнів здатності до естетичного сприймання літератури як комплексу індивідуально-психологічних якостей людини, методів формування художніх смаків, естетичних здібностей учнів та їх спроможності до самостійного аналізу й оцінки художніх творів (К. Бабенко і Л. Башманівська); педагогічна система формування ціннісних орієнтацій учнів підліткового віку засобами художньої літератури в навчальний час, зокрема оптимальне поєднання загальнолюдських, національних, патріотичних, громадянських та особистісних якостей (А. Богущ) [7].

Ознайомлення з науковими працями відомих методистів літератури (В. Водовозова, В. Стоюніна) засвідчує, що їх цікавили питання не лише навчання, а й виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів засобами художнього слова. Актуальними для сучасних загальноосвітніх шкіл залишилися положення І. Огієнка про виховання в учнівської молоді національної свідомості на уроках літератури. Значну роль в утворенні національної системи патріотичного виховання учнів відіграв О. Дорошкевич, методика літератури якого була спрямована на формування в учнів загальнолюдських ідеалів, виховання національної свідомості засобами художнього слова.

Найвідоміші зарубіжні вчені й педагоги (Д. Бентам, Г. Спенсер (Англія), І. Гербарт, В. Гумбольдт (Німеччина), О. Греар, В. Дюрюї (Франція), Р. Корем, Н. Вебстер, Г. Манн (США) та інші) висунули ідею про необхідність для майбутніх керівників суспільства мати, разом із фаховою, класичну гуманітарну освіту, частиною якої була б література. Ця ідея у ХХ столітті неодноразово була підтримана визнаними світом письменниками. Так, у своїй праці Нобелівський лауреат Й. Бродський наголошував: „... Мені думается, що потенційного володаря наших доль варто було б опитувати насамперед не про те, яким він уявляє собі курс іноземної політики, а про те, як він ставиться до Стендаля, Діккенса, Достоевського. Хоч би вже по одному тому, що насущним хлібом літератури є сама людська розмаїтість та безчинство, вона, література, виявляється надійною протиотрутою від усіляких – відомих і майбутніх – спроб тотального, масового підходу до вирішення проблем людського існування“ [6].

Встановлення гармонії між запитом й потребами людини, з одного боку, і її ідейно-моральним розвитком, з іншого, значною мірою залежить від вивчення художньої літератури. Науковцями доведено тісний зв'язок між прихильністю людини до мистецтва і сформованістю її ідейно-моральних позицій. Тому розвиваючись під безпосереднім впливом ідеологічних і соціально-економічних процесів, художня література, у свою чергу, має на них суттєвий вплив, і передусім тоді, коли виступає ефективним засобом формування людини [11].

З літературних джерел і практики відомо, що людина формується як особистість ще змалку, а тому з самого дитинства необхідно приділяти багато уваги патріотичному вихованню дитини, прищеплювати любов до колискової пісні, казок, приказок, віршів рідного краю. Саме в цих художніх творах дитина вперше чує певну позитивну ідею, вчиться розрізняти добро і зло, поступово у неї прищеплюється любов до рідної землі, народного слова, місцевих традицій.

Найголовнішим із соціальних завдань культури взагалі й художньої зокрема є духовний розвиток особистості, важливою частиною якого є розвиток її патріотичних якостей. Що ж стосується художньої літератури, то в її творах використовуються для вирішення означених завдань лише її притаманні засоби. Художня література формує суспільно-естетичний ідеал, виражаючи його у вигляді художніх образів, з допомогою яких соціальні ідеї, моральні норми, патріотичні й естетичні цінності суспільства перетворюються на особистий досвід людини, яка сприймає ці образи, на органічні набутки її характеру.

Характеризуючи цей літературний феномен, Ф. Достоевський відзначав, що в процесі спілкування з мистецтвом художні враження, „поступово нагромаджуючись, пробивають з розвитком серцеву кору, проникають у серце, в його сутність, і формують людину“. Передаючи людям цілісний конкретно-почуттєвий і соціальний досвід, художня література використовує феномен емоційної пам'яті людини, яка в багато разів сильніша за раціональну пам'ять. Емоційна пам'ять надзвичайно тривка й формується як „пам'ять серця“ без заучування.

Знання, які містять художні твори, мають певні світоглядні навантаження, змушують читачів розмірковувати, вчитись аналізувати явища життя й людські вчинки. Методологічним підґрунтям визначення художньої літератури як одного з ефективних засобів виховання особистості є положення про те, що в ній представлені в усій багатозначності й багатогранності моральні конфлікти епох, цивілізацій, моральні еталони почуттів та поведінки людей. Проте специфіка художньої літератури полягає в тому, що морально-етичні поняття та почуття відображаються в художніх творах не як певна система знань, а образно. Провідним завданням художнього стилю є вплив на людську психіку, почуття, думки через зміст і форми створених авторами поетичних і прозових текстів.

Відомі прогресивні вітчизняні педагоги узагальнили науковий доробок стосовно змісту й специфіки дитячої художньої літератури в її впливові на особистість дитини: високохудожність і доступність літератури для розуміння дітьми її змісту; правдиве відтворення світу у змалюванні картин життя, близьких до уявлень дитини; зображення „простих характерів і простих відносин“; широке введення до змісту літературних творів фольклорного матеріалу; використання в літературі всіх багатств рідної мови з метою зміцнення почуття національної належності й духовного зв'язку зі своїм народом.

Сила виховного впливу художньої літератури, її здатність змушувати читача наслідувати літературний образ зумовлені основними її особливостями. Своїм змістом художня література мотивує читача сформулювати висновок шляхом власних розмірковувань і переживань. У художній літературі розкривається емоційність учинків героїв творів, що стає більшою чи меншою частиною читацького емоційного досвіду. У зв'язку з цим духовний світ особисті збагачується за допомогою літератури через осягнення ідеалів і через співпереживання почуттям героїв, через співучасть і співчуття. Від сили емоційного переживання під час сприйняття художнього твору залежать глибина й тривалість впливу на читачів літературних образів. Яскраво сприйняті й пережиті картини та образи літературних героїв проходять з нами через усе життя. Вони, можливо й несвідомо, живуть у нас і чинять відповідний вплив на наш духовний світ.

Мистецтво за своєю сутністю не дидактичне, йому не притаманне моралізування й повчання, що особливо приваблює учнів. Метою художника, писав

О. Пушкін, є ідеал, а не повчання. Художній твір не є змістом уроку літератури, який потрібно обов'язково вивчити і звітувати перед учителем. Зміст, викладений у художньому творі, кожна людина засвоює невимушено й вільно, без зовнішнього тиску, визначаючи, у міру свого життєвого досвіду й культури, своє особисте ставлення до нього. Цим самим мистецтво сприяє вирішенню одного з найскладніших завдань виховання в учнів патріотизму – трансформації знань, абстрактних ідей на внутрішні й моральні переконання особистості.

Можна стверджувати, що саме художня література своїми засобами здатна справляти найбільший вплив на формування людини з-поміж усіх інших видів мистецтва. Взагалі соціальна значущість мистецтва визначається рівнем впливу художніх образів на внутрішній світ людини, на всі напрями її соціальної діяльності. Найталановитіший дослідник цієї проблеми – Л. Виготський стверджував, що мистецтво залучає в коло соціального життя найінтимніші й найбільш особистісні складники людської істоти. Для цього мистецтво володіє значною палітрою специфічних засобів, відсутніх в інших формах людської свідомості. Ідеологічні аспекти в літературному творі, будучи органічно вплетеними в тканину живих, зримих художніх образів, впливають на свідомість людини непомітно, як і на розум, почуття, волю.

Отже, художня література – це вид мистецтва, яке є одним із наймогутніших засобів пізнання людини, інструментом впливу на дійсність. Саме художня література розвиває свідомість людини, її патріотичні почуття, волю, психіку, формує людський характер і створює особистість. У нашій уяві формуються нові патріотичні поняття, а в душах народжуються не знані досі почуття. Саме літературні твори ми сприймаємо насамперед серцем, а вже потім практичним розумом. І. Франко писав, що мета красного письменства – викликати в душі читача живі образи тих людей чи речей, котрі нам малює поет, і ними будити ті самі чуття, які проймали душу самого поета в хвили, коли він творив ті образи.

Художня література ґрунтується на гуманістичних принципах, стверджує вічні загальнолюдські й патріотичні цінності; цим вона є близькою і вкрай необхідною людям різного віку. Письменники у різних за жанрами творах показують різні верстви населення, розкривають талант простої людини, оспівують людей праці, прищеплюють інтерес до власної історії, любов до рідної землі, батьків, до близьких, до ближнього, до братніх народів. Художня література підтримує людей у тяжкі миті життя, надихає на подвиги заради інших, додає сили у доланні життєвих негараздів, указує способи до розв'язання важливих проблем. Цим самим читання художньої літератури є цінним для кожної нації [12].

Дослідники вважають, що в патріотичному вихованні вплив художнього твору не завжди слід убачати в миттєвому результаті, як цього іноді б хотілося вчителям загальноосвітніх шкіл. Їх психологічна установка має бути розрахована на тривалу дію. Це, у свою чергу, потребує особливо ретельної турботи вчителя про емоційність сприйняття художнього твору дітьми. Специфіка роботи викладача літератури в тому, що зерна розуму й доброти, які він сіє, проростають зовсім не скоро, не раптом, більше того результату іноді не спостерігається. Але це ніякою мірою не нівелює значення праці вчителя-літературознавця, оскільки її загальна продуктивність є беззаперечною. Адже якщо після читання творів і їх обговорення учні стануть хоч трохи чистішими, добрішими душею один до одного й оточуючих, якщо поняття борг, честь, відповідальність, порядність не залишаться для багатьох

фразою з книжки, то вчитель-словесник може вважати своє завдання виконаним. Перед філологами проблема духовно-морального і патріотичного виховання стоїть особливо гостро. Адже вони мають дуже сильну зброю – слово, художню мову, книгу. А книга, за словами О. Герцена, це духовний заповіт одного покоління іншому, порада старшого юнакові, що починає жити, наказ, який передається вартовим, що відправляється на відпочинок, людині, що заступила на його місце. Стикаючись щодня з книгою, ми маємо багатий матеріал для патріотичного виховання учнівської молоді.

Щоб читач зміг взяти участь у зображуваних у художньому творі подіях, збагнути морально-патріотичні ідеї, співчувати героям, – про це турбується передусім сам письменник чи поет. Але про це має піклуватися й учитель-філолог – посередник між твором і читачем. Адже трапляється так, що учням внаслідок недостатнього загального розвитку можуть бути незрозумілими певні суттєво важливі сторони художнього твору. Незрозуміла ж книга – все одно що непрочитана. Ще одна роль учителя – мотивувати учня до читання. Пробудження стійкого інтересу до творів, у нашому випадку патріотичної тематики, певного типу характеру, бажання його наслідувати вимагає від педагога не епізодичного звертання до окремих творів героїко-патріотичної, моральної тематики, а систематичної роботи упродовж багатьох років навчання в школі.

Важливість реалізації принципу системності й наступності підкреслюється складним характером впливу художньої літератури на думки, почуття й поведінку учнів. Адже засвоєння знань і образів мистецтва особистістю завжди вибіркоче, індивідуальне. Один учень після контакту з художнім твором може відразу ж безпосередньо відчувати на собі його вплив, інший буде довго роздумувати, поступово засвоюючи почерпнуте з нього, у третього той же твір мистецтва залишить ледь помітний слід у душі. Четвертий взагалі залишиться байдужим до сприйнятого [13]. До того ж, на думку Л. Виготського, мистецтво... ніколи прямо не народжує з себе тієї чи іншої практичної дії, воно лише готує організм до цієї дії. Однак, значно глибиннішими є „наслідки впливу“ мистецтва, коли воно здатне схилити людей до рішучих учинків і навіть змінити їхнє життя, а щодо суспільства – викликати значні переміни в настроях, патріотичних переконаннях і діях тих чи інших соціальних груп населення.

Для ефективного використання впливу засобів художньої літератури вчителів важливо знати психологію учнів, з огляду на наше дослідження – молодшого підліткового віку. Зазвичай підлітковий вік охоплює період від 11–12 до 15 років. Це є учні 5–9 класів. Молодшим підлітковим віком можна вважати період 11–12 років. Тобто, це учні, що навчаються в 5–6 класах загальноосвітніх навчальних закладів. Науковцями доведено, що вже з молодшого підліткового віку соціальна активність спрямована насамперед на прийняття та засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, характерних для світу дорослих та стосунків між ними. Тобто, у художніх творах, що вивчаються молодшими підлітками, не обов'язково має йтися про життя та побут дітей, героями цих творів можуть виступати й дорослі.

Художня література активно впливає на почуття й розум молодших підлітків, розвиває їх сприйнятливність, емоційність, що сприяє появі живого відгуку на різні життєві ситуації, формує світосприйняття. У процесі сприймання художніх творів молодші підлітки поводяться дуже щиро, активно входять і вживаються у літературні

образи та подані ситуації, беруть на себе ті чи інші ролі, прагнуть передати в різній формі здобуті враження, уявлення, почуття. Літературний матеріал надає чудові зразки поведінки чи антиповедінки, які вони наслідують чи засуджують, реалізуючи потребу в удосконаленні власних дій. У молодших підлітків інтенсивно формуються морально-патріотичні почуття, завдяки чому засвоєвані ними поведінкові норми можуть ставати ефективним поштовхом до активної діяльності.

Для молодших підлітків привабливими є героїчні вчинки з яскравою зовнішньою дією героїв у гострих, незвичних життєвих ситуаціях, безкомпромісність розмежування добра і зла. Молодший підлітковий вік є дуже важливим періодом у розвитку ідеалів особистості. Обрані ідеали стають взірцями для наслідування, правилами, відповідно до яких намагаються діяти молодші підлітки. У цьому віці в них бурхливо розвивається емоційна сфера. Орієнтація на певні зразки багато в чому визначає зміст нової системи життєвих цінностей дітей та загальну спрямованість у формуванні особистості [12].

Усі перелічені особливості свідчать про сенситивність означеного вікового періоду для формування патріотичних якостей засобами літератури. Але художня література, очевидно, не зможе вирішувати своє основне завдання через незабезпечення для цього відповідних організаційно-педагогічних умов. Передусім, учнівська молодь, громадяни суспільства повинні прилучатися до художньої культури високого гатунку й суспільство покликане всебічно цьому сприяти. Виконання цієї умови передбачає аналіз проблем визначення „якості“ функціонуючих і опановуваних учнями творів мистецтва.

Український народ протягом своєї багатовікової історії створив високохудожню літературу, яка посідає гідне місце в світовій культурі. Українська література (Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, М. Вовчок, Г. Сковорода, І. Нечуй-Левицький та багато інших письменників і поетів) має велике суспільно-політичне, пізнавальне й виховне значення. Не слід применшувати й роль іноземної літератури в контексті інтернаціонального складника патріотичного виховання. Громадяни-патріоти мають бути обізнаними з культурою інших народів, знати й поважати її. До того ж моральні людські риси є універсальними й виховувати їх потрібно і можливо також на кращих зразках зарубіжної літератури (В. Скотт, Е. Ремарк, Д. Лондон, У. Шекспір та інші).

У нашій вітчизняній дитячій літературі є багато творів, що розкривають важливість дотримання загальноприйнятих моральних норм. Наприклад, повість М. Гоголя „Тарас Бульба“ (7 клас) – це прославлення бойового товариства, засудження зради. Учні відзначають героїзм і самовідданість Тараса та його товаришів-запорожців у боротьбі за рідну землю. Патріотичний пафос повісті, подвиг Тараса та його сина Остапа викликає в учнів почуття широкого захоплення й дає конкретні уявлення про такі риси патріотизму, як безмежна відданість Батьківщині, хоробрість і мужність у відстоюванні її честі й незалежності.

Глибокий аналіз подій, учинків героїв творів Т. Шевченка, Л. Українки, М. Коцюбинського, В. Сосюри, О. Гончара, М. Стельмаха та інших письменників і поетів сприятиме формуванню важливого розуміння того, що упродовж історії людства українці, як і інші народи, безпосередньо брали участь у виробленні системи загальнолюдських цінностей, збагачували світову мистецьку скарбницю художніми шедеврами. Таке розуміння історичного процесу гартує в учнів гордість за свій народ, а отже, й формує патріотичну особистість.

Успішність виховання патріотизму у підростаючих поколіннях вимагає творчого вдосконалення наявних форм, методів, способів і засобів виховного впливу на учнів, починаючи з раннього віку. Практикою підтверджено положення, що навчальний матеріал легше засвоюється і найдовше зберігається в пам'яті у тому випадку, коли учні не пасивно сприймають те, що говорить учитель, а активно діють під час вивчення нового навчального матеріалу. Для цього на уроках літератури варто творчо поєднувати пасивні, напівактивні, активні форми і методи (лекція, розповідь учителя, метод книжних завдань, евристичний) [10]. Щоб активізувати учнів іноді доцільно використовувати метод гри, який у молодшому підлітковому віці не втратив своєї актуальності. У роботі з молодшими підлітками варто застосовувати підготовку додаткової інформації, повідомлень, рефератів, підбір ілюстрацій тощо.

Формуванню патріотичних якостей особистості може сприяти виконання на уроках літератури творчих завдань: намалювати ілюстрацію до історичної події, скласти кросворд, озвучити діалог історичних діячів, дати характеристику історичного героя, усне малювання, використання музичних фрагментів, елементів театралізації, що дасть змогу створити в класі особливий емоційний настрій. Щодо ознайомлення учнів з біографією письменника, то в середніх класах такий матеріал доцільно подавати фрагментарно або стисло, що дасть можливість його краще засвоїти.

Учені вважають, що під час читання творів зарубіжних авторів в українських перекладах слід звертати увагу учнів підліткового віку на майстерність художніх перекладів, барви української мови, розповісти про національні традиції, образи, звичаї українського народу, що знайшли відбиток у художніх творах (наприклад, у повісті М. Гоголя „Ніч перед Різдом“ чи повісті В. Короленка „Сліпий музикант“). Крім того, важливо акцентувати на ролі України в житті й творчості митців зарубіжної літератури: О. Бальзака, М. Булгакова, В. Короленка, А. Міцкевича, Дж. Олдріджа, Шолом-Алейхема та інших. Учитель має показати учням особливості втілення української теми в їхніх творах, інформувати про літературні музеї України та інших країн, здобутки українських письменників та перекладачів творів зарубіжних письменників і поетів, багатство української мови й літератури на тлі світової культури [4].

Особлива увага під час вивчення художніх творів має бути приділена взаємодії різних культур. Тому доцільно в доступній для учнів підліткового віку формі розкривати контактні, типологічні та генетичні міжлітературні зв'язки, виявляти роль українських письменників і перекладачів у творчості майстрів інших народів. Це пов'язано з тим, що художня література будь-якого народу містить цінний матеріал для виховання учнів у дусі дружби, взаєморозуміння, працьовитості, патріотизму. Цій меті слугують прислів'я, приказки, загадки, пісні, билини, крилаті вислови відомих діячів культури і мистецтва, в яких знаходять відображення народні ідеали – патріотизму, розуму, винахідливості. Наводимо для прикладу: „Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани“ (М. Рильський); „Рідну країну потрібно не лише любити – її потрібно знати“ (М. Рильський); „Люблять Батьківщину не за те, що вона велика, а за те, що вона своя“ (Л. Сенека); „В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля“ (Т. Шевченко); „Дзвін шабель, пісні, походи, воля соколина, тихі зорі, ясні води – моя Україна“ (В. Сосюра). Багатими можливостями виховного впливу на учнів підліткового віку вирізняються й твори про Другу світову війну. Саме у військовій художній прозі розкрито особливо болючі питання, які хвилюють сучасного читача.

Це проблеми боргу та особистої відповідальності за долю Батьківщини і світу, важкість морального вибору й цінність патріотичної пам'яті.

Таким чином, художня література стимулює процес морального й патріотичного розвитку особистості, її взаємозв'язок із соціальним середовищем. Її читання сприяє набуттю учнями соціальних навичок; учитель-словесник допомагає становленню особистості, під час чого формуються найбільш загальні й найпоширеніші її риси. Література як шкільний предмет звернена не тільки до розуму людини, але й, насамперед, до серця кожного учня. Тому треба налаштувати вчителів літератури на те, що на уроках і в позаурочний час учнів підліткового віку слід навчати говорити мовою цінностей натхненно, позитивно, не нав'язуючи їм свої особисті прагнення, незадоволеність, інтереси, моральні уподобання. Завдання педагога полягає в переданні учнями суспільно значущих моральних настанов, а не власної системи моральних цінностей [8].

Виховання патріотизму в складних сучасних умовах сьогодення є нагальною потребою Української держави, оскільки високий рівень патріотизму населення здатен забезпечити соціально-політичну стабільність та гідне місце України в цивілізованому світі; потребою особистості, яка своєю активною любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємної любові від неї з метою створення умов для вільного саморозвитку й збереження індивідуальності; потребою суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювалися на моральній основі.

Формування патріотизму в нашій країні все частіше розглядається як можлива національна ідея, здатна згуртувати суспільство на шляху до зміцнення могутності України. Запобігти моральній деградації, відродити високе значення слова „патріотизм“ покликані освітні установи, тому що дитинство, юність – найблагодатніша пора для виховання почуття любові до Батьківщини. Зокрема, величезна роль у вихованні почуття патріотизму й громадянськості належить учителю української мови і літератури [6]. Викладаючи художню літературу, вчитель розкриває її як вид мистецтва, що є одним із наймогутніших засобів пізнання людини, інструментом впливу на дійсність. Художня література розвиває свідомість людини, її почуття, волю, психіку, формує людський характер – отже, має надзвичайний потенціал для формування особистості, її патріотичних якостей, який обов'язково має бути задіяний школою.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді) : посіб. / І. Д. Бех, В. І. Кириченко, Ж. В. Петрочко. – К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2015. – 186 с.
3. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [дод. 2 до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України : єдине офіц. вид. М-ва освіти і науки України. – 2015. – № 8. – С. 87–95.
4. Мірошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах : підручник для студентів-філологів. – Київ : Ленвіт, 2000. – 240 с.

5. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 „Теорія і методика виховання“ / Р. Р. Петронговський. – К., 2001. – 21 с.

6. Проект Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення на 2013–2017 роки.

Електронні ресурси

7. Вавілова І. В. Дитяча література як засіб формування особистості дитини (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. В. Вавілова. – 2008. Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/344718.html>.

8. Кірішко Л. М. Патріотичне виховання учнівської молоді в умовах сучасного навчального закладу / Л. М. Кірішко. – Режим доступу: www.koippro.kr.ua/arhiv/patriotichne.doc. – Назва з екрана.

9. Онопрієнко О. Патріотичне виховання як науково-педагогічна проблема: понятійний аспект / О. Онопрієнко. – Режим доступу: library.udpu.org.ua/...silsk.../visnuk_25.pdf.

10. Серєда Н. А. Громадянське виховання на уроках української літератури / Н. А. Серєда. – Режим доступу: www.teacherjournal.com.ua/.../4218-gromadya.

11. <http://www.ukrlib.com.ua/sochm/printout.php?id=1234>.

12. <http://poglyad.com/students/item-34939>.

13. tetiana-mykolenko.edukit.ck.ua/.../Стаття%20.

Контрольні запитання

1. У чому полягає актуальність проблеми патріотичного виховання молодших підлітків у сучасних умовах?

2. Як визначається поняття „патріотизм“ у науковій літературі?

3. Яка мета патріотичного виховання учнів молодшого підліткового віку?

4. Які вчені досліджували питання формування в учнів патріотичних почуттів?

5. Хто із методистів першими розробили положення щодо виховання учнів засобами художнього слова?

6. Яка специфіка дитячої літератури стосовно її впливу на емоційну сферу особистості?

7. У чому полягає доцільність вивчення художніх творів для формування патріотичних якостей учнів?

8. Як визначається сензитивність молодшого підліткового віку для виховання патріотичних якостей засобами літератури?

9. У чому полягає особливість праці вчителя-словесника в контексті виховання патріотизму?

10. Які методи використовує вчитель літератури під час опрацювання літературного твору?

11. Хто з українських учених досліджував проблему виховання патріотизму в процесі вивчення літератури?

12. Як впливає художня література на виховання в учнів патріотичних якостей?

2.2. Критерії, показники та рівні військово-патріотичної вихованості молодших підлітків

За результатами дослідження проблеми військово-патріотичного виховання в процесі позакласної роботи було визначено показники та рівні сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного критеріїв військово-патріотичної вихованості молодших підлітків загальноосвітніх навчальних закладів. Показниками когнітивного критерію є: усвідомлення цінності поняття „військово-патріотичне виховання“ як складника життєдіяльності; розуміння учнем змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України; обізнаність із формами військово-патріотичної роботи (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“ і військово-патріотична гра „Сокіл“ („Джура“)). Показниками емоційно-ціннісного критерію є інтерес до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України; позитивне ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігри „Хортинг-Патріот“ і „Сокіл“ („Джура“)); прагнення до самовдосконалення в процесі військово-патріотичної діяльності. Показниками діяльнісно-практичного критерію визначено активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України; прояв поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни; активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту, Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“ і військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“).

Результати теоретичного дослідження поняття „військово-патріотична вихованість“ молодших підлітків, аналіз стану військово-патріотичного виховання учнів 5–6 класів, теоретичні підходи до виховання самосвідомості (А. Артюшенко [1], І. Бех [2], О. Власова [3]) дають змогу зробити висновок, що процес військово-патріотичного виховання молодших підлітків активізується за умови розвитку самосвідомості особистості, що виявляється в її суб'єктності: усвідомлення учнем цінності поняття „військово-патріотичне виховання“ як складника життєдіяльності; розуміння учнем змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України; обізнаність із формами військово-патріотичної роботи (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ і військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“)).

З метою дослідження рівнів військово-патріотичної вихованості молодших підлітків за показниками когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного критеріїв, а також з'ясування чинників, що впливають на їх становлення, нами був проведений другий етап констатувального експерименту. Результати опитування за показником „усвідомлення молодшими підлітками цінності поняття „військово-патріотичне виховання“ як складника життєдіяльності“ продемонстрували, що у 5 класах 66,2 % респондентів ЕГ і 65,5 % КГ мали низький рівень усвідомленості військово-патріотичного виховання; 20,0 % молодших підлітків ЕГ і 20,2 % КГ мали середній рівень за цим показником і лише 13,8 % учнів

ЕГ і 14,3 % КГ мали високий рівень усвідомлення цінності поняття „військово-патріотичне виховання“ як складника життєдіяльності (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кількісні показники усвідомленості молодшими підлітками поняття „військово-патріотичне виховання“ як складника життєдіяльності, %

Рівень усвідомленості поняття „військово-патріотичне виховання“ як складника життєдіяльності	Група	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
		Високий	Е	24	13,8
К	25		14,3	29	17,1
Середній	Е	35	20,0	32	19,2
	К	36	20,2	33	18,9
Низький	Е	81	66,2	71	64,1
	К	82	65,5	73	64,0

Результати опитування за показником усвідомленості молодшими підлітками поняття „військово-патріотичне виховання“ як складника їхньої життєдіяльності продемонстрували, що у 5–6 класах тільки 16,7 % учнів ЕГ і 17,1 % КГ отримали суми балів, що відповідають високому рівню; середній рівень усвідомленості поняття „військово-патріотичне виховання“ як складника їхньої життєдіяльності зафіксовано у 19,2 % молодших підлітків ЕГ і 18,9 % учнів КГ; низький рівень зафіксовано в 64,1 % молодших підлітків ЕГ і в 64,0 % КГ.

Результати анкетування учнів 5–6 класів з військово-патріотичної вихованості за показником „розуміння змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України“ дозволили схарактеризувати молодших підлітків, які мають різний ступінь усвідомлення значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Кількісні показники розуміння молодшими підлітками змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України, %

Ступінь прояву розуміння змісту історії рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України	Група	Розуміння сутності поняття „військово-патріотичне виховання“			
		Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
Високий	Е	23	12,9	22	12,8
	К	25	13,8	27	14,7
Середній	Е	36	21,0	32	20,0
	К	39	22,1	29	17,8
Низький	Е	76	66,1	82	67,2
	К	78	64,1	77	67,5

З таблиці 2.2 видно, що з-поміж молодших підлітків 5 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії

України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України зафіксований у 12,9 % респондентів ЕГ і 13,8 % КГ. Серед молодших підлітків 6 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 12,8 % учнів ЕГ і 14,7 % КГ. Низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України виявили 66,1 % молодших підлітків 5 класів ЕГ і 64,1 % учнів КГ. Серед школярів 6 класів низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 67,2 % учнів ЕГ і 67,5 % КГ.

З метою дослідження сформованості в молодших підлітків когнітивного критерію військово-патріотичної вихованості за показником „обізнаність із формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ і військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“))“ було проведено опитування учнів 5–6 класів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Кількісні показники обізнаності молодших підлітків із формами військово-патріотичної роботи, %

Ступінь прояву обізнаності молодших підлітків із формами військово-патріотичної роботи (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігри „Хортинг-Патріот“ і „Сокіл“ („Джура“))	Група	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
		Високий	Е	32	18,6
К	35		19,5	29	17,8
Середній	Е	36	20,0	38	34,7
	К	35	20,3	35	28,4
Низький	Е	80	61,4	72	44,7
	К	79	60,2	68	62,8

З таблиці видно, що серед молодших підлітків 5 класів, які мали низький рівень обізнаності з формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ і військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“)) – 61,4 % учнів ЕГ і 60,2 % КГ; у 6 класах таких було 44,7 % в ЕГ і 62,8 % у КГ; середній рівень серед молодших підлітків 5–6 класів зафіксовано у 20,0 % та 34,7 % в експериментальних групах і відповідно 20,3 % та 28,4 % – у контрольних; високий рівень у 18,6 % та 21,3 % в експериментальних групах і відповідно 19,5 % та 17,8 % – у контрольних.

З метою вивчення емоційно-ціннісного критерію військово-патріотичної вихованості за показником „інтерес молодших підлітків до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України“ було проведено опитування учнів 5–6 класів (табл. 2.4).

З таблиці 2.4 видно, що молодші підлітки 5 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, що зафіксовано відповідно у 15,9 % і 28,7 % респондентів

ЕГ і 16,5 % та 30,2 % учнів КГ. Серед молодших підлітків 6 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України відповідно 16,3 % і 26,4 % учнів ЕГ, у КГ – 17,1 % і 26,1 % учнів. Низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 55,4 % молодших підлітків 5 класів експериментальних і 53,3 % контрольних груп. Серед учнів 6 класів низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 57,3 % школярів експериментальних і 56,8 % контрольних груп.

Таблиця 2.4

Кількісні показники інтересу молодших підлітків до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Ступінь прояву інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Група	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
Високий	Е	21	15,9	23	16,3
	К	23	16,5	25	17,1
Середній	Е	36	28,7	38	26,4
	К	35	30,2	35	26,1
Низький	Е	74	55,4	85	57,3
	К	76	53,3	82	56,8

З метою вивчення сформованості у молодших підлітків емоційно-ціннісного критерію військово-патріотичної вихованості за показником „прагнення до особистісного самовдосконалення в процесі військово-патріотичної діяльності“ ми провели опитування учнів 5–6 класів щодо мотивів відвідування ними військово-спортивних секцій (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Мотиви відвідування молодшими підлітками військово-спортивних секцій, %

Мотиви відвідування військово-спортивних секцій	Група	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
Особистісний розвиток	Е	32	18,7	34	21,4
	К	35	16,5	29	18,7
Покращення статури тіла	Е	16	9,0	19	11,4
	К	18	8,8	15	10,6
Фізичне вдосконалення	Е	22	13,0	20	7,8
	К	25	14,5	23	8,8
Спілкування з товаришами	Е	10	26,7	8	27,8
	К	11	24,4	10	25,4
Отримання оцінки	Е	7	9,8	9	8,4
	К	6	11,2	7	7,1
Уникнення неприємностей від тренера	Е	19	22,8	15	23,2
	К	20	24,6	19	29,4

Отже, як демонструє таблиця 2.5, 59,3 % молодших підлітків 5 класів ЕГ та 60,2 % контрольних груп і 6 класів – 59,4 % ЕГ і 61,9 % КГ відвідують військово-спортивні секції з мотивів, які не належать до мотивів особистісного вдосконалення (спілкування з товаришами, отримання оцінки, уникнення неприємностей від тренера). Але 40,7 % й 40,6 % молодших підлітків 6 класів ЕГ та 39,8 % і 38,1 % 6 класів КГ відвідують військово-спортивні секції з метою особистісного вдосконалення.

Для визначення рівнів сформованості позитивного ставлення молодших підлітків до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ і військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“) було опитано учнів 5–6 класів (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Кількісні показники рівнів сформованості позитивного ставлення молодших підлітків до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання, %

Рівень	Група	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
Високий	Е	16	8,6	21	11,3
	К	18	9,4	19	9,8
Середній	Е	39	40,0	30	33,0
	К	35	37,5	32	31,4
Низький	Е	62	51,4	72	55,7
	К	68	53,1	78	58,8

Із таблиці видно, що серед учнів 5 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор „Хортинг-Патріот“ і „Сокіл“ („Джура“) мають 8,6 % респондентів ЕГ і 9,4 % КГ, середній – 40,0 % ЕГ і 37,5 % КГ, низький рівень за цим показником зафіксовано у 51,4 % учнів ЕГ та в 53,1 % КГ.

Серед підлітків 6 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор „Хортинг-Патріот“ і „Сокіл“ („Джура“) виявлено в 11,3 % молодших підлітків ЕГ і в 9,8 % КГ, середній рівень – у 33,0 % учнів ЕГ і в 31,4 % КГ; а низький рівень – в 55,7 % школярів ЕГ і в 58,8 % КГ.

З метою вивчення сформованості у молодших підлітків діяльнісно-практичного критерію військово-патріотичної вихованості за показником „активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України“ ми провели опитування учнів 5–6 класів (табл. 2.7).

До першої групи увійшли молодші підлітки з високим рівнем активності в проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України. У 5 класах таких було зафіксовано 11,0 % в експериментальних і 9,9 % у контрольних групах, а в 6 класах відповідно – 11,9 % в ЕГ і 9,8 % у КГ. Середній рівень активності в проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України, було виявлено в 30,6 % молодших підлітків 5 класів ЕГ і 37,0 % КГ, а в 6 класах відповідно – 21,0 % у ЕГ і 21,4 % у КГ.

Таблиця 2.7

Кількісні показники рівнів активності молодших підлітків у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Рівень активності	Група	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
Високий	Е	21	11,0	24	11,9
	К	19	9,9	18	9,8
Середній	Е	39	30,6	31	21,0
	К	35	37,0	32	21,4
Низький	Е	64	58,4	70	67,1
	К	61	53,1	73	68,8

У групі з низьким рівнем активності щодо проведення пошукової роботи, вивчення історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України було зафіксовано 58,4 % молодших підлітків 5 класів ЕГ і 53,1 % КГ. Серед молодших підлітків 6 класів до цієї групи увійшли 67,1 % ЕГ і 68,8 % КГ.

Визначення поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни здійснювалося за матеріалами опитування (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Кількісні показники поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %

Рівень активності щодо поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни	Група	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
Високий	Е	24	11,9	21	11,0
	К	18	9,8	19	9,9
Середній	Е	31	21,0	39	30,6
	К	32	21,4	35	37,0
Низький	Е	70	67,1	64	58,4
	К	74	68,8	68	53,1

Опитування за показником „поважне ставлення учнів 5–6 класів до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни“ показало, що відповідно 11,9 % і 11,0 % респондентів ЕГ та 9,8 % і 9,9 % КГ – мали високий рівень, 21,0 % і 30,6 % учнів ЕГ і 21,4 % та 37,0 % КГ – виявили середній рівень і відповідно 67,1 % та 58,4 % учнів ЕГ і 68,8 % та 53,1 % респондентів КГ – мали низький рівень.

Результати опитування молодших підлітків за показником „активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор „Хортинг-Патріот“ і „Сокіл“ („Джура“) засвідчили, що серед учнів 5 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, дуже високу активність у проведенні зазначених заходів виявили 12,5 % респондентів ЕГ і 13,3 % КГ; високу активність підтвердили 21,2 % учнів ЕГ і 22,2 % КГ; середню активність виявили 52,3 % ЕГ і 43,3 % КГ; низьку активність показали 14,0 % молодших підлітків ЕГ і 21,2 % КГ (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Кількісні показники активності молодших підлітків у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ і військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“), %

Показники активності у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор „Хортинг-Патріот“ і „Сокіл“ („Джура“)	Група	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
Дуже висока	Е	21	12,5	19	11,3
	К	23	13,3	22	12,7
Висока	Е	36	21,2	36	21,2
	К	38	22,2	35	20,7
Середня	Е	76	52,3	82	45,3
	К	78	43,3	77	43,3
Низька	Е	35	14,0	39	22,2
	К	37	21,2	37	23,3

Результати опитування молодших підлітків 6 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, показали, що дуже високу активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ і військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“) мали 11,3 % респондентів ЕГ і 12,7 % КГ. Високу активність у проведенні зазначених заходів показали 21,2 % учнів ЕГ і 20,7 % КГ. Середню активність виявили 45,3 % респондентів ЕГ і 43,3 % КГ. Низьку активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор „Хортинг-Патріот“ і „Сокіл“ („Джура“) було зафіксовано в 22,2 % молодших підлітків ЕГ і 23,3 % учнів 6 класів КГ.

Результати проведеного констатувального етапу дослідження дали змогу умовно визначити три групи учнів 5–6 класів загальноосвітніх шкіл: з низьким, середнім і високим рівнями військово-патріотичної вихованості.

До першої групи (з низьким рівнем військово-патріотичної вихованості) увійшли молодші підлітки, які негативно ставляться до військово-патріотичного виховання, військово-прикладних видів спорту, військово-спортивних ігор, туристських походів місцями бойової слави, виду спорту хортинг, рухової активності та своєї фізичної підготовленості. Більшість з них не розуміють, що основними засобами підвищення своєї військово-патріотичної вихованості є регулярна участь у військово-спортивних іграх, туристських походах, заняттях у спортивних секціях з хортингу, військово-прикладних видів спорту, які сприяють підвищенню рухової активності, фізичної підготовленості, та

дотримання здорового способу життя. Учні цієї групи мають також низький рівень знань з військово-патріотичного виховання, військово-спортивних ігор, туризму, виду спорту хортинг, рухової активності, фізичної підготовленості та здорового способу життя. Вони майже не володіють уміннями і навичками занять військово-спортивними іграми, туризмом, видом спорту хортинг, підвищення рухової активності, фізичної підготовленості та здорового способу життя. У таких учнів зафіксовано низький рівень військово-патріотичної вихованості, рухової активності, фізичної підготовленості під час занять військово-спортивними іграми, туризмом, видом спорту хортинг. Їхній вільний час пов'язаний лише з нерегулярним відвідуванням військово-патріотичних заходів, що проводяться в школі. У школярів цієї групи також відсутні домінуючі цінності військово-патріотичного виховання, військово-спортивних ігор, туристських походів, виду спорту хортинг, рухової активності, фізичної підготовленості та здорового способу життя. У деяких з них відмічається негативне ставлення до військово-патріотичного виховання в процесі позакласної роботи.

До другої групи увійшли молодші підлітки із середнім рівнем військово-патріотичної вихованості. Для них характерне байдуже ставлення до необхідності підвищувати свою військово-патріотичну вихованість, рухову активність й фізичну підготовленість під час занять військово-спортивними іграми, туристськими походами місцями бойової слави, тренувань у спортивних секціях з хортингу. Водночас ці учні розуміють, що основними засобами підвищення рівнів військово-патріотичної вихованості є регулярні заняття військово-спортивними іграми, туристські походи, тренування з хортингу й фізична підготовка та рухова активність під час самостійних занять у домашніх умовах, за місцем проживання. Учні цієї групи мають середній рівень знань з військово-патріотичного виховання, військово-спортивних ігор, туризму, виду спорту хортинг, рухової активності та фізичної підготовленості. Вони володіють посередніми уміннями й навичками дотримання гігієнічних норм рухової активності, намагаються досягти вікових рівнів фізичної підготовленості та здорового способу життя. У них також зафіксовано середній рівень військово-патріотичної вихованості, фізичної підготовленості й добової рухової активності. Він пов'язаний із заняттями військово-спортивними іграми, туристськими походами, тренуванням видом спорту хортинг та самостійними заняттями в домашніх умовах і за місцем проживання. Їхньою домінуючою цінністю починає виступати орієнтація на досягнення середнього рівня військово-патріотичної вихованості, рухової активності й фізичної підготовленості.

До третьої групи належали молодші підлітки з високим рівнем військово-патріотичної вихованості. Їм притаманне позитивне ставлення до військово-патріотичного виховання, військово-спортивних ігор, туристських походів місцями бойової слави, виду спорту хортинг, рухової активності, фізичної підготовленості та здорового способу життя. Ці учні розуміють, що основними формами підвищення рівнів своєї військово-патріотичної вихованості є їхні заняття військово-спортивними іграми, туристські походи, тренування з хортингу. Усі вони виконують гігієнічні норми рухової активності під час занять у туристських гуртках, спортивних секціях з хортингу, самостійних занять іграми в домашніх умовах та за місцем проживання. Учні цієї групи мають глибокі й міцні знання з військово-патріотичного виховання, військово-спортивних ігор, туризму, виду спорту хортинг, рухової активності, фізичної підготовленості та здорового способу життя. Вони володіють уміннями й навичками військово-патріотичного виховання, рухової активності, досягли вікових рівнів фізичної

підготовленості та проявляють наполегливість під час занять військово-спортивними іграми, туризмом, видом спорту хортинг і дотримуються вимог здорового способу життя. У них також зафіксовано високий рівень військово-патріотичної вихованості, фізичної підготовленості й добової рухової активності, який досягається завдяки виконанню ранкової гігієнічної гімнастики, відвідуванню секційних занять із хортингу, туристських гуртків, самостійних занять у домашніх умовах та за місцем проживання. Їхньою домінуючою цінністю є орієнтація на досягнення високого рівня військово-патріотичної вихованості, гігієнічних норм рухової активності та високого рівня фізичної підготовленості.

Порівняльні дані військово-патріотичної вихованості молодших підлітків за підсумками констатувального етапу експерименту демонструють, що найбільшу кількість становлять молодші підлітки із низьким рівнем військово-патріотичної вихованості (ЕГ – 61,3 %, КГ – 59,8 % у 5 класах і 58,0 % – ЕГ та 59,2 % – КГ у 6 класах) (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Загальні рівні військово-патріотичної вихованості молодших підлітків на констатувальному етапі експерименту, %

Класи \ Рівні	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
	Експериментальні групи			Контрольні групи		
5	13,3	25,3	61,3	13,6	26,5	59,8
6	15,4	26,5	58,0	15,0	25,9	59,2

Середній рівень військово-патріотичної вихованості мали 25,3 % молодших підлітків 5 класів ЕГ і 26,5 % КГ, а в 6 класах – 26,5 % ЕГ і 25,9 % молодших підлітків КГ. У 5 класах високий рівень військово-патріотичної вихованості виявили 13,3 % молодших підлітків ЕГ і 13,6 % КГ; у 6 класах 15,4 % респондентів ЕГ та 15,0 % учнів КГ. Загалом же показники військово-патріотичної вихованості молодших підлітків експериментальних та контрольних груп є приблизно однаковими, що відповідає реальному стану досліджуваної проблеми в загальноосвітніх навчальних закладах.

Отже, розподіл учнів 5–6 класів за рівнями військово-патріотичної вихованості дає підстави для висновку, що в загальноосвітніх навчальних закладах недостатньо уваги приділяється військово-патріотичному вихованню молодших підлітків у процесі позакласної роботи.

Література

1. Артюшенко А. О. Формування в учнів загальноосвітньої школи особистісної мобільності у процесі фізичного виховання: монографія / А. О. Артюшенко. – Черкаси, 2011. – 393 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 278 с.
3. Власова О. І. Основи психології та педагогіки: підруч. / О. І. Власова, А. А. Марушкевич. – К. : Знання, 2011. – 333 с.
4. Білоцерківець І. Національні традиції військово-патріотичного виховання учнівської молоді України / І. Білоцерківець // Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 5–8.

5. Діхтяренко З. Вплив патріотизму на формування суті поліцейського хортингу / З. Діхтяренко // Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 9–15.

6. Зубалій М. Д. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі позакласної роботи / М. Д. Зубалій // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 7. – С. 217–226.

7. Зубалій М. Д. Класифікації методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій // Фізичне виховання в рідній школі. – 2015. – № 3. – С. 36–39.

8. Івашковський В. В. Військово-патріотичне виховання школярів як соціально-психологічна проблема / В. В. Івашковський // Фізичне виховання в рідній школі. – 2015. – № 1. – С. 28–30.

9. Івашковський В. В. Специфіка та сутність виховання сучасної молоді на козацьких засадах / В. В. Івашковський // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 7. – С. 226–233.

10. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.

11. Остапенко О. І. Організація допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання учнівської молоді загальноосвітніх навчальних закладів / О. І. Остапенко, М. Д. Зубалій // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наук. праць. – К., 2015. – Вип. 19. Кн. 2. – С. 75–87.

12. Остапенко О. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України / Олександр Остапенко, Микола Зубалій // Вища школа. – 2015. – № 4–5. – С. 118–126.

13. Петрочко Ж. В. Хортинг – школа сили і честі юного українця : метод. посіб. / Ж. В. Петрочко, Е. А. Єрьоменко. – К. : Паливода А. В., 2015. – 544 с.

14. Сухомлинський В. О. Теоретичні і практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї розвитку особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти томах. – К., 1976. – Т. 1. – С. 131.

15. Тимчик М. В. Військово-патріотичне виховання старших підлітків у процесі занять хортингом / М. В. Тимчик, Р. М. Мішаровський // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : збірник наук. праць. Серія № 15. „Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт“ / за ред. Г. М. Арзютова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск 3 К 1 (56) 15. – С. 352–355.

16. Третьяков В. В. Основи військово-патріотичного виховання: метод. реком. для середніх шкіл / В. В. Третьяков, В. Ф. Фарфоровський. – К., 1982. – С. 7.

Контрольні запитання

1. Які критерії військово-патріотичної вихованості молодших підлітків?
2. Які характеристики високого рівня військово-патріотичної вихованості молодших підлітків?
3. Які характеристики середнього рівня військово-патріотичної вихованості молодших підлітків?
4. Які характеристики низького рівня військово-патріотичної вихованості молодших підлітків?

5. Які кількісні показники інтересу молодших підлітків до традицій та історії рідної школи?

6. Які мотиви відвідування молодшими підлітками військово-спортивних секцій?

7. Які показники поважного ставлення молодших підлітків до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни?

8. Які показники позитивного ставлення молодших підлітків до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання?

9. Які показники активності молодших підлітків під час проведення Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“?

10. Які показники активності молодших підлітків у проведенні Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“)?

2.3. Педагогічні умови активізації військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи

З метою визначення організаційно-педагогічних умов активізації військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної діяльності нами вивчався нинішній стан виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах щодо здійснення завдань військово-патріотичного виховання. У констатувальному етапі педагогічного експерименту взяли участь 629 учнів 5–6 класів загальноосвітніх шкіл № 78, 85, 94, 278 міста Києва. На цьому етапі також визначалися наявні в загальноосвітніх навчальних закладах суперечності щодо військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи.

Завданнями констатувального етапу експерименту передбачалося:

1. Виявлення зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на активізацію військово-патріотичного виховання молодших підлітків під час позакласної роботи.

2. Аналіз стану військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи, а саме: визначення сформованості цілей і мотивів військово-патріотичної діяльності молодших підлітків під час позакласної роботи; аналіз змісту та форм військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи.

3. Визначення критеріїв, показників і рівнів військово-патріотичної вихованості та їх діагностики в молодших підлітків загальноосвітніх навчальних закладів.

4. Визначення організаційно-педагогічних умов, які забезпечують високу ефективність військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи.

Для вирішення поставлених завдань використовувалась система взаємодоповнювальних методів діагностичного характеру: анкетування, тестування, інтерв'ю, бесіди, аналіз документальної бази, педагогічні спостереження, методика дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокича.

На першому етапі виявлялись зовнішні та внутрішні чинники, які активізують військово-патріотичне виховання молодших підлітків. Аналізувався стан військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи. Проводилось анкетування учнів 5–6 класів з метою виявлення факторів впливу на

військово-патріотичне виховання школярів у процесі позакласної роботи. Для визначення ступеня реалізації завдань військово-патріотичного виховання молодших підлітків в освітньому процесі загальноосвітніх навчальних закладах аналізувалися плани виховної роботи, навчальні плани, навчальні програми та посібники з педагогічних дисциплін україномовних предметів і фізичної культури. За допомогою анкетування та педагогічного спостереження вивчався характер взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах (учителів, класних керівників, учнів) та аналізувався його вплив на військово-патріотичне виховання молодших підлітків.

На другому етапі визначалися рівні військово-патріотичної вихованості учнів 5–6 класів в умовах позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів. Були визначені критерії, показники та рівні військово-патріотичної вихованості молодших підлітків. На основі аналізу результатів спостереження, анкетування, тестування військово-патріотичної діяльності школярів робились висновки щодо їхніх рівнів військово-патріотичної вихованості.

На третьому етапі дослідження формулювалися організаційно-педагогічні умови, що забезпечують активізацію військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи. Вивчення практики загальноосвітніх навчальних закладів щодо військово-патріотичного виховання молодших підлітків дозволило окреслити чинники, які впливають на його зміст та результативність. У процесі анкетування та бесід із учителями (18 респондентів) й учнями 5–6 класів загальноосвітніх навчальних закладів (156 респондентів) було виявлено, що на військово-патріотичне виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи в сучасних умовах здійснюють вплив як зовнішні, так і внутрішні фактори.

Факторами зовнішнього впливу визначено: світові цивілізаційні процеси, що зумовлюють освітню політику держави, стан фактичної війни на сході України; спрямування виховної діяльності загальноосвітніх навчальних закладів на військово-патріотичне виховання молодших підлітків під час позакласної роботи; науково-методичне забезпечення військово-патріотичної діяльності молодших підлітків у процесі позакласної роботи; гуманізація стосунків у системах „вчитель–учень“ та „учень–учень“; цілеспрямованість позакласної роботи загальноосвітніх шкіл щодо військово-патріотичного виховання молодших підлітків.

До факторів внутрішнього впливу віднесено: ціннісні орієнтації молодших підлітків; спрямованість їхньої внутрішньої позиції на військово-патріотичне виховання; рівень сформованості мотивів та потреб самовдосконалення; розвиток самосвідомості щодо військово-патріотичного виховання; риси характеру особистості; індивідуальні психологічні особливості, зокрема розвинена емоційно-вольова сфера. Учителям та молодшим підліткам було запропоновано оцінити ступінь впливу на військово-патріотичне виховання зовнішніх і внутрішніх факторів (табл. 2.11).

Учителі оцінювали як найвпливовіші щодо активізації військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи такі чинники: цілеспрямованість позакласної роботи школи щодо військово-патріотичного виховання школярів (57 %), науково-методичне забезпечення військово-патріотичної діяльності молодших підлітків у процесі позакласної роботи (51 %), рівень сформованості мотивів та потреб самовдосконалення (48 %), характер ціннісних орієнтацій молодших підлітків (45 %). Учні віддавали перевагу таким

чинникам: інтерес молодших підлітків до військово-патріотичної діяльності (57 %), гуманізація стосунків у системі „вчитель-учень“ та „учень-учень“ (51 %), рівень сформованості мотивів та потреб самовдосконалення (42 %), організація позакласної роботи школи щодо військово-патріотичного виховання молодших підлітків (41 %).

Таблиця 2.11

Оцінка ступеня впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на активізацію військово-патріотичного виховання молодших підлітків, %

Фактори впливу		Учителі	Учні
Фактори зовнішнього впливу	Освітня політика держави щодо військово-патріотичного виховання	32 %	8 %
	Цілеспрямованість позакласної роботи школи щодо військово-патріотичного виховання молодших підлітків	57 %	27 %
	Підготовленість учителів до військово-патріотичного виховання	39 %	16 %
	Науково-методичне забезпечення військово-патріотичної діяльності молодших підлітків у процесі позакласної роботи	51 %	25 %
	Гуманізація стосунків у системі „вчитель – учень“ та „учень – учень“	35 %	51 %
	Організація позакласної роботи школи щодо військово-патріотичного виховання молодших підлітків	25 %	41 %
Фактори внутрішнього впливу	Характер ціннісних орієнтацій молодших підлітків	45 %	32 %
	Спрямованість внутрішньої позиції учнів на військово-патріотичне виховання	4 %	29 %
	Рівень сформованості мотивів та потреб самовдосконалення	48 %	42 %
	Розвиток самосвідомості особистості щодо військово-патріотичного виховання	37 %	12 %
	Інтерес молодших підлітків до військово-патріотичної діяльності	41 %	57 %
	Індивідуальні психологічні особливості (розвинена емоційно-вольова сфера)	38 %	54 %

Така розбіжність частково пояснюється різницею життєвого і соціального досвіду представників означених соціальних груп, рівнем їхньої освіти та особливостями виконуваної соціальної ролі. Якщо для вчителів – це передусім педагогічна діяльність, самореалізація в професійній, соціальній, особистій та інших сферах, для якої важлива система ціннісних орієнтацій та сформованість мотивів і потреб самовдосконалення, характерне розуміння ролі спрямованості виховної діяльності школи та відповідного науково-методичного забезпечення, то для молодших підлітків важливим є становлення рис характеру, самоствердження в соціальному середовищі шляхом спілкування та вдосконалення власної особистості. Вони ще не повною мірою розуміють роль самосвідомості у військово-патріотичному вихованні, яка виявляється в їхній внутрішній позиції, спрямованості, ціннісних орієнтаціях, суб’єктності.

Під час бесід із молодшими підлітками і вчителями було виявлено, що процес військово-патріотичного виховання активізується і набуває усталеного характеру, коли водночас задіяні зовнішні й внутрішні фактори впливу. Упевнені в цьому 64 % респондентів, 27 % вважають, що провідну роль в активізації військово-патріотичного виховання відіграють внутрішні чинники, а 9 % респондентів не змогли дати власної оцінки. Така ситуація цілком закономірна, адже педагогічний вплив, представлений зовнішніми факторами, здійснюється здебільшого опосередковано, трансформуючись у внутрішні регулятори поведінки, таким чином, посилюючи або, навпаки, знижуючи внутрішні чинники самовиховання особистості.

Тому орієнтований на актуалізацію цінностей військово-патріотичного виховання виховний процес спроможний підвищувати рівень активності та усвідомленості військово-патріотичного виховання молодших підлітків. Важливу роль в активізації військово-патріотичного виховання в умовах загальноосвітніх навчальних закладів відіграє характер взаємовідносин у системі „вчитель-учень“ та міжособистісних стосунків школярів. Проте всі зазначені зовнішні чинники мають передусім забезпечити активізацію внутрішніх факторів військово-патріотичного виховання особистості: сприяти розвитку самосвідомості, збагаченню мотиваційної сфери, спрямованості на самовиховання ціннісних орієнтацій та внутрішньої позиції особистості, формування інтересу до військово-патріотичної діяльності, розвитку емоційно-вольової сфери.

Результати аналізу концепцій виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів дають можливість констатувати, що у загальноосвітніх школах поступово відбувається перехід від авторитарної педагогіки до педагогіки толерантності, згідно з якою навчання і виховання здійснюється з урахуванням природних здібностей і психологічних особливостей кожної особистості та спрямовується на її максимальну самореалізацію. Проте у більшості загальноосвітніх навчальних закладів виховна робота проводиться в межах функціонального підходу до формування особистості, який передбачає такі напрями виховання, як: розумове, моральне, трудове, правове, фізичне, екологічне, естетичне тощо. На наш погляд, такий підхід себе виправдовує не повною мірою. Значно ширші можливості для виховання і самовиховання школярів має аксіологічний підхід, який реалізується, наприклад, у системі виховної роботи загальноосвітньої школи № 85 м. Києва. Згідно із цим підходом, ядром змісту національного виховання у зазначеній школі виступає система певних цінностей (вселюдських, національних, громадянських – демократичних, родинних, особистого життя). При цьому школярі залучаються до різних видів діяльності – пізнавальної, науково-дослідної, громадсько-корисної, правової, трудової, естетичної, екологічної, спортивно-оздоровчої, військово-патріотичної, спрямованих на засвоєння системи цінностей, що охоплює всі аспекти виховання. У школі № 85 активно реалізується програма патріотичного виховання школярів на 2015/16 навчальний рік (робота клубу „Пам’ять“, заходи до Дня Соборності України, Міжнародного дня пам’яті Голокосту, Дня пам’яті Героїв Крут, Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав, до Міжнародного дня рідної мови, Міжнародного дня звільнення в’язнів фашистських концтаборів, Дня Перемоги, Дня Європи, Дня ветерана, Дня Збройних Сил України, Дня державного Прапора України, Дня Конституції України, Дня Незалежності України, Дня Гідності та Свободи), тематичні екскурсії шкільним зразковим музеєм „Захисники Вітчизни“, благодійні акції: „Ангели поруч“, „Парасольки миру“, „Пошта пам’яті поколінь“, фестиваль дитячої творчості „Сонячні барви“, конкурс героїко-патріотичної пісні та поезії.

Очікувані результати впровадження Програми патріотичного виховання школярів в загальноосвітній школі № 85 були такими: формування у школярів характерних рис громадянина-патріота, підвищення зацікавленості учнів щодо державної служби та служби у Збройних силах України, їх готовності до захисту України, створення ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді в школі; консолідація зусиль суспільних інституцій для виховання підростаючого покоління, корпоративна партнерська взаємовідповідальність учасників навчально-виховного процесу; подальший розвиток і вдосконалення волонтерського руху; збагачення і поглиблення змісту роботи з патріотичного виховання учнівської молоді в освітньому просторі школи.

На нашу думку, головним у змісті військово-патріотичного виховання під час позакласної роботи серед молодших підлітків має стати духовно осмислений патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод.

Багатьма загальноосвітніми навчальними закладами України накопичено позитивний досвід організації військово-патріотичного виховання в процесі позакласної роботи з молодшими підлітками. Так, ефективним фактором військово-патріотичного виховання у загальноосвітній школі № 78 м. Києва вважають цілеспрямованість, системність, вираженість змісту і форм виховної роботи. Такі шкільні утворення, як музей історії, щотижнева газета активно сприяють формуванню світогляду школярів. У цій школі активно реалізуються нові форми військово-патріотичної роботи, спрямовані на зміцнення родинних устоїв, традицій школи, рідного краю, народу, зокрема, конкурс „Історія моєї родини“, родинні вечорниці, конкурс на краще знання історії своєї школи.

Консолідуючим компонентом усіх завдань військово-патріотичного виховання в процесі позакласної роботи у сучасних загальноосвітніх навчальних закладах виступає національна ідея, тобто формування у шкільної молоді поважного ставлення як до рідної держави та її культури, так і до інших націй і культур, виховання патріотизму та активної громадянської позиції. Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України. При цьому найважливішим виховним завданням виступає становлення національної самосвідомості молоді.

Цікавою в цьому аспекті є розробка Програми українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді науковцями лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України. Автори програми запропонували своє трактування національної ідеї „Шляхом злагоди до процвітання“ та визначили: мету, завдання, зміст та принципи виховання громадянина-патріота України. У Програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді означене виховання розглядається як комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави [10].

Згідно з Програмою, основною тенденцією сучасного українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді є формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави, нації. У документі також окреслено пріоритети освіти щодо патріотичного виховання учнівської молоді, обґрунтовано його громадський характер. Працюючи за цією Програмою, освітні заклади стали більш відкритими для батьків, громадських організацій. Збільшилась кількість суб'єктів виховного впливу, посилилась узгодженість їхніх дій. Успішніше проводяться загальноукраїнські заходи, акції, спрямовані на активізацію патріотичної, моральної позиції дітей та учнівської молоді.

Аналіз шкільної практики показує, що значна частина педагогів переконані: одвічні поняття „Батьківщина“, „патріотизм“ повинні домінувати у свідомості громадян та у виховному процесі загальноосвітніх шкіл, стати могутніми факторами розбудови й утвердження Української держави. Адже процес формування ціннісних орієнтацій є невід'ємною частиною розвитку підростаючої особистості, її відносин, спрямованості, емоційної і мотиваційно-потребової сфер. Цікавим у цьому аспекті є досвід роботи загальноосвітньої школи № 94 м. Києва. Діяльність педагогічного колективу закладу зосереджена переважно на розвитку національної культури як фактору цілісного формування особистості. Пріоритетними напрямками в школі вважаються патріотичне, світоглядне, громадянське виховання, які реалізуються засобами рідної мови, історії, культури, національних традицій і звичаїв. Учителі вдало поєднують традиційні форми виховної роботи: патріотичні клуби, участь у діяльності організацій Пласту, фестивалі патріотичної пісні, святкування Дня Перемоги, Дня Збройних Сил України, Дня призовника, захисника Вітчизни, Дня пам'яті Героїв Крут; змагання з військово-патріотичних видів спорту, участь у літніх військово-спортивних таборах.

На наш погляд, цікавими формами військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл у процесі позакласної роботи є клуби та фольклорні експедиції. Традиційними стали й театралізації народної пісні з використанням обрядів. Ці клубні форми виховної роботи можуть відігравати суттєву роль в активізації військово-патріотичного виховання молодших підлітків. Значні потенційні можливості для військово-патріотичного виховання школярів мають фольклор, національні свята, твори української і світової літератури та народного мистецтва.

Досліджуючи проблему організації позакласної роботи з військово-патріотичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах, ми виділили, за даними опитування вчителів та молодших підлітків 5–6 класів (158 осіб), такі найбільш сучасні й ефективні форми військово-патріотичної виховної роботи (*табл. 2.12*).

Результати аналізу опитування свідчать, що вчителі загальноосвітніх навчальних закладів віддали перевагу формам, спрямованим на патріотичне виховання школярів. Це патріотичні клуби, фізкультурно-оздоровчий патріотичний комплекс „Козацький гарт“, уроки пам'яті, уроки мужності: „Їх славні імена в літописі Великої Вітчизняної“, факультативні курси „Видатні військові України“. Учні 5–6 класів обирали переважно такі форми: організація „Пласт“, тематичні вечори („Патріотизм – нагальна потреба України“, „Сепаратизм не пройде“), змагання з військово-прикладних видів спорту.

Значний виховний потенціал у військово-патріотичному вихованні молодших школярів мають також, на думку вчених, інформаційно-комунікаційні технології. Залежно від домінуючого методу, науковці виокремлюють дослідницькі, пошукові, творчі, ігрові, інформаційні та практично орієнтовані телекомунікаційні проекти.

Завдяки інтернет-проектам їх учасники з різних міст, областей, регіонів, країн світу не лише співпрацюють над цікавими і важливими проблемами, але й спілкуються з однодумцями та опонентами, пропагуючи свій досвід.

Таблиця 2.12

Оцінка ефективності військово-патріотичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах

Форми виховної роботи	Учителі	Учні
Патріотичні клуби	52 %	41 %
Організація „Пласт“	28 %	52 %
Участь у акціях „Громадянин“, „Збережемо пам’ять про подвиг“	39 %	19 %
Тематичні вечори („Патріотизм – нагальна потреба України“, „Сепаратизм не пройде“)	31 %	53 %
Змагання з військово-прикладних видів спорту	24 %	47 %
Святкування Дня Перемоги	25 %	28 %
Участь у „Вахті пам’яті Небесної сотні“	28 %	31 %
Участь у фізкультурно-оздоровчому патріотичному комплексі „Козацький гарт“	48 %	44 %
Факультативні курси („Видатні військові України“)	43 %	19 %
Архівно-пошукова робота	17 %	16 %
Уроки пам’яті, уроки мужності: „Їх славні імена в літописі Великої Вітчизняної“	45 %	11 %
Експедиції та екскурсії до місць історичних подій	25 %	36 %
Фестивалі, концерти шкільної самодіяльності	15 %	23 %

Аналіз позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів з військово-патріотичного виховання, спостереження та бесіди з учителями дозволили зробити висновок, що вона ведеться несистематично й недостатньо. Ця робота реалізується переважно у формі патріотичних клубів, організації „Пласт“, уроків пам’яті, уроків мужності. Як показали результати анкетування, молодші підлітки віддають перевагу ігровим, практично орієнтованим формам роботи з військово-патріотичного виховання (організація „Пласт“, змагання з військово-прикладних видів спорту, участь у фізкультурно-оздоровчому патріотичному комплексі „Козацький гарт“, патріотичні клуби).

Результати анкетування молодших підлітків 5–6 класів за показником „розуміння значущості військово-патріотичного виховання“ дозволили схарактеризувати молодших підлітків такими, що мають різний ступінь усвідомлення значущості військово-патріотичного виховання (табл. 2.13).

З таблиці 2.13 видно, що серед молодших підлітків 5 класів високий ступінь прояву розуміння значущості військово-патріотичного виховання зафіксований у 12,9 % респондентів ЕГ і 13,8 % КГ. Серед учнів 6 класів високий ступінь прояву розуміння значущості військово-патріотичного виховання продемонстрували 12,8 % школярів експериментальних і 14,7 % контрольних груп. Низький рівень розуміння значущості військово-патріотичного виховання виявили 66,1 % молодших підлітків експериментальних і 64,1 % контрольних груп. Серед респондентів 6 класів низький рівень розуміння значущості військово-патріотичного виховання продемонстрували 67,2 % учнів експериментальних і 67,5 % контрольних груп.

Таблиця 2.13

Кількісні показники ступеня розуміння значущості військово-патріотичного виховання учнями 5–6 класів, %

Ступінь прояву розуміння значущості військово-патріотичного виховання	Групи	Розуміння сутності поняття „військово-патріотичне виховання“			
		Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
Високий	Е	23	12,9	22	12,8
	К	25	13,8	27	14,7
Середній	Е	36	21,0	32	20,0
	К	39	22,1	29	17,8
Низький	Е	76	66,1	82	67,2
	К	78	64,1	77	67,5

Характер ставлення молодших підлітків до військово-патріотичної діяльності в процесі позакласної роботи визначався за допомогою анкетування, яке проводилось методом групового опитування респондентів (табл. 2.14). В анкеті, крім запитань, був поданий перелік можливих варіантів відповідей, що склалися із трьох взаємопов'язаних блоків.

Таблиця 2.14

Кількісні показники ставлення молодших підлітків до військово-патріотичної діяльності

Характер ставлення	Група	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
		осіб	%	осіб	%
Позитивно-дійове ставлення	Е	21	15,9	23	16,3
	К	23	16,5	25	17,1
Ситуативне ставлення	Е	36	28,7	38	26,4
	К	35	30,2	35	26,1
Невизначене або негативне ставлення	Е	74	55,4	85	57,3
	К	76	53,3	82	56,8

З таблиці 2.14 зрозуміло, що серед молодших підлітків 5 класів позитивно-дійове й ситуативне ставлення зафіксовано відповідно у 15,9 % і 28,7 % респондентів ЕГ і 16,5 % та 30,2 % учнів КГ. Серед молодших підлітків 6 класів позитивно-дійове й ситуативне ставлення до військово-патріотичної діяльності продемонстрували відповідно 16,3 % і 26,4 % учнів ЕГ, у КГ – 17,1 % і 26,1 % учнів. Невизначене або негативне ставлення до військово-патріотичної діяльності в процесі позакласної роботи виявили 55,4 % молодших підлітків 5 класів експериментальних і 53,3 % контрольних груп. Серед молодших підлітків 6 класів невизначене або негативне ставлення до військово-патріотичної діяльності в процесі позакласної роботи продемонстрували 57,3 % школярів експериментальних і 56,8 % респондентів контрольних груп.

Важливим внутрішнім чинником військово-патріотичного виховання виступають ціннісні орієнтації та інтереси учня. Вони є сутнісною ознакою особистості, що зумовлює регулятивну функцію її поведінки, визначає стратегічну

мету її життя. Відповідно до підсумків тестування школярів за методикою М. Рокича „Ціннісні орієнтації“, молодшим підліткам було запропоновано висловити свої побажання щодо активізації військово-патріотичного виховання в процесі позакласної роботи. Результати цього опитування представлено в таблиці 2.15.

Аналіз стану військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи показав, що традиційні форми і методи військово-патріотичного виховання не завжди сприяють формуванню в учнів стійкого інтересу й бажання активно брати участь у запропонованих заходах. У молодших підлітків, які є активними учасниками позакласних військово-патріотичних заходів, спостерігаються чітко усвідомлені пріоритети й цілі власного життя. Вони мають широке коло інтересів; відвідують позанавчальні виховні заклади; демонструють переважно високі результати в навчанні; задіяні в активній суспільній діяльності у процесі позакласної роботи; мають авторитет серед своїх однокласників.

Таблиця 2.15

**Пропозиції молодших підлітків щодо активізації
військово-патріотичного виховання в процесі позакласної роботи**

Заходи, запропоновані молодшими підлітками	Частота вибору
Участь в організації „Пласт“	67 %
Участь у змаганнях із військово-прикладних видів спорту	63 %
Розширити мережу гуртків, секцій, клубів військово-спортивного спрямування	59 %
Участь у Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“	52 %
Цікаво проводити заходи з військово-патріотичного виховання	45 %
Не ставитися до учнів як до таких, що не здатні до самостійності; надати їм більше свободи та вимагати більшої відповідальності	38 %

Важливим внутрішнім чинником військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи виступають їх ціннісні орієнтації. Як уже зазначалося, вони є сутнісною ознакою особистості, зумовлюють регулятивну функцію її поведінки, визначають стратегію життя. Проте такі важливі для військово-патріотичного виховання цінності, як духовно осмислений патріотизм, що поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод посіли для молодших підлітків відповідно 7, 9, 10 та 12 місця з 18-ти можливих, що свідчить про недостатню сформованість у школярів цінностей військово-патріотичної діяльності в процесі позакласної роботи.

За підсумками експериментального дослідження щодо стану позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів виділено три групи причин, які перешкоджають успішному розв'язанню проблеми військово-патріотичного виховання молодших підлітків.

Так, до *інформаційних* причин віднесена недостатня обізнаність молодших підлітків із сутністю поняття „військово-патріотичне виховання“; поверхневе висвітлення вчителями, керівниками гуртків проблем теорії і методики військово-патріотичного виховання школярів у процесі позакласної роботи.

Серед *організаційних* причин найбільш суттєвими є: невідповідність організаційних форм і методів виховної роботи з військово-патріотичного

виховання, яка ведеться в загальноосвітньому навчальному закладі, інтересам і потребам молодших підлітків. Зокрема, недостатнє використання інформаційно-комунікаційних технологій, дослідницьких, пошукових, творчих, ігрових, інформаційних та практично орієнтованих телекомунікаційних проектів.

Психологічні причини зумовлюються недостатньою сформованістю суб'єкт-суб'єктних стосунків у педагогічному процесі та недостатньою готовністю частини вчителів та керівників гуртків до здійснення педагогічного супроводу військово-патріотичного виховання в процесі позакласної роботи.

Таким чином, у нинішній практиці загальноосвітніх навчальних закладів відсутні цілеспрямованість і систематичність щодо активізації військово-патріотичного виховання під час позакласної діяльності. Це значно ускладнює процес ефективного формування молодшого підлітка як патріота-громадянина сучасної Української держави. Тому нинішня освітня система потребує певних змін в організаційно-педагогічних умовах з метою активізації військово-патріотичного виховання учнів у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Література

1. Афанасьєв А. О. Педагогічні основи військово-патріотичного виховання військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А. О. Афанасьєв. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Київ, 2005. – 262 с.

2. Діхтяренко З. М. Виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної ігрової діяльності : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 „Теорія і методика виховання“ / Діхтяренко Зоя Михайлівна. – К., 2008. – 275 с.

3. Діхтяренко З. Вплив патріотизму на формування суті поліцейського хортингу / З. Діхтяренко // Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 9–15.

4. Єрмоєнко Е. Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-патріот“ як форма національно-патріотичного та фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 163–185.

5. Зубалій М. Д. Обґрунтування рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку / М. Д. Зубалій // Матеріали VII Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій / [упор. Назаренко Г. А.]. – Том 1. – Черкаси : ЧОПОПІ, 2015. – С. 74–79.

6. Зубалій М. Д. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі позакласної роботи з хортингу / М. Зубалій, І. Білоцерківець // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 2. – С. 21–27.

7. Івашковський В. В. Історичні витoki національного бойового мистецтва „Хортинг“ / В. В. Івашковський // Фізичне виховання в рідній школі. – 2015. – № 4. – С. 31–38.

8. Кириченко О. В. Виховання старшокласників на військово-козацьких традиціях у процесі допризовної підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Кириченко. Херсонський державний університет. – Херсон, 2006. – 240 с.

9. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.

10. Никулин А. С. Военно-патриотическое воспитание учащихся подростков средствами игровой деятельности: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. С. Никулин. – К., 1977. – 174 с.

11. Остапенко О. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України / О. Остапенко, М. Зубалій // Вища школа. – 2015. – № 4–5. – С. 118–126.

12. Остапенко О. Організаційно-педагогічні умови активізації військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи / О. Остапенко // Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 63–69.

13. Петрочко Ж. В. Хортинг – школа сили і честі юного українця : метод. посіб. / Ж. В. Петрочко, Е. А. Єрмоменко. – К. : Паливода А. В., 2015. – 544 с.

14. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К., 2007. – 29 с.

15. Тимчик М. Філософсько-педагогічний аналіз патріотичного виховання учнів як духовно-теоретична основа хортингу / М. Тимчик // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 2. – С. 76–83.

Контрольні запитання

1. Які зовнішні фактори впливу на активізацію процесу військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи?

2. Які внутрішні фактори впливу на активізацію процесу військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи?

3. За якими показниками визначається стан військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи?

4. Яким формам військово-патріотичного спрямування віддають перевагу вчителі загальноосвітніх навчальних закладів?

5. Яким формам виховання надають перевагу молодші підлітки загальноосвітніх навчальних закладів?

6. Яке ставлення молодших підлітків загальноосвітніх навчальних закладів до військово-патріотичного виховання?

7. Які інформаційні причини недостатньої обізнаності молодших підлітків із сутністю поняття „військово-патріотичне виховання“?

8. Які організаційні причини недостатньої обізнаності молодших підлітків із сутністю поняття „військово-патріотичне виховання“?

9. Які психологічні причини недостатньої обізнаності молодших підлітків із сутністю поняття „військово-патріотичне виховання“?

10. Які організаційно-педагогічні умови забезпечують ефективність військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів?

11. Які мотиви військово-патріотичної діяльності молодших підлітків у процесі позакласної роботи?

2.4. Військово-патріотичне виховання молодших підлітків під час позакласної роботи

Зміст військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи включає систематичні форми занять у гуртках військово-патріотичного спрямування, у спортивних секціях з хортингу, військово-прикладних видів спорту та військово-спортивних іграх, які сприяли підвищенню рухової активності учнів. Епізодичні форми занять з військово-патріотичного виховання під час позакласної роботи передбачали участь молодших підлітків у туристських походах вихідного дня, військово-спортивних святах, змаганнях на першість класу і школи з військово-прикладних видів спорту. Форми організації позакласної роботи, що використовувалися в процесі військово-патріотичного виховання, визначалися за місцем і часом проведення занять; за змістом військово-патріотичного виховання молодших підлітків; за особливою структурою виховних заходів, для яких характерною була певна послідовність дій; за способами керівництва позакласною роботою з боку вчителя фізичної культури, викладача предмета „Захист Вітчизни“, тренера спортивної секції, керівника військово-патріотичного гуртка; за специфікою взаємозв'язків та взаємодій учителя, тренера спортивної секції з хортингу, керівника військово-патріотичного гуртка, класного керівника та батьків молодших підлітків. Усі організаційні форми військово-патріотичного виховання учнів молодшого підліткового віку в процесі позакласної роботи поділялися на загальні й спеціальні. Загальні форми, у свою чергу, поділялися на індивідуальні, парні, групові й колективні. Індивідуальні форми військово-патріотичного виховання передбачали відособлену роботу молодших підлітків над собою, спрямовану на формування окремих рис характеру й переконань у необхідності займатися фізичними вправами під час позакласної роботи в школі, вдома й за місцем проживання. Регулярне застосування учнями різних форм військово-патріотичної виховної роботи органічно переходило в самовиховання.

Форми парної виховної роботи передбачали взаємодію вчителя фізичної культури, тренера спортивної секції з хортингу, керівника військово-патріотичного гуртка, викладача предмета „Захисту Вітчизни“ з молодшими підлітками. Таке безпосереднє особистісне спілкування мало свої переваги: повніше бралися до уваги індивідуальні особливості учнів, виховні умови, з'явилася можливість застосовувати відповідні мотиви спільної діяльності. Групові форми виховної роботи передбачали відбір молодших підлітків до груп за інтересами, врахування вікових та індивідуальних особливостей, визначення змісту військово-спортивної діяльності в групах. До цих форм виховної роботи належали гурткові й секційні заняття. Колективні форми виховної роботи передбачали діяльність учнівського колективу за спільною метою, змістом, методами і прийомами військово-патріотичного виховання. Така діяльність охопила розподіл обов'язків, співпрацю, допомогу у спільних навчально-тренувальних заняттях, проведенні тренувальних зборів, контроль, облік, взаємовиховання, творчу активність і управління.

Найбільш популярними формами виховної роботи серед молодших підлітків у процесі дослідження були: суперечка, диспут, полеміка, дискусія. Суперечка передбачала словесне змагання учнів, активне обговорення проблем спортивної діяльності між двома або кількома спортсменами, кожний із яких відстоював свою точку зору, правоту, тобто проводився своєрідний обмін протилежними думками. В основу спору вкладалося відстоювання учнями різних поглядів на проблему.

Суперечка проходила у вигляді дискусії, диспуту, полеміки на щоденні військово-спортивні теми. Дискусія відбувалася як публічна суперечка, метою якої було зіставлення точок зору, пошук істини під час вирішення ігрових та інших спорів. Диспут передбачав роздум молодших підлітків, публічну полеміку спортивної або суспільно значущої тематики. Полеміка вчила школярів підкріплювати свої думки переконливими фактами, важливими аргументами щодо порушеної теми.

Здебільшого пізнавальні творчі заняття з військово-прикладних видів спорту активізували такі життєві інтереси молодших підлітків, як інтерес до обраного виду спорту, віра в позитивні результати свого вибору, прояв позитивного ставлення батьків, тренерів, керівників гуртків, учителів і товаришів. Це сприяло дотриманню чесної боротьби на змаганнях з військово-прикладних видів спорту, прояву мрійливості, любові до кожного кроку свого особистісного зростання й щастя учня від того, що він займається військово-спортивною діяльністю і приносить радість батькам, учителю, тренеру спортивної секції, керівнику гуртка, друзям у мікро- й макрооточенні.

Сила виховного впливу вчителя фізичної культури, викладача предмета „Захист Вітчизни“, тренера військово-спортивної секції і керівника гуртка на військово-патріотичне виховання, зокрема формування в молодших підлітків інтересу до занять з військово-прикладних видів спорту в режимі дня, як показало дослідження, залежала від того, наскільки їхні морально-вольові та інші якості приваблювали учнів. Велике значення також мали види фізичних вправ, професійні знання і майстерність педагогів, які синергічно єднали їх у співпраці, співпереживаннях і співучасті в житті учнівського колективу, його змістовності, цікавості, емоційної насиченості.

Не випадково розвиток творчих здібностей молодших підлітків до свідомого оволодіння нормативними вимогами потребував застосування продуманої системи форм і методів її самоорганізації, до якої входили: режим життя в сім'ях, навчання, активне рухове дозвілля, праця, поведінка, заняття фізичними вправами, виконання громадських доручень тощо. Важливою особливістю організації експериментальної групи було також визначення правових обов'язків учнів. Таких правил було достатньо, одна частина їх створювалася у групі з військово-прикладних видів спорту; інша частина – у військово-спортивному клубі за інтересами, шкільному колективі відповідно до конкретних умов активної практичної рухової діяльності. Ці правила регламентували режим навчально-тренувального процесу, стосунки спортсменів і вчителя чи тренера, учнів між собою, поведінку під час тренувальних занять, військово-спортивних змагань, у години проведення активного колективного дозвілля. Основні правила членів колективу школи фіксувалися в офіційних документах, а окремі діяли й передавалися як спадок, перетворюючись з роками на шкільні традиції.

Повноцінне режимне тренування й поведінка молодших підлітків були продумані до тонкощів. Кожне правило ставало умовою нормального життя членів військово-спортивного колективу. Коли вони це відчували, то легко дотримувалися режимних правил, спільно переживали досягнення й отримували емоційне і моральне задоволення від того, що всі види військово-спортивних занять виконувалися в колективі чітко, без зривів. Така спільна діяльність сприяла формуванню в молодших підлітків правильного уявлення про цікаві види занять, вихованню стійкого інтересу до набуття відповідних умінь і навичок. Для цього необхідно було дотримуватися систематичності у проведенні колективних занять для закріплення зацікавленості.

Вивчення усвідомленості молодшими підлітками військово-патріотичної діяльності як складника життєдіяльності показало, що на початку експерименту в них домінував інтерес до самого процесу занять у групі військово-патріотичного виховання чи військово-спортивній секції. Тому заняття експериментальних груп організовувалися й проводилися так, щоб залишити у свідомості учнів глибокий слід. Це створювало сприятливі умови для проявлення учнями самоаналізу, самооцінки, самоконтролю та самоактивності під час подолання труднощів у процесі військово-патріотичного виховання. Від успішного розкриття функціональних перспектив молодших підлітків залежали показники їхнього фізичного розвитку. Прикладне значення занять з військово-патріотичного виховання роз'яснювалося вчителями фізичної культури, викладачами предмета „Захист Вітчизни“ на прикладах життя й діяльності видатних людей України, які боролися за свободу та незалежність своєї країни. Такі роз'яснення сприяли формуванню в молодших підлітків усвідомленості військово-патріотичної діяльності як складника їхньої життєдіяльності, розуміння значущості занять військово-прикладними видами спорту. Це викликало в учнів бажання бути мужніми, стійкими, сильними, спритними й витривалими, допомагало зрозуміти, що набуті знання й навички знадобляться на службі в Збройних Силах України, у надзвичайних ситуаціях під час захисту Вітчизни. У процесі військово-патріотичного виховання молодших підлітків застосовувалися різні методи і прийоми, які підвищували мотивацію до занять улюбленими видами спорту військово-спортивної спрямованості. Ефективними засобами військово-патріотичного виховання молодших підлітків були методи переконання (бесіда, лекція, інформація, пояснення тощо), практичні методи (показ, демонстрація, консультування, перевірка знань, умінь і навичок), методи мотивування та стимулювання військово-спортивної діяльності (створення ситуацій успіху, гласність досягнень учнів, заохочення, покарання, оцінні судження вчителя тощо).

Методи переконання сприяли формуванню суспільно значущих мотивів виникнення інтересу до тренувальних занять у секціях із військово-прикладних видів спорту та групах з військово-патріотичного виховання. За таких умов покращувалося усвідомлення молодшими підлітками військово-патріотичної діяльності як складника життєдіяльності, розуміння значущості занять з військово-прикладних видів спорту. Так, наприклад, бесіди проводилися з навчальною і виховною метою. Їх теми підбиралися таким чином, щоб методи відповідали життєвому досвіду й загальному рівню підготовленості учнів молодшого підліткового віку. Практика показала, що найраціональнішою була така послідовність застосування цих методів: спочатку проводилося роз'яснення, показ і доказ, а потім практичне виконання учнями фізичних вправ з інструктажем щодо дозування, темпу й ритму. Така послідовність дозволяла формувати у молодших підлітків усвідомленість військово-патріотичної діяльності як складника життєдіяльності, розуміння значущості занять військово-прикладними видами спорту, виходячи з індивідуального розвитку в кожного учня самоаналізу, самооцінки, самоконтролю та самоактивності.

Під час військово-патріотичного виховання молодших підлітків у військово-спортивних секціях організовувалися диспути, дискусії, круглі столи, на яких учні-спортсмени вільно дискутували, обмінювалися думками щодо занять військово-прикладними видами спорту. У дискусіях і диспутах особливого значення надавалося підсумковому виступу вчителя, в якому зверталася увага на важливість

занять у військово-спортивній секції, перспективах участі молодших підлітків у спортивних змаганнях й інших заходах. Ефективність застосування проблемних завдань та дискусій залежала від того, наскільки наступна тема логічно продовжувала й розвивала зміст попереднього тренувального заняття. Проблемні завдання вимагали від молодших підлітків самостійного їх осмислення, аргументованого розкриття сутності військово-патріотичної діяльності, розуміння значущості занять військово-прикладними видами спорту. Застосовувався й пошуковий метод, який активізував учнів у процесі самостійного пошуку фактів, доказів, аргументів щодо пріоритетів здоров'я, дотримання здорового способу життя, систематичності занять у військово-спортивних секціях та групах із військово-патріотичного виховання. Застосування цього методу сприяло формуванню в молодших підлітків самоаналізу, самооцінки, самоконтролю та самоактивності з метою досягнення успіхів і укріплення віри в самого себе.

Цілеспрямована робота з виховання в молодших підлітків інтересу до занять у військово-спортивних секціях і групах із військово-патріотичного виховання вимагала певної оперативності й дисциплінованості. Це досягалося завдяки: завчасній підготовці місця й обладнання для проведення тренувальних занять; короткому і змістовному поясненню викладачем предмета „Захист Вітчизни“, тренера військово-спортивної секції чи керівника групи з військово-патріотичного виховання навчального матеріалу; збільшенню моторної щільності навчальних завдань й удосконаленню виконання завдань шляхом поділу учнів на групи по 10–12 осіб і невеликі підгрупи з 3–4 школярів. Така організація навчального процесу у військово-спортивних секціях та групах з військово-патріотичного виховання була раціональною й ефективною, бо не затримувала молодших підлітків під час виконання тієї чи іншої справи й сприяла швидшому вирішенню поставленого завдання, проміжної мети заняття.

Позакласна робота з військово-патріотичного виховання молодших підлітків будувалися таким чином, щоб вони поглиблювали й удосконалювали досягнуті на уроках фізичної культури та „Захисту Вітчизни“ успіхи. З цією метою застосовувалися методи, які були об'єднані за своєю спрямованістю й змістовною сутністю. Так, наприклад, залучення учнів експериментальних класів до виконання обов'язків спортивних суддів, розпочате на уроках тривало на тренувальних заняттях у військово-спортивних секціях та групах із військово-патріотичного виховання. Успішному формуванню в молодших підлітків суддівських навичок сприяли: ознайомлення з методикою оцінювання якості виконання вправ; детальний розбір техніки виконання вправ відповідно до правил змагань; тренування в суддівстві Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“; практикування в суддівстві військово-прикладних змагань; ведення протоколів змагань тощо.

Експериментальна робота з військово-патріотичного виховання в молодших підлітків інтересу до занять у військово-спортивних секціях проводилася так, щоб не нав'язувати учням певні форми роботи, а надавати їм можливість самим вибирати те, що потрібно на конкретному занятті. Великої популярності серед учнів набули змагання за програмою Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, які здійснювалися самими учнями, звичайно під контролем учителя фізичної культури, викладача предмету „Захист Вітчизни“. Вивчення міжособистих стосунків у класі, військово-спортивній команді дозволяло визначити в учнівському колективі лідера-організатора, який самостійно проявляв активність у

процесі військово-спортивної діяльності, залучав до неї інших, організовував складання нормативів з військово-прикладної підготовленості. За цих умов завданням учителя фізичної культури, викладача предмету „Захист Вітчизни“ було надавати допомогу такому організатору в його починаннях.

Особистість учителя фізичної культури, викладача предмета „Захист Вітчизни“ під час проведення навчальних занять, тренувань у військово-спортивних секціях та групах з військово-патріотичного виховання протягом усіх етапів формувального експерименту стимулювала молодших підлітків своїм тактом, майстерністю організації занять і їхньою підготовкою до виступів на військово-спортивних змаганнях. Уміння вчителя фізичної культури, викладача предмета „Захист Вітчизни“ підтримувати добрі ініціативи авторитетним словом, своєю поведінкою робило їх незамінними в експериментальній групі. У зв'язку з цим військово-патріотичне виховання молодших підлітків найефективніше здійснювалося за умов тісного зв'язку методів переконання і привчання, авторитету й показу позитивного вчинку учнів під час занять і виступів на військово-спортивних змаганнях.

Цілеспрямоване спостереження за молодшими підлітками в процесі проведення експериментальної роботи дало змогу визначити етапи військово-патріотичного виховання. На першому етапі активна діяльність (проба сил) учнів розпочиналася тоді, коли вони чітко усвідомлювали потребу особистісного вдосконалення, а вольові зусилля спонукали їх приходити до військово-спортивних секцій, груп із військово-патріотичного виховання, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, заняття в яких задовольняло потребу в особистісному вдосконаленню, знімало певне напруження й викликало психологічну рівновагу, заспокоєння. З часом на зміну одній потребі особистісного вдосконалення з'являлась інша, більш висока й цікава, що стимулювала процес розвитку в молодших підлітків інтересу до занять у військово-спортивних секціях, групах із військово-патріотичного виховання та в грі „Хортинг-Патріот“.

Діяльнісно-практичний критерій інтересу молодших підлітків до конкретних видів занять у військово-спортивних секціях, групах із військово-патріотичного виховання та в Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“ характеризувався чітко визначеним бажанням учнів досягти певного особистісного розвитку, скласти навчальні нормативи, навчитися проявляти винахідливість і кмітливість. Наявність перспективи й глибоке усвідомлення молодшими підлітками того, що досягнення успіхів у особистісному розвитку неможливе без подолання труднощів, спрямовувало їхню увагу на необхідність регулярно займатися у військово-спортивних секціях. У зв'язку з цим стійкість інтересу до військово-патріотичного виховання характеризувалася прагненням молодших підлітків укріплювати цей інтерес самостійно через самоактивність, самоінформування, самонагадування, самоорганізацію, самоаналіз, самоконтроль, самооцінку, самокорекцію, самопізнання та самозвітування.

Показниками когнітивного та діяльнісно-практичного критеріїв військово-патріотичної вихованості у молодших підлітків були визначені: поява в учнів бажання та інтересу регулярно займатися військово-прикладними видами спорту у військово-спортивних секціях, групах із військово-патріотичного виховання під час позакласної роботи в школі; прояв елементів творчості в оволодінні прийомами самооцінки, самоконтролю, самоаналізу, самокорекції, а також систематичне відвідування військово-спортивних секцій та груп з військово-патріотичного виховання.

У процесі формування в молодших підлітків діяльнісно-практичного критерію військово-патріотичної вихованості виділялися такі етапи його формування: початковий, дійовий, пошуковий і творчий. На початковому етапі в учнів спостерігалася байдужість до занять у військово-спортивних секціях, групах з військово-патріотичного виховання, пристосування до вимог керівника секції, групи. Дійовий етап військово-патріотичної вихованості визначався появою в учнів інтересу й потреби в заняттях у військово-спортивних секціях, групах із військово-патріотичного виховання, участі в змаганнях та у покращенні особистої військово-прикладної підготовленості. На цьому етапі з'являється бажання знати й уміти більше, ніж дає тренер, керівник секції, групи; формувати свідомість і здійснювати самооцінку, самоаналіз, самоконтроль та самокорекцію свого особистісного розвитку. На пошуковому етапі військово-патріотичного виховання в молодших підлітків з'являється прагнення перевірити дієвість занять у військово-спортивних секціях, групах з військово-патріотичного виховання на практиці. У цей період здобуті знання поступово перетворюються в переконання. На основі переконань щодо важливості занять у військово-спортивних секціях, групах з військово-патріотичного виховання, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, формується усвідомленість учнями військово-патріотичного виховання як складника життєдіяльності й розуміння значущості занять з військово-прикладних видів спорту. Учні починають докладати більше зусиль до тренувань, самостійно застосовувати здобуті знання, вміння й навички у практичній діяльності. Творчий етап військово-патріотичного виховання потребував від молодших підлітків творчого застосування знань, умінь і навичок з військово-прикладних видів спорту, виконання програм самовиховання й особистісного вдосконалення.

Значний вплив на якість військово-патріотичного виховання молодших підлітків мали громадські доручення, які виконувалися членами військово-спортивних секцій і груп з військово-патріотичного виховання. Усі доручення підбиралися керівником, тренером з урахуванням індивідуальних і статевих особливостей учнів молодшого підліткового віку. Кожне виконане доручення викликало в учнів експериментальних класів емоційне й моральне задоволення та сприяло зміцненню їх потреби та інтересу до військово-патріотичної діяльності в процесі позакласної роботи в загальноосвітній школі й за місцем проживання.

Керівник, тренер на тренувальних заняттях у військово-спортивних секціях і групах з військово-патріотичного виховання часто використовували метод заохочування. Результат його застосування – переконаність молодших підлітків у тому, що вони приймають правильні рішення, виконуючи навчальні завдання, адже їхні дії схвалюються вчителем, керівником, тренером, членами колективу і дають відчуття морального задоволення. Заохочення в процесі експериментальної роботи застосовувалися як моральні (особиста подяка вчителя, керівника, тренера, похвала перед колективом, батьками, нагородження грамотою, дипломом), так і матеріальні (цінний подарунок, приз тощо).

Під час військово-патріотичного виховання молодших підлітків у військово-спортивних секціях і групах з військово-патріотичного виховання тренери секцій, керівники груп уміло й своєчасно застосували і такий метод впливу, як покарання. Цей метод застосовувався в тих випадках, коли учень проявляв недисциплінованість і безвідповідальність. Вимог до покарання дотримувалися таких: вони не повинні завдавати молодшим підліткам моральних страждань; вихованець має усвідомити, за що його покарано; покарання повинно виховувати і стимулювати учнів до занять з

військово-патріотичного виховання. Під час застосування покарання враховувалася готовність вихованця визнати свою провину й виправитись. У нашій роботі найбільшим покаранням було відлучення учня від тренувальних занять улюбленим військово-прикладним видом спорту на кілька днів. За менші порушення тренером секції, керівником групи виносилося усне зауваження, оголошувалася догана й учень відлучався від наступних змагань з військово-прикладних видів спорту тощо.

Молодші підлітки експериментальних класів, які порушували режим дня і не виконували завдань з військово-патріотичного виховання, залучалися до відповідних перевірок інших учнів. Ці доручення слугували стимулами до активізації військово-патріотичної діяльності, адже учні бажали виправдати довір'я й не зганьбити в очах товаришів особистої честі. Не менш результативним щодо таких школярів був і метод заохочення. Він застосовувався у вигляді їх участі в організації та проведенні Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“. Під час проведення занять у військово-спортивних секціях і групах військово-патріотичного виховання прямі вимоги керівників гри, тренерів секцій до школярів часто набували форм опосередкованих, тобто відбувався розвиток молодших підлітків через колектив. Такий метод впливу був особливо ефективним для молодших підлітків, які часто порушували режим дня, нерегулярно виконували ранкову гігієнічну гімнастику, пропускали навчально-тренувальні заняття тощо. За допомогою цього методу в таких учнів поступово розвивалося почуття відповідальності за свої учинки, формувалося бажання якісно виконувати завдання учнівського колективу експериментального класу.

Позакласна робота з військово-патріотичного виховання молодших підлітків будувалася таким чином, щоб сформувати в них потребу й звичку виконувати навчальні завдання під час занять у військово-спортивних секціях і групах із військово-патріотичного виховання, планувати й ставити мету особистісного вдосконалення. У складанні мети особистісного вдосконалення враховувалася специфіка навчально-виховного процесу з військово-патріотичного виховання, віддаленість місць проживання молодших підлітків від школи, склад сім'ї, привабливість та інтерес до видів військово-патріотичної діяльності в процесі позакласної роботи.

З метою підвищення ефективності військово-патріотичного виховання молодших підлітків за показниками емоційно-ціннісного критерію проводилася Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“. Ця гра була для учнів новою й тому викликала підвищений інтерес. З її допомогою вдалося значно посилити особистісну активність молодших підлітків у процесі позакласної роботи. Позитивну роль відіграла методична підготовка вчителів фізичної культури, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, тренерів військово-спортивних секцій та керівників груп із військово-патріотичного виховання; теоретичні семінари; практичні показові заняття з Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“; навчальні плани, дидактичні матеріали й орієнтовні комплекси фізичних вправ східних систем.

Заходи експериментальної програми щодо застосування Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ здійснювалися поетапно. Це робилося для того, щоб учні експериментальних класів поступово ознайомилися з правилами гри „Хортинг-Патріот“, вибрали цікавий для себе вид занять і регулярно ним займалися. У зв'язку з цим на першому етапі розвивалася зацікавленість молодших підлітків грою „Хортинг-Патріот“, зокрема самим процесом проведення цієї гри. Паралельно з розучуванням правил гри „Хортинг-Патріот“, учням повідомлялися

знання з техніки й методики виконання елементів гри, показувалася роль і місце гри у подальшому житті молодших підлітків. При цьому різними способами забезпечувався позитивний емоційний клімат, атмосфера взаєморозуміння, використовувалися такі прийоми стимулювання, як заохочення, похвала, підтримка тощо.

На другому етапі, коли молодші підлітки почали більш усвідомлено ставитися до занять Національною дитячо-юнацькою військово-спортивною грою „Хортинг-Патріот“, значно розширився обсяг навчальних завдань, поглибилися знання, більш ефективно сформувалися поняття, які використовувалися у процесі організації і проведення гри.

На третьому етапі – молодші підлітки засвоювали й усвідомлювали особисту й суспільну значущість занять Національною дитячо-юнацькою військово-спортивною грою „Хортинг-Патріот“. Керівник-тренер постійно заохочував учнів до організації і проведення гри. Усе це в підсумку позитивно позначалося як на активізації військово-патріотичної діяльності молодших підлітків, так і на рівнях їх військово-патріотичної вихованості. Кількісні показники узагальнених результатів визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів 5 класів в експериментальних та контрольних групах на початку і наприкінці формувального етапу експерименту подано на рисунку 2.1.

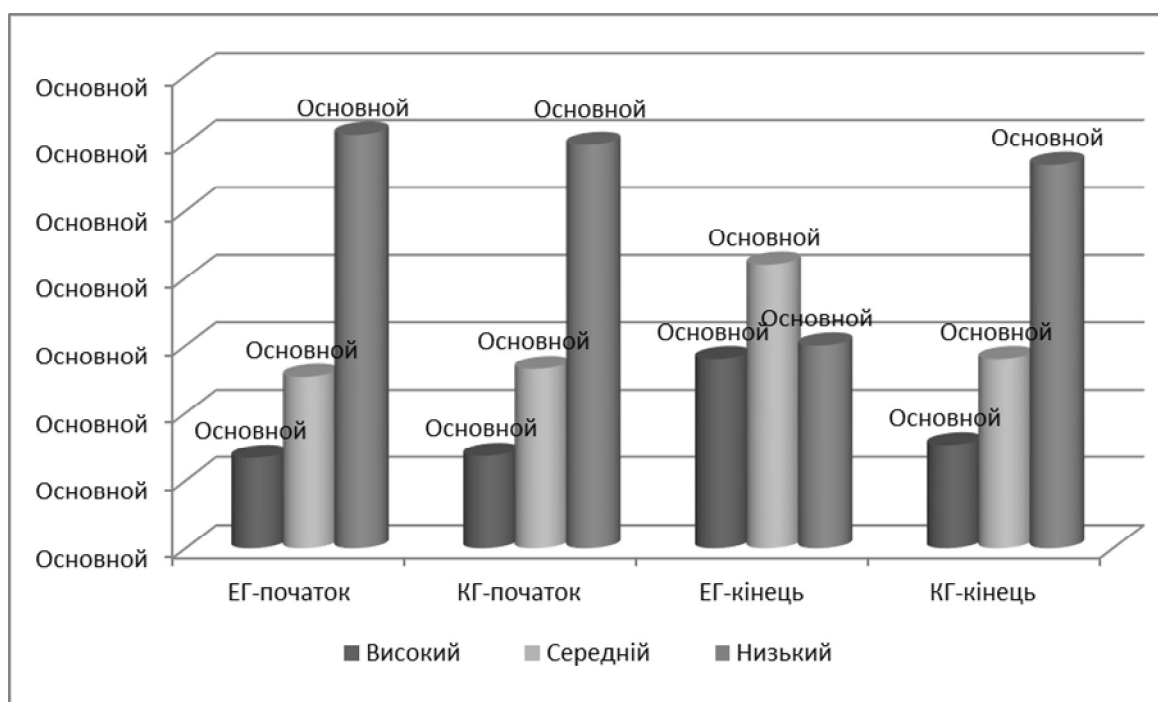

Рис. 2.1. Динаміка рівнів військово-патріотичної вихованості учнів 5 класів як результат експериментальної роботи, %

Дані формувального етапу експерименту (рис. 2.1; 2.2) засвідчили, що школярі 5–6 класів експериментальних груп розглядають військово-патріотичне виховання як складник свого життя; усвідомлюють себе суб'єктом занять з військово-патріотичної діяльності. Вони мають достатньо повні системні знання, вміння й навички з військово-прикладних видів спорту. Ці учні виявляють емоції радості й задоволення від занять військово-прикладними видами спорту в гуртках з військово-патріотичного виховання, від участі у Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“.

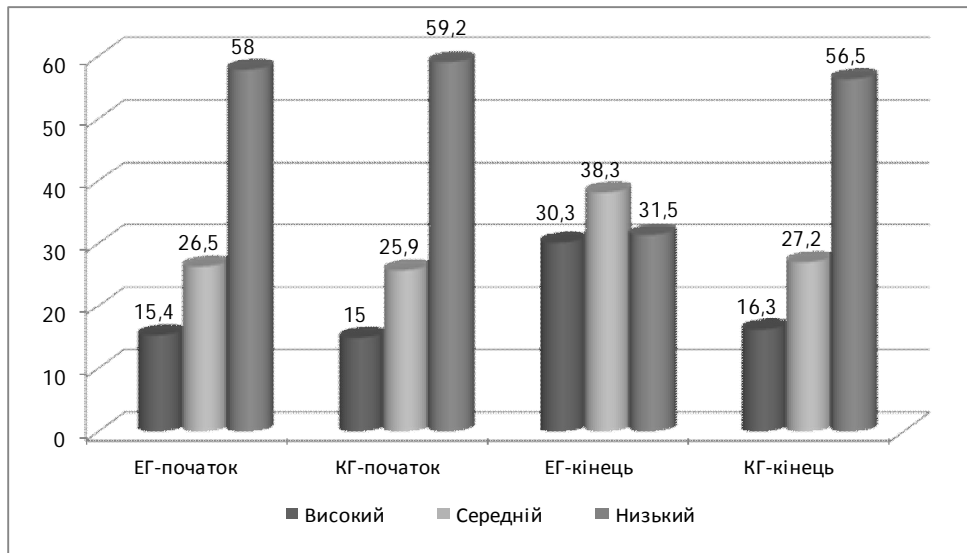

Рис. 2.2. Динаміка рівнів військово-патріотичної вихованості учнів 6 класів як результат експериментальної роботи, %.

Результати експериментальної роботи в контрольній групі демонструють незначні зміни у рівнях військово-патріотичної вихованості молодших підлітків за показниками трьох критеріїв: когнітивного, емоційно-ціннісного і діяльнісно-практичного. Молодші підлітки цієї групи не сприймали військово-патріотичне виховання як важливу частину свого життя. Вони виявляли низькі рівні знань з військово-прикладних видів спорту, військово-патріотичного виховання, правил і техніки гри „Хортинг-Патріот“. Їхні безсистемні уявлення мали переважно загальний характер; вони запам'ятовували та відтворювали лише готові знання. Ці учні пасивно поводитися на секційних заняттях з військово-прикладних видів спорту, в гуртках з військово-патріотичного виховання, не брали активної участі в Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“. Вони виявляли емоції нудьги, невпевненості, байдуже ставлення до занять з військово-патріотичної діяльності в процесі позакласної роботи.

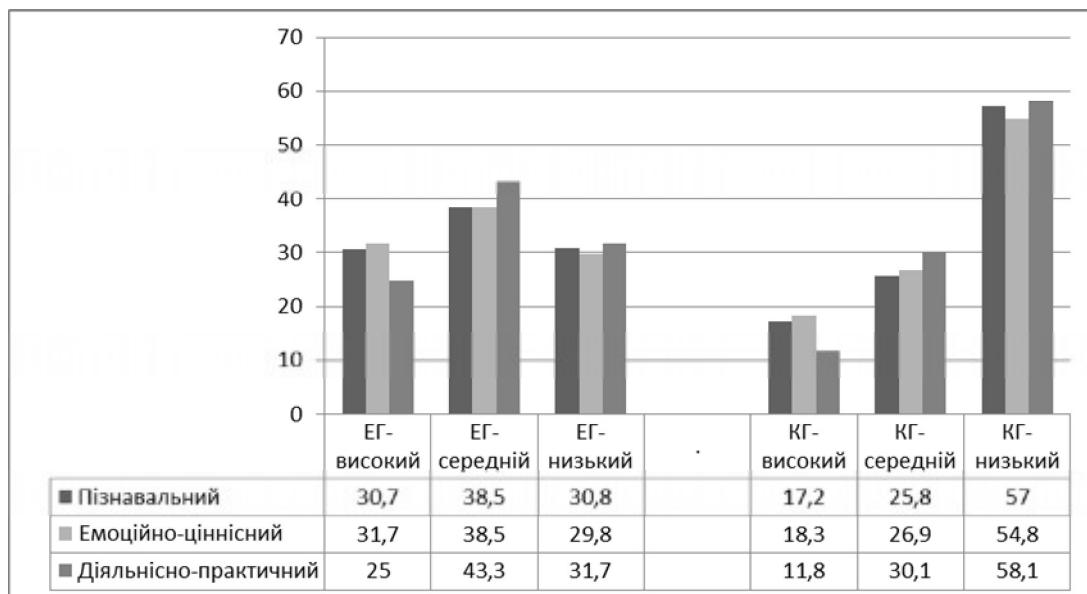

Рис. 2.3. Рівні військово-патріотичної вихованості молодших підлітків за критеріями (формувальний етап експерименту), %
Узагальнені дані з визначення військово-патріотичної вихованості молодших

підлітків за когнітивним, емоційно-ціннісним та діяльнісно-практичним критеріями наприкінці формульованого етапу дослідження подано на рис. 2.3 та у таблиці 2.16, де відображено динаміку кількості учнів 5–6 класів за рівнями означеної якості.

Узагальнену динаміку рівнів військово-патріотичної вихованості молодших підлітків на початку й наприкінці формульованого етапу дослідження подано в таблиці 2.17. З таблиці видно, що наприкінці формульованого етапу експерименту військово-патріотична вихованість молодших підлітків експериментальної групи суттєво підвищилася. Так, високий рівень військово-патріотичної вихованості виявили 29,0 % молодших підлітків експериментальної групи, середній – 40,2 % і низький – 30,8 %.

Таблиця 2.16

Кількісні показники рівнів військово-патріотичної вихованості молодших підлітків за результатами формульованого етапу експерименту, %

Класи	Критерій	Рівні		Високий		Середній		Низький	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕК	КГ		
5	Когнітивний	30,0	15,9	38,0	25,0	32,0	59,1		
6–9		31,5	18,4	38,9	26,5	29,6	55,1		
5	Емоційно-ціннісний	32,0	18,2	40,0	27,3	28,0	54,5		
6–9		31,5	18,4	37,0	26,5	31,5	55,1		
5	Діяльнісно-практичний	22,0	11,4	48,0	31,8	30,0	56,8		
6–9		27,8	12,2	38,9	28,6	33,3	59,2		

Тобто, в результаті проведення експериментальної роботи кількість молодших підлітків експериментальних груп з високим рівнем військово-патріотичної вихованості зросла на 14,6 %, із середнім – на 14,3 %, а з низьким зменшилася на 28,9 %. Чисельність учнів 5–6 класів контрольних груп з високим рівнем досліджуваної якості зросла на 1,5 %, із середнім – на 1,4 %, а з низьким рівнем зменшилась на 2,9 %. Достовірність отриманих результатів перевірено за допомогою методу математичної статистики χ^2 -критерію.

Таблиця 2.17

Динаміка рівнів військово-патріотичної вихованості молодших підлітків, %

Рівні	Експериментальна група				Динаміка	Контрольна група				Динаміка
	на початку експерименту		наприкінці експерименту			на початку експерименту		наприкінці експерименту		
	осіб	%	осіб	%		осіб	%	осіб	%	
Високий	15	14,4	30	29,0	+14,6	13	14,3	14	15,8	+1,5
Середній	27	25,9	42	40,2	+14,3	25	26,2	26	27,6	+1,4
Низький	62	59,7	32	30,8	-28,9	55	59,5	53	56,6	-2,9

Таким чином, отримані результати засвідчують, що в результаті проведення експериментальної роботи з військово-патріотичного виховання переміщення учнів 5-6 експериментальних класів із низьким рівнем військово-патріотичної вихованості в групи із середнім і високим рівнями означеної якості відбувалося інтенсивніше, ніж у контрольних класах. Причому така закономірність спостерігалася в усіх

експериментальних класах, що свідчить про ефективність експериментальної авторської методики з військово-патріотичного виховання молодших підлітків. Аналіз отриманих даних дає також підстави для узагальненого висновку, що розроблена методика експериментальної роботи, визначені та обґрунтовані організаційно-педагогічні умови сприяють підвищенню ефективності військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Урядовий кур'єр : газ. Центр. органів виконав. влади України. – 2012. – № 19. – С. 9–16.
2. Допризовна підготовка : підручник для 10–11 класів / М. І. Томчук, Я. І. Конотопенко, Ю. В. Крамаренко та ін. ; [за ред. М. І. Томчука]. – 2-е вид., змін. і доповн. – К. : Вежа, 1998. – 448 с.
3. Єрмоменко Е. Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-патріот“ як форма національно-патріотичного та фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / Е. Єрмоменко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 163–185.
4. Зубалій М. Д. Становлення і розвиток змісту військово-патріотичного виховання в педагогічній літературі / М. Д. Зубалій // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 270–279.
5. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
6. Івашковський В. В. Військово-патріотичне виховання школярів як суб'єктів громадянського суспільства / В. В. Івашковський // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2014. – Вип. 80. – С. 156–160.
7. Конотопенко Я. І. Організація та методика допризовної підготовки : навч.-метод. посіб. / Я. І. Конотопенко, М. І. Томчук. – К. : Вежа, 1996. – 324 с.
8. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.
9. Міненко М. І. Захист Вітчизни (Основи медичних знань) : метод. реком. щодо викладання предмета в 10 класах загальноосвітніх навчальних закладів / М. І. Міненко. – Х. : ФО-П Міненко, 2010. – 88 с.
10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 // Інформатика : всеукр. газ. для вчителів інформатики. – 2013. – № 15. – С. 3–13.
11. Остапенко О. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України / О. Остапенко, М. Зубалій // Вища школа. – 2015. – № 4–5. – С. 118–126.
12. Петрочко Ж. В. Хортинг – школа сили і честі юного українця : метод. посіб. / Ж. В. Петрочко, Е. А. Єрмоменко. – К. : Паливода А. В., 2015. – 544 с.
13. Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку спортивну гру „Сокіл“ („Джура“) // Основи захисту Вітчизни. – 2012. – № 10 (74). – С. 20–22.
14. Резник А. С. Особистісно зорієнтований підхід до викладання предмета

„Захист Вітчизни“ як основний напрям гуманізації навчально-виховного процесу / А. С. Резник // Основи захисту Вітчизни. – 2013. – № 4. – С. 11–13.

15. Тимчик М. В. Єдність школи та сім'ї у військово-патріотичному вихованні старших підлітків у процесі занять хортингом / М. В. Тимчик // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 2. – С. 313–321.

Електронні ресурси

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 рр., [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ippo.kubg.edu.ua/archives/6436>.

Контрольні запитання

1. Які форми військово-патріотичного виховання молодших підлітків застосовуються в процесі позакласної роботи?

2. Які методи і прийоми військово-патріотичного виховання молодших підлітків використовує педагог у процесі позакласної роботи?

3. Які методи і прийоми військово-патріотичного виховання застосовують стосовно молодших підлітків із низьким рівнем військово-патріотичної вихованості?

4. Які методи і прийоми військово-патріотичного виховання застосовують стосовно молодших підлітків із середнім рівнем військово-патріотичної вихованості?

5. Які методи і прийоми військово-патріотичного виховання застосовують стосовно молодших підлітків з високим рівнем військово-патріотичної вихованості?

6. Яка динаміка рівнів військово-патріотичної вихованості молодших підлітків у результаті формувального етапу експерименту?

7. Яка популярність Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ серед молодших підлітків?

8. Які виховні аспекти Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“?

9. Які етапи навчально-виховної діяльності передбачає формування усвідомлення молодшими підлітками змісту гри „Хортинг-Патріот“?

10. Яка роль й значущість розвитку самооцінки, самоконтролю та самоаналізу в молодших підлітків у процесі військово-патріотичного виховання?

11. Що сприяє ефективності військово-патріотичного виховання молодших підлітків у процесі позакласної роботи?

3. Військово-патріотичне виховання старших підлітків у процесі занять хортингом

3.1. Стан роботи загальноосвітніх навчальних закладів із військово-патріотичного виховання учнів у процесі занять хортингом

Вивчення стану роботи з військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять єдинокласником хортинг та фізкультурно-масової роботи проводилося у Рейській загальноосвітній школі I–III ступенів та інших загальноосвітніх навчальних закладах Бердичівського району Житомирської області. Воно здійснювалося під час педагогічних спостережень на уроках із предмета „Захист Вітчизни“, фізичної культури,

заняттях спортивних секцій, фізкультурних гуртків, проведення змагань, туристських походів, спортивних свят, вечорів бойової слави та в процесі фізкультурно-масової роботи. Проводилося анкетування й опитування викладачів предмета „Захист Вітчизни“, тренерів спортивних секцій, керівників фізкультурних гуртків, учнів і батьків. Велика увага приділялася вивченню навчальних програм, календарних, поурочних і виховних планів з метою встановлення їх ефективності щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом та фізкультурно-масової роботи.

У процесі аналізу результатів спостережень з'ясувалися рівні військово-патріотичної вихованості учнів 7–9 класів, зверталася увага на творчість, винахідливість, старанність, незалежність, самокритичність, нетрадиційність та оригінальність їхніх думок. Визначалася підготовленість учителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, гуртків та викладачів предмета „Захист Вітчизни“ до проведення виховної роботи, спрямованої на формування в учнів патріотичних почуттів. Проводився також аналіз стану фізкультурно-масової роботи загальноосвітніх навчальних закладів; визначався її зміст і вплив на проведення вільного часу та занять старших підлітків хортингом; вивчалася спільна виховна діяльність у системах „учитель-учень“, „учитель-батько“, „батько-учень“. При вивченні стану фізкультурно-масової роботи шкіл було визначено зміст, форми, методи і прийоми, якими користувалися вчителі фізичної культури під час військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом.

Аналіз змісту програм із предмета „Захист Вітчизни“, навчальних програм з фізичної культури, календарних, поурочних і виховних планів для 7–9 класів показав, що у перевірених загальноосвітніх навчальних закладах військово-патріотичному вихованню старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи і занять хортингом приділяється недостатньо уваги. У поурочних і графічних планах, за якими визначався зміст уроків фізичної культури, занять спортивних секцій і гуртків, виховні завдання учителів практично не ставилися. Для частини педагогів були сформульовані завдання, але спрямовані переважно на розвиток фізичних якостей: спритності, швидкості, витривалості, гнучкості, сили, координаційних здібностей. Не було внесено до поурочних і графічних планів теоретичний матеріал щодо сутності військово-патріотичного виховання і єдиноборства хортинг, не розкривалося їх смислове значення. Якщо викладачем предмета „Захист Вітчизни“, вчителем фізичної культури і планувалося виховання в учнів 7–9 класів особистісних якостей у процесі занять хортингом та фізкультурно-масової роботи, то воно проводилося здебільшого на додаткових заняттях. Також невирішеною проблемою була недостатня кількість годин, що відводилася на вивчення та засвоєння учнями знань з військово-патріотичного виховання, єдиноборства хортинг та фізкультурно-масової роботи.

Про неглибокі знання старшими підлітками сутності й змісту понять „патріотизм“ і „військово-патріотичне виховання“ свідчить і проведене анкетування учнів 7–9 класів. На запитання „Що таке патріотизм?“ 57 % відповіли, що не мають уявлення про це поняття або не можуть його пояснити, 30 % учнів розуміють сутність поняття, але не можуть його сформулювати, 12 % – вважають, що патріотизм – це любов до Батьківщини, свого міста, селища, сім'ї і вони теж хочуть бути патріотами своєї держави. Отримані дані демонструють, що більшість старших підлітків не знають, що таке патріотизм. Проведенню і організації спортивних свят, туристських походів та інших форм спортивної діяльності в режимі дня вони відводили одне з останніх місць. Це засвідчує поверхневе уявлення учнів 7–9 класів про військово-патріотичне

виховання в процесі занять хортингом та фізкультурно-масової роботи (табл. 3.1).

У процесі опитування старших підлітків виявлено, що лише 7–8 % учнів відвідують спортивні секції з хортингу. Вони також допомагають учителям фізичної культури та тренерам спортивних гуртків організувати і проводити різні фізкультурно-масові заходи; повністю задовольняють свою біологічну потребу в руховій активності. Більша ж частина опитаних учнів 7–9 класів відвідують заняття фізичною культурою двічі й менше разів на тиждень. При цьому вони малоініціативні, незацікавлені у військово-патріотичній, творчій діяльності й співпраці з учителями у позанавчальний час. Їх анонімне опитування дозволило з'ясувати, що більшість часу старші підлітки проводять за телевізорами, комп'ютерними іграми, у глобальній мережі Інтернет, з мобільними телефонами та в колі друзів.

Таблиця 3.1

Показники сформованості у старших підлітків знань про сутність і зміст понять „патріотизм“ і „військово-патріотичне виховання“

Запитання	Кількість учнів, у %
Що таке патріотизм?	7,9
Яку роль відіграє патріотизм у Вашому житті?	6,8
Яке місце посідає військово-патріотичне виховання у навчальному процесі?	5,3
Хто такий патріот своєї Батьківщини?	8,1
Чи поєднуєте Ви свою долю з долею України?	12,4
Чи вважаєте Ви себе патріотом?	20,7
Чи знаєте Ви Гімн України?	10,7
Чи вивчаєте культурну спадщину своєї Батьківщини?	7,6
Чи проявляєте Ви патріотичні почуття під час звучання Гімну України?	13,8
Чи хотіли б Ви жити і працювати за кордоном?	60,2

Це пов'язано з тим, що вчителі фізичної культури, керівники спортивних гуртків, тренери спортивних секцій, викладачі предмета „Захист Вітчизни“ мало уваги приділяють військово-патріотичному вихованню старших підлітків у процесі занять хортингом та фізкультурно-масової роботи. Цьому є як об'єктивні (відсутність необхідної матеріальної бази, обмаль інвентарю, мізерна оплата за фізкультурно-масову роботу, слабе програмне забезпечення), так і суб'єктивні причини (небажання вчителів своїми силами створювати матеріально-спортивну базу, несприятливі умови для проведення позакласних заходів з військово-патріотичного виховання). Водночас кожен педагог має свій стиль виховання, певний педагогічний досвід роботи, а також уміння впливати на старших підлітків різними засобами і методами, що простежуються під час проведення в загальноосвітніх навчальних закладах різних змагань, свят та інших спортивно-масових заходів. Спостереження за старшими підлітками у позанавчальний час показали, що їхній спосіб життя також не сприяє військово-патріотичному вихованню в процесі занять хортингом. Але винятком є учні 7–9 класів, які регулярно відвідують позакласні заняття з предмету „Захист Вітчизни“, спортивні секції з хортингу й проявляють при цьому власну ініціативу, творчість і винахідливість під час фізкультурно-масової роботи.

Отримані в процесі проведеного анкетування результати дозволили визначити,

що тільки 6% старших підлітків, які навчаються в сільських загальноосвітніх навчальних закладах, відвідують спортивні секції з хортингу, історичні місця бойової слави, спортивні музеї, культурні пам'ятки за активної участі батьків або старших членів родини. Значна ж частина опитаних учнів 7–9 класів не виконують домашніх завдань з предмета „Захист Вітчизни“, а деякі навіть не знають, що такі завдання є. Водночас наші спостереження показують, що старші підлітки після закінчення уроків у школі віддають перевагу комп'ютерним іграм. Протягом тижня на це вони витрачають 18–26 годин, на перегляд телепередач – 12–18 годин, на азартні ігри – 8–10 годин. Основними причинами цього здебільшого є неправильна організація учнями 7–8 класів вільного часу, байдужість батьків, відсутність за місцем проживання умов для занять хортингом та проведення фізкультурно-масових заходів. Висвітлені в таблиці 3.2 результати показують, що перше рангове місце серед видів занять обстежених учнів посідають комп'ютерні ігри. На другому місці в обох вікових групах перегляд телепередач, які переважно не приносять користі для військово-патріотичного виховання учнів. Значна частина часу витрачається старшими підлітками на зустрічі з друзями, однолітками, заняття азартними іграми, прослуховування музики, користування мобільними телефонами (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Види занять старших підлітків у вільний час та їх рангові місця

Види занять	Класи	
	восьмі	дев'яті
Комп'ютерні ігри	1	1
Перегляд телепередач	2	2
Азартні ігри	4	3
Зустрічі з друзями, однолітками	3	4
Прослуховування музики	5	6
Переговори по мобільних телефонах	6	5
Самостійні заняття фізичною культурою і спортом	8	8
Виконання домашніх завдань	7	7
Заняття в спортивних секціях і гуртках з хортингу	9	9
Відвідування культурних місць і пам'яток	10	10
Відвідування бібліотек	11	11
Фізкультурно-масова робота	12	12
Інші	13	13

А таким видам діяльності, як відвідування культурних місць й історичних пам'яток, бібліотек, спортивних секцій і гуртків з хортингу, виконання домашніх завдань з предмета „Захист Вітчизни“, фізичної культури, організація спортивних змагань з хортингу, круглих столів, тематичних бесід, участь у фізкультурно-масовій роботі учні 7–9 класів відводять останні місця, пояснюючи це тим, що їм важко й немає до цієї діяльності інтересу. Тим часом практика засвідчує, що завдяки заохоченню, стимулюванню і контролю батьками вільного часу старших підлітків його можна використовувати на військово-патріотичне виховання у процесі занять хортингом та фізкультурно-масову роботу, самостійні заняття фізичною культурою, спортом, організацію спортивних вечорів бойової слави українського народу тощо.

Вивчення й аналіз рухового режиму дня старших підлітків, їх усне і письмове опитування показало, що основна частина учнів 7–9 класів не хочуть і не вміють самостійно планувати й організовувати фізкультурно-масові заходи у режимі дня. На

думку вчителів фізичної культури, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, тренерів спортивних секцій і гуртків з хортингу, основною причиною цього є те, що вони не в змозі проконтролювати діяльність учнів у позанавчальний час. Це негативно відбивається на формуванні у підлітків бажання самостійно організовувати й брати участь у військово-патріотичних, фізкультурно-масових заходах з хортингу. Частина батьків пояснюють свою пасивність тим, що вони не бачать користі від таких занять. Інші батьки, переважно, не мають вільного часу й можливостей надавати дітям практичну допомогу. У сільській місцевості батьки долучають своїх дітей до фізичної роботи, яка, на їхню думку, принесе більше користі, ніж фізкультурно-масова робота. Тому військово-патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи в більшості сільських сімей не проводиться, що знижує інтерес школярів до занять у спортивних секціях з хортингу, гуртках з фізичної культури за місцем проживання. Основні причини, що перешкоджають учням 7–9 класів займатися фізкультурно-масовою роботою і хортингом, наведено в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Причини, що перешкоджають старшим підліткам займатися фізкультурно-масовою роботою і хортингом, у %

Відповіді	Класи		
	восьмі	дев'яті	восьмі-дев'яті
Забороняють батьки у зв'язку з сімейними обставинами	6,2	6,8	6,5
Немає інтересу і бажання	14,9	15,4	15,15
Немає відповідних спортивних секцій і гуртків з хортингу	14,7	16,3	15,5
Не подобається, як проводять заняття вчитель фізичної культури та викладач предмета „Захист Вітчизни“	5,8	6,1	5,95
Є бажання, але немає можливостей	11,9	11,4	11,65
Вони мені не потрібні, я краще пограю в комп'ютерні ігри	14,4	13,9	14,15
Не можу займатися за станом здоров'я	11,2	12,7	11,95
Не вистачає часу у зв'язку з великим навантаженням іншими предметами	13,8	12,6	13,2
Інші причини	6,2	5,7	5,95

Опитування вчителів фізичної культури, керівників фізкультурних гуртків, тренерів спортивних секцій, викладачів предмета „Захист Вітчизни“ показало, що деякі з них недостатньо розуміють сутність і зміст військово-патріотичного виховання в процесі занять хортингом. Зокрема, 30 % учителів не дали чіткої відповіді на запитання „Що таке патріотизм?“, „Що таке військово-патріотичне виховання?“, „Які форми і методи військово-патріотичного виховання використовуються у процесі занять хортингом?“, „Які фізкультурно-масові заходи сприяють військово-патріотичному вихованню старших підлітків?“. Аналіз отриманих результатів анкетування засвідчив, що викладачі предмета „Захист Вітчизни“, вчителі фізичної культури, які не знають сутності й змісту військово-патріотичного виховання в процесі занять хортингом, не можуть дати учням достатніх теоретичних знань, що зумовлюють у них патріотичні почуття під час проведення фізкультурно-оздоровчих заходів, туристських походів місцями слави українського

народу та спортивних змагань на призи відомих спортсменів, ветеранів, дітей війни. Основною причиною такого стану є те, що викладачі предмета „Захист Вітчизни“, вчителі фізичної культури, тренери спортивних секцій основну увагу приділяють фізичній підготовці учнів, розвитку в них фізичних якостей та підвищенню рухової активності. Крім того, більшість керівників загальноосвітніх навчальних закладів не допомагають учителям фізичної культури, керівникам фізкультурних гуртків і тренерам спортивних секцій упроваджувати ефективні форми військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом та фізкультурно-масової роботи.

Вивчення стану роботи загальноосвітніх навчальних закладів з профілактики шкідливих звичок у старших підлітків продемонструвало, що ця робота провадиться теж на низькому рівні. Анонімне опитування учнів 7–9 класів показало, що всі вони принаймні раз у житті вживали алкогольні напої, а до 43 % з них вживають їх регулярно декілька разів на тиждень, переважно на свята та у вихідні дні. Більшість учнів не раз пробували курити, а 46 % з них курять регулярно, до 9 % вживають токсичні й наркотичні речовини. На запитання „Чи вживаєте ви наркотичні речовини внутрішньовенно?“ всі учні відповіли, що „ні“ і навіть про це не думають, оскільки їм відомі негативні наслідки. У свою чергу, велика кількість учнів, знаючи про шкідливість для здоров'я алкоголю, токсичних речовин, куріння, не хочуть відмовлятися від їх вживання. У школах проводяться уроки на тему шкідливих звичок, але ця робота зводиться переважно до епізодичних бесід і не приносить позитивних результатів. Доказом цього є відповіді опитаних учнів 7–9 класів, які вважають, що подібні розмови не викликають у них бажання позбутися цих звичок і не сприяють заняттям іншою діяльністю.

Аналіз проведення у загальноосвітніх навчальних закладах різних форм військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи засвідчує, що їх ефективність не відповідає сучасним вимогам. У перевірених школах масові військово-патріотичні заходи організуються на низькому методичному й організаційному рівнях, знизилась охопленість учнів навчально-тренувальною роботою в спортивних секціях, фізкультурних гуртках, походами місцями бойової і спортивної слави. Результати опитування старших підлітків показали, що лише 24 % з них беруть участь у спортивних іграх та змаганнях з різних видів спорту, 11 % – у походах місцями бойової слави нашого народу, 8 % – у туристських походах вихідного дня, 43 % учнів фізкультурно-масовою роботою не займаються, інші старші підлітки беруть у ній участь інколи або не можуть відповісти.

Вивчення стану спільної діяльності школи і сім'ї з військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом і фізкультурно-масової роботи свідчить, що у більшості перевірених загальноосвітніх навчальних закладах відповідні форми виховної роботи (спільні засідання, бесіди вчителів і батьків на тему військово-патріотичного виховання в школі, сім'ї, взаємодопомога у вирішенні поставлених завдань, залучення батьків до проведення фізкультурно-масової роботи, лекції з проблем військово-патріотичного виховання в процесі занять хортингом, сутності й змісту понять „патріотизм“, „військово-патріотичне виховання“, батьківські збори з обміну досвідом організації фізкультурно-масових заходів, матеріальна допомога та інше) мають епізодичний характер. У зв'язку з цим в учителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, викладачів предмета „Захист Вітчизни“ виникають при роботі з батьками певні труднощі. Зокрема, небажання батьків спілкуватися з учителем на запропоновану тему, байдужість до того, чим займаються їхні діти у позанавчальний час, невміння вчителів спілкуватися із залежними від

алкоголю батьками, нездатність переконати їх у необхідності залучати дітей до занять хортингом і фізкультурно-масової роботи, невиконання батьками прохань і порад учителів, невміння використовувати індивідуальний підхід, небажання сімей допомагати вчителям у спільному вихованні старших підлітків.

Опитування батьків продемонструвало, що більшість із них не приділяють уваги військово-патріотичному вихованню старших підлітків у процесі занять хортингом та фізкультурно-масової роботи. Значна частина з них не знають, що таке єдиноборство хортинг, патріотизм, військово-патріотичне виховання і не розуміють сутності та змісту цих понять. Деякі батьки вважають, що заняття у спортивних секціях з хортингу, змагання з різних видів спорту, туристські походи, уроки фізичної культури та інші фізкультурно-масові заходи не сприяють військово-патріотичному вихованню і ніякої користі їхнім дітям не дають. Трапляються поодинокі випадки, коли батько чи мати підтримують таку ініціативу, намагаються сприяти вчителю, але при цьому не до кінця розуміють зміст роботи, яку проводять тренер секції з хортингу і керівник гуртка. Таке ставлення батьків до зазначеної проблеми не може спонукати старших підлітків до занять фізкультурно-масовою роботою, вдосконалення своїх умінь, самостійного виконання домашніх завдань з фізичної культури та до саморозвитку. Це пояснюється насамперед тим, що деякі батьки систематично вживають алкогольні напої, курять, влаштовують бійки в сім'ях, не мають відповідної освіти й не можуть забезпечити дітям нормальні умови для життя. Вони залучають старших підлітків до важкої фізичної праці в позанавчальний час, що нівелює значущість військово-патріотичного виховання в сім'ї. Наведені факти доводять, що багато батьків не розуміють значення військово-патріотичного виховання в процесі занять хортингом і фізкультурно-масової роботи для їхніх дітей, майбутніх громадян і патріотів своєї Батьківщини.

Вивчення практики військово-патріотичного виховання у процесі занять хортингом і фізкультурно-масової роботи загальноосвітніх навчальних закладів засвідчує, що в них недостатньо уваги приділяється такому компоненту військово-патріотичного виховання, як культура спілкування з учителями, батьками, ровесниками, однолітками, молодшими і старшими підлітками. Опитування учнів підліткового віку показали, що батьки і вчителі не стежать за культурою мовлення учнів під час спілкування, їх словниковим запасом, за вживанням ними слів-паразитів. Опитані вчителі зазначають, що сучасні старші підлітки постійно ворогують з молодшими і старшими школярами, замкнені й не відверті у спілкуванні, не володіють достатнім рівнем знань про культурні цінності, не можуть знайти спільної мови й інтересів у процесі щоденної та фізкультурно-масової діяльності. Ці учні, обмежуючи себе у спілкуванні, збіднюють взаємовідносини з учителями, батьками, однолітками, які займаються хортингом, що призводить до їхньої замкнутості, пасивності, нерішучості, нервовості, порушень емоційного й психічного стану, остраху вступати у творчу співпрацю з учителями й тренерами під час військово-патріотичної і фізкультурно-масової роботи.

Аналіз досвіду проведення уроків фізичної культури кращими вчителями показав, що військово-патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи перебуває у прямій залежності від раціонального використання ними на заняттях методів і прийомів, що підвищують інтерес, активність і зацікавленість учнів 7–9 класів у руховій діяльності. А саме: застосування змагальних та ігрових методів у нетрадиційних умовах; створення емоційної, позитивної атмосфери під час занять хортингом; упровадження методів і прийомів, які вимагають від старших підлітків прояву творчості, винахідливості, самостійності та кмітливості; переконання в корисності та значущості фізкультурно-

масової і спортивної роботи для учнів, їх сімей, майбутньої професійної діяльності на благо Батьківщини. Емоційно проходили заняття тоді, коли учні 7–9 класів самостійно, без втручання вчителів виконували навчальні завдання різного характеру, оцінювали знання й можливості один одного, перевіряли й відстежували якість виконання фізичних вправ, створювали умови для безпечного проходження туристського маршруту за порадами вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій з хортингу, викладачів предмета „Захист Вітчизни“. Також була помітною активність старших підлітків, коли вчителі створювали під час занять ситуації, наближені до пошукової роботи та пізнавальної діяльності. Педагоги додавали до змісту уроків завдання, що викликали в учнів 7–9 класів переживання за результат, формували уявлення про способи подолання можливої невдачі, гарантування власної безпеки під час фізкультурно-масової роботи.

Результати опитування вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій з хортингу та викладачів предмета „Захист Вітчизни“ показали, що найбільш проблемним у загальноосвітніх навчальних закладах є залучення старших підлітків до відвідування спортивних музеїв, культурних пам'яток, походів місцями бойової і спортивної слави земляків, вивчення історії національного виду спорту хортинг, проведення зустрічей з видатними українськими та місцевими спортсменами, кращими випускниками школи та участь учнів в іншій військово-патріотичній та фізкультурно-масовій роботі. Головними причинами неякісного вирішення цих завдань, зазначають учителі, є недостатня кількість навчальних годин з фізичної культури на тиждень, непередбаченість у програмах індивідуальної роботи з учнями 7–9 класів, відсутність літератури з військово-патріотичного виховання, історії фізичної культури і виду спорту хортинг, слабка матеріально-спортивна база шкіл. Проведені спостереження продемонстрували, що більшість молодих учителів фізичної культури проводять уроки і позакласні заняття одноманітно, у деяких педагогів простежується шаблонність викладання навчального матеріалу. Ці вчителі під час проведення уроків додають мало елементів новизни, не використовують нетрадиційний інвентар, який допомагає урізноманітнювати форми і методи фізкультурно-масової роботи. Тому уроки фізичної культури, зазначають старші підлітки, не приносять емоційного, морального й фізичного задоволення. Зафіксовано лише поодинокі випадки, коли вчителі фізичної культури, проявляючи власну ініціативу, творчість і винахідливість, проводять уроки під акомпанемент українських народних пісень, перед відкриттям і після закінчення спортивних змагань вмикають Гімн України, що викликає в учнів справжні патріотичні почуття. Користь приносили й ті змагання, спортивні свята, туристські походи та інші фізкультурно-масові заходи, до проведення яких учителі залучали учнів 7–9 класів. Ця спільна творча діяльність збагачувала учнів, ознайомлювала їх з культурними традиціями регіону. Також позитивно впливало на проведення та організацію фізкультурно-масових заходів інформування старших підлітків про історію свого краю, спортивні досягнення випускників, які прославили свою школу, село, місто, район на різних спортивних змаганнях.

Отже, вивчення змісту, форм, методів і прийомів, які застосовували більшість учителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій з хортингу, викладачів предмета „Захист Вітчизни“ на уроках і в процесі фізкультурно-масової роботи показало, що їх не можна вважати ефективними для військово-патріотичного виховання старших підлітків. Помірне зниження рівнів військово-патріотичної вихованості у сьомих, восьмих і дев'ятих класах відбувалося тому, що для більшості учнів єдиною

формою занять фізичними вправами є три уроки фізичної культури на тиждень. При цьому позакласна фізкультурно-масова робота у перевірених загальноосвітніх навчальних закладах практично не проводилася, й учні 7–9 класів не могли реалізувати свої природні потреби в руховій активності. Ці та інші причини вважаються основними факторами, що негативно впливають на військово-патріотичне виховання старших підлітків у процесі занять хортингом і фізкультурно-масової роботи.

Стан військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом і проведення фізкультурно-масової роботи визначався за рівнями сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного критеріїв.

Когнітивний критерій визначався за такими показниками: усвідомлення старшими підлітками змісту понять „патріотизм“, „військово-патріотичне виховання“; знання історії спорту, військових традицій рідної школи, місцевості, України; обізнаність із формами військово-патріотичного виховання та фізкультурно-масової роботи (змагання з хортингу, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“); усвідомлення ролі військово-патріотичного виховання в процесі фізкультурно-масової роботи для учнів, школи, місцевості, України.

Сформованість емоційно-ціннісного критерію визначалася за інтересом старших підлітків до спортивної історії і військових традицій рідної школи, місцевості, України; поважним ставленням до відомих спортсменів, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, дітей війни; бажанням брати участь у різних формах військово-патріотичного виховання, фізкультурно-масової роботи (туристські походи, змагання з хортингу, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“, інші заходи).

Діяльнісно-практичний критерій визначався за такими показниками як уміння здійснювати пошукову роботу щодо спортивної історії і військових традицій рідної школи, місцевості, України й узагальнювати відповідну інформацію; вміння проявляти поважне ставлення до відомих спортсменів, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, дітей війни; активна участь у туристських походах, змаганнях із хортингу, Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“, інших заходах (табл. 3.4).

За допомогою критеріїв і показників визначено рівні військово-патріотичної вихованості старших підлітків у процесі занять хортингом, фізкультурно-масової роботи: високий, середній, нижче ніж середній і низький.

Старші підлітки з *високим рівнем* військово-патріотичної вихованості мають ґрунтовні знання про зміст понять „патріотизм“, „військово-патріотичне виховання“; систематизовані знання про історію національного виду спорту хортинг, військові традиції рідної школи, місцевості, України; обізнані з військово-патріотичною та фізкультурно-масовою роботою і усвідомлюють її роль. Учні цього рівня проявляють інтерес до спортивної історії і військових традицій; у своїх вчинках проявляють поважне ставлення до ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, дітей війни; бажання самостійно брати участь у різних формах військово-патріотичної та фізкультурно-масової роботи. Старші підлітки з високим рівнем військово-патріотичної вихованості вміють самостійно проводити пошукову роботу щодо вивчення спортивної історії і військових традицій рідної школи, місцевості, України й узагальнювати відповідну інформацію; проводять зустрічі з відомими спортсменами, учасниками Другої світової війни, людьми похилого віку, дітьми війни; беруть активну участь у спортивних змаганнях із хортингу, Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“, інших заходах.

Таблиця 3.4

**Критерії і показники військово-патріотичної вихованості
старших підлітків у процесі занять хортингом та
фізкультурно-масової роботи**

Критерії	Показники сформованості
Когнітивний	Усвідомлення старшими підлітками змісту понять „патріотизм“, „військово-патріотичне виховання“; знання історії спорту, зокрема хортингу, військових традицій рідної школи, місцевості, України; обізнаність з формами військово-патріотичного виховання та фізкультурно-масової роботи (туристські походи, змагання з хортингу, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“); усвідомлення ролі військово-патріотичного виховання в процесі фізкультурно-масової роботи для учнів, школи, місцевості, України
Емоційно-ціннісний	Інтерес старших підлітків до спортивної історії і військових традицій рідної школи, місцевості, України; поважне ставлення до відомих спортсменів, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, дітей війни; бажання брати участь у різних формах військово-патріотичного виховання, фізкультурно-масової роботи (туристські походи, змагання з хортингу, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“, інші заходи)
Діяльнісно-практичний	Уміння здійснювати пошукову роботу щодо спортивної історії і військових традицій рідної школи, місцевості, України й узагальнювати відповідну інформацію; уміння проявляти поважне ставлення до відомих спортсменів, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, дітей війни; активна участь у туристських походах, змаганнях із хортингу, Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“, інших заходах

Середній рівень притаманний тим старшим підліткам, які мають неповні знання щодо змісту понять „патріотизм“, „військово-патріотичне виховання“; про історію національного виду спорту хортинг, військові традиції рідної школи, місцевості, України; недостатньо обізнані й усвідомлюють роль військово-патріотичної та фізкультурно-масової роботи. Старші підлітки цього рівня проявляють ситуативний інтерес до історії спорту і військових традицій; у своїх вчинках здебільшого проявляють поважне ставлення до відомих спортсменів, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, дітей війни, але не систематично беруть участь у різних формах військово-патріотичної та фізкультурно-масової роботи. Учні із середнім рівнем військово-патріотичної вихованості не завжди самостійно проводять пошукову роботу щодо вивчення історії спорту і військових традицій рідної школи, місцевості, України й узагальнення відповідної інформації; не регулярно проводять зустрічі з відомими спортсменами, учасниками Другої світової війни, людьми похилого віку, дітьми війни; епізодично беруть участь у туристських походах, спортивних змаганнях із хортингу, Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“, інших заходах.

Для учнів рівня „нижчий ніж середній“ характерні поверхневе уявлення і фрагментарні знання про зміст понять „патріотизм“, „військово-патріотичне виховання“; про історію національного виду спорту хортинг, військові традиції

рідної школи, місцевості, України; необізнаність і неусвідомленість ролі військово-патріотичної та фізкультурно-масової роботи. Старші підлітки цього рівня проявляють інтерес до спортивної історії і військових традицій лише заради власної користі; вони недостатньо усвідомлюють необхідність поважного ставлення до відомих спортсменів, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, дітей війни; у них не завжди адекватне ставлення й бажання самостійно брати участь у різних формах військово-патріотичної та фізкультурно-масової роботи. Учні 7–9 класів цього рівня військово-патріотичної вихованості піддаються груповому впливу, не вміють самостійно проводити пошукову роботу щодо вивчення історії спорту і військових традицій рідної школи, місцевості, України й узагальнювати відповідну інформацію; не проявляють бажання проводити зустрічі з відомими спортсменами, ветеранами Другої світової війни, людьми похилого віку, дітьми війни; у них відсутня власна думка щодо самостійного виконання доручень; вони беруть участь у туристських походах, спортивних змаганнях з хортингу, Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“, інших заходах лише за умови зовнішнього контролю з боку вчителя чи тренера.

Низький рівень військово-патріотичної вихованості проявляється у відсутності в старших підлітків знань щодо змісту понять „патріотизм“, „військово-патріотичне виховання“; недостатньому розумінні історії національного виду спорту хортинг, військових традицій рідної школи, місцевості, України; необізнаності й неусвідомленні ролі військово-патріотичної та фізкультурно-масової роботи. Учні цього рівня не цікавлять історія спорту і військові традиції; у своїх вчинках вони не проявляють поважного ставлення до відомих спортсменів, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, дітей війни; у них відсутні бажання й намагання виконувати колективні доручення, самостійно брати участь у різних формах військово-патріотичної та фізкультурно-масової роботи. Підлітки з низьким рівнем військово-патріотичної вихованості не вміють самостійно проводити пошукову роботу щодо вивчення історії спорту і військових традицій рідної школи, місцевості, України й узагальнювати відповідну інформацію; в них простежується зневажливе ставлення до зустрічей з відомими спортсменами, ветеранами Другої світової війни, людьми похилого віку, дітьми війни; вони байдужі до участі в туристських походах, спортивних змаганнях із хортингу, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, інших заходах.

Оцінювання рівня (нижчий, нижчий ніж середній, середній і високий) усвідомлення старшими підлітками змісту понять „патріотизм“, „військово-патріотичне виховання“ проводилося за відповідями учнів на запитання письмового опитування. Старшим підліткам були запропоновані такі запитання:

1. Що таке патріотизм?
2. Що таке військово-патріотичне виховання?
3. Яке місце посідає патріотизм у Вашому житті?
4. Хто такий патріот своєї Батьківщини?
5. Що для Вас означає бути патріотом України?
6. Якими якостями, на Вашу думку, мають володіти патріоти своєї Батьківщини?
7. Назвіть, будь-ласка, відомих Вам спортсменів-хортингістів, ветеранів і учасників Другої світової війни, людей похилого віку, які є патріотами України. Чому Ви так вважаєте?

Рівень знань (нижчий, нижчий ніж середній, середній і високий) старшими

підлітками історії спорту, військових традицій рідної школи, місцевості, України визначався за результатами опитування щодо сутності й змісту патріотизму та проведення фізкультурно-масової роботи.

Обізнаність (нижчий, нижчий ніж середній, середній і високий рівні) з формами фізкультурно-масової роботи (туристські походи, змагання з хортингу, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“); усвідомлення ролі фізкультурно-масової роботи для учнів, школи, місцевості, України з'ясовувалася за результатами усних відповідей старших підлітків на запропоновані запитання через декілька тижнів після письмового опитування.

Інтерес старших підлітків до спортивної історії і військових традицій рідної школи, місцевості, України визначався за стабільністю їх емоційного настрою під час військово-патріотичного виховання в процесі занять хортингом, фізкультурно-масової роботи. Рівень інтересу (нижчий, нижчий ніж середній, середній і високий) залежав від: задоволення чи незадоволення батьків і самих школярів від того чим вони займаються; кваліфікованості вчителя фізичної культури, викладача предмета „Захист Вітчизни“, тренера з єдиноборства хортинг, організатора позакласної роботи; мікроклімату в учнівському колективі; позитивних чи негативних емоцій загалом.

Поважне ставлення до відомих спортсменів, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку оцінювалося за відчуттями учнів (позитивні чи негативні емоції) під час фізкультурно-масової роботи (туристські походи, змагання з хортингу, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“, інші заходи). Ступінь розвиненості цього показника діагностувався за такими даними: мінімальна кількість позитивних емоцій – низький рівень; декілька позитивних, а решта негативні емоції – нижчий ніж середній; половина позитивних і, відповідно, половина негативних емоцій – середній; максимальна кількість позитивних емоцій – високий рівень поважного ставлення.

Рівень бажання (низький, нижчий ніж середній, середній і високий) брати участь у різних формах фізкультурно-масової роботи визначався за тим, що найчастіше викликало у старших підлітків позитивні емоції під час військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з хортингу, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“; відвідування музеїв бойової і спортивної слави, культурних пам'яток свого села, міста, регіону; спортивні змагання на призи відомих спортсменів, походи місцями бойової слави, інші заходи).

Наведемо результати діагностування сформованості діяльнісно-практичного критерію за всіма його показниками (рівні ті самі: низький, нижчий ніж середній, середній і високий). Зокрема, уміння проводити пошукову роботу щодо вивчення спортивної історії і військових традицій рідної школи, місцевості, України й узагальнювати відповідну інформацію визначалося за такими даними: активна участь старших підлітків у походах місцями бойової і військової слави, змаганнях з хортингу на призи відомих людей, туристських заходах; уміння самостійно організувати й проводити військово-патріотичну та фізкультурно-масову роботу в класі; прояв ініціативи у збиранні матеріалів для шкільного музею бойової і спортивної слави; розвиток своїх військово-патріотичних якостей без втручання педагога; проведення пошуку відомих спортсменів і ветеранів Другої світової війни своєї місцевості.

Уміння старших підлітків у конкретних вчинках проявляти поважне ставлення до відомих спортсменів з хортингу, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку оцінювалися за такими даними: розуміння проблем інших людей; збереження й

поцінування спортивного і культурного надбання минулих поколінь; активна участь у допомозі людям літнього віку; виконання вимог учителя фізичної культури, викладача предмета „Захист Вітчизни“, тренера, організатора проведення спортивних свят і змагань з хортингу; регулярні заняття військово-патріотичною та фізкультурно-масовою роботою й допомога в організації спортивних заходів за участі відомих спортсменів свого регіону, ветеранів Другої світової війни; регулярні відвідування музеїв, культурних пам'яток і бережливе ставлення до них.

Активна участь старших підлітків у туристських походах місцями бойової слави українського народу, змаганнях із хортингу, Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“ та інших заходах визначалася за такими показниками: повага один до одного, взаємодопомога, дисциплінованість, наполегливість, працездатність, упевненість у своїх силах, активна участь у громадсько-корисній роботі, спортивно-масовій та військово-патріотичній діяльності.

Таким чином, вивчення й аналіз роботи загальноосвітніх навчальних закладів засвідчили, що у багатьох з них військово-патріотичному вихованню старших підлітків у процесі занять хортингом, фізкультурно-масової роботи приділяється недостатньо уваги. Це пов'язано з тим, що в обстежених школах слабке програмне і методичне забезпечення позакласної фізкультурно-масової роботи, не провадиться спільна діяльність учителів і батьків щодо формування у старших підлітків військово-патріотичних переконань у необхідності регулярно займатися фізичною культурою і масовим видом спорту хортинг. Загалом це не сприяє задоволенню потреб учнів 7–9 класів у руховій активності. У перевірених навчальних закладах також не використовуються наявні можливості й бажання викладачів предмета „Захист Вітчизни“, вчителів фізичної культури реалізовувати різні форми військово-патріотичного виховання учнів у процесі позакласної фізкультурно-масової роботи. Не допомагають організувати військово-патріотичне виховання старших підлітків у процесі занять хортингом і фізкультурно-масової роботи й сім'ї, які мають першочергово сприяти вихованню своїх дітей, майбутніх громадян України.

Основними причинами такого стану є: недостатній рівень знань учителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій з хортингу, викладачів предмета „Захист Вітчизни“ щодо організації і проведення військово-патріотичного виховання в процесі фізкультурно-масової роботи та занять хортингом; відсутність у перевірених школах чітких програм з військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи; небажання учнів старшого підліткового віку співпрацювати з учителями фізичної культури у позанавчальний час; шаблонність й одноманітність позакласних занять, які проводяться без емоційного задоволення й піднесення; застарілі форми і методи військово-патріотичного виховання у процесі занять хортингом і фізкультурно-масової роботи; відсутність обміну досвідом виховної роботи з іншими загальноосвітніми навчальними закладами; незнання й нерозуміння учнями значення фізкультурно-масової роботи для військово-патріотичного виховання; нерегулярне пропагування керівництвом і педагогічними колективами вивчених шкіл військово-патріотичного виховання, здорового способу життя та фізкультурно-масової роботи; відсутність у загальноосвітніх школах системи проведення туристських походів місцями слави українського народу, змагань з хортингу на призи відомих людей, пошукової роботи та інших форм військово-патріотичного виховання учнів старшого підліткового віку.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Військово-патріотичне виховання допризовників : метод. реком. [укл. М. Д. Зубалій]. – К. : ІЗМН, 1998. – 60 с.
3. Діхтяренко З. Дослідження основних понять хортингу: „виховання“, „хорт“, „хортинг“, „хортовий“, „хортове виховання“ у психолого-педагогічній та філософській літературі / З. Діхтяренко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 1. – С. 53–59.
4. Діхтяренко З. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі тренувань хортингом // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.] . – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 184–195.
5. Єрмоєнко Е. Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-патріот“ як форма національно-патріотичного та фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 163–185.
6. Єрмоєнко Е. А. Тренування в хортингу : навч.-метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К., 2009. – 227 с.
7. Єрмоєнко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України : метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К. : Паливода А. В., 2014. – 1064 с.
8. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
9. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.
10. Мірошніченко В. І. Система військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / В. І. Мірошніченко. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 376 с.
11. Петрочко Ж. В. Хортинг – школа сили і честі юного українця : метод. посіб. / Ж. В. Петрочко, Е. А. Єрмоєнко. – К. : Паливода А. В., 2015. – 544 с.
12. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. В. Тимчик. – К., 2013. – 222 с.
13. Третьяков В. В. Основы военно-патриотического воспитания школьников / В. В. Третьяков, В. Ф. Фарфоровский. – К., 1982. – 135 с.
14. Фарфоровский В. Ф. Патриотическое воспитание учащихся в национальной школе : пособие для учителя и воспитателя / В. Ф. Фарфоровский, И. И. Валеев. – М., 1991. – 110 с.
15. Франків Є. М. Патріотичне виховання студентів педвузів у туристсько-краєзнавчій діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки“ / Є. М. Франків; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1992. – 22 с.
16. Шашло Т. М. Військово-патріотичне виховання в школі : посіб. для вчителя / Т. М. Шашло. – К. : Рад. школа, 1974. – 175 с.

Контрольні запитання

1. Які Ви знаєте показники сформованості у старших підлітків знань про поняття „патріотизм“?
2. Які Ви знаєте показники сформованості у старших підлітків знань про сутність і зміст поняття „військово-патріотичне виховання“?
3. Які критерії сформованості в учнів старшого підліткового віку військово-патріотичної вихованості?
4. Які Ви знаєте рівні сформованості у старших підлітків військово-патріотичної вихованості?
5. Які причини незадовільного стану військово-патріотичної вихованості учнів старшого підліткового віку?
6. У чому проявляється когнітивний критерій військово-патріотичної вихованості?
7. У чому проявляється емоційно-ціннісний критерій військово-патріотичної вихованості?
8. У чому проявляється діяльнісно-практичний критерій військово-патріотичної вихованості?
9. Який зміст національного виду спорту України хортинг?
10. Що перешкоджає старшим підліткам займатися фізкультурно-масовою роботою і хортингом?
11. На яких народних традиціях виник національний вид спорту України хортинг?

3.2. Єдність школи та сім'ї у військово-патріотичному вихованні

Вивчення наукової літератури (Е. А. Єрмоєнко, М. Д. Зубалій, В. Ф. Новосельський, В. В. Третьяков, В. П. Фарфоровський та інші) з теми дослідження засвідчує, що у військово-патріотичному вихованні старших підлітків цілісність і безперервність виховного впливу на особистість учня є однією з найбільш важливих закономірностей. Оскільки окремі або епізодичні виховні заходи школи та сім'ї, хоча й добре педагогічно продумані, але не можуть забезпечити достатній рівень вихованості старших підлітків, формування в них стійких військово-патріотичних якостей. Аналіз режиму навчального дня свідчить, що учні 7–9 класів проводять щоденно 5–7 годин у школі, решту часу поза школою, тобто не перебувають під безпосереднім керівництвом і впливом учителів та тренерів спортивних секцій. Звідси зрозуміло наскільки важливо залучити до виховної роботи з учнями громадськість та батьків. Звичайно, ефективність виховання учнів старшого підліткового віку вимірюється не тільки безпосереднім впливом на них учителів і тренерів, а й усім способом життя, правильною системою й організацією військово-патріотичної роботи. Але було б помилковим не враховувати фактора безпосереднього впливу дорослих на старших підлітків у процесі військово-патріотичного виховання в загальноосвітній школі.

Успішні педагогічні колективи загальноосвітніх навчальних закладів правильно роблять, коли розширюють виховні функції батьків і залучають їх до активної військово-патріотичної роботи. Батьки та громадськість у таких школах проводять різні позакласні та позашкільні військово-патріотичні заходи, зокрема військово-спортивні свята, спортивні змагання і воєнізовані ігри, перегляд й обговорення кінофільмів, читацькі диспути та конференції. Запрошують на загальношкільні спортивні свята

ветеранів, дітей війни, військовослужбовців, офіцерів запасу, учасників Антитерористичної операції, а також військових інструкторів для роботи у військово-спортивних гуртках тощо. Актив батьків постійно долучається і до роботи педагогічної ради, особливо в тих випадках, коли обговорюються питання виховної роботи зі старшими підлітками, майбутніми захисниками Вітчизни. Досвід кращих загальноосвітніх шкіл свідчить, що залучення активу батьків до життя школи, обговорення важливих питань навчальної та виховної роботи, їх безпосередня участь у проведенні найрізноманітніших військово-патріотичних виховних заходів дає можливість педагогічним колективам правильно спрямувати свою виховну роботу, виробити єдину лінію та координувати виховні зусилля школи, батьків та громадськості.

Ефективність спільних дій школи та сім'ї багато в чому залежить від того, наскільки вони ознайомлені із завданнями, які стоять перед педагогами й перспективами виховної роботи школи. Такому ознайомленню значною мірою сприятиме участь батьків і членів родини в житті школи: роботі педагогічних рад, методичних об'єднань, проведенні школою спеціальних військово-патріотичних змагань, батьківських конференцій, спортивно-масових заходів тощо. Тому, на нашу думку, в процесі військово-патріотичного виховання старших підлітків слід удосконалювати застарілі й розробляти нові форми та методи цієї виховної роботи.

Взаємозв'язок і взаємозалежність різних соціальних факторів у військово-патріотичному вихованні підростаючого покоління повинні забезпечуватися єдністю виховних ідей школи та сім'ї. Виховання в учнів моральних якостей майбутніх захисників Вітчизни, високоморальних поглядів і переконань, формування навичок військово-патріотичної поведінки буде успішнішим, якщо виховний вплив школи та сім'ї збігатиметься і взаємно підсилюватиметься. Отже, правильно організоване виховання в єдності дій педагогів та батьків є запорукою успіху виховання у старших підлітків військово-патріотичних якостей майбутніх захисників Батьківщини.

Ефективність військово-патріотичного виховання старших підлітків залежить від умілих педагогічних дій школи та сім'ї, розроблення адекватних педагогічних умов, виховних програм та відповідних патріотичних заходів. Велике значення має також застосування правильного педагогічного підходу до різних виховних груп під час виховання й навчання старших підлітків, урахування їхніх індивідуальних особливостей та рівня військово-патріотичної вихованості кожного школяра. Також успіх у військово-патріотичному вихованні залежить від рівня допомоги педагогів батькам у виборі правильного підходу до учнів, їхньої спрямованості та дій на подолання раніше набутих негативних моральних навичок. Спільна практична діяльність школи та сім'ї також повинна бути спрямована на формування в старших підлітків морально-вольових якостей захисника Вітчизни.

Особливо важлива роль сім'ї та громадськості у військово-патріотичному вихованні старших підлітків на бойових традиціях українського народу, в передачі їм досвіду старших поколінь. Як зазначає відомий учений В. В. Третяков, бесіди про бойові подвиги, героїзм і високі моральні якості українського народу, особливо учасників бойових дій, дітей війни, їх особистий приклад сприяють формуванню у старших підлітків якостей захисників Вітчизни. Тому до організації і проведення уроків мужності слід залучати учасників військових подій, ветеранів Другої світової війни та дітей війни. Велике виховне значення мають також вечори бойової та спортивної слави українського народу, зустрічі з відомими спортсменами та учасниками міжнародних конфліктів [8].

Ефективність формування моральних якостей майбутнього воїна на героїчних

традиціях старших поколінь залежить насамперед від тих зовнішніх впливів, під які вони потрапляють з боку дорослих, того безпосереднього оточення, в якому вони перебувають у процесі позакласної та позашкільної роботи. Це визначається самою сутністю процесу формування моральних якостей майбутніх воїнів, який спрямований переважно на засвоєння молоддю морального досвіду старших поколінь. На старших підлітків тією чи іншою мірою впливають різні за родом своєї діяльності, своїми індивідуальними й психологічними якостями батьки, старші брати чи сестри, вчителі, тренери, колективи та окремі особистості – люди різних професій. Кожен з них, спілкуючись з учнівською молоддю, виступає як вихователь, стає прикладом моральної поведінки.

Роль позитивного прикладу старших поколінь у військово-патріотичному вихованні особливо велика, оскільки дає змогу сформувати власну позицію старших підлітків, їх громадянську свідомість, творчу активність у розбудові української держави, безмежну відданість своїй Батьківщині, бажання шанувати традиції нашого народу й усе, що є позитивним прикладом і зразком для наслідування. У процесі діяльності учнівська молодь успадковує приклад старших, аналізуючи й оцінюючи вчинки і поведінку оточуючих на підставі тих уявлень і переконань, які склалися в неї під впливом загальноосвітньої школи, сім'ї, громадськості, а також під час навчання й виховання. Наслідування прикладу поведінки інших, у тому числі й старших, є для учнівської молоді серйозною перевіркою своїх переконань і прагнень у досягненні поставленої мети.

Але було б помилково думати, що старші підлітки прагнуть наслідувати обраний ідеал в усьому. Вони переймають ті сторони морального обличчя людини, ті риси характеру, котрі проявляються найбільш яскраво. Так, в одній людині їх може зацікавити сильна воля, цілеспрямованість, в іншій – принциповість, наполегливість, ініціативність тощо. Учнів старшого підліткового віку зазвичай приваблюють люди сміливі й сильні, високоідейні й принципові. Тому важливо залучати до виховної роботи зі школярами високоідейних і морально стійких людей, які можуть запалити в серцях молоді високі ідеали й прагнення, сформувати в неї активну життєву позицію, виховати любов до Батьківщини, свого народу. Це ставить завдання вдумливого підбору і всебічної підготовки вчителів до роботи зі старшими підлітками на рівні сучасних вимог. Проте це не означає, що для виховної роботи з молоддю слід залучати лише героїв. Рядові ветерани війни, як і батьки, можуть бути самими звичайними людьми. Важливо, щоб вони своїми особистими якостями відповідали тим вимогам до людини, які записані в моральному кодексі, а саме: бути людьми чесними і порядними, вміти виховувати дітей, своїм прикладом впливати на них, а головне – любити самих дітей та свою Батьківщину.

Прикладом успішної підготовки молоді до захисту Батьківщини можуть бути сім'ї ветеранів, дітей війни, людей старшого віку, видатних спортсменів, оскільки вони є дійсними носіями бойових і спортивних традицій нашого народу. В таких сім'ях у дітей ефективно формуються риси захисника Батьківщини, збагачується їхній моральний та життєвий досвід. У процесі військово-патріотичної діяльності в старших підлітків підвищувалася самосвідомість і відповідальність за свої дії, формувалося бажання наблизитись у вчинках до свого ідеалу. Вони також мали можливість вибирати друзів за інтересами, поглядами на життя, сутність і зміст військово-патріотичного виховання в сучасних умовах. Тому позакласна фізкультурно-масова робота була важливою формою військово-патріотичного виховання старших підлітків, адже вони брали активну участь у вирішенні поставлених завдань щодо підвищення рухової

активності в процесі занять хортингом, формування патріотичних якостей під час позакласної роботи та громадської діяльності за місцем проживання.

Однією з пріоритетних ознак змісту військово-патріотичного виховання у процесі занять хортингом стало формування в старших підлітків поважного ставлення до людей старшого віку. Учні 7–9 класів залучалися до пошукової роботи, проводили зустрічі з дітьми війни, місцевими спортсменами, допомагали людям похилого віку за купувати ліки в аптеках і продукти в магазинах. Разом із учителями фізичної культури, викладачем предмету „Захист Вітчизни“, тренерами спортивних секцій з хортингу й керівниками фізкультурних гуртків старші підлітки оформляли кімнати спортивної та бойової слави, виступали у ролі ведучих під час проведення військово-патріотичних заходів. Учні експериментальних груп також проводили бесіди з молодшими школярами про відомих людей; вели листування зі спортсменами – випускниками школи; проявляли турботу до ветеранів, дітей війни, які за станом здоров'я не могли взяти участь у відкритті спортивних змагань; залучали дітей-сиріт і напівсиріт до спортивно-масової роботи. Така наполеглива й змістовна військово-патріотична діяльність стимулювала прояв учнями 7–9 класів чуйності до слабших людей, ініціативності й винахідливості під час проведення фізкультурно-масової роботи з хортингу.

Складником змісту військово-патріотичного виховання учнів 7–9 класів у процесі занять хортингом було проведення в школі спортивних вечорів та вечорів бойової слави українського народу. Перед їх проведенням старші підлітки експериментальних груп з допомогою вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, викладача предмета „Захист Вітчизни“ ділилися на підгрупи за інтересами, виконуючи конкретно поставлені завдання з військово-патріотичного виховання. При цьому докладалося максимум зусиль з боку вчителів, щоб не допустити у малих групах домінування прагнень неформальних лідерів, а навпаки – створити атмосферу рівноправності, доброзичливості, взаємодопомоги, незалежності один від одного, щоб кожен старший підліток зміг самостійно реалізувати свої задуми та ідеї під час вирішення поставлених учителем фізкультурно-масових та військово-патріотичних завдань.

У процесі організації спортивних вечорів та вечорів бойової слави було помітно, що старші підлітки отримували емоційне задоволення від спільного проведення військово-патріотичних заходів з дорослими й своїми товаришами. Це проявлялося у колективному вирішенні поставлених завдань з військово-патріотичного виховання у процесі занять хортингом. Школярі, зокрема, брали участь у розробленні сценарію спортивного свята, присвяченого відомому спортсмену, ветерану, земляку; плану туристського походу місцями бойової і спортивної слави своєї місцевості; тактичних й індивідуальних схем протидії ігровому супротивнику (напередодні спортивних змагань із хортингу); плану організованого прибирання могил загиблих воїнів; розподіл інших практичних завдань.

Під час проведення спільних колективних військово-патріотичних заходів із хортингу вирішувався комплекс виховних завдань, відбувався розвиток демократичних основ спортивного колективу. В процесі військово-патріотичного виховання у старших підлітків розвивалася самостійність, організованість, ініціатива, формувалося громадянське ставлення до людей старшого віку. Спільне проведення військово-патріотичних заходів збагачувало спортивний колектив учнів 7–9 класів соціальним досвідом практичної діяльності. Це дозволяло кожному старшому підлітку проявляти й удосконалювати свої кращі патріотичні якості, задатки та організаторські здібності, які

будуть їм необхідні в майбутній професійній, військовій та спортивній діяльності.

Також у процесі проведення військово-патріотичної роботи значна увага приділялася врахуванню психологічних і анатомо-фізіологічних особливостей старших підлітків. Тому, що в цей віковий період стрімко підвищуються темпи росту як дівчат, так і хлопців (нерівномірно); процес окостеніння ще не закінчений; ріст м'язових волокон не встигає за більш швидким ростом трубчастих кісток у довжину; морфологічна структура грудної клітини така, що рухливість ребер у старших підлітків обмежена, в результаті чого у них дихання часте й поверхневе; статеве дозрівання нерівномірне, у дівчат починається раніше, що впливає на їхні функціональні можливості; розміри серця швидко збільшуються, поліпшується його іннервація, але розвиток кровоносних судин дещо відстає від розвитку серця; відбуваються бурхливі прояви емоцій, спостерігається велика нервова чутливість (наприклад, на несприятливі рішення й дії спортивних суддів підлітки реагують упереджено), швидка зміна настрою; хлопці часто переоцінюють власні функціональні можливості, дівчата навпаки – недооцінюють. Як зазначає В. Г. Ареф'єв, у цьому віці учні старшого підліткового віку дуже чутливі до оцінки їх особистості та діяльності, гостро реагують на будь-яке обмеження їхньої гідності, не терплять повчань і нотацій. Тим часом, наголошує науковець, підлітковий вік – один із найсприятливіших періодів розвитку рухових можливостей та основних фізичних якостей.

Зважаючи на вище зазначені особливості старших підлітків, ми проводили в експериментальних групах військово-патріотичне виховання у процесі занять хортингом за дотримання таких вимог: уникали великих силових, інтенсивних фізичних навантажень на опорно-руховий апарат старших підлітків; перед тим, як виконувати конкретну фізичну вправу, учні 7–9 класів робили спеціалізовану розминку (загальнорозвивальні вправи на місці й у русі), яка відповідала виду спортивно-масової діяльності; фізичні вправи, які передбачали значне навантаження на серцево-судинну систему, ми чергували із спеціальними вправами на відновлення (наприклад, коли старші підлітки в процесі виконання завдань на витривалість відчували задуху, то їм пропонувалося перейти на ходьбу з використанням дихальних вправ); під час виконання фізичних вправ, які були за навантаженням однакові, хлопці й дівчата виконували їх із різною кількістю повторень, що давало змогу здійснювати диференційований підхід з урахуванням вікових особливостей; виконуючи завдання вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, які вимагали від учнів 7–9 класів значних фізичних зусиль, здійснювався індивідуальний підхід, зважаючи на функціональні можливості їхнього організму.

У процесі експериментальної роботи було виявлено зміст і характер того морального досвіду, який здобувають старші підлітки під впливом занять хортингом. Нами було вивчено понад 200 сімей, діти яких навчаються в загальноосвітніх школах Житомирської, Хмельницької та Київської областей. Учителі, тренери спортивних секцій, класні керівники та батьки проводили з ними бесіди, що дозволяло виявити характер військово-патріотичної виховної роботи, зрозуміти поведінку учнів старшого підліткового віку в сім'ї та школі. Учням 7–9 класів було дано завдання написати твори на теми „Військово-патріотичні традиції України“, „Військово-патріотичні успіхи Батьківщини“, в яких вони повинні були висвітлити свої думки й те, що їм відомо про своїх дідів та прадідів, їхній військовий шлях, участь у Другій світовій війні, суспільній та громадській діяльності; що вони вважають характерним і цінним у їхній діяльності, характері; що прагнуть наслідувати у своїх рідних й чи готові

розвивати в собі відповідні морально-вольові й військово-патріотичні якості.

Під час проведення військово-патріотичної роботи важливо було домогтися, щоб старші підлітки самі бачили своїх рідних у патріотичному процесі, цінували їхню багаторічну працю, успадковували найкращі військово-патріотичні традиції сім'ї. Формування моральних якостей дітей та молоді на бойових і трудових традиціях – складний і багатогранний процес. У зв'язку з цим передання позитивних традицій сім'ї залежала як від морального досвіду самих батьків, так і від їхнього вміння передавати своїм дітям кращі сімейні традиції та моральні погляди на діяльність старших поколінь, формувати патріотичні переконання в необхідності впровадження військово-патріотичних традицій у спільну діяльність школи та сім'ї.

Як свідчить практика, у деяких сім'ях бракувало контакту між батьками й підлітками. Матеріали дослідження показали, що близько 70 % учнів 7–9 класів зовсім або недостатньо обізнані з життєвим шляхом дідів та прадідів, їхньою спортивною та громадською діяльністю, поглядами й ставленням до навколишнього життя. Значна частина старших підлітків написали у своїх творах, що не надавали цьому значення або не цікавилися діяльністю старших поколінь, вважаючи це особистою справою батьків і дідів. Усе це знижувало можливості спільної діяльності сім'ї і школи у військово-патріотичному вихованні дітей та молоді. Однак у тих сім'ях, де розмови про успіхи батьків і дідів проводяться, забезпечується більш ефективно формування патріотів і захисників Вітчизни. Також виявилось, що окремі учні 7–9 класів не вважали своїх батьків, дідів, прадідів авторитетами для себе й прикладом для наслідування. Мотивувалося це найчастіше тим, що в сім'ї ніколи не спілкуються на військово-патріотичну та спортивну тематику тощо. На нашу думку, це є тривожними сигналами для школи, завдання якої – з допомогою громадськості виправити недоліки військово-патріотичного виховання старших підлітків у сім'ї.

Проте учні старшого підліткового віку завжди із захопленням слухають розповіді батьків, учителів фізичної культури про життєвий шлях відомої людини, про її успіхи в спорті, досягнення у військово-патріотичній та громадській роботі. Їх особливо хвилювали героїчні епізоди, патріотичні вчинки земляків у роки війни та інших військових конфліктів. У старших підлітків виникало почуття гордості за своїх земляків, близьких людей, родичів, і вони прагнули бути такими ж. Важливою частиною виховної роботи в сім'ї є формування військово-патріотичних почуттів, готовності до захисту Батьківщини. Розповіді членів сім'ї – учасників Другої світової війни та дітей війни про проявлений героїзм в боротьбі з ворогом, перегляд телепередач й кінофільмів військово-патріотичної тематики, використання матеріалів художньої літератури, що відображають героїку, сприяють формуванню в старших підлітків позитивного ставлення до проведення військово-патріотичної діяльності в сім'ї і школі.

Варто зазначити, що школи повинні допомогти батькам оволодіти сучасною методикою з військово-патріотичного виховання старших підлітків. Причому, як показує досвід успішних загальноосвітніх навчальних закладів, ефективність цієї роботи залежить від того, наскільки педагогічний колектив зуміє органічно поєднувати теорію з практикою у процесі військово-патріотичного виховання. У загальноосвітніх навчальних закладах необхідно докладати багато зусиль для того, щоб підняти рівень методичного забезпечення батьків й учителів, ґрунтовно ознайомити їх із завданнями і змістом військово-патріотичного виховання старших підлітків, віковими особливостями, сутністю й змістом основних понять і якостей, які необхідні майбутньому захиснику Батьківщини. Тому в експериментальних

школах для батьків і педагогічних працівників нами організовувалися спільні лекції, спільні засідання, систематично проводилися індивідуальні та групові консультації, бесіди з питань військово-патріотичного виховання учнівської молоді, організовувалися круглі столи з обміну досвідом тощо.

Таким чином, зміст цілеспрямованої роботи вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій з хортингу, викладача предмета „Захист Вітчизни“, педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів у єдності з сім'ями під час військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом містив спортивні змагання на призи відомих земляків, проведення вечорів спортивної та бойової слави, написання творів на тему „Військово-патріотичні традиції України“, „Військово-патріотичні успіхи Батьківщини“, які сприяли підвищенню військово-патріотичної вихованості старших підлітків, поліпшенню якості навчально-виховного процесу. Аналіз отриманих результатів показав, що ефективність військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом підвищилася за таких організаційно-педагогічних умов: тісна співпраця сімей і педагогічних колективів експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів; правильна педагогічна спрямованість форм і методів військово-патріотичного виховання старших підлітків; удосконалення змісту військово-патріотичного виховання учнів у процесі занять хортингом; використання особистісно орієнтованого й індивідуального підходу до старших підлітків; відповідність змісту військово-патріотичного виховання в процесі занять хортингом інтересам учнів; застосування організаційних здібностей старших підлітків у процесі проведення фізкультурно-масової роботи з хортингу в школі, сім'ї та за місцем проживання.

Варто зазначити, що ефективність формування моральних якостей в учнів 7–9 класів підвищиться тоді, коли вони не будуть пасивними у виховному процесі, а виступатимуть у ролі активних, наполегливих, ініціативних суб'єктів. Скажімо, самі лише бесіди про героїзм, відвагу, обов'язок перед Батьківщиною не можуть сформувати у старших підлітків відповідних моральних якостей, навичок поведінки тощо. Тому, на нашу думку, необхідне залучення їх в активну різноманітну колективну військово-патріотичну діяльність з хортингу. Саме тому важливо, щоб школа, сім'я, широка громадськість більше дбали про залучення учнівської молоді до суспільно-корисної і спортивно-масової роботи, яка сприяє розвитку в них відповідних якостей особистості, характерних для майбутніх захисників Вітчизни. Якщо ж підлітки не переживають почуття радості від того, що вони зробили щось корисне для спортивної команди, шкільного колективу, старших людей, ветеранів Другої світової війни, дітей війни, то високі слова про героїзм і патріотичні вчинки не дійдуть до їхньої душі й серця.

Спільна діяльність школи та сім'ї у військово-патріотичному вихованні повинна бути спрямована на те, щоб життя учнівської молоді стало насиченим віддачею тих матеріальних благ й того духовного багатства, яке вони отримують від старшого покоління українського народу. Але така віддача можлива за умови, коли життя учнівського колективу наповнене активною творчою військово-патріотичною діяльністю, коли чітко визначена перспектива його розвитку, коли старші підлітки захоплені цією перспективою й здатні заради досягнення поставленої мети долати будь-які труднощі, що трапляються в процесі навчання, виховання, усього життя.

Спостереження співробітників лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України свідчать, що численні невдачі батьків, шкільних тренерів і вихователів у роботі з учнівською молоддю є

насамперед наслідком недостатньої педагогічної продуманості виховної військово-патріотичної роботи з хортингу. Оскільки більшість педагогів не мають спеціальної педагогічної освіти й тому потребують конкретної методичної та педагогічної допомоги. Нерідко можна бачити, що батьки, тренери спортивних секцій, викладачі предмета „Захист Вітчизни“ поводяться зі старшими підлітками, як з дітьми, а це, зазвичай, заважає встановленню контакту, часто призводить до конфліктів і знижує ефективність військово-патріотичного виховання загалом. Багато батьків і вчителів розуміють виховання як повчання моралі, що також призводить до небажаних результатів у процесі виховної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Військово-патріотичне виховання допризовників : метод. реком. / [уклад. М. Д. Зубалій]. – К. : ІЗМН, 1998. – 60 с.
3. Єрмоєнко Е. Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-патріот“ як форма національно-патріотичного та фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 163–185.
4. Єрмоєнко Е. А. Тренування в хортингу : навч.-метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К., 2009. – 227 с.
5. Єрмоєнко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України : метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К. : Паливода А. В., 2014. – 1064 с.
6. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
7. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.
8. Мірошніченко В. І. Система військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / В. І. Мірошніченко. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 376 с.
9. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. В. Тимчик. – К., 2013. – 222 с.
10. Третьяков В. В. Основы военно-патриотического воспитания школьников / В. В. Третьяков, В. Ф. Фарфоровский. – К., 1982. – 135 с.
11. Фарфоровский В. Ф. Патриотическое воспитание учащихся в национальной школе : пособ. для учителя и воспитателя / В. Ф. Фарфоровский, И. И. Валеев. – М., 1991. – 110 с.
12. Франків Є. М. Патріотичне виховання студентів педвузів у туристсько-краєзнавчій діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки“ / Є. М. Франків ; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1992. – 22 с.
13. Шашло Т. М. Військово-патріотичне виховання в школі : посіб. для вчителя / Т. М. Шашло. – К. : Рад. школа, 1974. – 175 с.
14. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Ч. 1

Контрольні запитання

1. У чому проявляється ефективність спільних дій школи та сім'ї у процесі занять хортингом?
2. Розкрийте зміст позитивного прикладу старших поколінь у військово-патріотичному вихованні старших підлітків.
3. Які Ви знаєте ефективні форми військово-патріотичного виховання старших підлітків?
4. Розкрийте виховний зміст процесу організації спортивних вечорів у школі.
5. Який виховний вплив вечорів бойової слави українського народу на старших підлітків?
6. Які Ви знаєте психологічні й анатомо-фізіологічні особливості старших підлітків?
7. Яких вимог військово-патріотичного виховання в процесі занять хортингом необхідно дотримуватися з урахуванням вікових особливостей старших підлітків?
8. Як старші підлітки обізнані з життєвим шляхом дідів та прадідів, їхньою спортивною та громадською діяльністю?
9. Яка роль єдності школи і сім'ї у процесі військово-патріотичного виховання старших підлітків?
10. Яке поширення отримав національний вид спорту хортинг серед старших підлітків?
11. Яке ставлення батьків до занять старших підлітків хортингом в процесі позакласної роботи?

3.3. Зміст військово-патріотичного виховання учнів у процесі занять хортингом

Змістом військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом і фізкультурно-масової роботи в експериментальних групах були змагання з хортингу на призи відомих земляків, ветеранів Другої світової війни; військово-патріотичні спортивні ігри; походи місцями бойової слави українського народу та спортивні вечори. Ці організаційні форми компенсували недолік урочних занять з фізичної культури і сприяли підвищенню військово-патріотичної вихованості старших підлітків та формуванню їх суспільних і особистих ціннісних орієнтацій. На думку С. Л. Рубінштейна, „у діяльності людини на задоволення безпосередніх суспільних потреб впливає суспільна шкала цінностей. У задоволенні особистих й індивідуальних потреб, за допомогою суспільно корисної діяльності, реалізується ставлення індивіда до суспільства, і, відповідно, співвідношення особистого та суспільного значущого“ [9, с. 365].

Зміст військово-патріотичного виховання у процесі занять хортингом та фізкультурно-масової роботи спрямовувався на залучення старших підлітків до позакласної діяльності, яка сприяла задоволенню потреб учнів у формуванні нових взаємостосунків у спортивному колективі; самостійності під час практичної діяльності; позитивної мотивації до регулярних спортивних занять у домашніх

умовах та за місцем проживання.

У процесі занять хортингом в учнів 7–9 класів підвищувалася самосвідомість і відповідальність за свої дії, формувалося бажання наблизитись у вчинках до свого спортивного ідеалу. Вони також мали можливість вибирати друзів за інтересами, поглядами на життя, сучасні види діяльності з військово-патріотичного виховання. Позакласна фізкультурно-масова робота та заняття в спортивних секціях з хортингу були важливими формами військово-патріотичного виховання старших підлітків адже вони брали активну участь у вирішенні поставлених завдань щодо підвищення рухової активності, фізичної підготовленості, формування патріотичних якостей у процесі позакласної діяльності.

Наповненими цікавим військово-патріотичним змістом були змагання з хортингу на призи відомих спортсменів, земляків, ветеранів та дітей війни, які проводилися в експериментальних групах до дня їх народження. Організуючи змагання, старші підлітки вивчали автобіографічні дані та професійну діяльність мешканців свого села, їхню участь у фізкультурно-масовій роботі. Зверталася увага й на їхню громадську та спортивну діяльність під час навчання в школі. Систематичне й цілеспрямоване проведення змагань з хортингу на призи відомих земляків, спортсменів формувало в учнів 7–9 класів такі якості, як доброзичливість, ввічливість, тактовність до людей, які захищали рідну землю від ворога. Ці люди ставали для старших підлітків зразками, позитивно впливали на їхню поведінку, розвиток інтересу до військово-патріотичної й фізкультурно-масової роботи.

Під час організації змагань із хортингу на призи відомих земляків, місцевих спортсменів головна увага вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, викладача предмета „Захист Вітчизни“ зверталася на створення в експериментальних групах мікросередовища, в якому старші підлітки внутрішньо збагачувалися й творчо зростали. У процесі підготовки й проведення змагань формувався морально-психологічний клімат учнівського, спортивного колективу. Це сприяло засвоєнню учнями знань щодо сутності й змісту військово-патріотичного виховання, успішному подоланню непередбачуваних труднощів, удосконаленню необхідних умінь і навичок, підвищенню рівнів військово-патріотичної вихованості. Така практика давала набагато більший виховний ефект, оскільки розмови про почесний обов'язок, патріотизм, справжню дружбу викликали у старших підлітків емоційне піднесення й моральне задоволення під час занять хортингом та фізкультурно-масової роботи.

У процесі вивчення історії України, спорту і діяльності ветеранів та земляків учні експериментальних груп виконували такі завдання:

1. Найшвидше знайти у спортивній літературі або в Інтернет-ресурсах інформацію про найтитулованіших спортсменів свого села, міста, регіону, які захищали українські землі від ворога.

2. Провести хронологічне порівняння титулів сучасних українських спортсменів зі спортсменами минулих століть.

3. Дізнатися, хто з мешканців свого села, міста, району, області захищав Батьківщину під час військових подій.

4. Дізнатися, якими були ветерани, учасники міжнародних конфліктів, Антитерористичної операції у побуті, спілкуванні з іншими людьми, що зробили вони заради досягнення своєї життєвої мети.

5. З'ясувати, які почуття переповнювали ветеранів, спортсменів під час

підняття прапора України, звучання Гімну України тощо.

6. Визначити, в яких вчинках ветеранів, учасників Антитерористичної операції проявлялася турбота про своє село, місто, країну.

7. Зрозуміти, що для ветеранів, учасників Антитерористичної операції означає бути патріотом України.

8. З'ясувати, заради чого ветерани, учасники Антитерористичної операції ризикують власним здоров'ям, життям тощо.

Під час виконання цих завдань старші підлітки усвідомлювали, яку важливу роль у житті ветеранів, учасників Антитерористичної операції, відомих спортсменів відігравала патріотична й фізкультурно-масова робота та для чого вона була їм потрібна. Аналізуючи патріотичну і спортивну діяльність ветеранів, учасників Антитерористичної операції, відомих спортсменів, учні 7–9 класів ставали ініціативнішими в організації у класі й школі спортивно-масової роботи, навчилися цінувати історичні надбання й цінності своїх земляків, розуміти значення українських традицій для досягнення поставлених завдань. Зміст цієї роботи сприяв підвищенню військово-патріотичної вихованості, що проявлялася у шанобливому ставленні старших підлітків до своїх учителів, однокласників, людей похилого віку, повазі до Конституції України, любові до школи, села, Батьківщини. Також в учнів 7–9 класів помітно покращувалися знання про сутність і зміст понять „патріот“, „патріотизм“, „військово-патріотичне виховання“, вони сміливіше брали участь в організаційній, пошуковій та фізкультурно-масовій роботі. Така наполеглива робота сприяла й тому, що в експериментальних групах зменшилася кількість школярів, які мали шкідливі звички.

У процесі організації і проведення змагань з хортингу на призи ветеранів, учасників Антитерористичної операції, відомих земляків, спортсменів старші підлітки залучалися до самостійної фізкультурно-масової роботи. Це сприяло прояву учнями 7–9 класів винахідливості, відповідальності, кмітливості, творчого мислення, формуванню умінь без обдумування приймати самостійні рішення, бути готовими до непередбачуваних ситуацій, які можуть виникнути у процесі ігрової, спортивно-масової і військово-патріотичної діяльності. Під час організації змагань з хортингу педагогами, з урахуванням психологічних особливостей учнів підліткового віку, створювалися штучні умови, що передбачали самостійне виконання дорученої роботи, вимагали дисциплінованості й організованості у класі, спортивній секції. Також важливою умовою було обмеження часом виконання певного завдання. Наприклад, хто із старших підлітків найшвидше запропонує кращу модель емблеми спортивної команди школи, підготує девіз, пошиє прапор для урочистого відкриття в школі спортивного свята. Виконання таких завдань сприяло здобуттю нових знань про патріотизм, українську символіку, формуванню переконань у необхідності найкраще підготувати свою команду до спортивних змагань на призи ветеранів, учасників Антитерористичної операції, відомих земляків тощо.

В учнів 7–9 класів домінував інтерес до занять хортингом на уроках фізичної культури, у спортивних секціях та в процесі фізкультурно-масової роботи. Це пояснюється тим, що в експериментальних загальноосвітніх навчальних закладах функціонувала дитячо-юнацька спортивна школа та спортивні гуртки. Тому тренувальна робота з хортингу проводилась з урахуванням традицій цього загальноосвітнього навчального закладу, що залишало в свідомості старших підлітків глибокий виховний слід, приносило емоційне задоволення, сприяло

військово-патріотичному вихованню. Це допомагало учням 7–9 класів долати непередбачувані труднощі в процесі виконання завдань учителів фізичної культури і тренерів дитячо-юнацької спортивної школи. Прикладне значення хортингу роз'яснювалося вчителями на прикладах відомих спортсменів, учасників бойових дій. Наведені приклади викликали в старших підлітків бажання розвивати свій фізичний потенціал, бути сильними, спритними, патріотами України і вміло відстоювати честь своєї школи, села, Батьківщини на різних спортивних змаганнях. Така позиція учнів допомагала глибше зрозуміти, що набуті під час занять хортингом, самостійних тренувань знання, уміння й навички знадобляться у повсякденному житті й для військової служби.

Наприклад, в експериментальних загальноосвітніх навчальних закладах під час підготовки до змагань з хортингу на призи відомих земляків, ветеранів Другої світової війни, спортсменів проводилася пошукова робота, зустрічі з учасниками та очевидцями бойових подій, родичами загиблих воїнів, походи до музеїв бойової слави та ін. Напередодні змагань старші підлітки самостійно готували інвентар для проведення змагань, устаткування для підняття прапора, місця для суддів, а також долучалися до пошиття державного прапора, брали участь у підготовці музичного супроводу, запису Гімну України, відпрацьовували хореографічні виступи й перешикування команд перед змаганнями. В організаційні обов'язки учнів 7–9 класів також входило відкриття, проведення й закриття спортивного свята. У процесі проведення змагань з хортингу, під час перерв між двобоями учні розповідали про спортивні досягнення відомих спортсменів свого села, міста, регіону й заслуги перед державою учасників бойових дій, на призи яких проводилися змагання з хортингу.

Під час підготовки спортивних змагань з хортингу старші підлітки ознайомлювалися з історією і досягненнями своєї школи, цікавилися традиціями і місцевими звичаями, що використовувалися в минулі роки. Велика увага приділялася зустрічам з ветеранами та учасниками Другої світової війни, відвідуванню дітей війни, які проживали в їхньому селі, місті тощо. Також учні 7–9 класів брали активну участь у листуванні з відомими людьми через мережу Інтернет та інші електронні носії. Це давало змогу більш детально дізнатися про їхні досягнення заради України й запросити в школу на відкриття спортивного свята з хортингу, на якому гості розповідали про патріотичні вчинки, здійснені в ім'я своєї школи, команди, Батьківщини. Обов'язковою умовою для всіх учасників змагань були заняття в спортивній секції з хортингу, знання історії спорту, хортингу, участь у змаганнях різних рівнів та спортивно-масовій діяльності. Участь у підготовчих фізкультурно-масових заходах допомагала старшим підліткам краще вивчити історію рідної школи, села, взнати героїв, познайомитися з відомими людьми своєї місцевості, зміцнювати власне здоров'я, формувати патріотичні переконання, сприяла формуванню бажання служити в Збройних Силах України.

Щоб більше дізнатися про спортивні й життєві досягнення героя або людини, на приз якої проводилося спортивне свято, для старших підлітків організовувалися круглі столи за участі вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, викладача предмета „Захист Вітчизни“ й самих „винуватців“ змагань. Дискусія відбувалася у неформальній обстановці, що давало змогу учням 7–9 класів ставити запрошеним гостям різні запитання. У школярів формувалася образ спортсмена-патріота своєї Батьківщини, що викликало в них бажання наслідувати його вчинки, формувало відданість своїй справі, відповідальність за Україну. Після проведеної

зустрічі старші підлітки повторно зустрічалися з учителями фізичної культури, тренерами спортивних секцій, щоб детальніше обговорити відомості про ветерана, спортсмена-героя. На цих зустрічах учителі доповнювали почуте своїми спогадами й ділилися думками, що дозволило старшим підліткам глибше розібратися в незрозумілих для них питаннях.

Під час організації і проведення змагань з хортингу на призи відомих земляків, ветеранів пріоритетним завданням для вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій і педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу загалом було виховання в старших підлітків любові до рідного краю, поваги до ветеранів та дітей війни, відданості своїй справі. Під час вирішення поставлених завдань учителі враховували психологічні й анатомо-фізіологічні особливості учнів означеного віку; рівні знань старших підлітків щодо сутності й змісту військово-патріотичного виховання. Виходячи з цього, виховна робота спрямовувалася на впровадження популярних серед учнів 7–9 класів форм військово-патріотичної діяльності. У результаті цієї роботи старші підлітки регулярно брали участь у різних шкільних і районних спортивних змаганнях, допомагали учителям і тренерам в організації свят і суддівстві ігор та здобували необхідні знання щодо військово-патріотичної діяльності й практичні уміння самостійно виконувати отримані доручення. Така наполеглива робота стимулювала учнів 7–9 класів до самоорганізації та саморозвитку й сприяла підвищенню їх військово-патріотичної вихованості у процесі спортивної діяльності, формувала бажання служити в Збройних Силах України.

У процесі підготовки до змагань на призи відомих земляків, спортсменів, ветеранів та дітей війни учні 7–9 класів експериментальних груп залучалися до організації спортивно-масової роботи з молодшими школярами. Наприклад, якщо молодші школярі не могли грати й конкурувати під час Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ на рівні старших підлітків, то їм пропонувалася діяльність, яка передбачала формування уявлення про патріотизм, спортивні змагання та їх значення для підвищення рухової активності й зміцнення здоров'я. З цією метою старші підлітки з допомогою вчителів фізичної культури організовували для молодших учнів оглядові екскурсії по школі, спортивній залі, селу, де їхня увага акцентувалася на історичних, військових та спортивних пам'ятках. Також із молодшими учнями проводилися бесіди на теми: „Чому ця вулиця має таку назву?“, „Чому ветерани, учасники бойових дій, спортсмени цієї місцевості є патріотами України?“, „Що означає для очевидців Другої світової війни бути патріотом?“, „Заради чого відомі спортсмени намагаються досягти високих результатів на міжнародній арені?“ та ін. Учні 7–9 класів також розповідали молодшим школярам про гімн, прапор та інші атрибути України, їх значення для організації і проведення спортивних змагань. Після цього вчителі фізичної культури, тренери спортивних секцій, викладач предмета „Захист Вітчизни“ організовували дискусії зі старшими підлітками, під час яких проводився аналіз виконаної роботи з учнями молодших класів. Такий підхід викликав у старших підлітків велике задоволення, інтерес до військово-патріотичної діяльності, фізкультурно-масової роботи, давав можливість відчувати себе дорослими й самостійними, що характерне для їхнього віку.

Наполеглива робота педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів з військово-патріотичного виховання учнів 7–9 класів у процесі спортивних змагань з хортингу на призи ветеранів, відомих земляків, спортсменів приносила

високі результати. Під час фізкультурно-масової роботи у школярів формувалися такі риси, як нестримне бажання бути першими, вміння програвати й знаходити при цьому переваги над суперником. Учителями фізичної культури робився акцент на тому, що програш на спортивних змаганнях сильному противнику має бути важливим навчальним уроком. У майбутньому учні 7–9 класів повинні показувати кращу командну взаємодію, відповідальність у вирішальних ситуаціях, взаємодопомогу й підстраховку товаришам по команді. Також учителями фізичної культури створювалися умови, за яких старші підлітки, що не брали участі у Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“, могли відчувати важливість спільної перемоги й належність до колективу. Педагоги наголошували на тому, що колективна перемога є перемогою кожного, оскільки важливими її елементами є не кінцевий результат, а цілеспрямована підготовка й організаційна діяльність, командний дух, любов до хортингу, своєї команди, школи.

Цілеспрямована, систематична робота педагогічного колективу загальноосвітньої школи села Рея Бердичівського району Житомирської області з військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової діяльності, вагоме місце в якій посідали змагання з хортингу на призи відомих земляків, ветеранів, спортсменів, сприяла підвищенню якості навчання й рівня військово-патріотичної вихованості учнів 7–9 класів. Показником військово-патріотичної вихованості є те, що після закінчення школи випускники не забувають про рідну школу, своє село, вчителів, класного керівника, директора школи. Вони продовжують допомагати вчителям фізичної культури, тренерам спортивних секцій і викладачу предмета „Захист Вітчизни“ організовувати змагання з хортингу на призи відомих ветеранів, земляків, піклуються про розвиток і підтримку спортивних традицій рідної школи, свого регіону.

Ефективною формою військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи в експериментальних групах стало проведення походів місцями бойової і спортивної слави. Їх зміст передбачав виховання в учнів 7–9 класів патріотизму, любові до своєї школи, села, історичних пам'яток. Під час проведення походів у старших підлітків розвивалася самостійність, ініціативність, бажання співпраці з учителями фізичної культури, викладачем предмета „Захист Вітчизни“ та товаришами. Важливою передумовою такої форми занять була можливість учнів середніх класів реалізувати свою пізнавальну активність; розширити кругозір і більше дізнатися про історію хортингу та минуле своєї малої батьківщини; переконатися в необхідності й значущості пошукової роботи, хортингу й фізкультурно-масових заходів; відчувати причетність до історичних і спортивних подій, що відбувалися в рідному селі, районі, краї; зрозуміти значущість сформованості патріотизму під час вибору майбутньої професійної і спортивної діяльності, військової служби. В походах у старших підлітків формувалася характер, стійкість до непередбачуваних ситуацій, вміння долати труднощі. Школярі також фізично загартовувалися, вели здоровий спосіб життя, вивчали історію спорту, хортингу, спортивних традицій рідної школи, села, місцевості тощо.

У процесі підготовки й проведення походів старші підлітки вивчали історичні й культурні місця свого села, району, області; збирали матеріали про учасників Другої світової війни, дітей війни та відомих спортсменів з хортингу свого регіону; пропагували патріотичні заходи, фізкультурно-масову роботу й здоровий спосіб життя; вивчали героїчні подвиги односельчан і мешканців інших місцевостей;

збирали необхідну інформацію щодо спортивних досягнень відомих земляків, спортсменів; проводили разом з учителями фізичної культури, тренерами спортивних секцій і викладачем предмета „Захист Вітчизни“ зустрічі й круглі столи з учасниками й очевидцями Другої світової війни та відомими спортсменами, чия життєва, патріотична й спортивна діяльність була прикладом для них; організовували спеціальні групи для прибирання могил загиблих воїнів, відомих людей, спортсменів; допомагали вчителям садити дерева, квіти та інші зелені насадження на території своєї школи, біля пам'ятників загиблим воїнам тощо.

Під час проведення походів старші підлітки зустрічалися з ветеранами, учасниками Другої світової війни, Антитерористичної операції, місцевими спортсменами, Героями України, дітьми війни. Це давало змогу учням 7–9 класів у кожному поході отримувати нові знання, збирати нову необхідну для них і шкільного музею інформацію. У процесі спілкування старші підлітки найчастіше ставили такі запитання: „Які Ваші найбільші досягнення у житті?“, „Що для Вас означає бути патріотом України?“, „Чому Ви розмовляєте рідною українською мовою, а не іншою?“, „Заради чого Ви ризикували власним життям?“, „Чи порушували Ви закони України, якщо так, то чому?“, „Дружба для Вас це...?“, „Які Ваші життєві плюси, мінуси і чому?“, „Які добрі справи Ви робили?“, „Для чого Вам потрібно бути чесним, відповідальним, доброзичливим, порядним?“, „Чи вживаєте Ви алкоголь і чи палите?“, „Що означає для Вас перемогти у спортивних змаганнях?“, „Які почуття переполюють Вас під час звучання Гімну України?“, „Для Вас сім'я, родина – це ...?“, „На які вчинки Ви здатні заради відстоювання інтересів сім'ї, Батьківщини?“ та інші.

Проаналізувавши отриману інформацію, вчителі фізичної культури, тренери спортивних секцій і викладач предмета „Захист Вітчизни“ перевіряли в старших підлітків рівні усвідомленості ними основних понять та необхідних знань щодо сутності й змісту військово-патріотичного виховання за допомогою таких педагогічних прийомів: аналіз вчинків відомих людей, спортсменів і які з них, на думку учнів 7–9 класів, є правильні, моральні, патріотичні; оцінка власних вчинків, військово-патріотичної діяльності під час проведення походів; уміння старших підлітків аргументувати свою позицію, погляди, відстоювати власні інтереси, потреби.

Для точнішого визначення рівнів військово-патріотичної вихованості старших підлітків після походів їм було запропоновано взяти участь в обговоренні таких тем: „Чому Я є патріотом?“, „Хто Я і хто мої друзі?“, „Я не такий, як мої товариші“, „Я і моя спортивна команда“, „Я – частина колективу“, „Чому Я добрий, гуманний, справедливий“, „Я – самостійний“, „Я – відповідальний“, „Школа – моя сім'я“, „Для чого необхідно берегти природу й навколишнє середовище?“, „Я і фізкультурно-масова й спортивна робота“, „Я – член суспільства“, „Я і мій улюблений клас“, „Я – особистість“, „Я цю подію бачив власними очима“, „Це історія мого діда“, „Патріотизм – це ...“, „Любов до Батьківщини – це ...“, „Повага до Конституції – це ...“.

Під час підготовки до змагань з хортингу учителі фізичної культури, тренери спортивних секцій, викладач предмета „Захист Вітчизни“ часто створювали для старших підлітків такі умови, подолання яких сприяло гарантованому успіху в процесі фізкультурно-масової роботи. Тобто, під час виконання спеціально організованих індивідуальних і колективних завдань учні 7–9 класів завчасно готували себе до майбутніх змагань і від цього отримували емоційне задоволення. Запропонована робота вимагала від старших підлітків прояву вольових якостей, бажання працювати, творчо розвиватися, вдосконалюватися фізично й бути першим

на спортивних змаганнях із хортингу. Створені вчителями ситуації гарантованого успіху дозволяли підвищувати військово-патріотичну вихованість старших підлітків, оскільки лише за умов успіху фізкультурно-масова робота сприяє розширенню духовності й вихованню патріотичних якостей у процесі занять хортингом.

Для того, щоб старші підлітки відчули успіх у процесі виконання завдань, їм давалися доручення, які заздалегідь продумувалися й обговорювалися з учителями фізичної культури та вчителями-предметниками. Наприклад, учням 7–9 класів пропонувалося: уточнити й з'ясувати в учителя історії, які пам'ятки культури є в нашому селі, районі, області (при цьому вчитель історії знав, що до нього прийдуть учні з такими запитаннями); прибрати могили загиблих у роки Другої світової війни воїнів (при цьому, за можливості, дізнатися їхні прізвища); бути відповідальним за підготовку спортивного інвентарю, спорядження й атрибутики, проконтролювати їх наявність (при цьому вчитель фізичної культури знав, що все уже готове до проведення спортивних змагань); підготувати спортивну команду зі свого класу до участі в загальношкільних змаганнях з хортингу (гарантія успіху була обумовлена тим, що старші підлітки самі виступали за свою команду в змаганнях); допомагати в побуті літнім людям свого села (необхідність цієї допомоги зумовлена тим, що майже в кожного учня були в сім'ї люди похилого віку); оформити куточок спортивної й бойової слави школи (на щотижневій лінійці директор школи і його заступники відзначали активних старших підлітків); бути фотографом на змаганнях, допомагати адміністрації школи на персональному комп'ютері (за якісно виконану роботу і її значущість у досягненні успіху своєї спортивної команди учням виносили подяки під час підбиття підсумків змагань).

Організація змагань з хортингу дала змогу учням 7–9 класів підвищити свій рівень військово-патріотичної вихованості в процесі фізкультурно-масової роботи за програмою Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“; здобути відповідні знання щодо сутності й змісту понять „патріот“, „патріотизм“, сформувати уміння й навички, необхідні їм як майбутнім захисникам Вітчизни; сприяти здоровому способу життя. Під час підготовки змагань були створені групи зі старших підлітків, які відповідали за збір інформації про Другу світову війну і її учасників, підготовку суддів змагань. Також учні 7–9 класів організовували музичний супровід, створювали умовні медичні пункти, допомагали вчителям фізичної культури і викладачу предмета „Захист Вітчизни“ підбирати та реєструвати учасників гри. Кожна група виконувала конкретно поставлені завдання згідно з положенням гри, які були обмежені часом і датою попереднього звіту. Це давало змогу в процесі фізкультурно-масової роботи формувати в учнів середніх класів наполегливість, стійкість до непередбачуваних ігрових умов, бажання бути першими на своєму етапі.

Щоб стати учасником Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, учні 7–9 класів повинні любити свою Батьківщину, знати рідну мову, мати гарні оцінки, бути надійними й дружними, дисциплінованими і винахідливими, допомагати один одному й не боятися труднощів у процесі спортивно-масової роботи. Вони також мали вести здоровий спосіб життя, брати участь у заняттях з хортингу; вміти влучно стріляти з пневматичної гвинтівки; відвідувати різні спортивні секції і гуртки; дорожити честю рідної школи, свого села, району; берегти народні надбання й дотримуватися традицій свого регіону. Учасники Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ мали бути прикладом для молодших школярів, знати Гімн України, бойові і спортивні

досягнення земляків, співвітчизників, Героїв України, призерів європейських і світових спортивних змагань та військової звершення українського народу.

На урочисте відкриття змагань із хортингу дирекцією школи й організаторами свята був запрошений ветеран Другої світової війни, який перед початком змагань розповів учасникам змагань про свою бойову історію. Це дало змогу учням 7–9 класів зрозуміти значущість і цінність перемоги, переконатися на прикладі життя ветерана, що означає бути патріотом. До програми гри також входили: конкурс перешикування учнів, патріотично-історичний конкурс, спортивні змагання та інша військово-патріотична робота. Важливою вимогою до конкурсів була їх доступність старшим підліткам і нескладність виконання завдань. У процесі проведення змагань з хортингу учні 7–9 класів мали змогу відчувати себе захисниками Вітчизни, причетними до спільної військово-патріотичної діяльності вчителів фізичної культури, викладача предмета „Захист Вітчизни“, дирекції школи й відомих гостей.

Закриття змагань з хортингу теж проводилося урочисто. На загальних зборах школи були відзначені переможці фіналу з 7–9 класів й оголошені підсумки змагань за сумою набраних балів. Нагородження здійснювалося дирекцією школи і суддівською колегією. Старшим підліткам були вручені грамоти, медалі, дипломи й цінні подарунки як за командні результати, так і за індивідуальні досягнення. Також кращим учням 7–9 класів давалися відзнаки, „Патріот школи“, „Патріот села“, „Патріот України“, „Захисник Вітчизни“, „Учасник фізкультурно-масової роботи“.

Таким чином, зміст цілеспрямованої роботи вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, викладача предмета „Захист Вітчизни“ і педагогічних колективів експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів із військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом містив ігрову діяльність, спортивні змагання на призи відомих земляків, походи місцями спортивної слави та Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“, які сприяли підвищенню військово-патріотичної вихованості старших підлітків, поліпшенню якості навчально-виховного процесу. Аналіз отриманих результатів показав, що ефективність військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи підвищилася за таких педагогічних умов: тісна співпраця сімей і педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу; правильна педагогічна спрямованість форм і методів військово-патріотичного виховання старших підлітків; удосконалення змісту військово-патріотичного виховання учнів у процесі фізкультурно-масової роботи; використання особистісно орієнтованого й індивідуального підходу до старших підлітків; відповідність змісту військово-патріотичного виховання в процесі занять хортингом інтересам учнів середніх класів; застосування організаційних здібностей старших підлітків, сформованих у процесі проведення занять із хортингу в школі, у сім'ях та за місцем проживання.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Військово-патріотичне виховання допризовників : метод. реком. / [уклад. М. Д. Зубалій]. – К. : ІЗМН, 1998. – 60 с.
4. Єрмоменко Е. Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра

„Хортинг-патріот“ як форма національно-патріотичного та фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 163–185.

5. Єрмоєнко Е. А. Тренування в хортингу : навч.-метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К., 2009. – 227 с.

6. Єрмоєнко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України : метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К. : Паливода А. В., 2014. – 1064 с.

7. Зубалий Н. Д. Военно-патриотическое воспитание старшеклассников в процессе внеклассной и внешкольной физкультурно-массовой работы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. Д. Зубалий. – К., 1977. – 176 с.

8. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.

9. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.

10. Мірошніченко В. І. Система військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / В. І. Мірошніченко. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 376 с.

11. Петрочко Ж. В. Хортинг – школа сили і честі юного українця : метод. посіб. / Ж. В. Петрочко, Е. А. Єрмоєнко. – К. : Паливода А. В., 2015. – 544 с.

12. Рубинштейн С. Л. Принципы развития психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : АН СССР, 1959. – 420 с.

13. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. В. Тимчик. – К., 2013. – 222 с.

14. Третьяков В. В. Основы военно-патриотического воспитания школьников / В. В. Третьяков, В. Ф. Фарфоровский. – К., 1982. – 135 с.

15. Фарфоровский В. Ф. Патриотическое воспитание учащихся в национальной школе : пособие для учителя и воспитателя / В. Ф. Фарфоровский, И. И. Валеев. – М., 1991. – 110 с.

16. Франків Є. М. Патріотичне виховання студентів педвузів у туристсько-краєзнавчій діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки“ / Є. М. Франків ; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1992. – 22 с.

17. Шашло Т. М. Військово-патріотичне виховання в школі : посіб. для вчителя / Т. М. Шашло. – К. : Рад. школа, 1974. – 175 с.

18. Шашло Т. М. Педагогические основы военно-патриотического воспитания в общеобразовательной школе : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики“ / Т. М. Шашло. – К., 1971. – 74 с.

Контрольні запитання

1. У чому проявляється зміст військово-патріотичного виховання під час занять хортингом?

2. Розкрийте зміст позитивного прикладу ветеранів і учасників війни у військово-патріотичному вихованні старших підлітків.

3. Розкрийте зміст походів місцями бойової слави щодо військово-

патріотичного виховання старших підлітків.

4. Розкрийте виховний зміст спортивних вечорів у загальноосвітній школі.
5. У чому полягає виховна цінність вечорів бойової слави українського народу?
6. У чому проявляється виховний зміст зустрічей з відомими спортсменами, ветеранами, учасниками військових конфліктів щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків?
7. Які вимоги до військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі занять хортингом?
8. Які педагогічні умови сприяли підвищенню ефективності військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи?
9. Яка виховна робота виконувалася для точнішого визначення рівнів військово-патріотичної вихованості старших підлітків?
10. Які форми і методи використовувалися в процесі військово-патріотичного виховання старших підлітків під час занять хортингом?

4. Методи військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітньої школи

4.1. Стан розробленості класифікації методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді

Вивчення й аналіз літературних джерел [2; 3; 4; 5; 6; 9] та наявний досвід переконливо доводять, що завдання військово-патріотичного виховання допризовної молоді не можна успішно вирішувати за допомогою одного або групи методів, навіть якщо вчителі, вихователі й викладачі предмета „Захист Вітчизни“ професійно володіють ними. З огляду на це найкраще у військово-патріотичному вихованні допризовників застосувати певну систему методів, об'єднаних у *класифікацію* (від латинського *classis* – розряд + *facere* – робити), яка передбачає розподіл методів на тісно пов'язані між собою групи, виходячи з їх загальних ознак і фіксованих закономірностей зв'язку між ними. Створені класифікації мають велике значення для розвитку теорії і практики військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Вони дозволяють ученим і практичним працівникам орієнтуватися у різноманітності виховних методів і прийомів, є досить вичерпним і перспективним джерелом знань про них та про сучасні виховні системи. До того ж лише за наявності певної класифікації методів військово-патріотичного виховання створюються найсприятливіші можливості враховувати особливості та специфіку формування особистості майбутнього воїна. Методи також допомагають вести в загальноосвітніх школах успішну виховну роботу, досягти високого рівня сформованості в учнів допризовного віку патріотичних переконань у необхідності завчасно готувати себе під час навчання в школі до військової служби в армії та інших військових формуваннях.

Вивчення історії становлення й розвитку військово-патріотичного виховання допризовної молоді засвідчує, що вчені-педагоги в різні періоди додавали у свої класифікації найрізноманітніші методи військово-патріотичного виховання. Це наочно ілюструє таблиця 4.1, в якій одна частина методів запозичена з теорії і практики виховання учнівської молоді, друга – з теорії і методики військового виховання. Наведені в таблиці методи відповідно інтерпретовані стосовно військово-патріотичного виховання

допризовної молоді, яка готується до військової служби під час вивчення допризовної підготовки в умовах загальноосвітніх навчальних закладів та позакласної роботи. У наведених у таблиці класифікаціях використано від трьох до семи методів військово-патріотичного виховання. В усі групи входять метод переконання, у шість груп – метод особистого прикладу і метод заохочення, у п'ять – метод вправ, у чотири – метод примушування, у три – стимулювання, у дві – покарання, в одну групу – метод змагання й практичні методи. Не збігаючись у поглядах стосовно загальної кількості методів військово-патріотичного виховання, автори не однозначні й у їхніх назвах. Так, М. О. Білоусов, Л. А. Бублик, О. М. Катуків, Є. М. Цвєтаєв, розкриваючи свої класифікації, називають одним із найпоширеніших методів прикладу. Ю. С. Васютін звужує його до особистого прикладу. О. Д. Тюфякін обмежує означений метод особистим прикладом вихователя. Це, певно, не зовсім виправдано, адже для учнів допризовного віку, окрім вихователя, позитивним прикладом можуть бути вчителі, викладачі предмета „Захист Вітчизни“, військовослужбовці, воїни-інтернаціоналісти, учасники Другої світової війни, борці за незалежність Української держави, учасники Революції гідності, Антитерористичної операції та інші заслужені люди.

Таблиця 4.1

**Класифікації методів військово-патріотичного виховання
в дослідженнях різних авторів**

М. Р. Білоусов	Метод переконання. Метод прикладу. Метод вправ. Методи стимулювання: метод заохочення; метод покарання
Л. А. Бублик	Метод переконання. Метод прикладу. Практичні методи
Ю. С. Васютін	Метод переконання. Метод заохочення. Метод примушування. Метод особистого прикладу
В. В. Зенкін та інші	Метод переконання. Метод прикладу. Метод вправ. Методи стимулювання – метод заохочення; метод примушування
О. М. Катуків, Є. М. Цвєтаєв	Метод переконання. Метод прикладу. Метод вправ. Метод заохочення. Метод примушування
С. С. Ткачов	Метод переконання. Метод прикладу. Метод вправ. Метод стимулювання – метод заохочення; метод покарання; метод змагання. Метод особистого прикладу вихователя
О. Д. Тюфякін	Метод переконання. Метод особистого прикладу вихователя. Метод вправ. Метод заохочення. Метод примушування

Аналіз наукових розробок означеної проблематики засвідчує, що в літературних джерелах, дослідженнях з військово-патріотичного виховання сформульовані найрізноманітніші способи виховного впливу на юнаків допризовного віку, нагромаджено чималий науковий фонд, що розкриває зміст, сутність та закономірності функціонування загальних і специфічних методів військово-патріотичного виховання. Застосовуючи певний принцип підходу до їх

групування, усі методи можна поділити на кілька груп. Але, оскільки ці групи мають низку характерних ознак і їх можна розглядати в різних аспектах, то цілком природне існування кількох підходів до класифікації методів військово-патріотичного виховання. При цьому автори спираються на нові дані й основні теоретичні положення про виховання особистості допризовника та закономірності проведення виховного процесу в загальноосвітніх школах. Ураховують дослідники й передову педагогічну практику, досвід роботи педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема учителів фізичної культури, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, класних керівників та інших педагогічних працівників.

Будь-яка з наведених у таблиці 4.1 класифікацій допомагає виявити загальне і часткове, суттєве й випадкове, теоретичне і практичне, тим самим сприяючи доцільнішому й ефективнішому використанню методів у практичній військово-патріотичній роботі. До того ж розроблені класифікації дають змогу побачити й краще зрозуміти призначення методів військово-патріотичного виховання, виявити їхні характерні ознаки та особливості поєднання у визначені групи. Усе це поглиблює теоретичні уявлення про методи військово-патріотичного виховання, створює передумови для творчого пошуку варіантів класифікацій у практичній роботі, прояву педагогічної майстерності вчителів фізичної культури, вихователів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, визначення критеріїв оцінювання ефективності окремих методів і варіантів їх об'єднання у групи.

У військово-патріотичному вихованні, як і в будь-якому іншому складному й суперечливому педагогічному явищі, важко знайти єдину логічну основу для класифікацій численних способів педагогічного впливу на допризовну молодь, організації такої військово-патріотичної діяльності, яка активно сприяє досягненню поставлених виховних завдань. Цим пояснюються різні підходи до наявних класифікацій методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді, де за основу взято одну або кілька сторін виховного процесу, відбиваються ті чи інші домінуючі стилі стосунків між учителями й вихователями, між педагогічними й учнівськими колективами.

Відомі вчені Ю. С. Васютін, О. М. Катуків, Є. М. Цвєтаєв і О. Д. Тюфякін, наприклад, у своїх класифікаціях виокремлюють такі методи військово-патріотичного виховання допризовної молоді, як переконання, методи вправ, прикладу, заохочення, примушування. Від цієї групи незначною мірою відрізняються класифікації військово-патріотичного виховання, запропоновані Л. А. Бубликом і В. В. Третьяковим. Вони внесли лише методи переконання, прикладу і практичні методи (щоправда, не назвали які). У класифікації В. В. Зенкіна, А. І. Кукаріна, Є. М. Цвєтаєва і С. О. Черних, крім названих вище методів, виділено групу методів стимулювання, яка поєднує заохочення і примушування. М. О. Білоусов і С. С. Ткачов в аналогічну групу вмістили методи покарання та змагання.

Наявність різних точок зору вчених і методистів на проблему класифікації методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді відбиває природний процес диференціації та інтеграції знань про них. Усе виразнішим стає різнобічний, комплексний підхід до якісної характеристики суті класифікацій методів військово-патріотичного виховання, обґрунтування закономірностей їх функціонування, взаємодії та безпосереднього застосування в практичній позакласній роботі загальноосвітніх шкіл. Це переконливо доводить, що визріли реальні можливості для узагальнення й систематизації уявлень про методи військово-патріотичного виховання допризовної молоді на основі методології цілісного підходу до її виховання та теорії особистісно

орієнтованого виховання, розробленої І. Д. Бехом, яка ґрунтується на методологічних принципах гуманістичної педагогіки і психології [1].

Адже відомо, що особистість учнів допризовного віку формується, насамперед, у процесі їх основної діяльності: навчання, праці, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“), походів місцях бойової слави українського народу, на заняттях оборонно-спортивних і технічних гуртків, спортивних секцій з військово-прикладних видів спорту, у процесі пошукової роботи, у військово-патріотичних об'єднаннях при військових частинах і навчальних закладах тощо. Отже, при обґрунтуванні класифікацій методів військово-патріотичного виховання доцільно спиратись на фундаментальні положення теорії діяльності, розробленої у працях О. М. Леонтєва, С. Л. Рубінштейна та інших психологів.

Розглядаючи означену категорію як одну з найскладніших у психології, С. Л. Рубінштейн зазначав, що діяльність – це „процес, через який реалізується те чи інше ставлення людини до світу, що її оточує, інших людей, до завдань, які ставить перед нею життя“ [10, с. 256–257]. О. М. Леонтєв уточнює, що під діяльністю слід розуміти не будь-який процес, а лише пов'язаний з потребами людини. Отже, під діяльністю необхідно розуміти такі процеси, „які, виконуючи те чи інше ставлення людини до світу, відповідають особливою, відповідною їм потребою“ [8, с. 145]. Г. С. Костюк констатував, що діяльність є найважливішою формою „прояву активного ставлення людини до оточуючої дійсності“ [7, с. 109]. „В її психологічній структурі виявлено взаємозв'язок таких компонентів, як мета, мотив, предмет діяльності, способи і засоби досягнення мети, а також активні дії й операції“ [7, с. 42].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що до класифікації мають входити такі методи військово-патріотичного виховання, що передбачають активну участь юнаків допризовного віку у виховному процесі. Практика засвідчує, що активними вони бувають лише за умови, коли їхня особиста мета, потреби, мотиви, що спонукають їх до військово-патріотичної діяльності, активної підготовки себе до військової служби, збігатимуться. Такий збіг певною мірою є, наприклад, у меті нашої держави забезпечити мир, оборонити свою національну незалежність, підготувати допризовну молодь до військової служби. Мета молоді – жити в мирі та безпеці, не допускати міжнародних конфліктів, сприяти своєму благополуччю та розвитку, підготовці до майбутньої професійної діяльності та захисту своєї країни.

Треба враховувати також, що цілеспрямована військово-патріотична діяльність удосконалює особистість старшокласників, впливає певним чином на формування їхніх індивідуальних якостей, патріотичних почуттів та переконань, веде до виникнення нових потреб, певних поглядів на майбутню військову службу в складних сучасних умовах, вносить суттєві корективи до перспективної мети, яка пробуджує активні вчинки й дії. З огляду на це в процесі військово-патріотичного виховання у допризовної молоді необхідно формувати високу патріотичну свідомість, навчати вміло діяти за різних емоційних станів, виробляти практичні вміння, навички та звичку самостійно готувати себе до діяльності в несприятливих і навіть екстремальних умовах військової служби. Цілком закономірно, що формування, розвиток і вдосконалення будь-якої з названих сторін особистості майбутнього воїна вимагає відповідних способів виховного впливу вчителів, вихователів і викладачів предмета „Захист Вітчизни“ на учнів допризовного віку, вироблення в них певних стилів взаємин з однолітками у процесі різноманітної військово-патріотичної і спортивної діяльності, орієнтованої на всебічну підготовку себе

до майбутньої військової служби в Збройних Силах України.

На підставі зазначеного можна стверджувати, що військово-патріотичному вихованню учнів допризовного віку відповідають теоретичні положення щодо побудови класифікацій, обґрунтовані в навчальному посібнику „Педагогіка школи“ Г. І. Щукіною та підручнику „Педагогіка“ В. О. Сластьоніним. Їх класифікації сучасні, послідовні, стабільні, відбивають багатосторонній, комплексний підхід до групування й характеристики змісту та сутності виховних методів. Спираючись на теоретичні положення щодо створення класифікацій методів і враховуючи специфіку військово-патріотичного виховання допризовної молоді, у запропоновану класифікацію внесено цілу низку змін і доповнень. Зокрема, визначено чотири групи методів, уточнено їхні назви, запроваджено нові методи, їх сполучення та поняття, що характерні для військово-патріотичного виховання. До того ж у запропонованій класифікації в окрему групу виділено методи самовиховання допризовної молоді, що мають першорядне значення у формуванні особистості майбутнього воїна.

Отже, в розробленій класифікації усі методи військово-патріотичного виховання допризовної молоді умовно об'єднані в чотири тісно пов'язані між собою групи (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Класифікація методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді

Методи військово-патріотичного виховання			
Перша група	Друга група	Третя група	Четверта група
Методи формування в допризовної молоді патріотичної свідомості, поглядів та переконань: розповіді; бесіди; лекції; диспуту; прикладу; переконання; громадської думки	Методи організації військово-патріотичної діяльності та формування особистого досвіду поведінки допризовної молоді: педагогічна вимога; доручення; метод вправ; привчання; пошуку; виховних ситуацій	Методи стимулювання і мотивації військово-патріотичної діяльності та поводження допризовної молоді: змагання; заохочення; примушення; перспектив	Методи самовиховання і самопідготовки допризовної молоді до військової служби: самозобов'язання; самопереконання; самостійних вправ; самостереження; самоконтролю; самозвіту

До *першої групи* належать методи формування в допризовної молоді патріотичної свідомості, поглядів та переконань. Теоретичні основи обґрунтування цієї групи методів військово-патріотичного виховання спираються на принцип єдності свідомості та діяльності. Йдеться про те, що активним захисником своєї країни майбутній воїн стане не внаслідок цілеспрямованої зовнішньої діяльності (підготовки), а переважно завдяки внутрішній усвідомленій потребі в своєму військово-патріотичному вихованні, через високу свідомість, активну розумову діяльність. Ця діяльність має бути спрямована на досягнення учнями допризовного віку загальнолюдських і соціальних цінностей, які впливають на формування в них патріотичних понять, суджень, оцінок, що лежать в

основі поглядів і переконань особистості. До цієї групи входять методи розповіді, бесіди, лекції, диспуту, прикладу, переконання, дії громадської думки тощо.

Друга група охоплює методи організації військово-патріотичної діяльності та формування особистого досвіду поведінки допризовної молоді. Їх об'єднання пояснюється тим, що військово-патріотична діяльність не тільки виражає внутрішню позицію і зміст особистості допризовника, а й є вирішальним фактором його саморозвитку та самовиховання. Адже у процесі активної усвідомленої військово-патріотичної діяльності забезпечується його різнобічна підготовка, освоюється дійсність, пробуджується пізнавальний інтерес, патріотичні почуття, свідомість, виникають нові усвідомлені потреби, формуються індивідуальні стосунки. В юнака допризовного віку також активізуються вольові зусилля, нагромаджується особистий досвід патріотичного поведіння, особливо в екстремальних умовах, які часто вимагають великої віддачі моральних і фізичних сил, а інколи й самопожертвування на благо свого народу, рідної землі, країни. В цю групу входять методи педагогічної вимоги, доручення, вправ, привчання, пошуку, виховних ситуацій та інші.

До *третьої групи* належать методи стимулювання й мотивації військово-патріотичної діяльності та поведіння допризовної молоді. Необхідність виокремлення цієї групи методів пояснюється тим, що військово-патріотична діяльність допризовників, спрямована на підготовку до військової служби й захисту своєї країни, має отримувати громадську оцінку й визнання, покликані закріплювати та зміцнювати мотиви й форми поведінки юнаків в екстремальних умовах, що наближені до військової служби. Крім того, означену діяльність необхідно постійно стимулювати, спонукаючи інтерес, думки, почуття та дії допризовної молоді в престижному й потрібному для суспільства, країни напрямі. В цю групу входять методи змагання, заохочення, примушення, перспектив тощо.

Четверта група охоплює методи самовиховання й самопідготовки допризовної молоді до військової служби. Виокремлення цієї групи методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді зумовлене особливостями їхнього віку, інтенсивним проявом усвідомленої потреби в самовихованні, самоствердженні та самопідготовці до майбутньої професійної діяльності й військової служби. У дослідженнях А. Я. Арет, І. Д. Беха, В. Б. Бондаревського, О. Г. Ковальова, О. І. Кочетова, Л. І. Рувінського переконливо показано, що особистість є активною силою не тільки в перебудові навколишнього світу щодо своїх потреб, а й у формуванні власної особистості. До того ж військово-патріотичне виховання, самовиховання й самопідготовка – дві сторони єдиного процесу формування й удосконалення активного та свідомого допризовника, формування в нього почуття патріотичного обов'язку, позитивного ставлення до такої соціально важливої діяльності, як служба в армії, захист незалежності України. До цієї групи належать методи самозобов'язання, самопереконання, виконання самостійних вправ, самоспостереження, самоконтролю, самозвіту тощо.

Як бачимо, групування методів військово-патріотичного виховання у наведеній класифікації науково обґрунтоване, спирається на загальноновизнану в психології та педагогіці теорію діяльності, що враховує специфіку військово-патріотичного виховання допризовної молоді в складних сучасних умовах. Крім того, класифікація відбиває новітні досягнення теорії виховання особистості, узагальнює багаторічні дискусії науковців і практиків щодо групування виховних методів, застосування їх за умов демократизації загальноосвітньої школи. Узятю до уваги і тривалі суперечки педагогів, військових, учених щодо механічного перенесення в школу методики

військового виховання. При створенні наведеної класифікації зроблено наголос на індивідуалізації військово-патріотичного виховання й самопідготовки допризовної молоді до військової служби в складних сучасних умовах. Адже в майбутньому Збройні Сили України будуть професійною армією, для якої самовиховання та самопідготовка допризовної молоді мають основоположне значення, оскільки закладають найнадійніший фундамент для майбутньої професійної діяльності.

Водночас зауважимо, що розглянута в загальних рисах класифікація методів військово-патріотичного виховання не є сталою й незмінною. По-перше, вона, як і будь-яка інша класифікація, динамічна й зручна для наукового аналізу методів у різних аспектах, для визначення закономірностей їх групування, виявлення загальних і специфічних, суттєвих і випадкових особливостей, що проявляються в процесі їх застосування в загальноосвітніх школах. По-друге, за реальних умов педагогічного процесу наведена класифікація має постійно змінюватися, вдосконалюватися, розвиватися, оскільки методи військово-патріотичного виховання перебувають у складній і суперечливій єдності. По-третє, розвиток і становлення системи методів багато в чому залежить від змін, які відбуваються в житті нашого суспільства й Українській державі, від нової мети й завдань військово-патріотичного виховання, що виникають на кожному етапі розвитку загальноосвітньої школи, позашкільних виховних закладів, армії та її формувань. По-четверте, стан класифікації методів військово-патріотичного виховання залежить від рівня свідомості, моральної, психологічної, гуманітарної, технічної і фізичної підготовленості старшокласників, педагогічної майстерності вчителів, вихователів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, що працюють з допризовною молоддю в загальноосвітніх школах.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Васютін Ю. С. Военно-патриотическое воспитание: теория, опыт / Ю. С. Васютин. – М. : Мысль, 1984. – 172 с.
3. Військово-патріотичне виховання допризовників : метод. реком. / [уклад. М. Д. Зубалій]. – К. : ІЗМН, 1998. – 60 с.
4. Военно-патриотическое воспитание учащихся на занятиях по начальной военной подготовке / В. В. Зенкин, А. И. Кукарин, Е. Н. Цветаев, С. А. Черных. – М. : Просвещение, 1979. – 142 с.
5. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
6. Катюков А. М. Военно-патриотическое воспитание учащихся на занятиях по начальной военной подготовке / А. М. Катюков, Е. Н. Цветаев. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1996. – С. 109.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 302 с.
9. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.
10. Третьяков В. В. Воспитание учащихся в процессе начального военного

обучения / В. В. Третьяков. – К. : Рад. школа, 1983. – 152 с.

11. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений / С. А. Рубинштейн. – М. : АН СССР, 1957. – С. 256–257.

12. Удосконалення системи військово-патріотичного виховання в загальноосвітньому закладі : метод. реком. – Х. : ХОНМІБО, 2006. – 40 с.

13. Фарфоровский В. Ф. Военно-патриотическое воспитание школьников (во внеучебное время) / В. В. Фарфоровский. – М. : Просвещение, 1981. – 128 с.

14. Шашло Т. М. Військово-патріотичне виховання шкільної молоді / Т. М. Шашло. – К. : Рад. школа, 1969. – 240 с.

Контрольні запитання

1. Що означає поняття „класифікація методів військово-патріотичного виховання“?
2. Яке значення мають класифікації методів у розвитку теорії військово-патріотичного виховання?
3. Чи сприяють класифікації методів підвищенню військово-патріотичної вихованості допризовної молоді?
4. Які методи військово-патріотичного виховання найчастіше додають учені у свої класифікації?
5. Які методи військово-патріотичного виховання найменше вносяться в розробки класифікацій?
6. У чому полягає сутність методу прикладу?
7. Хто може бути позитивним прикладом для учнів допризовного віку?
8. Як застосовуються методи військово-патріотичного виховання в загальноосвітніх школах?
9. У чому сутність загальних методів військово-патріотичного виховання?
10. У чому полягає сутність специфічних методів військово-патріотичного виховання?
11. Чи діють закономірності застосування загальних і специфічних методів військово-патріотичного виховання?
12. Чи існує єдина логічна основа для класифікації методів військово-патріотичного виховання?
13. Чи застосовуються методи військово-патріотичного виховання на основі теорії особистісно-орієнтованого виховання допризовної молоді?

4.2. Визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку

Вивчення й аналіз словників, науково-педагогічної літератури [1; 2; 3; 5; 7] з теми дослідження засвідчують, що під рівнем (від південнослов'янського – *ровняти*) військово-патріотичної вихованості розуміють системну характеристику особистості учня допризовного віку, в якій фіксується наявність і ступінь сформованості у нього в умовах загальноосвітнього навчального закладу суспільно значущих для майбутньої військової служби рис і особистісних морально-вольових якостей. Вони виражаються в кількісних і якісних показниках, що визначають в учня допризовного віку готовність до військової служби в армії і захисту територіальної цілісності й незалежності Української держави в умовах мирного і воєнного часу.

Визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного

віку необхідно проводити в загальноосвітніх навчальних закладах за допомогою системи критеріїв і ознак. Це здійснюється з метою перетворення військово-патріотичного виховання на контрольований процес, підбиття підсумків військово-патріотичної роботи за той чи інший період, унесення в її зміст і методику військово-патріотичного виховання певних коректив і змін, необхідних для суттєвого його поліпшення в загальноосвітній школі. До того ж правильно визначені рівні військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку допомагають учителям, викладачам предмета „Захист Вітчизни“ зафіксувати упущення й недоліки в експериментальній роботі, оцінити результативність своєї педагогічної діяльності, впорядкувати одержану інформацію про успішність своїх виховних зусиль, майстерність і підготовленість до організації і проведення військово-патріотичної роботи. Це дозволяє педагогам зробити об'єктивні висновки щодо дієвості особистих старань під час навчання та військово-патріотичного виховання допризовної молоді у процесі позакласної роботи.

Ретельний аналіз педагогічної діяльності в умовах загальноосвітніх навчальних закладах, точне визначення реальних рівнів військово-патріотичної вихованості кожного учня допризовного віку має вирішальне значення в індивідуальному підході до їхнього військово-патріотичного виховання, науково обґрунтованого планування й усунення у виховній роботі вчителів і викладачів предмета „Захист Вітчизни“, керівників гуртків з військово-прикладних видів спорту недоліків і недоробок у її проведенні. Це створює необхідні передумови для перетворення військово-патріотичної виховної діяльності в загальноосвітньому навчальному закладі на керований процес, який відповідає актуальним завданням військово-патріотичного виховання й підготовки допризовної молоді до військової служби в Збройних Силах України у складних умовах порушень територіальної цілісності Української держави.

Практика засвідчує, що в реальному житті рівні військово-патріотичної вихованості юнаків допризовного віку одного й того самого класу загальноосвітнього навчального закладу неоднакові. Пояснюється це тим, що військово-патріотичне виховання здійснюється нерівномірно. Це залежить від умов загальноосвітньої школи, майстерності вчителів, вихователів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, керівників гуртків з військово-прикладних видів спорту, мікросередовища, природних задатків і нахилів учнів допризовного віку. Зазначені чинники по-різному впливають на формування патріотичних якостей, становлення і розвиток особистості допризовника загалом. Крім того, на рівень військово-патріотичної вихованості старшокласників чинять вплив стосунки в учнівському колективі, організація і проведення військово-патріотичної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі, за місцем проживання тощо.

Усе це призводить до того, що в окремих учнів допризовного віку позитивні особистісні якості, що вже були сформовані в процесі військово-патріотичного виховання, не закріплюються й не розвиваються в подальшій виховній роботі, а інколи й взагалі втрачаються. Не формуються в них у цьому разі й нові військово-прикладні та морально-вольові якості, не виробляються стійкі патріотичні переконання в необхідності готувати себе під час навчання в загальноосвітній школі до складних сучасних умов військової служби в армії та інших військових формуваннях. Ці юнаки допризовного віку, переважно, не мають необхідних умінь і навичок, досвіду й звичок поведінки в складних сучасних умовах, які вимагають певного рівня

розвитку особистісних морально-вольових якостей, сформованих на уроках предмета „Захист Вітчизни“ та в процесі позакласної військово-патріотичної роботи.

Крім того, методика визначення рівнів військово-патріотичної вихованості юнаків допризовного віку до теперішнього часу недостатньо вивчена і є складною та дещо громіздкою, що вимагає від учителів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“ спеціальних знань і умінь, значних старань і високої кваліфікації. Потребує багато часу й техніка збирання даних про військово-патріотичну вихованість юнаків, порівняння їх із попередніми результатами, одержання зворотної інформації про ефективність проведених з учнями допризовного віку військово-патріотичних заходів у процесі навчання та позакласної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі. Заважає правильному прийняттю рішень про рівні військово-патріотичної вихованості юнаків допризовного віку й така делікатна для вчителів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, керівників гуртків з військово-прикладних видів спорту етична проблема, як проникнення у внутрішній світ старшокласників. „Особливо гострою вона стає в старшому підлітковому віці й ранній юності, коли вихованець усвідомлює свій внутрішній світ як щось таємне, що не підлягає втручання стороннього“ [2, с. 156].

Усе це стримує активне впровадження в масову практику військово-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах ефективної методики визначення рівнів військово-патріотичної вихованості допризовної молоді. Багаторічний досвід засвідчує, що найкраще визначати рівні військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку на початку і наприкінці кожного навчального року. Це необхідно для фіксації вихідних даних, потрібних для науково обґрунтованого планування військово-патріотичної виховної роботи на навчальний рік, точного встановлення досягнутих у процесі військово-патріотичного виховання результатів. Можливі й інші варіанти, наприклад, вимірювання військово-патріотичної вихованості на початку чверті, в кінці півріччя тощо. Але й тут треба брати до уваги те, що згідно з психологічними закономірностями формування особистості, процес її військово-патріотичного виховання відбувається досить повільно. Не швидко формуються й військово-прикладні якості особистості учня допризовного віку.

Відома дослідниця виховних проблем О. С. Богданова виявила, що оптимальним часовим відтинком між зрізами вихованості є один рік [3]. У новостворених нетривалих колективах допризовної молоді, наприклад, в оборонно-спортивних оздоровчих таборах, гуртках і спортивних секціях з військово-прикладних видів спорту доцільно проводити вимірювання військово-патріотичної вихованості частіше, оскільки там можуть статися суттєві зміни в позиціях учнів старших класів. Обов'язково треба визначати рівні військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку, які перейшли з інших навчально-виховних колективів, а також тих, що перебувають у кінці вікового періоду, того чи іншого етапу навчання, та які закінчують загальноосвітній навчальний заклад.

В експериментальних школах, класах, групах зручно використовувати процедуру визначення в учнів допризовного віку трьох рівнів військово-патріотичної вихованості: високого, середнього й низького. За методикою відомого вченого М. І. Монахова, адаптованою нами до учнів допризовного віку, *високий рівень* розвитку тієї чи іншої військово-прикладної якості старшокласника характеризується проявом у процесі військово-патріотичної роботи всіх ознак визначених критеріїв, які властиві цій якості особистості. *Середній рівень* визначається проявом учнем допризовного віку в процесі військово-патріотичної роботи половини або більшої частини ознак відповідних критеріїв. *Низький рівень* вирізняється констатацією в учня

допризовного віку менше половини ознак визначених критеріїв від загального їх числа, що розкривають рівень розвитку тієї чи іншої якості особистості [7].

Основою діагностичного вимірювання військово-патріотичної вихованості учнів старших класів за означеною методикою є встановлення ступеня сформованості в них певних військово-прикладних якостей особистості за допомогою системи критеріїв і провідних ознак. Їх прояв у військово-патріотичній роботі визначається в процесі всебічної перевірки наявності означених якостей у юнаків допризовного віку під час бесід з учителями, викладачами предмета „Захист Вітчизни“, керівниками гуртків з військово-прикладних видів спорту і старшокласниками. Визначити наявність військово-прикладних якостей особистості можна й за допомогою опитування, анкетування, застосування методу узагальнених незалежних характеристик, тестування, експертних оцінок, написання творів, вивчення творчих робіт, особових справ, виявлення фактів поведінки, дій і вчинків юнаків допризовного віку в різних ситуаціях.

Цінні відомості про рівні військово-патріотичної вихованості можна також отримати в процесі цілеспрямованих спостережень за юнаками старших класів з метою виявлення того, як вони конкретно проявляють свої особистісні якості у військово-патріотичній роботі, в наближених до армійської служби несприятливих умовах. Суттєво доповнює характеристику військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку й інформація з різних джерел про те, як вони поведуться в екстремальних ситуаціях, як ставляться до аналогічних вчинків своїх однолітків, воїнів армії, флоту та інших військових формувань. Ранжування одержаних даних, аналіз і узагальнення сукупності результатів дозволяє уточнити, доповнити та конкретизувати характеристику особистості того чи іншого юнака допризовного віку. Це дає значний матеріал для досить точного визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку в процесі позакласної роботи.

Позитивним у запропонованій методиці визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку є можливість вибирати за аналогією інші критерії та їх ознаки для фіксації ступеня розвитку в допризовника тих чи інших військово-прикладних якостей і особистісних рис; виражена нормативність показників, що дозволяє конкретизувати вимоги держави і суспільства до особистості юнака допризовного віку на цьому етапі його розвитку; видима залежність показників військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку від мети й завдань військово-патріотичного виховання; ймовірність застосування учителями і викладачами предмета „Захист Вітчизни“ і керівниками гуртків з військово-прикладних видів спорту творчого підходу до вибору і використання у вимірюванні військово-патріотичної вихованості допризовника різноманітних критеріїв та їх показників, широка можливість всіляко заохочувати розвиток в учнів допризовного віку індивідуальних особистісних якостей, які взаємозбагачують і доповнюють одна одну; можливість розглядати формування сукупності особистісних якостей у допризовника в процесі практичної військово-патріотичної діяльності; допустимість розчленовувати військово-патріотичну вихованість на частини для глибшого аналізу й розгляду її в динаміці; можливість застосування аналітичного підходу до загальної оцінки військово-патріотичної вихованості допризовників на будь-якому етапі їх вікового розвитку.

Недоліками запропонованої методики оцінювання військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку є надто велика кількість показників для обліку, що потребує чималого часу вчителя, викладача предмета „Захист Вітчизни“, керівника гуртка з військово-прикладного виду спорту; окремі ознаки військово-патріотичної вихованості перекриваються, дублюючи одна одну; не всі критерії і їх

ознаки однаково підходять для вимірювання військово-патріотичної вихованості допризовників різної підготовленості; деякі показники не зовсім відповідають реальним можливостям практичного застосування за умов проведення військово-патріотичної роботи в загальноосвітній школі; окремі ознаки критеріїв не завжди зрозумілі юнакам допризовного віку, сформованість яких вони характеризують; сукупність окремих показників військово-патріотичної вихованості не всебічно враховують своєрідність індивідуального розвитку особистості юнака допризовного віку; наведені критерії та їх ознаки недостатньо валідні, тобто не завжди одержані за їх допомогою судження вчителів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, керівників гуртків з військово-прикладних видів спорту відповідають справжній поведінці учнів допризовного віку та ін.

Незважаючи на вказані недоліки, запропоновану методика можна з успіхом використовувати у військово-патріотичному вихованні юнаків допризовного віку, оскільки вона нині є популярною й визнаною серед науковців, учителів і викладачів предмета „Захист Вітчизни“. Ця методика забезпечує можливість оперативно вимірювати в загальноосвітніх школах рівні сформованості в учнів допризовного віку основних особистісних якостей, які становлять серцевину їх військово-патріотичної вихованості. Крім того, вона надає вчителю, викладачеві предмета „Захист Вітчизни“, керівнику гуртка з військово-прикладного виду спорту змогу проявляти творчі здібності, підвищувати педагогічну майстерність і кваліфікацію, широко використовувати передовий педагогічний досвід і знання інших учених, методистів та педагогів. Підтверджує правомірність діагностування військово-патріотичної вихованості допризовників за трирівневою градацією її простота, але досить висока надійність і точність (порівняно з іншими методиками) одержання кількісних і якісних показників. У сукупності вони всебічно й повно визначають рівні військово-патріотичної вихованості допризовників і динаміку їх розвитку. Отже, така методика цілком прийнятна для об'єктивної оцінки ефективності військово-патріотичного виховання допризовної молоді й визначення перспективних шляхів подальшого його вдосконалення в умовах загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів.

З цікавих методик визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів старших класів можна запропонувати творчим учителям, викладачам предмета „Захист Вітчизни“ і керівникам гуртків з військово-прикладних видів спорту адаптовану для допризовної молоді чотирирівневу градацію, розроблену литовським ученим Б. П. Бітинасом [2]. Сутність її полягає в інтегральному оцінюванні позицій вихованців: дві градації для старшокласників, вихованість яких задовольняє педагога, і дві – для тих, у кого рівень військово-патріотичної вихованості не є задовільним. За цією методикою в кожній градації можна враховувати спрямованість змісту військово-патріотичної діяльності і такі найважливіші якісні ознаки особистості учня допризовного віку, як стійкість поведінки й активність у військово-патріотичній роботі в умовах загальноосвітньої школи.

Активна позиція означає позитивну оцінку всіх ознак: спрямованості змісту військово-патріотичної діяльності, стійкості поведінки й активності юнаків у позакласній військово-патріотичній роботі. До цієї групи належать ті учні допризовного віку, котрі самі обрали той чи інший вид військово-патріотичної діяльності, дотримуються у своїй поведінці вимог Української держави до допризовної молоді, прагнуть реалізувати їх як обрані ідеали й норми поведінки в повсякденному житті. Ці учні старших класів є основними помічниками вчителів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“ і керівників гуртків з військово-прикладних видів спорту в організації та проведенні різних масових військово-патріотичних заходів у своїй школі під час

позакласної роботи.

Пасивна позитивна позиція визначається позитивною спрямованістю змісту військово-патріотичної діяльності, стійкістю поведінки учня допризовного віку, але його недостатньою активністю у військово-патріотичній роботі. До цієї групи належать ті юнаки старших класів, котрі стабільно займаються військово-патріотичною діяльністю в процесі позакласної роботи, дотримуються вимог суспільства до допризовної молоді, але не проявляють активності, коли виникає необхідність боротися за їх реалізацію та обрані ідеали у своєму класі, школі, гуртку з військово-прикладного виду спорту або іншому середовищі. Завдання вчителів і викладачів предмета „Захист Вітчизни“, керівників гуртків полягає в розвитку громадської активності цих допризовників, зміцненні їхньої позитивної позиції у повсякденній військово-патріотичній діяльності під час позакласної роботи в школі.

За нестійкої позиції передбачається позитивна спрямованість змісту військово-патріотичної діяльності, однак стійкість поведінки учнів допризовного віку оцінюється негативно. Старшокласники при цьому не виявляють ознак військово-патріотичної активності в процесі позакласної роботи. Це означає, що їхня позиція щодо військово-патріотичної роботи нестійка, не набула особистісного змісту. Поведінка таких учнів багато в чому ситуативна, залежить від випадкових обставин, може спонукатися малоцінними мотивами, легко піддається негативним впливам. Ці старшокласники є основними об'єктами і суб'єктами військово-патріотичного виховання всього педагогічного колективу загальноосвітньої школи і громадських оборонно-спортивних організацій.

Для негативної позиції характерна негативна спрямованість змісту позакласної діяльності учнів допризовного віку. При цьому позитивна активність і стійкість поведінки цих старшокласників лише посилює негативну оцінку рівня їхньої військово-патріотичної вихованості. Для представників цієї групи порушення вимог Української держави щодо підготовки допризовної молоді до військової служби в армії та інших військових формуваннях є повсякденною нормою негативного ставлення. Мотиви їхнього ставлення до військово-патріотичної роботи асоціальні, вчинки вступають у суперечність із суспільною свідомістю, завдають шкоди іншим учням допризовного віку й суспільству загалом. Це вимагають від усього педагогічного колективу та, зокрема, адміністрації школи перевиховання та руйнування такої негативної позиції допризовників щодо військово-патріотичного виховання й підготовки до військової служби в армії та інших військових формуваннях.

Позитивним у представленій методиці визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку є те, що на відміну від інших діагностик, вона містить у собі як основний компонент головний напрям військово-патріотичної роботи з певною групою старшокласників. Зі змісту та характеристик позицій обстежених груп юнаків допризовного віку видно, що основою процесу їх військово-патріотичного виховання є подолання негативних і нестійких переконань, вибір позитивних ідеалів, формування пізнавальної активності в процесі військово-патріотичної діяльності. Конструктивною у наведеній діагностиці можна також назвати універсальність характеристик учнів допризовного віку. Ці характеристики можна застосовувати для визначення будь-якої особистісної риси: моральної, етичної, ділової, громадської, спортивної, а також для встановлення ступеня досяжності виховних цілей, що характеризують патріотичну, громадську або іншу позицію допризовника, його ставлення до військової служби, дисципліни, культури

поведінки в учнівських оборонно-спортивних колективах тощо. Це має важливе теоретичне й практичне значення для визначення рівнів військово-патріотичної вихованості юнаків як за окремими напрямками теорії виховання, так і у військово-патріотичному вихованні під час позакласної роботи.

Систематичне визначення рівнів військово-патріотичної вихованості старшокласників, оцінювання їхньої діяльності й поведінки, складання узагальнених характеристик різних груп допризовної молоді дозволяють цілеспрямованіше й більш диференційовано здійснювати військово-патріотичне виховання в умовах загальноосвітньої школи, досягати високих результатів у підготовці юнаків до військової служби в армії та інших військових формуваннях. Регулярно вивчаючи організаційно-педагогічні умови ефективності військово-патріотичного виховання, учителі, викладачі предмета „Захист Вітчизни“, керівники гуртків з військово-прикладних видів спорту мають змогу правильно оцінювати результати своєї праці, спостерігати динаміку процесу формування особистості кожного допризовника, реально спрямовувати свої зусилля на досягнення поставленої мети, обґрунтовано і цілеспрямовано вдосконалювати свою педагогічну майстерність. Велике значення регулярного вимірювання рівнів військово-патріотичної вихованості старшокласників полягає і в тому, що правильна їх діагностика активізує виховну діяльність учителів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, керівників гуртків з військово-прикладних видів спорту, батьків і громадськості, сприяє подальшому підвищенню якості навчально-виховного процесу загалом і, зокрема, військово-патріотичного виховання учнів допризовного віку в загальноосвітніх школах під час навчання та позакласної роботи.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Битинас Б. П. Структура процесса воспитания: методологический аспект / Б. П. Битинас. – Каунас : Швиеса, 1984. – 190 с.
3. Військово-патріотичне виховання допризовників : метод реком. / [уклад. М. Д. Зубалій]. – К. : ІЗМН, 1998. – 60 с.
4. Захист Вітчизни. Підручник для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / М. М. Бака, Ю. О. Квашньов, А. О. Литвиненко, С. І. Операйло ; [за ред. Ю. О. Квашньова, А. О. Литвиненка]. – К. : Вежа, 2008. – 448 с.
5. Зубалій М. Д. Ефективність військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій, Г. Б. Вонсович, В. В. Сіркозюк, П. Г. Сливка. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 26 с.
6. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
7. Монахов Н. И. Изучение эффективности воспитания: теория и методика / Н. И. Монахов. – М. : Педагогика, 1981. – 144 с.
8. П'янковський Г. В. Педагогічна оцінка ефективності військово-патріотичного виховання призовної молоді : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Г. В. П'янковський. – К., 1997. – 218 с.
9. Удосконалення системи військово-патріотичного виховання в загальноосвітньому закладі : метод. реком. – Х. : ХОНМІБО, 2006. – 40 с.
10. Шилова М. И. Изучение воспитанности школьников / М. И. Шилова. – М. : Педагогика, 1982. – 104 с.
11. Шляхи підвищення ефективності військово-патріотичного виховання

учнів : метод. матер. / [за ред. В. П. Фарфоровського]. – Хмельницький, 1988. – 134 с.

Контрольні запитання

1. Які рівні військово-патріотичної вихованості визначаються в учнів допризовного віку?
2. Як допомагають визначені рівні підвищувати ефективність військово-патріотичного виховання учнів старших класів?
3. Коли найкраще визначати рівні військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку?
4. Які методики визначення рівнів військово-патріотичної вихованості старшокласників застосовуються в загальноосвітніх школах?
5. Які критерії і показники використовують для визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів старших класів?
6. Скільки рівнів військово-патріотичної вихованості визначаються у допризовної молоді?
7. Хто перший розробив рангову градацію визначення якісних ознак вихованості старшокласників?
8. Чим характеризується активна позиція старшокласників у військово-патріотичному вихованні?
9. Як характеризується нестійка позиція учнів старших класів у військово-патріотичному вихованні?
10. Як перевиховується негативна позиція старшокласників щодо військово-патріотичного виховання?
11. У чому полягає сутність вимірювання військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку?
12. Як правильна діагностика визначення військово-патріотичної вихованості активізує виховний процес в умовах загальноосвітньої школи?

4.3. Критерії та показники військово-патріотичної вихованості допризовної молоді

Вивчення й аналіз методики організації і проведення експериментальної роботи засвідчують [2; 3; 5; 8], що рівні військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку визначаються за допомогою системи критеріїв (від грецького *kriterion* – засіб для судження, міркування). За результатами досліджень В. О. Білоусової, критеріями є ідеальні зразки, еталони, що визначають вищий, найдосконаліший рівень функціонування певної системи (порівнюючи певну якість з цими еталонами, можна встановити ступінь відповідності й наближення її реального рівня до ідеалу); сукупність показників, які дозволяють, керуючись природою особистості, що полягає у схильності індивіда до активної діяльності на основі домінуючих суспільних інтересів, вищих соціальних та високих загальнолюдських потреб, відрізнити один рівень військово-патріотичної вихованості особистості від іншого; рівень здатності особистості позитивно ставитися до дійсності на основі суспільних ідеалів та особистих цінностей [1].

Як вимірник глибини судження про сформованість тих чи інших якостей особистості, критерії сприяють швидкому виявленню якісних і кількісних характеристик педагогічних явищ, визначенню достовірності відмінностей між

потрібними показниками і досягнутими результатами військово-патріотичного виховання. За допомогою критеріїв у багато разів точніше, ніж суто візуально, вимірюється вплив різноманітних факторів на розвиток патріотичних якостей, які у кожного юнака допризовного віку перебувають на різних рівнях розвитку й по-різному формуються. Правильно підібрані критерії дають змогу порівнювати дієвість і надійність тих чи інших засобів, ретельно вимірювати діапазон їх впливу на учня старшого класу, виявляти їх інтенсивність, величину та силу прояву у виховному процесі. Ймовірність більш точного визначення дії різноманітних педагогічних чинників на формування особистості й пояснює важливість та необхідність широкого застосування критеріїв для оцінювання ефективності військово-патріотичного виховання допризовної молоді.

Аналіз наукових джерел [2; 3; 5; 6; 9] демонструє, що в дослідників критеріїв оцінки військово-патріотичної вихованості допризовної молоді немає єдиної думки щодо змісту та вихідних позицій їх вибору. Наприклад, М. В. Єфременко, Б. С. Кобзар і М. І. Монахов вважають, що узагальненими критеріями вихованості учня допризовного віку є якості особистості. В. Л. Кузнецов обґрунтовує критерії, виходячи зі стану свідомості, переконань і соціальних дій. В. В. Головченко дотримується підходу, що передбачає пошук критеріїв ефективності в меті виховання. У праці з військово-патріотичного виховання молоді, за ред. Г. В. Середина, відмічено, що мірилом військово-патріотичної вихованості слугує рівень готовності молоді до військової служби та захисту країни [3].

Ю. С. Васютін стверджує, що загальні критерії оцінювання військово-патріотичного виховання мають впливати із співвідношення між поставленими цілями та досягнутими результатами, що виражаються в показниках, які характеризують, з одного боку, рівень свідомості, ідейної переконаності, патріотичних почуттів, а з іншого – кількість охоплених системою навчання, військово-технічної та фізичної підготовки допризовників [2]. Н. М. Конжієв відмічає, що критеріями можуть бути специфічні ознаки свідомості та поведінки допризовників, але з огляду на те, що вони неоднорідні, „за основу динаміки результативності військово-патріотичного виховання слід вважати міру наближення емпіричної військово-патріотичної свідомості учнів до відповідних ознак наукової свідомості й детермінованого їх поведіння“ [7, с. 125]. М. Г. Басанець відстоює думку, що при визначенні критеріїв необхідно виходити з цілого комплексу якостей особистості, що містять погляди (ідеї), переживання (почуття), рішучість відстояти свободу і незалежність Батьківщини (волю), фізичне загартування.

Проведений короткий аналіз вихідних позицій авторів монографій, навчальних і методичних посібників стосовно визначення критеріїв військово-патріотичного виховання допризовної молоді дозволяє дійти висновку, що всі викладені думки й висловлювання заслуговують на увагу, хоча вимагають подальшого дослідження й теоретичного обґрунтування. Найбільш сталим у теорії і методиці військово-патріотичного виховання є положення про те, що кожна особистість репрезентує в собі неповторне поєднання великої кількості різноманітних якостей і рис, які „відбивають її ставлення до навколишньої дійсності“ [9, с. 27–28]. З огляду на це узагальненими критеріями військово-патріотичної вихованості учнів старших класів мають бути такі якості особистості, які відповідають їхнім віковим особливостям і змісту військово-патріотичного виховання. Ці положення й лягли в основу вибору критеріїв оцінювання рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку під час

експериментальної роботи в загальноосвітній школі.

Проведені дослідження засвідчують, що як і до будь-якого вимірювального, оцінного засобу, до критеріїв визначення рівнів військово-патріотичної вихованості юнаків допризовного віку висуваються певні вимоги. Головними з них є репрезентативність, точність, надійність, достовірність, адекватність, доказовість, можливість порівнювати та стійкість. Межі цих вимог устанавлюються за допомогою шкалювання, моделювання, рейтингу, методів порівняльного аналізу, дослідно-експериментальної роботи й загалом багаторічної практики військово-патріотичного виховання допризовної молоді.

Репрезентативність (від французькою *representatif* – показовий) означає, що кількість критеріїв та їх показників має бути достатньою для визначення рівнів військово-патріотичної вихованості допризовників і глибокого аналізу результатів виховної роботи, проведеної у процесі формувального етапу експерименту. Кожен критерій повинен відповідати сутності й змісту військово-патріотичного виховання допризовної молоді, адекватно відбивати його особливості й бути доказовим. Його невідповідність змісту військово-патріотичного виховання призводить до певних похибок, які можуть бути випадковими чи систематичними.

Точність (від старослов'янського *тъчь* – точка) критеріїв військово-патріотичної вихованості визначається їх відповідністю віковим та психологічним особливостям допризовної молоді. Точність відбиває також виражені відмінності, схильності та особисті інтереси учасників експериментальної роботи. Кожний точно дібраний критерій визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку на початку і наприкінці формувального етапу експерименту повинен урахувувати й специфічні особливості особистості, сприяти виявленню пізнавальних, мотиваційних, емоційних та інших характеристик юнаків допризовного віку під час проведення експериментальної роботи у загальноосвітній школі.

Надійність (від старослов'янського *надежа* – надія) критеріїв визначення рівнів військово-патріотичної вихованості допризовної молоді полягає в можливості точно виконувати задані функції, які зберігають свої основні характеристики в устанавлених межах. Надійність передбачає безвідмовність, довговічність, цілісність і стабільність визначених критеріїв. Така їх особливість слугує серйозною перепорою для можливого перекручення рівнів військово-патріотичної вихованості юнаків допризовного віку, підбитих підсумків та інших даних проведеної у процесі формувального етапу експерименту виховної роботи. Надійність критеріїв виключає випадковість в одержанні результатів виховної військово-патріотичної діяльності вихователів, учителів і викладачів предмета „Захист Вітчизни“ під час експериментальної роботи в загальноосвітній школі.

Достовірність (від старослов'янського *досто* – достатньо, доволі) критеріїв визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку означає ступінь їх відповідності проведеним військово-патріотичній роботі, справжньому її стану в експериментальних класах загальноосвітньої школи. Достовірність і правдивість критеріїв військово-патріотичної вихованості досягається логічною доказовістю, багаторічним педагогічним експериментом, теоретичною обґрунтованістю та їх адекватністю меті й сучасним завданням військово-патріотичного виховання допризовної молоді; перевіряється застосуванням методів математичної статистики й порівняльного аналізу. Основою достовірності критеріїв визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів

допризовного віку є багаторічна практика й результати виховної роботи виражені в кількісних та якісних показниках. Вони найбільш вірогідно характеризують рівні військово-патріотичної вихованості та підготовленість допризовної молоді до військової служби в армії та інших військових формуваннях.

Адекватність (від лат. *adecuatus* – прирівнений, рівний) критеріїв визначення військово-патріотичної вихованості передбачає точну їх відповідність меті й сучасним завданням військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Така гармонійність і пропорційність критеріїв визначення військово-патріотичної вихованості учнів старших класів досягається багаторазовою перевіркою на практиці та в процесі багаторічної дослідно-експериментальної роботи в старших класах. Неузгодженість критеріїв веде до неточного визначення досягнень у військово-патріотичній роботі загальноосвітнього навчального закладу, спричиняє випадкові і неправильні висновки щодо військово-патріотичної вихованості старшокласників.

Доказовість (від загальнослов'янського казати – говорити, показувати) критеріїв визначення рівнів військово-патріотичної вихованості учнів експериментальних класів передбачає одержання з їх допомогою достовірних фактичних даних, що виражені у реальних вчинках, діях, досягненнях, судженнях, висловлюваннях під час організації і проведення військово-патріотичних заходів. Вони розкривають глибину впливу педагогічних засобів на формування особистості юнака допризовного віку. Доказовість військово-патріотичної вихованості підтверджується аргументованими й обґрунтованими результатами, одержаними в процесі багаторічного формувального експерименту або виявленими в практичній військово-патріотичній діяльності учнів старших класів за законами логіки й теоретичних доказів.

Порівнянність передбачає необхідність забезпечувати об'єктивне порівнювання одержаних різноманітними методами результатів формувального етапу експерименту по кожному із застосовуваних критеріїв оцінки ефективності військово-патріотичного виховання та рівнів вихованості допризовної молоді. Порівнянність кількісних і якісних показників військово-патріотичної вихованості усуває випадковість результатів багаторічної виховної роботи в експериментальних класах. Найбільшу складність становить порівнянність якісних показників, які не мають точних параметрів виміру рівнів військово-патріотичної вихованості допризовної молоді. Тому для їх визначення слід брати до уваги результати військово-патріотичної діяльності учнів допризовного віку та їхні досягнення в пошуковій, оборонно-масовій та спортивній роботі, спрямованій на підготовку до майбутньої професійної діяльності, військової служби в армії та інших військових формуваннях.

Стійкість означає здатність критеріїв виконувати свої функції щодо визначення рівнів військово-патріотичної вихованості допризовників і зберігати при цьому основні свої показники та параметри застосування за несприятливих організаційно-педагогічних умов. Визначається стійкість критеріїв військово-патріотичної вихованості допризовної молоді тривалістю, надійністю та зручністю їх застосування у різних загальноосвітніх навчальних закладах і педагогічних колективах. Досягається стійкість цих критеріїв теоретичним обґрунтуванням їх відповідності меті та завданням військово-патріотичного виховання учнів старших класів, багаторазовою перевіркою на практиці та, зокрема, у процесі проведення експериментальної роботи. Стійкість критеріїв дозволяє одержувати достовірні результати виховної діяльності й правильно визначати рівні військово-патріотичної вихованості допризовної молоді в складних сучасних умовах.

Результати проведених досліджень А. О. Аронова, М. В. Єфременка,

В. В. Ковальського, І. С. Мар'єнка, М. І. Монахова, Б. С. Кобзаря, В. В. Головченка та інших учених також засвідчують, що кількість критеріїв визначення рівнів вихованості учнів не повинна бути надмірно великою і громіздкою, оскільки це утруднює їх застосування на практиці під час експериментальної роботи в умовах загальноосвітньої школи. Водночас мала їх кількість не дозволяє з достатньою певністю й повнотою фіксувати зміни у розвитку патріотичних якостей особистості, характеризувати одержані результати військово-патріотичної роботи в процесі формувального етапу експерименту. До того ж для загальноосвітніх навчальних закладів необхідна така система критеріїв вивчення ефективності військово-патріотичного виховання допризовної молоді, яка допомогла б вихователям, учителям, викладачам предмета „Захист Вітчизни“ передбачати результати своєї праці, своєчасно виявляти тенденції і темпи всебічного розвитку особистості, знаходити прогалини, недоліки й вади у проведенні військово-патріотичної роботи та вчасно й оперативно їх коригувати або усувати.

Відомі вчені – М. В. Єфременко і Б. С. Кобзар – указують на потребу добирати критерії, що характеризують розвиток в учнів допризовного віку кожної особистісної якості, оскільки вони різняться між собою цілою низкою особливостей [6]. Правильний вибір критеріїв оцінювання дозволить вихователям, учителям, викладачам предмета „Захист Вітчизни“ досить точно й всебічно встановлювати рівні сформованості в допризовника тієї чи іншої якості, визначити ефективність своєї військово-патріотичної роботи. На думку науковців, це також допоможе отримати всебічне та глибоке уявлення про найтипівіші форми прояву певної якості в того чи іншого учня старшого класу й таким способом судити про реальний розвиток її у нього на певному етапі проведення військово-патріотичної виховної роботи. Керуючись чіткими й змістовними даними про формування в допризовника кожної окремої якості, порівнюючи її з реальними педагогічними можливостями, можна досить точно визначити ступінь її відповідності нормі, обраному ідеалу, зразку.

У дослідженні М. І. Монахова зазначено, що для того аби критерій слугував ідеальним засобом визначення в учнів допризовного віку сформованості тієї чи іншої патріотичної якості, він має бути розгорнутим, розчленованим на окремі одиниці виміру. Ними можуть бути основні *ознаки* (від загальнослов'янського „знати“ – відрізнити, замітити), що розкривають у сукупності рівень розвитку відповідної патріотичної якості у допризовника. Як компоненти критерію, ознаки цього разу виступають у формі конкретних, типових і стійких проявів суттєвих особливостей тієї чи іншої якості особистості, за якими у сукупності можна судити про рівні їх розвитку в учня допризовного віку. Ознаки дозволяють точніше визначати індивідуальні методи вдосконалення особистісних якостей учнів старших класів, порівнювати їх з ідеальним зразком, необхідним рівнем їх розвитку в старшокласника під час проведення експериментальної роботи в загальноосвітній школі [9].

Патріотичні якості особистості допризовника найкраще проявляються у його ставленні до майбутньої військової служби, вираженому „через сферу почуттів, волі й мислення“ [11, с. 262]. Ознаки того чи іншого критерію мають розкривати емоційно-вольову, дійово-практичну та інтелектуально-мотиваційну сторони військово-патріотичної вихованості учня допризовного віку. Але оскільки його особистість формується в процесі практичної військово-патріотичної діяльності, пріоритет надається тим показникам визначеного критерію, які характеризують прояв певної якості допризовника у поведінці, діях, вчинках, конкретних справах, різнобічній військово-патріотичній роботі. Тому показники того чи іншого критерію стосовно особливостей і

можливостей учнів допризовного віку мають відповідати таким вимогам:

- всебічно розкривати сутність прояву відповідної якості особистості допризовника в основних формах його участі у військово-патріотичній діяльності (у військово-патріотичних і військово-спортивних іграх, туристських походах місцями бойової слави українського народу, військово-спортивних змаганнях, зустрічах з учасниками бойових дій, Антитерористичної операції, пошуковій роботі й т. п.);

- багатогранно характеризувати поведінку допризовника в різноманітних ситуаціях, що виникають на уроках предмета „Захист Вітчизни“ під час навчання в загальноосвітній школі, позашкільних навчальних закладах, на заняттях оборонно-спортивних гуртків тощо;

- глибоко відобразити досить сталі прояви певної якості в допризовника, які часто повторюються в різних умовах військово-патріотичної роботи (у спокійних, напружених, змагальних, екстремальних тощо);

- бути порівняно помітними і без зусиль спостерігатись вихователем, учителем, викладачем предмета „Захист Вітчизни“ у щоденній військово-патріотичній роботі (бере участь добровільно, самокритичний, не виявляє бажання, активний і т.п.);

- передбачати застосування доступних, конкретних і зручних у практичній роботі способів визначення рівнів військово-патріотичної вихованості та сформованості в учнів допризовного віку тих чи інших особистих якостей;

- кількість показників повинна раціонально обмежуватися, тобто бути оптимальною і негроміздкою, що дозволяє досить точно відбивати рівень розвитку певної якості в учня допризовного віку (в цьому випадку реальне число рівнів може бути як мінімум два і як максимум – шість).

Отже, виходячи із сутності та компонентів військово-патріотичної вихованості юнаків допризовного віку, критеріями оцінювання ефективності їхньої військово-патріотичної вихованості можуть бути такі якості особистості, які є найхарактернішими для цього віку, рельєфно проявляються в допризовників у щоденній військово-патріотичній роботі. До них належать патріотизм, моральність, гуманність, дисциплінованість, активність, самостійність, відповідальність. Кожен з цих критеріїв становить максимальну умовну одиницю виміру військово-патріотичної вихованості допризовників, а ознаки критеріїв є їх мінімальними умовними показниками. У сукупності ознаки всебічно характеризують рівень розвитку в старшокласників тієї чи іншої якості, а всі виділені критерії визначають загальний рівень військово-патріотичної вихованості особистості допризовника загалом. Стосовно допризовного віку, названі критерії оцінювання військово-патріотичної вихованості юнаків містять такі показники:

- *патріотизм*: знання історії України, військових і козацьких традицій, народних звичаїв і обрядів; добровільна участь у військово-патріотичній, оборонно-спортивній і пошуковій роботі; бережливе ставлення до природи, матеріальних і духовних цінностей українського народу; активна підготовка до майбутньої професійної діяльності, військової служби в армії і захисту незалежності Української держави;

- *моральність*: чуйність, поважне ставлення до ветеранів Другої світової війни, Збройних Сил України, учасників бойових дій у зоні АТО, воїнів-інтернаціоналістів, дітей війни, колишніх військовослужбовців; прояв милосердя до старших поколінь, любові до батьків, сестер і братів, свого роду, рідної землі, Батьківщини; схильність і готовність до добрих учинків; совісність у стосунках зі старшими і товаришами;

- *гуманність*: уважність, доброзичливе ставлення до дітей, жінок, людей

похилого віку, учасників Другої світової війни та інших захисників Української держави; надання допомоги ветеранам війни, Збройних Сил України, учасникам Антитерористичної операції та загалом усім, хто має потребу в допомозі; доброта, любов і турботливе ставлення до всього живого; непримиренність щодо антигуманних учинків і дій; миролюбство і доброзичливість у щоденній життєдіяльності;

- *дисциплінованість*: знання й додержання законів Української держави; сумлінне дотримання моральних норм і правил поведінки під час проведення військово-патріотичних заходів; швидке й точне виконання прохань дорослих, учасників Другої світової війни, дітей війни, вимог вихователів, учителів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, капітанів команд; непримиренність щодо порушників дисципліни й порядку під час організації і проведення масових військово-патріотичних заходів; щоденна підтримка високої дисципліни у класі, оборонно-спортивному гуртку, команді;

- *активність*: регулярна участь у військово-патріотичній роботі класу, школи, позашкільного навчального закладу; прояви ініціативи й творчості у військово-патріотичній діяльності; боротьба з недоліками у військово-патріотичній, оборонно-спортивній і пошуковій роботі; непримиренне ставлення до антигромадських учинків допризовної молоді; принципова позиція щодо підготовки себе до військової служби у Збройних Силах України;

- *самостійність*: уміння допризовника приймати рішення без сторонньої допомоги; наявність особистого погляду на різноманітні питання військово-патріотичної, оборонно-спортивної і пошукової роботи; самовиховання й самопідготовка до військової служби в армії; проявлення організаторських здібностей у військово-патріотичній, оборонно-спортивній і пошуковій роботі; прагнення поводитися відповідно до своїх патріотичних переконань і обставин; самокритичний аналіз своєї участі у військово-патріотичній роботі в класі, оборонно-спортивному гуртку, школі;

- *відповідальність*: висока сумлінність у виконанні своїх обов'язків, вимог і доручень вихователів, учителів, викладачів предмета „Захист Вітчизни“, керівників оборонно-спортивних гуртків; своєчасне й точне виконання взятих на себе зобов'язань під час проведення в школі військово-патріотичних заходів; звичка доводити розпочату справу до кінця; готовність відповідати за свої дії і вчинки перед старшими; вміння здійснювати внутрішній і зовнішній самоконтроль за своїм навчанням, поведінкою і військово-патріотичною діяльністю в загальноосвітній школі.

Таким чином, розглянуті критерії та їхні показники виділені умовно для зручного їх використання в практичній військово-патріотичній роботі. У реальному процесі військово-патріотичного виховання вони постійно замінюються, взаємопроникають і суттєво доповнюють один одного. За діалектичної взаємодії критеріїв їхні показники досить точно характеризують рівні військово-патріотичної вихованості учнів допризовного віку, допомагають виявити ідейну зрілість, психологічну та моральну підготовленість старшокласників до майбутньої професійної діяльності, військової служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях. До того ж сукупність критеріїв і показників дає змогу окреслити ефективність системи військово-патріотичної роботи в загальноосвітній школі, об'єктивно оцінити її загальний стан, визначити засоби подальшого вдосконалення змісту, форм і методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді в складних сучасних умовах.

Література

1. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія / В. О. Білоусова. – К. : ІЗМН, 1997. – 192 с.
2. Васютин Ю. С. Военно-патриотическое воспитание: теория, опыт / Ю. С. Васютин. – М. : Мысль, 1984. – 172 с.
3. Військово-патріотичне виховання допризовників: метод. реком. / [уклад. М. Д. Зубалій]. – К. : ІЗМН, 1998. – 60 с.
4. Ефременко Н. В. К вопросу об учете результатов воспитания / Н. В. Ефременко // Сов. педагогика. – 1970. – № 6. – С. 57–63.
5. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
6. Кобзарь Б. С. Внеурочная воспитательная работа в школах и группах продленного дня / Б. С. Кобзарь. – К. : Рад. школа, 1984. – 166 с.
7. Конжиев Н. М. Система военно-патриотического воспитания в общеобразовательной школе / Н. М. Конжиев. – М. : Педагогика, 1986. – 144 с.
8. Марьенко И. С. Критерии нравственной воспитанности и основы методики выявления уровней / И. С. Марьенко // Основы процесса нравственного воспитания школьников. – М. : Просвещение, 1980. – С. 157–182.
9. Монахов Н. И. Изучение эффективности воспитания: теория и методика / Н. И. Монахов. – М. : Педагогика, 1981. – 144 с.
10. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К., 2014. – 29 с.
11. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психологического во всеобщей взаимосвязи явлений / С. Л. Рубинштейн. – М. : АН СССР, 1957. – С. 262.
12. Шашло Т. М. Військово-патріотичне виховання шкільної молоді / Т. М. Шашло. – К. : Рад. школа, 1969. – 240 с.
13. Шилова М. И. Изучение воспитанности школьников / М. И. Шилова. – М. : Педагогика, 1982. – 104 с.
14. Шляхи підвищення ефективності військово-патріотичного виховання учнів : метод. матер. / [за ред. В. П. Фарфоровського]. – Хмельницький, 1989. – 134 с.

Контрольні запитання

1. Як характеризуються критерії військово-патріотичної вихованості в науковій літературі?
2. Яка мета застосування критеріїв у військово-патріотичному вихованні?
3. Чи використовують критерії для визначення рівнів військово-патріотичної вихованості в допризовної молоді?
4. Чи існує єдина думка вчених щодо змісту критеріїв визначення рівнів військово-патріотичної вихованості допризовників?
5. Які вимоги ставляться до критеріїв визначення рівнів військово-патріотичної вихованості допризовної молоді?
6. Чи можна вважати критерії ідеальними засобами визначення в допризовників рівнів військово-патріотичної вихованості?
7. Які особистісні якості допризовної молоді сприяють підвищенню військово-патріотичної вихованості?
8. У чому проявляється стійкість критеріїв військово-патріотичної вихованості допризовної молоді?
9. Яка кількість критеріїв є оптимальною для визначення рівнів військово-

патріотичної вихованості допризовників?

10. У чому полягає сутність ознак визначення рівнів розвитку в допризовників особистих якостей?

11. Які вимоги ставляться до ознак того чи іншого критерію визначення рівнів військово-патріотичної вихованості допризовників?

12. Які основні ознаки мають критерії оцінки військово-патріотичної вихованості допризовників?

5. Формування у старшокласників готовності до військової служби в процесі військово-патріотичного виховання

5.1. Основні фактори формування в юнаків готовності до військової служби

На формування у старшокласників готовності до військової служби впливають різні фактори. Поєднання знань, здобутих при вивченні загальноосвітніх предметів, із практичною діяльністю у військово-патріотичних та прикладних гуртках і секціях, підготовкою та проведенням заходів за програмами Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ та військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“), навчальними програмами з національного виду спорту України хортинг належним чином впливає на виховання в юнаків необхідних для військової служби морально-психологічних, фізичних та інших якостей. Посилення уваги до формування готовності старшокласників до військової служби, захисту Батьківщини та її територіальної цілісності за сучасних умов обумовлено об'єктивними факторами, які визначають підвищені вимоги до всього змісту та завдань з фізичного і військово-патріотичного виховання.

Опитування старшокласників, яке проводилося з метою виявлення формувальних чинників їх загальної готовності до служби в Збройних Силах України, передбачало наявність такого параметру, за яким можна було позитивно оцінити щонайменше половину респондентів. Порівняльне оцінювання значущості формувальних факторів виконувалося в умовних індексах, що становили собою суму відсотків, наведених у відповідях респондентів. При такому підході одинична складова не може бути більшою ніж 100 %, максимальний індекс більшим ніж 200, а найменший індекс має бути у межах 100 (50 % + 50 %). За цим принципом була складена зведена таблиця 5.1, яка презентує формувальні фактори та їхні кількісні показники. У верхньому рядку таблиці наведено середньостатистичний індекс готовності до служби в Збройних Силах України. З метою визначення вагомості формувального фактора в останній графі таблиці наводиться відносна вагомість кожного з них, тобто – відношення індексу певного фактора до індексу середньостатистичного, взятого за „1“. Наприклад, індекс фактора 11 „Розвинута чесність“ = 135. Тоді відношення 135 до 147 складе відносну вагу 0,92.

У таблиці 5.1 всі величини, менші ніж 50, узяті в дужки, що вказує на умовність віднесення цього фактора до формувальних чинників загальної готовності старшокласників до військової служби.

До участі в опитуванні було залучено 966 учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів Києва, Сум, Броварів та інших регіонів України з метою визначення середніх показників. На цій підставі були виявлені фактори, що

позитивно впливають на формування готовності юнаків до служби в Збройних Силах України (табл. 5.1). З таблиці 5.1 видно, що формуванню у старшокласників готовності до військової служби в процесі військово-патріотичного виховання, крім уроків з предмета „Захист Вітчизни“, також сприяє відповідним чином організована позакласна і позашкільна робота, спілкування зі старшими друзями, ровесниками, родичами, військовослужбовцями та позитивний вплив засобів масової інформації.

Таблиця 5.1

Якісні показники позитивних факторів впливу на формування готовності старшокласників до служби у Збройних Силах України

№ п/п	Формувальний фактор	учні 10 класів	учні 11 класів	індекс	віднос на вага
	Середньостатистична готовність до військової служби	66	81	147	1,0
1	Достатній фізичний розвиток та стан здоров'я, що дають відчуття вихідної фізичної повноцінності, позитивного емоційного настрою	84	92	176	1,20
2	Відчуття колективізму, поєднане з очікуванням особистої суспільно важливої діяльності в екстремальних умовах	79	89	168	1,14
3	Позитивний вплив сім'ї – зовнішнього особистісно значущого чинника, який впливає на відчуття захисника Вітчизни та посилює позитивне ставлення до боротьби з ворогом	73	89	162	1,10
4	Прагнення до участі у суспільно корисній діяльності (соціально-особистісна орієнтація)	74	86	160	1,09
5	Прагнення до самоствердження, у т. ч. до лідерства – виявлення емоційно-вольових властивостей особистості	79	81	160	1,09
6	Позитивний вплив військово-патріотичного виховання (оволодіння знаннями та вміннями) – набуття впевненості у військово-професійній галузі	71	86	157	1,07
7	Побоювання відносної можливості зовнішньої агресії (мотивація засвоєння військової справи)	71	84	155	1,05
8	Завчасна пролонгованість підготовки до військової служби – набуття необхідних для військової діяльності якостей, рис, звичок, знань, які зменшують напруженість у період адаптації до служби	6	83	147	1,00
9	Відповідність призову особистим життєвим планам (активно позитивне ставлення до служби на основі підготовленості)	51	89	140	0,95

Продовження таблиці 5.1

10	Очікування фізичної досконалості в період військової служби (особиста зацікавленість та військово-професійна орієнтація)	75	63	138	0,94
11	Розвинута чесність (позитивні особистісні якості)	66	69	135	0,92
12	Розвинута працьовитість	58	77	135	0,92
13	Виявлене позитивне ставлення (зацікавленість) до майбутньої служби, що переходить у бажання бути призваним на військову службу	(48)	77	125	0,85
14	Позитивний вплив друзів, які проходять чи пройшли військову службу (зовнішній вплив, що посилює позитивне емоційне ставлення та елементи військово-професійних знань)	(46)	77	123	0,84
15	Зустрічі з ветеранами (взаємозв'язок поколінь, закріплення патріотичних почуттів, пошук героя для наслідування)	68	(49)	117	0,80
16	Прагнення мати свою особисту відповідь на всі питання (пошук форм самовираження та самоствердження)	63	53	116	0,79
17	Розвинуте відчуття колективізму (одна з головних умов адаптації в армійських колективах)	53	59	112	0,76
18	Шляхетне ставлення до жінки (готовність захистити першооснову сім'ї, домашнього вогнища)	63	(47)	110	0,75
19	Розвинута сміливість (елемент військово-психологічних якостей)	50	56	106	0,72
20	Заняття фізичною культурою та спортом (удосконалення природних якостей, психомоторики) у спортивних секціях	50	50	100	0,68
21	Очікування можливості добре вивчити військову техніку (військово-професійна орієнтація, особиста зацікавленість)	(44)	55	99	0,67
22	Позитивний вплив учителя, викладача, тренера	(47)	50	97	0,66

Однак, на старшокласника, як суб'єкта педагогічної діяльності, одночасно з позитивними впливають і негативні чинники, які заважають успішному формуванню його готовності до захисту Вітчизни, служби в Збройних Силах України. Це, насамперед, недостатня увага з боку педагогічних працівників до індивідуальної морально-психологічної підготовки, прагнення до масових заходів без налагодженої системи контролю за участю в них. По-друге – це недостатнє залучення юнаків до таких форм комплексного впливу на їхню готовність, як заняття в секціях

національного виду спорту хортинг та участь у змаганнях різних рівнів, вікторинах, тематичних вечорах, які сприяють фізичному розвитку та вдосконаленню.

Під час формувального етапу педагогічного експерименту ми намагалися максимально усунути причини, що породжували вплив негативних чинників. Ми ставили перед собою завдання забезпечити цілісний, організований, поступовий, неперервний, активний вплив усього навчально-виховного процесу на свідомість, відчуття та поведінку старшокласників з метою формування у них патріотичної свідомості, поглядів, переконань, відповідної поведінки, схильності й готовності до захисту Батьківщини.

Для визначення рівнів впливу різних факторів на формування готовності старшокласників до майбутньої військової служби в процесі військово-патріотичної діяльності було відібрано 600 учнів старших класів у 2014 році (300 учнів 10-х та 300 учнів 11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів зазначених регіонів України) та 600 – у 2015 році. Юнакам був запропонований опитувальник, який містив перелік восьми факторів впливу. У таблиці 5.2 знаком (-) наведено негативний вплив на формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України з боку того фактора, який разюче змінює погляди учнів унаслідок соціально-політичних та економічних негараздів, що відбулися в українському суспільстві протягом останніх років, та спричинює безпосередній прояв негативного ставлення старшокласників до військової служби.

Таблиця 5.2

Вплив джерел спілкування на формування готовності юнаків до служби в Збройних Силах України у процесі військово-патріотичного виховання

Джерела спілкування	До 2014 р.				2014-2015			
	10 кл.		11 кл.		10 кл.		11 кл.	
	учнів	%	учнів	%	учнів	%	учнів	%
Старші друзі, ровесники	206	68,6	189	63,0	203	67,6	165	55,0
Заняття з предмета „Захист Вітчизни“	35	11,6	29	9,6	12	4,0	8	0,26
ЗМІ (Інтернет, телевізор, радіо, кіно, відеофільми)	134	44,6	187	62,3	-154	-51,3	-186	-62,0
Періодична преса	145	48,3	123	41,0	121	40,3	87	29,0
Художня література	16	5,0	11	3,6	-34	-11,3	-9	-0,3
Члени сім'ї, родичі	98	32,6	96	32,0	-102	-34,0	-128	-42,6
Військовослужбовці	18	6,0	15	5,0	15	5,0	16	5,3
Військкомат, громадські організації	6	0,2	8	0,26	8	0,26	8	0,26

Як видно з таблиці 5.2, негативний вплив на формування готовності старшокласників до військової служби до березня 2014 року чинили передусім засоби масової інформації (154 респонденти-десятикласники, або 51,3 % від залучених до опитування, 186 учнів 11-х класів, або 62 %) та найближчі родичі (102 десятикласники, або 34 %, і 128 одинадцятикласників, або 42,6 %). Дещо нижчий показник цього виявлено щодо художньої літератури (34 десятикласники, або 11,3 %, і 9 одинадцятикласників, або 0,3 %).

Надто слабкий вплив мало спілкування юнаків допризовного віку з представниками військових комісаріатів, Товариства сприяння обороні України (ТСОУ) та військовослужбовцями – лише 2,3 % та 5,5 % відповідно.

Станом на кінець березня 2014 року становище щодо патріотичних настроїв у нашій державі почало поступово змінюватися. З урахуванням антидержавних дій проросійських сепаратистських формувань на Донбасі після подій на Майдані, за широтою впливу найбільшого рейтингу набув такий засіб масової інформації, як періодична преса, – 34,6 %; інші ЗМІ (телебачення, радіо, кіно, Інтернет, відеофільми) почали справляти взагалі негативний вплив на формування громадської думки щодо патріотизму населення України. 56,6 % старшокласників зазначили їхню дію як таку, що „відштовхує“ від військової служби та захисту суверенітету України. Вплив ровесників та старших друзів також кардинально змінився – лише 28,0 % юнаків змогли підтвердити позитивний вплив з їхнього боку, а 34 % респондентів повідомили, що представники цієї категорії або відмовляли їх від призову, або висловлювали своє негативне ставлення у категоричній формі, акцентуючи увагу на нестатутних стосунках в Збройних Силах України, особливо в зоні Антитерористичної операції на Донбасі (недостатнє та некалорійне харчування, практична відсутність забезпечення зброєю та захисними засобами і відсутність дієвого державного керівництва бойовими діями). Це пов'язано з тим, що порівняно з іншими віковими групами населення, юнаки зі своїми ровесниками або дещо старшими хлопцями проводять у безпосередньому спілкуванні значно більше часу, почувують себе серед них дорослішими. Слід підкреслити і зміни впливу сім'ї та родичів на формування готовності старшокласників до військової служби, захисту Вітчизни: 38,6 % учнів зазначили негативне ставлення до призову до лав Збройних Сил України, їх переконання у тому, що військова служба взагалі перестала бути престижною, що зі здобуттям незалежності наша держава втратила своїх потенційних ворогів (які виявилися дуже швидко пізніше, з огляду на анексію території Автономної Республіки Крим, військове вторгнення на територію східних регіонів України) і сама країна не піклується належним чином про свої Збройні Сили.

Пацифістські настрої, нав'язані популістичним керівництвом держави після розпаду СРСР, які переважали впевненість у потребі підтримувати оборонну міцність та військовий потенціал незалежної України, з моменту знищення Героїв Майдану (Небесної Сотні) змінилися в душах та моралі справжніх суб'єктів громадянського суспільства України. А подальше розгортання російської агресії викликало на сьогодні надзвичайний сплеск патріотизму.

Отже, готовність до захисту Вітчизни, до військової служби залежить не лише від кількості джерел впливу, але й від змісту інформації, який вони несуть, а головне – від психологічного змісту моралі особистості.

Рейтинг впливу військових комісаріатів, ТСОУ, військовослужбовців за широтою охоплення старшокласників практично залишається на попередньому рівні: 5 % (десятикласники) та 2,6 % (одинадцятикласники). Зустрічі з військовослужбовцями, офіцерами військкоматів, керівниками та працівниками організацій ТСОУ, як зазначають учні старших класів, в кращому випадку є епізодичними, мають здебільшого формальний характер.

Практично відсутній позитивний вплив занять з предмета „Захист Вітчизни“ на формування готовності старшокласників до військової служби – лише 3,3 % респондентів висловили думку щодо належної дії цього навчального предмета на їх суспільно-психологічну позицію в цьому аспекті.

Отже, загальну готовність старшокласників до служби в Збройних Силах України на сьогодні детермінують такі чинники: високий власний сплеск патріотизму, джерела інформації про військову службу, заходи військово-патріотичного виховання, які організовуються та проводяться ветеранами Другої світової війни, дітьми війни,

воїнами-інтернаціоналістами із залученням учасників АТО, ветеранів Збройних Сил України. Існує нагальна потреба у негайному підвищенні рівня проведення занять з предмета „Захист Вітчизни“, для чого необхідно повернути викладачеві цього предмету статус заступника директора школи з військово-патріотичного виховання, розгорнути мережу факультетів вищих педагогічних навчальних закладів з підготовки справжніх викладачів допризовної підготовки юнаків, забезпечити емоційно-вольову, соціально-психологічну та загальну фізичну і військово-професійну готовність старшокласників. Як показали бесіди з допризовниками, вони з великою зацікавленістю прагнуть до участі у виховних заходах, які вимагають від них активного, творчого ставлення, а для цього потрібно негайно відновити матеріально-технічну базу з допризовної підготовки в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, розширити мережу позашкільних навчальних закладів з військово-патріотичного виховання та фізичного розвитку.

Саме залучаючись до них, старшокласники роблять спробу перевірити й оцінити власні можливості, рівень підготовленості до майбутньої військової служби. Особливо важливими для учнів старших класів є різні види військово-спортивних змагань (насамперед – з національного виду спорту хортинг), конкурсів, походів, які виконують як інформаційну, так і розвивальну функції: сприяють розвитку вольових, фізичних, інтелектуальних та інших якостей, які необхідні справжньому чоловіку, майбутньому захисникові Української держави.

Формуючи готовність старшокласників до військової служби в процесі військово-патріотичного виховання під час позакласної роботи, ми намагалися дотримуватися таких засад: цілісного впливу як одного зі складників основного принципу виховання (єдність та цілісність виховного процесу); також він передбачає єдність мети, змісту, принципів, організаційних форм, засобів, які забезпечують формування особистості з певними моральними якостями, поглядами, переконаннями й вимагає, насамперед, установаження взаємозв'язку позакласної та позашкільної роботи під час вирішення завдань військово-патріотичного виховання старшокласників; організованого впливу, що передбачає керівництво процесом формування готовності до служби в Збройних Силах України в загальноосвітньому чи позашкільному навчальному закладі з боку дирекції і всього педагогічного колективу. Складання перспективного плану цієї роботи та розподілення в ньому функцій (міжпредметних зв'язків) між кожним педагогом навчального закладу; поступового впливу, що дасть змогу враховувати вікові особливості учнів та їхній особистий досвід, можливості навчальних програм, підручників, посібників та засобів навчання для всіх класів загальноосвітньої школи. Для цього предмет „Захист Вітчизни“ слід викладати у 7–8 класах (зважаючи на ймовірність навчання в 10–11 класах з професійною орієнтацією). Відповідно до цих факторів, передбачатиметься варіативність та різні модифікації основних форм військово-патріотичного виховання, тому що стабільність процесу виховання буде забезпечена за умови дотримання наступності у здобутті та закріпленні знань, умінь і навичок в освітній системі. Для цього в початковій школі слід увести хоча б одну навчальну годину на тиждень для ознайомлення дітей з основами військової підготовки, самозахисту, занять національним видом спорту України хортинг, залучення учнів усіх вікових рівнів до Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“.

У військово-патріотичному вихованні підрастаючого покоління слід виділити заходи, підготовка та проведення яких вимагають більшої чи меншої активності школярів. До перших належать Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“, змагання, спортивні секції з хортингу, конкурси, екскурсії у

військові частини, походи місцями героїчної історії українського народу, обговорення кінофільмів, книг військової тематики тощо. До заходів, що не вимагають від учнів особливої активності у їх підготовці та проведенні, можна віднести зустрічі з ветеранами воєн, військових конфліктів, АТО, кінолекторії, лекції на військово-патріотичні теми тощо.

Також слід ставити за мету активний вплив на учнів та створення їм умов для самовпливу та самовиховання, – не лише надавати їм знання, формувати уміння і навички, але й вправляти їх у моральній поведінці, залучати до безпосередньої військово-патріотичної роботи. Адже одним із принципів виховання в українській системі освіти є висока активність та широка ініціатива учнів під час організації найрізноманітнішої діяльності. Якщо ми не створимо в навчальному закладі умов для активності, самостійності, свідомого засвоєння учнями знань, умінь і навичок, необхідних громадянину і воїну, то не вирішимо поставлених завдань з військово-патріотичного виховання й не сформуємо належної готовності школярів, особливо старшокласників, до служби у Збройних Силах України, до захисту цілісності й суверенітету Української держави відповідно до вимог часу.

Загальний вплив навчально-виховного процесу, який формує готовність старшокласників до військової служби, передбачає, передусім, участь усього педагогічного колективу навчального закладу у військово-патріотичному вихованні учнів; по-друге, він має забезпечити єдність зусиль педагогічного колективу, сім'ї, громадськості, оборонно-масових організацій та військових колективів у вирішенні завдань військово-професійної орієнтації учнівської молоді на сучасному етапі.

У системі військово-патріотичного виховання учнів слід виокремити такі напрями: вивчення основ наук з констатування взаємозв'язків усіх навчальних дисциплін з оборонними питаннями (навчальний процес); позакласна робота в школі з військово-патріотичного виховання (насамперед гурткова робота вчителів-предметників); виховна робота дитячих громадських організацій з метою вирішення завдань військово-патріотичного виховання (пошукова робота, створення шкільних музеїв доблесті українського народу, догляд за могилами загиблих учасників бойових дій, АТО, участь у почесних вартах, воєнізованих походах, військово-спортивних іграх, заняття в секціях з хортингу, туристських зльотах, зустрічі з ветеранами воєн, військових конфліктів, АТО, змагання з орієнтування, козацьких забав тощо); діяльність усіх позашкільних закладів в напрямку військово-патріотичного виховання шкільної молоді (створення військово-прикладних та спортивних гуртків і секцій у позашкільних закладах та об'єднань за інтересами за місцем проживання); допомога загальноосвітнім школам з боку Товариства сприяння обороні України, військових комісаріатів, військових навчальних закладів, військових частин, ветеранських рад та організацій тощо.

Для визначення ефективності впливу військово-патріотичних заходів на формування готовності юнаків до служби в Збройних Силах України старшокласникам загальноосвітніх навчальних закладів зазначених регіонів України протягом 2013/14 навчального року було запропоновано самостійно оцінити результати своєї участі в деяких із цих заходів (табл. 5.3).

З таблиці 5.3 видно, що старшокласники переконані у своєму бажанні брати активну участь у військово-патріотичних заходах. Усі учні 10–11-х класів висловилися за необхідність проведення військово-спортивних ігор, змагань, екскурсій, походів. Вони вважають вплив цих заходів на формування у них готовності до військової служби найбільшим. Також значної уваги учні надають залученню їх до участі у

вечорах, вікторинах на військово-патріотичні теми тощо; це свідчить також про збільшення зацікавленості цими заходами. Бажання обговорювати кінофільми, зустрітися з військовослужбовцями, книги залишається практично в тих же межах. Надзвичайно негативну характеристику отримали заходи військкоматів і військових частин до початку Антитерористичної операції. Після анексії Криму та вторгнення російських сепаратистів у Донбас їх діяльність щодо військово-патріотичного виховання дещо погвалувалася, разом із тим жоден із старшокласників не вбачає від цих заходів якоїсь користі. Дещо зріс рівень впливу зустрічей з ветеранами воєн на формування готовності старшокласників до військової служби: протягом навчального року середній показник підвищився із 27 % до 44 %.

Таблиця 5.3

Оцінка юнаками ефективності впливу військово-патріотичних заходів на їх готовність до служби в Збройних Силах України

Заходи військово-патріотичного змісту	2013 рік				2014 рік			
	10 класи		11 класи		10 класи		11 класи	
	учнів	%	учнів	%	учнів	%	учнів	%
Зустрічі з ветеранами воєн	98	32,7	68	22,7	143	47,7	121	40,3
Зустрічі з військовослужбовцями	69	23,0	85	28,3	70	23,3	87	29,0
Гра „Хортинг-Патріот“	300	100	300	100	300	100	300	100
Вечори, вікторини	149	49,7	189	63,0	87	29,0	123	41,0
Екскурсії, походи	300	100	300	100	300	100	300	100
Обговорення книг, кінофільмів	78	26,0	66	22,0	87	29,0	64	21,3
Заходи військкоматів, військових частин	0	0	0	0	47	15,7	32	10,7

Слід зазначити, що поставлені завдання щодо формування готовності старшокласників до військової служби можуть бути вирішені лише за наявності системи військово-патріотичного виховання. Тому нами залучалися до роботи всі наявні в регіонах ланки виховної системи й порушувалися питання про те, щоб основні напрями військово-патріотичного виховання учнів (моральна, психологічна, фізична, військово-технічна та військово-фізична підготовка) стали основними напрямками й у виховній роботі для кожної з ланок навчально-виховної системи, адже схожість напрямів забезпечує принцип неперервності впливу й створює передумови для взаємозв'язку всіх ланок.

Вивчення інтересів старшокласників показало, що однією з умов ефективності їх загальної підготовленості до військової служби є обов'язкове врахування їхніх інтересів до того чи іншого предмета (табл. 5.4).

До анкетування було залучено 826 учнів 10–11 класів 10-ти загальноосвітніх шкіл міст Києва, Сум, Київської, Запорізької, Миколаївської і Житомирської областей (учасників педагогічного експерименту) та 811 учнів цих шкіл, які в експерименті участі не брали. Як видно з таблиці, показники переконливо демонструють, що тільки при умові врахування інтересів старшокласників можливий дійсний диференційований підхід до вирішення виховних завдань у процесі навчання, позакласної та позашкільної роботи з окремими учнями. Спираючись на цю умову,

вчителі, що допомагали під час формувального етапу експерименту, мали змогу повною мірою використати можливості свого предмету з метою всебічної підготовки учнів до майбутнього виконання свого конституційного обов'язку.

Таблиця 5.4

Результати вивчення інтересів учнів 10–11 класів до навчальних предметів у 2014/15 навчальному році

Навчальні предмети	Експериментальні групи				Контрольні групи			
	улюблені предмети		непотрібні предмети		улюблені предмети		непотрібні предмети	
	учнів	%	учнів	%	учнів	%	учнів	%
Література	789	95,5	37	4,5	576	71,0	235	29,0
Математика	808	97,8	18	2,2	597	73,6	214	26,4
Історія	823	99,6	3	0,4	734	90,5	77	9,5
Основи юридичних знань	776	93,9	50	6,1	722	89,0	89	11,0
Географія	793	96,0	33	4,0	660	81,4	151	18,6
Фізика	818	99,0	8	1,0	715	88,2	96	11,8
Біологія	810	98,1	16	1,9	592	73,0	219	27,0
Хімія	803	97,2	23	2,8	588	72,5	223	27,5
Цивільна оборона	825	99,9	1	0,1	779	96,1	32	3,9
Іноземна мова	752	91,0	74	9,0	549	67,7	262	32,3
Фізична культура	826	100	-	-	802	98,9	9	1,1
Трудове навчання	824	99,8	2	0,2	787	97,0	24	3,0
Астрономія	797	96,5	29	3,5	727	89,6	84	10,4
Захист Вітчизни	826	100	-	-	805	99,3	6	0,7

Характерно, що поглиблений інтерес старшокласників до того чи іншого предмета у взаємозв'язку з інтересом до військової справи не лише визначає військове спрямування у виборі професії випускниками загальноосвітніх шкіл, але й попередньо конкретизував саме ту ділянку військової справи, з якою опосередковано, через улюблений предмет, кожний учень уже був пов'язаний.

Як свідчить практика і проведене нами анкетування, успіх виховної роботи, спрямованої на формування готовності старшокласників до військової служби, багато в чому визначається ступенем активності й самодіяльності учнів в оволодінні ними сукупністю знань, умінь та навичок, необхідних для проходження військової служби та захисту Української держави в складних сучасних умовах.

Такі, на нашу думку, основні фактори впливу на формування готовності старшокласників до військової служби на сучасному етапі, які визначають місце і роль цього напрямку в навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу. Саме у гуртках і секціях позашкільних навчально-виховних закладів забезпечені найсприятливіші умови для залучення юнаків та дівчат до активної військово-патріотичної діяльності. Це важливо з огляду на те, що активність особистості – це не лише вияв інтересу до різних питань життя, але й передумова загального розвитку людини. У безпосередній військово-патріотичній діяльності примножується необхідний моральний досвід, перевіряються прагнення та готовність старшокласників до розбудови й захисту своєї держави, вирішуються завдання виховання майбутніх захисників Батьківщини. Саме така діяльність дозволяє старшокласникам поглиблювати та розширювати свої інтереси, робити їх дієвими, перетворювати на прагнення, схильність займатися діяльністю, яка стала центром їхніх інтересів.

Як показує досвід, активніше і з залученням більшого числа учнів проводиться військово-патріотична робота у міських, ніж у сільських навчальних закладах. Це, на нашу думку, зумовлено дещо нижчим рівнем організації військово-патріотичної роботи в селі, значно меншими, ніж у місті, можливостями для її організації та проведення: практично відсутня в загальноосвітніх школах матеріально-технічна база, слабка кваліфікація викладачів предмета „Захист Вітчизни“ та методистів з військово-патріотичного виховання, значна зайнятість сільських учнів у позанавчальний час господарськими справами. Майже у півтора рази рідше, ніж з міськими, проводяться зі старшокласниками в селах активні форми військово-патріотичного виховання, в тому числі зустрічі з ветеранами Другої світової війни, воїнами-інтернаціоналістами, учасниками Антитерористичної операції.

Таким чином, основними причинами такої ситуації в державі з формування готовності допризовників до військової служби стали, насамперед, соціально-політичні процеси, які відбувалися в країні до березня 2014 року: загострення кризових економічних явищ; використання Збройних Сил для виконання не специфічних для них функцій і початок практичного їх знищення; хибне висвітлення деякими засобами масової інформації політики уряду та військового керівництва; поглиблення негативних соціально-психологічних явищ у військових колективах (погіршення військової дисципліни, збільшення випадків нестатутних стосунків тощо); зниження престижу армії, соціального статусу військовослужбовців, негативні тенденції громадської думки щодо цієї проблеми; непослідовність, запізнілість дій уряду, парламенту України в ухваленні законодавчих актів, положень з питань захисту держави, підготовки молоді до служби в національних Збройних Силах; практичне скасування допризовної підготовки юнаків в загальноосвітніх навчальних закладах.

Література

1. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с.
2. Бака М. М. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді : навч.-метод. посіб. / М. М. Бака, В. П. Корж. – К. : ПВА „Книга пам’яті України“, 2004. – 464 с.
3. Допризовна підготовка: підручник для 10–11 класів / М. І. Томчук, Я. І. Конотопенко, Ю. В. Крамаренко та ін. ; [за ред. М. І. Томчука]. – 2-е вид., змін. і доповн. – К. : Вежа, 1998. – 448 с.
4. Єрмоєнко Е. Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-патріот“ як форма національно-патріотичного та фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 163–185.
5. Єрмоєнко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України : метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К. : Паливода А. В., 2014. – 1064 с.
6. Зубалий Н. Д. Военно-патриотическое воспитание старшеклассников в процессе работы по физической культуре: метод. реком. средним общеобразовательным школам / Н. Д. Зубалий. – К., 1982. – 109 с.
7. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
8. Івашковський В. В. Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб’єктів громадянського суспільства : монографія / В. В. Івашковський. – К. : Паливода А. В., 2010. – 514 с.

9. Івашковський В. В. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Івашковський. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2002. – 165 с.

10. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.

11. Остапенко О. І. Виховання у старших підлітків інтересу до занять фізичною культурою в загальноосвітній школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. І. Остапенко. – К., 2014. – 234 с.

12. Солопчук М. С. Формування потреби у фізичному вдосконаленні учнів допризовного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / М. С. Солопчук. – К., 1991. – 180 с.

13. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. В. Тимчик. – К., 2013. – 222 с.

14. Томчук М. І. Соціально-психологічні проблеми готовності юнаків до військової служби : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / М. І. Томчук. – К. : КДПУ, 1996. – 465 с.

Контрольні запитання

1. Що є інноваційним у цьому параграфі?
2. Яка сутність поняття „готовність до військової служби“?
3. Які фактори сприяють формуванню в юнаків готовності до військової служби?
4. Що визначає середньостатистичну готовність до військової служби?
5. Який вплив на формування в учнів готовності до військової служби має предмет „Захист Вітчизни“?
6. Що заважає формуванню в учнів готовності до захисту Вітчизни?
7. Які причини негативного ставлення учнів до військової підготовки в сучасних умовах?
8. Який вплив на юнаків допризовного віку мають зустрічі з представниками військових комісаріатів?
9. Які види спорту сприяють підготовці юнаків до військової служби?
10. Як впливає на формування в учнів готовності до військової служби має спільна діяльність школи, сім'ї та громадськості?
11. Яка роль позашкільних навчальних закладів у формуванні в учнів готовності до військової служби?

5.2. Вплив соціального оточення на формування у старшокласників ціннісних орієнтацій на військову службу

Відповідно до потреби українського народу жити в мирі, суспільна мета в галузі підготовки молоді до захисту держави знаходить своє віддзеркалення в основних нормативно-правових документах (Конституції України, Воєнній доктрині України, законах України, Концепції військово-патріотичного виховання молоді в Україні). На основі цих актів відповідні відомства розробляють засоби та способи її

досягнення (навчальні програми, підручники, посібники тощо). Вони мають забезпечити високоякісну підготовку учнівської молоді до військової служби. Місцеві органи влади, навчальні заклади всіх рівнів покликані організувати процес підготовки підростаючого покоління до захисту Української держави. Вплив суспільства, держави на особистість учнів здійснюється опосередковано через складну систему соціальних посередників: сім'ю, навчально-виховні заклади, громадські організації, засоби масової інформації, неформальні організації, групи тощо. Залежно від рівня розвитку системної діяльності суспільства, держави з підготовки молоді до захисту України, особливостей її впливу на особистість через зазначених вище посередників відбувається процес сприйняття, усвідомлення учнями вимог держави до захисту Вітчизни й перетворення цих вимог на власну суб'єктивну потребу.

Під час підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів до служби в Збройних Силах України майбутні воїни мають засвоїти необхідні знання і навички (військові, прикладні, фізичні, медико-санітарні, інші), а також способи і методи самостійного їх набуття. Розвиток молодих суб'єктів громадянського суспільства відбувається у психофізіологічному, соціальному та соціально-психологічному оточенні: молода особистість у цьому аспекті виявляється представником соціальної групи відповідної категорії за походженням, за зайнятістю, за національністю, за віросповіданням тощо.

Основною метою виховання майбутніх воїнів є формування в них вищих людських потреб у збереженні миру, забезпеченні національного добробуту, стійких патріотичних почуттів, ідеалів, шанобливого ставлення до армії, до військових, мотивація допризовної підготовки, навчання військової справи, розвиток якостей, необхідних воїнові. Об'єктивність соціальної інформації слугує соціально-психологічним фактором, який впливає на формування ставлення юнаків до військової служби. Боротьба за мир потребує від молоді вміння мислити з урахуванням реалій сьогодення, усвідомлення того, що безмежний пацифізм не є дієвою альтернативою сучасному мілітаризму, що зміцнення миру неподільно пов'язане з боротьбою за демократію і передбачає високу готовність до захисту Батьківщини.

У свідомості юнаків нині формуються стійкі переконання, що компенсація дипломатичних та політичних прорахунків щодо використання військової сили безперспективна. Стосовно цього виникають проблеми, які можуть вплинути на ставлення учнів загальноосвітніх навчальних закладів до Збройних Сил України загалом. Юнаків привертає не лише зовнішня атрибутика війська (зброя, спорядження, бойові дії), а і її глибокий моральний зміст, відчуття правоти збройного захисту території України. Наслідком змін, що сталися в моралі суспільства нашого народу останніми роками, виявилася помітна в учнівському середовищі тенденція до збільшення кількості тих, хто бажає обрати військову спеціальність та виступити на захист територіальної цілісності Української держави.

Фактично, недостатнє ознайомлення учнів загальноосвітніх навчальних закладів усіх рівнів зі світом сучасних професій через відсутність у шкільних програмах професійно-інформаційних уроків (як цивільних, так і військових) значною мірою ускладнює вибір юнаками свого життєвого шляху.

Під час організації військових профорієнтаційних уроків у школах та позашкільних навчальних закладах протягом 2014–2015 років ми ознайомлювали старшокласників з інформацією, що нині налічується понад 40 тисяч професій, водночас приблизно 500 з них кожного року зникають і майже стільки ж з'являється нових, серед яких і військові. З розвитком науки і техніки виникають нові військові

професії, які не мають аналогів у минулому. Усі ці професії з'являються за досить незначні проміжки часу, буквально – у нас на очах.

Слід зважати на те, що при відсутності оновленої інформації неможливо проводити достатньо вагомих за впливом уроків „Захист Вітчизни“ і навіть ерудований викладач цього предмета навряд чи має вичерпний перелік фахових вимог військових професій. У другому тисячолітті військові професії висувують підвищені вимоги до загального розумового розвитку та навчання підростаючого покоління.

У практиці виховної роботи реалії соціальної дійсності є об'єктивним чинником, що впливає на формування особистості. Тому всі намагання ігнорувати цю реальність неминуче призводять до духовних збитків і викликають негативний резонанс громадської думки. Як наслідок – знижується результативність шкільної морально-психологічної підготовки учнів і рівень їхньої психологічної готовності до захисту Вітчизни, що різко зменшує рівень призову юнаків на строкову військову службу (*табл. 5.5, 5.6*).

З таблиці 5.5 видно, що лише половина районних комісаріатів змогли виконати план призову юнаків на строкову військову службу повністю і навіть з певним перевищенням.

Для визначення динаміки у показниках результатів роботи призовних комісій та рівня призову юнаків на строкову військову службу нами були використані офіційні показники по Київській області станом на вересень 2014 року (*табл. 5.6*).

Як видно з таблиць 5.5 та 5.6, робота призовних комісій військових комісаріатів щодо призову юнаків на строкову військову службу за всіма якісними показниками у 2014 році порівняно з 2013 роком дещо знизилася. Так, якщо причиною зниження кількості юнаків, що підлягають призову, може бути демографічна ситуація в країні, то зменшення кількості юнаків, які прибули на призовні комісії, та збільшення тих, що не з'явилися, може бути пояснено лише військово-політичною ситуацією та недоліками у військово-патріотичному вихованні шкільної молоді, їхнім ігноруванням конституційного обов'язку громадянина. Збільшується і кількість юнаків, які з різних причин отримують відстрочку, або й взагалі звільняються від служби в Збройних Силах України.

З метою визначення можливих причин зменшення кількості призовників нами були порівняні результати проведення приписки громадян 1996 року народження до призовних дільниць військових комісаріатів Київської області у 2014 році та дані приписки юнаків у 2013 році 1995 року народження (*табл. 5.7*).

Як бачимо з таблиці 5.7, у 2014 році на військовий облік було взято майже на 10% юнаків менше, ніж 2013 року. Але цей показник не демонструє стан готовності юнаків до військової служби, а швидше вказує на демографічну ситуацію та рівень військово-політичної кризи в Україні, які дедалі поглиблюються. Ця проблема в нашому дослідженні не розглядається. А за показниками придатності до військової служби ми бачимо певні позитивні зрушення: якщо у 2013 році з 13728 призовників придатних до служби було 9915 (72,3 %) осіб, то вже станом на 2014 рік їх стало 9944 (78,7 %), і це – лише по Київській області. На лікування за списком № 1 у 2013 році було направлено 2447 (17,8 %) юнаків, у 2014 році їх було 1299 (10,4 %) від загальної кількості взятих на військовий облік. Але погіршилася динаміка кількості непридатних до військової служби. Так, якщо у 2013 році непридатних до служби в мирний час було 1235 (9,3 %), то станом на 2014 рік їх стало 1270 (9,9 %). Непридатних із зняттям з військового обліку в 2013 році було 94 (0,6 %), у 2014 році їх стало 127 (1,0 %).

**Результати роботи призовних комісій
військових комісаріатів Київської області восени 2013 року
(за офіційними показниками)**

№ з/п	Найменування комісаріату	Викликалися на призовні комісії	З'явилися на призов	Отримали відстрочку	Звільнені від призову	Не з'явилися на призовну комісію	Призвано до війська	Виконання призову, %
1	Баришівський	345	298	98	64	47	87	66,8
2	Білоцерківський	2486	2001	734	314	485	376	82,7
3	Богуславський	242	236	82	36	6	64	87,7
4	Бориспільський	621	589	246	98	32	142	79,2
5	Бородянський	421	417	164	97	4	94	86,5
6	Броварський	1260	1257	5	1	3	202	98,9
7	Васильківський	682	651	313	113	31	132	74,9
8	Володарський	152	147	59	12	5	67	104,0
9	Вишгородський	444	429	184	84	15	89	58,1
10	Згурівський	136	133	45	18	3	58	121,1
11	Іванківський	219	217	102	37	2	57	71,8
12	Ірпінський	923	812	342	154	111	75	45,9
13	Кагарлицький	334	321	117	48	13	83	112,1
14	Києво-Святошинський	1498	1189	687	154	309	132	74,1
15	Макарівський	278	276	124	32	2	78	108,1
16	Миронівський	252	250	101	52	2	71	156,0
17	Обухівський	479	399	165	91	80	96	76,1
18	Переяслав-Хмельницький	465	422	201	49	43	96	92,9
19	Рокитнянський	154	152	76	29	2	46	97,6
20	Сквирський	267	256	91	48	11	65	89,2
21	Славутицький	136	133	62	21	3	39	123,2
22	Ставищенський	144	143	56	28	1	49	93,8
23	Таращанський	296	295	141	62	1	58	138,2
24	Тетіївський	188	186	51	36	2	69	102,0
25	Фастівський	761	589	213	81	172	161	135,2
26	Яготинський	188	181	52	51	7	71	104,1
Загалом по області:		13271	12551	4971	2110	1462	2557	106,5

Таким чином, порівняння показників результатів проведення приписки громадян призовного віку до призовних дільниць військових комісаріатів Київщини 2013 та 2014 років показало, що загальний стан здоров'я та готовність молоді до військової служби з урахуванням екологічного стану довкілля регіону та діючої навчально-виховної системи в загальноосвітніх навчальних закладах поступово зазнають погіршення й потребують внесення глибоких змін, спрямованих на вдосконалення і розвиток загального фізичного стану шкільної молоді та формування готовності до служби в Збройних Силах України.

**Результати роботи
призовних комісій військових комісаріатів Київської області
восени 2014 року (офіційні показники)**

№ п/п	Найменування комісаріату	Викликалися на призовні комісії	З'явилися на призов	Отримали відстрочку	Звільнені від призову	Не з'явилися на призовну комісію	Призвано до війська	Виконання призову, %
1	Баришівський	320	266	109	76	54	72	64,2
2	Білоцерківський	2434	1930	839	363	503	348	81,8
3	Богуславський	221	213	90	40	8	59	86,8
4	Бориспільський	591	535	251	101	56	139	77,2
5	Бородянський	400	397	186	101	3	91	86,6
6	Броварський	1070	993	431	307	77	198	85,7
7	Васильківський	677	635	327	123	42	129	74,5
8	Володарський	144	136	62	18	8	53	103,9
9	Вишгородський	435	412	193	92	23	87	57,6
10	Згурівський	133	133	51	23	-	52	120,9
11	Іванківський	217	214	120	40	3	54	71,5
12	Ірпінський	909	726	390	178	183	74	45,9
13	Кагарлицький	324	301	126	59	23	81	112,0
14	Киево-Святошинський	1469	1043	709	165	426	127	73,4
15	Макарівський	265	265	146	43	-	65	108,0
16	Миронівський	246	246	103	55	-	70	155,0
17	Обухівський	474	389	175	93	85	91	75,8
18	Переяслав-Хмельницький	454	405	206	59	49	91	92,8
19	Рокитнянський	148	146	70	34	2	40	97,5
20	Сквирський	261	249	99	51	12	56	88,8
21	Славутицький	132	129	66	26	3	37	123,0
22	Ставищенський	141	141	59	30	-	44	93,6
23	Таращанський	290	290	145	68	-	54	138,0
24	Тетіївський	184	182	55	40	2	66	101,5
25	Фастівський	756	573	249	85	183	155	135,0
26	Яготинський	184	177	56	53	7	68	104,0
	Загалом по області:	12879	11126	5313	2323	1752	2401	104,0

На становлення соціально-психологічної готовності, соціально значущих мотивів військової служби певним чином впливає формування стійкої професійної спрямованості учнів старших класів, усезростаючі потреби у визначенні свого життєвого шляху. Саме тому військова служба розглядається деякими старшокласниками як той період життя, який певною мірою відвертає їх від реалізації своїх життєвих планів, що пов'язані з вибором професії, пошуком свого місця в суспільстві.

Таблиця 5.7

Показники результатів проведення приписки громадян 1995 та 1996 року народження до призовних дільниць військових комісаріатів Київської області у 2013 та 2014 роках

Київський обласний комісаріат	Взято на військовий облік	Придатні до служби	%	На лікування за списком № 1	%	Непридатні до служби у мирний час	%	Непридатні із зняттям з військового обліку	%
По області у 2013 р.	13728	9915	72,3	2447	17,8	1235	9,3	94	0,6
По області у 2014 р.	12478	9944	78,7	1299	10,4	1270	9,9	127	1,0

Зростання останнім часом у певної частини молоді почуття відповідальності, патріотизму, обов'язку перед народом обумовлене нинішніми процесами розшарування суспільства за політичними, економічними, правовими, військовими ознаками, зниженням ролі держави у керівництві суспільством, зміною поглядів юнаків на соціальні процеси, людські цінності, ідеали. Складний і суперечливий період у розвитку держави, військові дії на Донбасі негативно позначилися на формуванні в юнаків усвідомленої потреби у захисті своєї держави, її національних здобутків, на їх уявленнях про сьогодення та історію України.

З метою оцінювання фактичного стану військової професійно-інформаційної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, виявлення факторів, що сприяють формуванню позитивного ставлення до військової служби, й негативних факторів, що перешкоджають цьому процесу, в 2015 році нами було проведено соціально-психологічне обстеження випускників загальноосвітніх навчальних закладів Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Житомирської, Київської та Сумської областей України. Було відібрано 600 учнів 11-х класів сільського і міського контингенту населення, які не мали протипоказань за станом здоров'я, й запропоновано їм відповісти на конкретні питання анкети. Головним завданням цього обстеження було визначення рівнів впливу соціальної дійсності на формування в старшокласників ціннісних орієнтацій та визначення шляхів і динаміки формування в них готовності до військової служби (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Результати визначення впливу соціальної дійсності на формування ціннісних орієнтацій молоді на військову службу (2015 рік)

Сформовані рішення чи бажання	До 10 класу		У 10-11 класах		Немає прагнень	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Вступити до військового навчального закладу	78	13,0	64	10,6	458	76,4
Бути призваним на строкову військову службу	102	17,0	78	13,0	420	70,0
Бути призваним на контрактну військову службу	100	16,3	35	5,8	467	77,9
Виступити на захист Вітчизни негайно	-	-	160	32,0	440	68,0

Наведені у таблиці 5.8 показники спонукали нас порівняти за певними ознаками учнів, які обрали професію офіцера, і тих, хто планує після закінчення школи будь-якими способами ухилитися від призову на військову службу взагалі. В останньому випадку малися на увазі учні, які підлягають призову на строкову військову службу в Збройні Сили України, органи Міністерства Внутрішніх Справ України, МНС, Військово-Морський Флот України. Групам учнів ми присвоїли умовні назви: „кандидати“ – ті, що вирішили вступати до військового навчального закладу, та „випускники“ – всі інші.

При визначенні кількості кандидатів було виявлено таке: у 78 учнів (13,0 %) 11-х класів рішення сформувалося до 10 класу, тобто під впливом факторів соціальної дійсності до початку вивчення предмета „Захист Вітчизни“, 64 учні (10,6 %) зафіксували певний внесок у формування бажання вступу до військового навчального закладу шкільного предмета „Захист Вітчизни“, а 458 учнів (76,4 %) зазначили категоричне небажання навчатися надалі у військовому навчальному закладі. Бажання бути призваним на строкову військову службу висловили 180 учнів (30,0 %), а це бажання виникло до 10 класу в 102 учнів (17,0 %), у 10–11 класах – у 78 учнів (13,0 %). Бути призваним на контрактну військову службу забажали до 10 класу 100 учнів (16,3 %), а протягом навчання в 10–11 класах таке прагнення з’явилося у 35 учнів (5,8 %). В середньому стійке небажання пов’язати своє життя з військовою службою висловили 73,2 % обстежених випускників загальноосвітніх навчальних закладів. З наведених у таблиці 5.8 показників видно, що у зв’язку з подіями 2014–2015 років на Донбасі 32 % обстежених старшокласників виявили бажання негайно виступити на захист держави, що є проявом самоформування у них патріотичних якостей.

З метою визначення спонукальних причин (або мотивів) вибору вступу до військового навчального закладу кандидатам було запропоновано дати відповіді на питання опитувальника (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

Аналіз мотивів вступу кандидатів до військових навчальних закладів

Мотиви вступу до військових навчальних закладів	Міські учні		Сільські учні		Разом, %
	факт	%	факт	%	
Бажання самовираження	36	25,3	36	25,3	50,6
Сімейна традиція	13	9,0	12	8,4	17,4
Змога отримати вищу освіту	11	7,9	12	8,4	16,3
Матеріальна зацікавленість	5	3,7	6	4,3	8,0
Потреба присвятити своє життя захисту держави	2	1,4	3	2,1	3,5
Приклад друзів, знайомих	3	2,1	3	2,1	4,2

З таблиці 5.9 видно, що головною спонукальною причиною, мотивом вибору вступу до військових навчальних закладів у 72 (50,6 %) кандидатів виявилася потреба у самовираженні. На другому місці перебуває прагнення підтримувати сімейні традиції – у 25 учнів (17,4 %) є стійке бажання наслідувати приклад батька, діда, інших родичів. Потреби юнаків в оволодінні певними військовими спеціальностями, які будуть їм необхідні й після служби в армії, на тлі загального скорочення прийому за державним замовленням у вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації, приводять до збільшення числа допризовників з інтересом до військових професій. Бажання отримати вищу військову освіту висловили 23 учні (16,3 %). Інші мотиви

вступу до військових навчальних закладів виявилися незначними – відповідно: матеріальна зацікавленість була зафіксована в 11 учнів (8,0 %), патріотична потреба виявлена у 5 учнів (3,5 %), а приклад друзів вплинув на 6 кандидатів (4,2 %).

З метою визначення основних причин відмови від вступу до військових навчальних закладів 458 (76,4 %) старшокласникам було запропоновано відповісти на запитання анкети (табл. 5.10).

Таблиця 5.10

Причини відмови старшокласників від вступу до військових навчальних закладів

Причини відмови	Міські учні		Сільські учні		Разом, %
	осіб	%	осіб	%	
Обрав іншу професію	84	18,0	65	14,0	32,0
Професія офіцера мені байдужа	75	15,2	56	12,0	27,2
Не подобається бути підлеглим	87	19,0	46	10,0	29,0
Не люблю командувати	4	0,8	12	2,6	3,4
Побутові труднощі	21	4,5	0	0	4,5
Мав бажання, але передумав	7	1,5	11	2,4	3,9

Як видно з таблиці 5.10, головною причиною небажання вступу до військових навчальних закладів 32,0 % старшокласників визначали вибір цивільної професії, сприйнятої за життєву мету. Взагалі не цікавляться професією офіцера 27,2 % старшокласників. Причини, що засвідчують склад характеру та емоційно-вольові особливості, які перешкоджають отриманню професії офіцера, складають 32,4 %. Окрім того, 4,5 % учнів лякають труднощі життя в занедбаних гарнізонах, часті переїзди та інші побутові незручності, які можуть трапитися у можливому офіцерському житті. Також незначна частина випускників – 3,9 %, які з різних причин передумали вступати до військових навчальних закладів. Ці причини найчастіше пов'язані з погіршенням на час закінчення загальноосвітнього навчального закладу стану здоров'я (найчастіше – зору), невпевненістю у своїх фізичних можливостях, квалістю характеру або зі слабкою теоретичною та практичною підготовкою (страх не скласти вступні іспити). Існує показник, що засвідчує відсутність чи наявність серйозних недоліків у системі військової професійно-інформаційної роботи. Це підтвердили 15,2 % міських старшокласників та 12 % сільських учнів. При широкому діапазоні офіцерських професій, у буквальному розумінні всіх фахових напрямів, відповідь юнаків „професія офіцера мені байдужа“ засвідчує тільки відсутність у таких випускників конкретних знань про ці професії.

Удосконалення підготовки школярів до військової служби в процесі спільної діяльності школи, сім'ї, громадськості й воїнських колективів – одна з актуальних сучасних проблем. Це пояснюється тим, що цілісність і неперервність виховного впливу на учнів є найважливішою закономірністю виховного процесу і будь-яка до неї зневага гальмує формування цілісної особистості, вироблення в майбутніх воїнів стійких морально-психологічних якостей.

У стінах загальноосвітньої школи старшокласники перебувають 6–7 годин щоденно, а інший час – за межами школи, тобто не залучені до безпосередньої діяльності з учителями та вихователями. Звідси зрозуміла важливість роботи зі старшокласниками громадськості, воїнських колективів. Звичайно, кінцева ефективність впливу на учнів вимірюється не безпосереднім впливом на них вихователів, а всім устроєм життя, правильною системою виховання. Було б помилковим не враховувати фактора

безпосереднього впливу на старшокласників. Залучення громадськості та інших організацій особливо важливе у таких випадках, коли в сім'ях не створено повноцінних умов для виховання дітей під час позакласної та позашкільної роботи.

Практика показує, що правильно чинять ті педагогічні колективи, які розширюють виховні функції школи та батьків, залучаючи до цієї діяльності громадськість, воїнські та інші організації. Маємо на увазі, передусім, спільну підготовку та проведення позакласних і позашкільних військово-патріотичних заходів, наприклад свят, ювілеїв, уроків мужності, екскурсій, походів місцями героїчної слави українського народу, спортивних змагань з національного виду спорту хортинг, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-патріот“, конференцій, диспутів, обговорень кінофільмів тощо.

Доцільно також підбирати з воїнів-інтернаціоналістів керівників військово-технічних гуртків та інструкторів військово-спортивних і оздоровчих таборів, консультантів і тренерів з хортингу. Досвід кращих загальноосвітніх навчальних закладів спростовує певні побоювання щодо ймовірності непедагогічного підходу представників оборонно-масових організацій і воїнських колективів до вирішення тих чи інших педагогічних проблем. Навпаки, допомога школі з боку батьків, організацій, військових комісаріатів, рад ветеранів, штабів цивільної оборони в обговоренні важливих питань навчально-виховної діяльності досить значна. Їх безпосередня участь у проведенні будь-яких виховних заходів дає змогу педагогічним колективам більш широко й різнобічно спрямовувати свою діяльність, виробляти єдину лінію, координувати виховні зусилля школи, сім'ї, громадських організацій, військових колективів у необхідному руслі. Ефективність спільних дій цих державних і громадських структур суспільства залежить від того, якою мірою вони ознайомлені із завданнями, що висунуті перед загальноосвітніми, позашкільними навчальними закладами і Збройними Силами України на сучасному етапі. Вони, насамперед, спрямовані на врахування нового мислення в галузі захисту держави, відповідної психологічної підготовки юнаків до військової служби в складних сучасних умовах.

Єдність дій школи, сім'ї, громадських організацій та воїнських колективів у формуванні готовності старшокласників до військової служби ґрунтується на єдності мети виховання на нинішньому етапі розвитку нашого суспільства. Це переважно й обумовлює об'єднання педагогічних зусиль батьків, учителів, громадських діячів. Їх спільна діяльність має бути спрямована, передусім, на формування в підростаючого покоління морально-психологічних якостей захисника Вітчизни, педагогічну просвіту батьків.

Особливо важливими є спільні зусилля у вихованні молоді на бойових і трудових традиціях українського народу, передавання їй соціального досвіду старших поколінь. У цьому ракурсі ефективними є бесіди про історичне героїчне минуле нашого народу, участь у них безпосередніх учасників військових подій.

Матеріали дослідження показали (табл. 5.11), що певна частина старшокласників недостатньо обізнані з долею батьків, їх військовою, трудовою, громадською діяльністю, поглядами, ставленням до життя через недостатній контакт із членами родини. З аналізу творів, анкет, інтерв'ю стало відомо, що такі старшокласники не звертають на це уваги й не цікавляться сімейними традиціями, вважаючи, що питання трудової чи громадської діяльності рідних і близьких є особистою справою батьків.

Також з'ясовано, що окремі учні не вважають своїх батьків авторитетом для себе, а отже, і прикладом для наслідування. Мотивувалося це найчастіше тим, що

батько непристойно поводиться в сім'ї та в суспільстві, буває п'яним, дебоширить вдома і взагалі між батьками погані стосунки. Такі негативні явища різко зменшують можливості сім'ї у морально-психологічному вихованні дітей. Ці сигнали тривожні й для школи, і для громадськості, завданнями яких стає виправлення недоліків сімейного виховання.

Таблиця 5.11

Показники обізнаності старшокласників про військову, трудову і громадську діяльність своїх батьків

Експериментальні школи							Контрольні школи						
Загалом учнів	Відомості про трудову діяльність батьків			Відомості про військову діяльність батьків			Загалом учнів	Відомості про трудову діяльність батьків			Відомості про військову діяльність батьків		
	відомо	не точно	не знають	відомо	не точно	не знають		відомо	не точно	не знають	відомо	не точно	не знають
826	821	5	-	820	4	2	811	742	60	9	651	98	62
100 %	99,4	0,6	-	99,3	0,5	0,2	100 %	91,5	7,4	1,1	80,2	12,1	7,7

У сім'ях з педагогічно правильним вихованням діти завжди з бажанням слухають розповіді батьків про їхній життєвий шлях, про військову, виробничу й громадську діяльність. Особливо їх цікавлять героїчні епізоди, патріотичні вчинки, у дітей з'являється відчуття гордості за батьків, прагнення бути такими ж, як вони.

Дослідно-експериментальна робота показала, що формування в старшокласників морально-психологічних якостей буде успішним лише за умови активності у процесі організації і проведення військово-патріотичних заходів у своїх загальноосвітніх школах.

З цією метою старшокласники залучалися нами до активної, різноманітної колективної діяльності. У зв'язку з цим було важливо, щоб загальноосвітні й позашкільні навчальні заклади, сім'ї, широка громадськість більше турбувалися про залучення учнів до колективної суспільно-корисної діяльності, розвивали в них громадські інтереси, колективізм, гордість за нашу країну й український народ.

Взаємодія школи, сім'ї і громадськості має бути спрямована на те, щоб життя старшокласників насичувалося творчим створенням матеріальних благ суспільства, тісно перепліталось з духовним багатством, отриманим ними у спадок від старшого покоління. Така віддача можлива лише за умови активної творчої діяльності школярів спільно зі старшими товаришами, вчителями, вихователями, ветеранами та ін.

Досвід доводить, що численні невдачі батьків і громадських вихователів у опікуванні допризовної молоді є результатом їх недостатньої педагогічної освіченості. У більшості з них відсутня спеціальна педагогічна освіта, тому вони потребують конкретної методичної допомоги.

Як свідчать дослідження, об'єктивність цієї роботи залежатиме від здатності педагогічного колективу загальноосвітнього чи позашкільного навчального закладу органічно поєднувати теорію з практикою військово-патріотичного виховання, ефективно застосовувати сучасні форми і методи формування в старшокласників готовності до військової служби.

Характерною особливістю юнацького віку є погляд особистості у майбутнє, пошук свого життєвого шляху й усвідомлення в ньому ролі строкової військової служби. Залежно від рівня розвитку патріотичної свідомості юнаків, їх військово-професійної спрямованості, до коригування готовності допризовників до служби у Збройних Силах України ми підходили диференційовано.

Таким чином, рівень готовності юнаків до служби в Збройних Силах України залежить також від особливостей розвитку мотивів планування майбутньої життєдіяльності. Сьогодні ця група мотивів, порівняно з минулим періодом, перейшла до групи провідних мотивів військової служби. Це свідчить про суттєві зміни в умовах життя старшокласників, про переусвідомлення юнаками свого майбутнього й ролі у ньому служби в армії.

Вагоме значення для формування необхідного рівня готовності до служби в армії, соціально-значущих, пізнавальних мотивів має розвиток почуття патріотизму, обов'язку й відповідальності перед суспільством. Вони ґрунтуються на світогляді й ідеалах юнаків допризовного віку. Ці компоненти спрямованості особистості на військову службу інтенсивно розвиваються в юнацькому віці. Позитивною віковою особливістю старшокласників є все більше зменшення емоційності, імпульсивності їхніх почуттів, посилення їх здатності до регуляції своїх психічних станів.

Отже, об'єктивність соціальної інформації слугує головним фактором, який впливає на формування в юнаків позитивного ставлення до військової служби. Окрім того, у свідомості старшокласників упевнено формується переконання, що компенсація дипломатичних і політичних прорахунків з використанням військової сили безперспективна. В цьому вимірі є проблеми, які можуть вплинути на ставлення учнів до військової служби в армії загалом. Юнаків привертає не стільки зовнішня атрибутика військової служби – зброя, спорядження, бойові дії, скільки її глибоко моральний зміст, відчуття правоти збройного захисту мирної праці українського народу, цілісності кордонів держави. Наслідком змін, що відбулися у моральному вихованні в нашому суспільстві за останні роки, виявилася помітна серед учнів старших класів тенденція до зниження кількості охочих обрати військову кар'єру та вступити до військового навчального закладу. У практиці виховної роботи реалії соціальної дійсності є об'єктивним фактором, що формує особистість. Тому всі намагання ігнорувати цю реальність неминуче ведуть до духовних збитків і викликають негативний резонанс громадської думки. Як наслідок, зменшується результативність шкільної морально-психологічної підготовки учнів та психологічна готовність старшокласників до військової служби, й тому рівень призову юнаків до армії різко знижується.

Література

1. Гапон Ю. А. Соціально-психологічні основи процесу виховання особистості / Ю. А. Гапон. – Запоріжжя, 1998. – 217 с.
2. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
3. Івашковський В. В. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Івашковський. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2002. – 165 с.
4. Івашковський В. Концепція військово-патріотичного виховання молоді України / В. Івашковський // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 2. – С. 28–45.

5. Измерения в исследовании проблем воспитания : сборник статей [ред. кол.: А. Б. Киричук и др.]. – Тарту : Изд-во Тартуского гос. ун-та, 1973. – 360 с.
6. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.
7. Новосельский В. Ф. Военно-патриотическое воспитание школьников допризывного возраста в процессе занятий физической культурой : дис. ... канд. пед. наук : 13. 00.01 / В. Ф. Новосельский. – К., 1977. – 173 с.
8. Остапенко О. Концепція загальнодержавної Програми військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України / О. Остапенко, М. Зубалій // Початкова школа. – 2015. – № 9. – С. 18–20.
9. Остапенко О. І. Організація допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання учнівської молоді загальноосвітніх навчальних закладів / О. І. Остапенко, М. Д. Зубалій // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К., 2015. – Вип. 19, кн. 2. – С. 75–87.
10. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К., 2014. – 29 с.
11. Шашло Т. М. Педагогические основы военно-патриотического воспитания в общеобразовательной школе : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук: спец. 13. 00. 01 „Теория и история педагогики“ / Т. М. Шашло. – К., 1971. – 74 с.

Контрольні запитання

1. Яка сутність поняття „ціннісні орієнтації на військову службу“?
2. Який вплив соціального оточення на формування ціннісних орієнтацій?
3. Що впливає на ставлення учнів до військової служби?
4. Що впливає на збільшення кількості старшокласників, які бажають обрати військову спеціальність?
5. Які військові професії популярні серед старшокласників?
6. Яка динаміка зниження кількості юнаків, придатних до строкової військової служби?
7. Яка причина зниження кількості юнаків, призваних на строкову військову службу?
8. Як впливає військово-політична ситуація в країні на кількість призовників?
9. Який стан готовності юнаків до військової служби в сучасних умовах?
10. Як впливають навчально-виховні системи загальноосвітніх навчальних закладів на формування готовності старшокласників до військової служби?
11. Як впливають військові дії в країні на формування в юнаків усвідомленої потреби в захисті своєї держави?
12. Які мотиви вступу шкільної молоді до військових навчальних закладів?

5.3. Формування у старшокласників мотивації до служби в Збройних Силах України у процесі військово-патріотичного виховання

Вивчення теорії і практики засвідчує, що формування у старшокласників мотивації до військової служби ґрунтується на певних методичних вимогах:

1. Під час планування навчально-виховної діяльності вихователю слід

ураховувати оптимальне використання методів навчання та виховання, час демонстрування екранних та наочних посібників. У цій діяльності велике значення мають технічні засоби навчання та порядок їх використання. Особливу увагу слід звернути на підбір фактичного ілюстрованого матеріалу, яскравих прикладів з історії воєн і воєнних конфліктів, дотримання часу початку й закінчення занять та ін.

2. Визначення вихідного рівня розвитку особистісних якостей учнів, з якими вони починають вивчення предмета „Захист Вітчизни“. У цьому значну допомогу можуть надавати вчителі-предметники, які працювали з учнями в молодших та середніх класах і склали на них психолого-педагогічні характеристики. Ці показники надають можливість скоротити час, глибше пізнати учнів, їх схильності, звички, сприяють підвищенню ефективності педагогічної праці вчителя, тренера, керівника гуртка, процесу виховання особистісних якостей, необхідних майбутнім захисникам держави.

3. Проведення систематичної методичної роботи серед учнів, спрямованої на визначення та засвоєння ними суті моральних якостей, вироблення глибокої переконаності в потребі їх формування. Якщо старшокласники будуть переконані в необхідності щоденно вдосконалювати в собі ці якості й здобудуть у загальноосвітній школі чи позашкільному навчальному закладі необхідні знання щодо психологічних механізмів їх виховання й удосконалення, то, безумовно, питання підготовки юнаків до військової служби будуть вирішувати значно успішніше.

4. Залучення всіх учнів до активної навчальної, позакласної та позашкільної військово-спортивної і оборонно-масової діяльності. Безпосередня їх участь у: Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-патріот“, підготовці та виготовленні наочних посібників, заняттях національним видом спорту України хортингом, пошуковій роботі, походах місцями героїчної слави українського народу, заняттях у спортивних секціях, технічних гуртках, сприятимуть формуванню як необхідних умінь і навичок, так і морально-вольових якостей.

Ці методичні вимоги були успішно реалізовані під час формувального етапу експерименту за умови володіння вихователями, вчителями та викладачами педагогічним тактом, відповідною професійною підготовкою, вмінням уміло проводити заняття, позакласні та позашкільні заходи, здатністю в усьому покладатися на учнівський колектив, розвивати демократичні засади самоуправління.

На формування мети та мотивації до військової служби юнаків впливали:

1) висока соціальна значущість діяльності (чим більше її усвідомлюють юнаки, тим швидше мета суспільства щодо захисту держави перетворюється у їхню власну мету і її досягнення краще мотивується;

2) умови організації військової служби (призовників дуже цікавлять роди військ, майбутня військова спеціальність, місце розташування військової частини, її матеріально-технічна забезпеченість, проведення культурно-спортивних заходів та інше – це збігається з процесами пошуку юнаками особистісного сенсу військової служби);

3) рівень стимулювання військової служби з боку суспільства, держави (система моральних, матеріальних заохочень, яка сприяє формуванню в юнаків відповідної мети та мотивації до військової служби);

4) рівень загальної підготовленості до військової служби (чим точніші й ширші знання юнака про військову службу – інформаційна основа діяльності, чим повніше сформовані практичні навички та вміння, необхідні молодому воїну, тим з більшим бажанням, зацікавленістю він готуватиметься до військової служби, переконуючись в успішності її виконання).

Під час експериментального дослідження ми враховували, що мотивація до військової служби залежить не тільки від можливостей впливу виховання і навчання, але й не меншою мірою від вікових та індивідуальних особливостей розвитку учня. Чим старшим стає учень, тим більш усвідомленою і прийнятною для нього стає суспільна потреба в захисті держави й службі у Збройних Силах України.

Проведене експериментальне дослідження підтвердило наше переконання, що навчально-виховну діяльність з учнями у загальноосвітньому чи позашкільному навчальному закладі необхідно проводити таким чином, щоб створювалися передумови для перетворення знань на стійкі переконання в необхідності готуватися до військової служби й захисту Батьківщини. Особисті переконання – це відповідне ставлення учнів до засвоєних знань, умінь та навичок під час вивчення предмета „Захист Вітчизни“.

Передумовами розвитку емоційно-вольової сфери юнаків є розвиток у них патріотичної самосвідомості й потреби в самопізнанні. Патріотична самосвідомість проявляється у здатності особистості зрозуміти своє місце й роль у суспільстві, правильно оцінити власну позицію щодо захисту держави, служби в її Збройних Силах. Як показали проведені дослідження, патріотична свідомість успішно розвивається в процесі різнопланової, патріотичної за спрямованістю, суспільно-корисної діяльності та широкого спілкування юнаків на цю тему, а також участі їх у пошукових експедиціях, краєзнавчих наукових дослідженнях, походах місцями героїчної історії українського народу тощо. Чим змістовнішою буде інформація військової тематики й повнішими міжособистісними стосунки в такій діяльності, тим краще розвиватиметься патріотична самосвідомість юнака. Становленню мотивації до строкової військової служби та підготовки до неї в юнацькому віці сприяє сильна потреба в самопізнанні старшокласниками себе як цілісної особистості, в оцінці власної придатності й готовності до життя, служби в армії, інтерес до самовдосконалення, тенденція до усвідомлення свого світогляду, життєвої позиції та багато іншого. Знаючи інформацію про якості, властивості, необхідні воїну, справжньому чоловіку, й маючи зразок для наслідування, учні склали конкретний особистий план самовдосконалення.

Для отримання успіху в досягненні поставленої мети старшокласникам пропонувалося зважати на такі поради:

1. Оцінити свої позитивні й негативні якості, здібності в готовності до служби в Збройних Силах України.
2. Проаналізувати причини, що призвели до низької готовності, несформованості окремих якостей і рис характеру, необхідних воїну.
3. Обдумати мету, способи, засоби самовдосконалення окремих якостей, властивостей особистості, встановити терміни досягнення задуманого.
4. Чітко визначити цілі, зокрема й ті, що мають першочергове значення, встановити час їх виконання, послідовність процесу самовдосконалення, обрати методи та способи досягнення мети.
5. Якнайшвидше розпочати під час навчання виконання особистого плану самовдосконалення.
6. Постійно контролювати терміни виконання окремих пунктів плану.
7. Стежити за тим, щоб власні цілі самовдосконалення збігалися з потребами суспільства.
8. Вірити у свій успіх, свої сили вчитися на власних помилках і на своїх успіхах.

9. У кожній складній життєвій ситуації, події, роботі шукати щось цікаве, добре (його не важко знайти) й мотивувати ним свою самопідготовку до військової служби в армії.

10. Виробити в себе звичку оптимістично реагувати на невдачі й неприємності.

11. Підтримувати кращі навички та вміння, сформовані в попередні роки (особистої гігієни, проведення щоденної зарядки, раціонального використання вільного часу тощо).

З метою формування вольових якостей нами були запропоновані до обов'язкового виконання такі правила:

1. Долати перешкоди, труднощі, намагатися вирішувати свої проблеми самостійно.

2. Не лякатися перешкод і труднощів, навпаки – радіти їм, бо вони дають змогу багато чого навчитися, здобути впевненість у собі, сформувати риси справжнього чоловічого характеру.

3. Якщо успіху не досягнуто з першого разу, не втрачати надії і намагатися досягти його знову й знову.

4. У процесі формування вольових якостей поступово ускладнювати для себе завдання, не уникати труднощів, тренуватися в подоланні їх і прагнути досягти поставленої мети.

5. Наперед продумувати свої дії, учинки на випадок будь-якої складної, критичної, екстремальної ситуації.

6. Способи досягнення мети не повинні мати розбіжностей із загальнолюдською мораллю, прийнятими суспільними нормами.

7. Слід дотримуватися принципу: краще не приймати ніяких рішень, ніж приймати й не виконувати їх; прийняте рішення обов'язкове до виконання.

8. Навчитися ставити близьку й далеку мету – це перший крок до формування вольових якостей.

9. Дотримання режиму дня, планування завдань на день, щоденний контроль за їх виконанням – усе це сприяє формуванню волі й добрих звичок.

Дослідження показало, що стійка мотивація до строкової військової служби в Збройних Силах України, військово-професійна спрямованість учнів старших класів досягається під час організації їх зустрічей з воїнами, офіцерами армії і флоту, екскурсій у військові частини, навчальні заклади, обговорень книг та кінофільмів на військові теми.

На заняттях із предмета „Захист Вітчизни“, в гуртках і секціях, під час проведення Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, змагань із козацьких забав, армреслінгу, хортингу, атлетизму, експедицій, походів педагогами, що брали участь в експериментальній роботі, створювалися різні ситуації, які вимагали проявлення учнями певних вольових зусиль:

1) спрямованих на дотримання дисципліни, порядку, режиму дня (взаємостосунки будувалися відповідно до статутів Збройних Сил України, здійснювався контроль та самоконтроль за чітким виконанням режиму дня, розпоряджень тощо);

2) які вимагали напруження уваги (очікування команд, сигналів, під час маршу тощо);

3) спрямованих на переборення страху, боязливості, тривожності на заняттях з вогневої, тактичної, прикладної фізичної підготовки, цивільної оборони;

4) спрямованих на подолання зовнішніх перешкод, фізичних навантажень, на боротьбу зі втомою тощо.

Це відбувалося під час занять з фізичного виховання, хортингу, туристських походів, пошукових експедицій на Букринський і Лютізький плацдарми тощо. Цілеспрямований особистісно зорієнтований вплив на юнаків сприяв успішному формуванню їх емоційно-вольової готовності до виконання складнішої за змістом і формою військової діяльності. Для використання міжпредметних зв'язків до проведення експериментальної роботи в експериментальних школах було залучено 12 учителів-предметників.

Навчально-виховний процес, який здійснювався на уроках і позакласних заняттях, передбачав дотримання певних умов для підготовки старшокласників до майбутньої військової служби. Проведена експериментальна робота показала, що для виконання поставлених завдань важливо координувати та скеровувати зусилля вчителів усіх загальноосвітніх предметів гуманітарного та природничо-математичного циклів. Значний матеріал для цього мали також уроки фізичної культури, заняття з хортингу, позакласна робота й участь у Національній дитячо-юнацькій військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“.

З метою виявлення можливостей використання уроків загальноосвітніх предметів і позакласної роботи для формування мотивації до військової служби нами були проаналізовані програми, підручники, науково-педагогічна література, вивчено досвід роботи багатьох учителів загальноосвітніх навчальних закладів.

Результати проведеного експериментального дослідження переконливо засвідчили, що найоптимальнішими способами вирішення питань формування мотивації до військової служби на уроках загальноосвітніх предметів і в процесі позакласної роботи є:

а) повідомлення історичних даних щодо ролі робітників, працівників сільського господарства, інтелігенції у зміцненні оборонної міцності нашої держави;

б) доскональний підбір матеріалів (цифрових показників, таблиць, схем, діаграм, графіків, уривків творів та інше) з урахуванням дидактичних і методичних вимог навчального предмета. Аналіз проведених досліджень підтвердив, що таке навчання є змістовнішим, викликає позитивні емоції. Впливаючи на емоційні почуття учнів, навчальні предмети сприяють формуванню у них правильних понять про зміст патріотизму й військово-патріотичного виховання в конкретних їх проявах.

У процесі вивчення основ наук школярі ознайомлюються з розвитком державного будівництва, що створює позитивні передумови для виховання соціальної орієнтації – найважливішої частини формування мотивації до військової служби, моральної зрілості та ідейної стійкості особистості.

Аналіз численних літературних джерел доводить, що для сучасної педагогіки використання можливостей навчального процесу для вирішення завдань формування готовності старшокласників до військової служби є новим і недослідженим. „Дивно і незрозуміло, чому в час самоутвердження особистості школа не дає людині ніяких знань про неї, про людину, зокрема про те специфічне, що підносить людину над світом живого: про людську психіку, мислення і свідомість, про емоційну, естетичну, вольову і творчу сфери духовного життя. Той факт, що людина, по суті, нічого не знає про себе, часто буває джерелом великого лиха, за яке суспільству доводиться дорого розплачуватися“ [8]. Минули десятиліття з того часу, коли були сказані ці слова видатним українським ученим В. О. Сухомлинським, але, на превеликий жаль, і сьогодні про те, як керувати своїми почуттями та емоціями, бажаннями та інтересами, сучасна молода людина знає надзвичайно мало.

Питання військово-патріотичного виховання в процесі навчання розглядаються головним чином щодо формування військово-прикладних знань, умінь та навичок, тобто – стосовно зв'язку навчального матеріалу з питаннями військової справи.

Результати дослідження підтвердили, що можливості навчального процесу в системі військово-патріотичного виховання школярів не можуть бути обмежені лише предметом „Захист Вітчизни“, хоча він має найвагоміше значення у формуванні в старшокласників якостей захисника Батьківщини.

Проведені дослідження, практика педагогічних колективів експериментальних шкіл показують, що значні можливості у вирішенні завдань формування в учнів мотивації до військової служби та захисту держави мають предмети гуманітарного циклу: історія, література, основи юридичних знань. Оволодіваючи змістом гуманітарних предметів, учні ознайомлюються з військовою історією; саме за допомогою гуманітарних предметів учитель яскраво, переконливо розкриває учням славетні традиції українського народу. На уроках гуманітарних предметів старшокласники дізнаються про героїчний літопис країни, усвідомлюють значний внесок нашої держави у світову науку й культуру, в історичну спадщину суспільства.

Суттєвою особливістю гуманітарних предметів є значний обсяг конкретного фактичного матеріалу, опановуючи який, учні оволодівають закономірними та суттєвими зв'язками в певній ділянці природи та суспільства. Впливаючи на емоції учнів, цікаві матеріали гуманітарних предметів одночасно сприяють формуванню правильних уявлень та розумінь про сутність героїчних подвигів, патріотизму в конкретних історичних умовах. Правильно сприйняті явища моралі підводять учнів до усвідомлення свого місця в суспільстві, формують моральний ідеал, виробляють моральну переконаність.

Здійснені дослідження свідчать, що певна частина старшокласників (*див. табл. 5.4*) вважає літературу предметом, не профільним у підготовці до військової служби та захисту Батьківщини. Але практика показує, що саме у змісті уроків літератури закладені принципові можливості покращення завдань психологічної підготовки учнів. Література несе в собі не лише значний емоційний, але й великий моральний заряд. У літературних творах на конкретних прикладах художніх образів розкриваються кращі риси українського народу, його прагнення до волі, щастя й рівності, чесність, скромність, мужність та стійкість. Кращі моральні якості майбутнього воїна (мужність, героїзм, безмежна любов до Вітчизни) описано в творах Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Олеса Гончара, Михайла Стельмаха, Григора Тютюнника, Олександра Довженка та багатьох інших письменників і поетів.

Результати вивчення передового педагогічного досвіду позакласної роботи кращих учителів літератури свідчать: для того, щоб художня література сприяла підготовці молоді до військової служби, необхідно підбирати цікавий літературний матеріал для позакласного читання, який викликає в старшокласників особисту зацікавленість, достатньо сильні емоції. Потрібна також максимальна активізація розумових здібностей учнів, що сприяє індивідуальному, загальноосвітньому та психологічному розвитку. Позакласна робота матиме успіх лише тоді, коли вона цікава учням, задовольняє їхні різнобічні запити й потреби, коли при проведенні виховних заходів не буде шаблону, інертності, формалізму, а буде розумна емоційність, пізнавальна активність інтересів, елементи творчості й дослідництва, сміливість та ініціатива самих школярів.

Великого значення має виховання в старшокласників відповідального ставлення до математики, яку застосовували у військовій справі з глибокої давнини. Ще в стародавньому Вавілоні використовувалися арифметичні відомості про запаси зброї та сировини для армії. Знань геометрії потребувало будівництво військових укріплень, підрахунок ґрунтових робіт. У всі часи вважалося, що кожен військовий – гарний знавець математики. Тому необхідно сформувати у старшокласників глибоке розуміння, що без досконалого вивчення математики не може бути кваліфікованого артилериста, штурмана, оператора ракетних установок, зв'язківця, будівельника, військового інженера.

Захопленням математикою школярів цікаво знати, що кількість математиків у військових закладах нашої країни різко зростає. При вивченні мікрокалькуляторів та комп'ютерів учителю з виховною метою необхідно нагадати учням історію їх виникнення та розвитку, розповісти, що комп'ютери відіграють важливе значення в оборонних системах, а також у народному господарстві.

У процесі вивчення математики в учнів формуються такі необхідні майбутньому воїну якості, як логічне мислення, воля, наполегливість, конструктивне уявлення та ін. Вивчення математики сприяє також становленню моральних якостей особистості: наполегливості й цілеспрямованості, творчої активності та самостійності, відповідальності та працелюбності, дисципліни й критичного мислення, здатності аргументовано відстоювати свої погляди та переконання. Вивчення математики вимагає від учнів, майбутніх захисників держави, розумових і вольових зусиль, концентрації уваги й активності в розвитку уявлень.

Експериментальна робота показала, що в системі військово-патріотичного виховання шкільної молоді, підготовки її до військової служби й захисту держави значна роль відводиться й урокам фізики. Розкриваючи в конкретній, живій, досяжній і цікавій формі фізичні закони та явища, вчитель може навести та прокоментувати положення про те, що у війні бере гору той, у кого найкраща техніка, організованість, дисципліна. Саме фізика має широке застосування у військовій справі, тому що створення та освоєння військової техніки і озброєння вимагає досконалих знань законів фізики.

Якщо в суспільстві з'являється технічна потреба, то вона рухає фізичну науку вперед значно швидше, ніж десяток університетів. Запити практики приводять до нових фізичних відкриттів, які слугують підґрунтям для розвитку нової техніки, в тому числі військової. Вивчаючи механіку й безпосередньо розділ „Основи кінематики“, учням розповідається про військову техніку, яка застосовувалася в старовину.

З глибини віків доходять до нас відомості про металеві машини, які використовувалися з різною метою у військовій справі. Для кидання снаряда, колоди чи каміння задіювалася енергія закручених жил, балісти застосовували для руйнування стін, якими в той час оточували міста й фортеці, а катапульти кидали снаряди через стіни міст, уражаючи їх захисників.

Юнаки, які мріють про військову службу, мають пам'ятати, що військову справу неможливо уявити без використання таких оптичних приладів, як біноклі, перископи, далекоміри, фотоапарати, лупи, сфероскопи, прилади для нічного бачення, прожектори, оптичні приціли та інше. Це зумовлює відповідальне ставлення до вивчення фізичних законів оптики, розуміння того, що більшість цих приладів були винайдені завдяки потребам військової справи.

Сприяють формуванню в старшокласників готовності до військової служби й приклади використання у військовій справі досягнень хімічної науки. Без розвитку хімії неможливий розвиток військової техніки, і тому в старшокласників викликають зацікавленість приклади створення хімічним способом якісно нових матеріалів для

оборонної промисловості. А для авіації і безпосередньо для створення військових літаків необхідно було створення значно легшого металу, ніж криця. На уроці хімії учитель може розповісти, що сплав алюмінію з цинком, магнієм та міддю має високу міцність і використовується в усьому світі на військових та цивільних літаках, де навантаження досить небезпечні.

Лопаті гвинтів гелікоптерів виготовляють зі сплаву алюмінію, магнію та кремнію. Корпус і баки для пального та окислювача на ракетах теж виготовляються зі сплавів алюмінію. Вирізняються великою міцністю при високих температурах та високою стійкістю до корозії і сплави титану з алюмінієм, оловом, молібденом, ванадієм, хромом та іншими металами.

Підвищену зацікавленість виявляють учні старших класів застосуванням солей літію. Ці солі фарбують у яскравий синьо-зелений колір сліди трасуючих куль та снарядів. Літій відіграє важливе значення і в ядерній енергетиці. Ізотоп літію „Літій-6“ застосовується як регулятор інтенсивності реакції у реакторі. Цей ізотоп знайшов застосування в захисних протирадіаційних екранах, в атомних батареях з незначним терміном використання. Літій використовується як теплоносіє у ядерних установках. Останнім часом значна увага приділяється літію в галузі ракетобудування – він є складником твердого ракетного пального.

Виховання любові до своєї держави, бажання робити все, щоб наша країна ставала багатшою, підвищується у старшокласників при вивченні біології. Це пов'язано з тим, що поряд з фізикою та хімією, які сприяли розвитку ядерної та хімічної зброї, біологія дала, у свою чергу, для військових потреб біологічну зброю. Вивчаючи тему „Білкі“, торкаючись актуальності синтезу білка, слід зазначити, що зараз $\frac{3}{4}$ населення отримують з харчами лише 60 % від необхідної кількості білків.

Важливе місце серед сучасних проблем біології посідають взаємостосунки людини і природи. Починаючи з перших уроків ботаніки, під час бесід про роль рослин у житті людини, вчителі особливу увагу приділяють значенню хлібних злаків. При вивченні теми „Родина злакових“, учні дізнаються про участь школярів у вирощуванні та збиранні врожаю в роки Другої світової війни. Гордість за своїх ровесників викликає в учнів той факт, що зерно, яке було зібране школярами 1940-х років, стало їх внеском у забезпечення продуктами харчування фронту й тилу у важких умовах. При вивченні тем „Корінь“, „Стебло“, „Листок“ і „Значення плодів та насіння в житті людини“ учні дізнаються про те, як у важкі воєнні роки згодилися людям знання про рослини, їх харчову та лікарську цінність.

У курсі ботаніки велике значення приділяється екскурсіям на природу. Вони пробуджують у школярів почуття любові до рідного краю, Батьківщини. Учні ознайомлюються з квітковими рослинами різних форм та місць вирощування, способами розповсюдження плодів та насіння. Організуючи та проводячи роботу зі збирання та вирощування лікарських рослин, учителі-учасники експерименту допомагали учням глибше усвідомити гуманістичний характер своєї діяльності, її благородну мету – оберігати людей від хвороб. Педагоги прагнули до того, щоб школярі відчували красу рідної природи, помітили те, чого вони можливо ніколи й ніде не побачать, якщо не привернути їхню увагу. Краса природи розкриває і красу праці, викликає бажання зробити рідну землю ще прекраснішою і багатшою, а у разі необхідності – захистити її від ворогів.

На уроках відстежувався вплив (на людину, рослини, тварин, біосферу) радіаційного фону, який виник у результаті створення та випробовування ядерної зброї.

Використання її у війні загрожує знищенню людей, загибелі рослин і тварин, корінним змінам у стані біосфери. Й тому людство і, зокрема, народ нашої країни роблять усе для того, щоб не допустити перетворення нашої блакитної планети на мертву пустелю.

Як демонструє практика й аналіз літературних джерел, досвід роботи передових учителів і наш особистий досвід, а також результати проведених досліджень, крім урочних занять військово-патріотичне виховання учнів успішно продовжене в позакласній та позашкільній роботі. Позакласна робота з учнями проводиться в різних формах: бесіди, лекції, конференції, тематичні ранки та вечори, секційні та факультативні заняття, зустрічі з ветеранами, відвідування військових підрозділів, перегляд кінофільмів військово-патріотичного змісту, читання художньої та мемуарної літератури, організація та відвідування тематичних виставок, присвячених героїчній славі українського народу, його Збройним Силам тощо. Ці виховні заходи дають змогу на фактичному матеріалі розкрити учнівській молоді приклади героїзму людей на фронті, в АТО і в тилу, їх мужності у боротьбі з ворогами, беззастережної відданості українському народу. На факультативних заняттях, тематичних ранках, вечорах, конференціях, зустрічах учням можна розповісти про подвиги вчених і вчителів, безпосередніх учасників минулих воєн та воєнних конфліктів, продемонструвати конкретні приклади перебування на фронті, наприклад видатного математика й педагога О. А. Ляпунова, академіка Ю. О. Митропольського, професора Героя Радянського Союзу О. В. Тканка, Героя України, Героя Росії, педагога й розвідника Євгена Березняка (майор Вихор), професора, Героя Радянського Союзу Т. М. Шашла та інших.

Величезне виховне значення має національний вид спорту України хортинг, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“, походить місцями бойової слави українського народу. Для успішного проведення цих заходів учителі повинні навчити старшокласників орієнтуватися на незнайомій місцевості за топографічною картою, компасом, годинником, небесними світилами, природними та штучними предметами, рельєфом та іншими ознаками, рухатися за азимутом у тумані, вдень, уночі, по пересічній, закритій, напівзакритій місцевості, визначати відстані за картою, кроками і візуально, користуватися астролябією і нівеліром, якщо є можливість – теодолітом, виконувати геодезичні роботи на місцевості: вимірювання відстані до недосяжної точки, висоти предмета тощо. Все це необхідно знати й уміти якісно та швидко виконувати майбутнім захисникам Української держави.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що значну роль у формуванні готовності старшокласників до військової служби відіграють позаурочні заходи, а також робота оборонно-спортивних гуртків, військово-патріотичних клубів тощо. Їхня діяльність позитивно впливає як на військово-патріотичне виховання, так і на професійну орієнтацію старшокласників (*табл. 5.12*).

Наведені в таблиці 5.12 показники свідчать про те, що успіху в формуванні готовності старшокласників до військової служби у процесі військово-патріотичної діяльності досягають ті навчальні заклади, в яких патріотичний аспект виховання школярів є справою всього педагогічного колективу й тісно взаємопов'язаний з роботою щодо професійної орієнтації. Від успішності виконання цих висунутих перед навчальним закладом завдань залежить швидкість адаптації майбутніх воїнів до військової служби та успішність виконання молоддю свого конституційного обов'язку [3].

Основою готовності старшокласників до військової служби є досконало організована щоденна навчальна та військово-патріотична робота в загальноосвітньому чи позашкільному навчальному закладі.

Порівняльні показники впливу занять в оборонно-спортивних гуртках і військово-патріотичних клубах на вибір професії офіцера

Школи	К-ть учнів 11 кл.	З них юнаків	У тому числі					
			юнаки - члени гуртків, клубів, секцій	з них вступили до військових навчальних закладів		юнаки, що не відвідують гуртки, клуби, секції	з них вступили до військових навчальних закладів	
				учнів	%		учнів	%
Експериментальні	399	179	146	31	21,2	33	1	3,0
Контрольні	402	185	83	6	7,1	102	2	1,96

Її виховна роль визначається тим, що під час навчання та виховання старшокласники оволодівають основами військових знань і необхідними вміннями та навичками. У процесі навчальної та виховної діяльності можуть створюватися такі умови, які викликають у майбутніх воїнів певну напруженість психіки. Переборюючи індивідуальні фізичні труднощі, учні розвивають і зміцнюють відповідні якості особистості, необхідні в армійському житті та воєнних умовах захисту держави. Навчання й виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів є процесом довгостроковим. Його здійснюють учителі, тренери, керівники гуртків та спортивних секцій, які використовують різні форми організації навчально-виховної діяльності, дидактичні матеріали, вирішують висунуті педагогічні завдання, створюють виховні ситуації у процесі навчання та позакласної роботи.

Таким чином, військово-патріотичне виховання повинно проводитися на уроках предмета „Захист Вітчизни“, в позаурочний час та в позашкільних навчальних закладах не стихійно, а в організованому й керованому навчальному процесі. Розуміння його суті пов'язане з визначенням закономірних зв'язків між виховними впливами і сутністю вікових особливостей старшокласника з урахуванням вимог методики військово-патріотичного виховання й умінням втілювати її в життя.

Результати експериментальної роботи лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України показали, що для успішної реалізації виховних функцій необхідно дотримуватися таких педагогічних умов: кожен учитель-предметник під час підготовки до чергового уроку повинен передбачати застосування таких методів та прийомів військово-патріотичного виховання, які сприяють формуванню готовності старшокласників до військової служби, переконань у необхідності завчасно готувати себе до можливого захисту своєї держави, висуваючи мету виховати відповідні морально-психологічні якості та сформувати переконання; слід створювати на заняттях такі умови, які б сприяли вирішенню учнями пізнавальних завдань і самостійному пошуку нових знань та прикладів самовідданого служіння українських людей своїй державі та народу.

Зміст позакласних і позашкільних навчально-виховних заходів повинен передбачати належні передумови для закріплення та подальшого розвитку такої

якості, як пильність, що є для учнів старших класів порівняно новою. Використовуючи запас знань з предмета „Захист Вітчизни“, учні пояснюють цю якість як готовність воїна вести боротьбу з ворожими розвідниками, агентами, оберігати від розголошення військову таємницю, вміло відбивати напад на бойовий пост і таке інше. Таке розуміння цього поняття назвати неправильним не можна, але цього визначення його змісту недостатньо. В сучасних умовах сутність поняття „пильність“ значно розширена – нині пильність необхідна прикордоннику, чатовому на посту, воїну-оператору біля екрана радіолокатора, матросу-гідроакустику й водію бойової машини. Отже, педагог має змогу глибше розкривати зміст цієї якості, формувати у старшокласників переконання в тому, що вищим проявом пильності української молоді є постійна готовність до захисту Вітчизни.

Література

1. Єрмоєнко Е. Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-патріот“ як форма національно-патріотичного та фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 163–185.
2. Єрмоєнко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України : метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К. : Паливода А. В., 2014. – 1064 с.
3. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
4. Івашковський В. В. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / В. В. Івашковський. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2002. – 165 с.
5. Івашковський В. Концепція військово-патріотичного виховання молоді України / В. Івашковський // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 2. – С. 28–45.
6. Карпман В. Д. Тестирование в спортивной медицине / В. Д. Карпман, Е. Б. Белоцерковский, И. А. Гудков. – М. : Физкультура и спорт, 1988. – С. 206.
7. Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді / М. Д. Зубалій // Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді. – К., 2010. – С. 224–238.
8. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.
9. Остапенко О. І. Виховання у старших підлітків інтересу до занять фізичною культурою в загальноосвітній школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. І. Остапенко. – К., 2014. – 234 с.
10. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина : в 5 т. / В. А. Сухомлинский. – К., 1980. – Т. 3. – С. 433–491.
11. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. В. Тимчик. – К., 2013. – 222 с.
12. Шашло Т. М. Військово-патріотичне виховання шкільної молоді / Т. М. Шашло. – К. : Рад. школа, 1969. – 239 с.

Контрольні запитання

1. Яка мета створення рад з військово-патріотичного виховання?
2. Що охоплює позакласна робота з військово-патріотичного виховання?
3. З якого віку слід починати залучення школярів до військово-патріотичної діяльності?
4. Що являє собою поняття „готовність до військової служби“?
5. Який зміст позашкільної військово-патріотичної діяльності?
6. Що передбачає підготовка до військової служби?
7. Які фактори впливають на підготовку до служби в армії?
8. Що сприяє формуванню в старшокласників мотивації до служби в Збройних Силах України?
9. Що є необхідним для успішного військово-патріотичного виховання шкільної молоді?
10. Що сприяє активізації підготовки старшокласників до служби в армії?
11. Що впливає на формування в учнів мотивації до захисту Батьківщини?

6. Військово-патріотичне виховання молоді засобами поліцейського хортингу

Стрімкий розвиток сучасного суспільства, наявність викликів, яких не було раніше, вимагають застосування нових форм і методів виховної діяльності в багатьох галузях життя, зокрема у процесі військово-патріотичного виховання різних груп населення. У спеціальній літературі зазначається, що ідеал військового виховання – це воїн-громадянин України, збагачений загальнолюдськими та національними цінностями, який керується у своїй діяльності вимогами воїнського етикету, спроможний майстерно діяти в складних умовах сучасної війни, це справжній патріот своєї Батьківщини, який дбає про честь і гідність військовослужбовця Збройних Сил України [2, с. 26].

Останніми роками відбулося переосмислення військово-патріотичної діяльності у зв'язку з тим, що військові підрозділи, крім своєї служби, виконують ще й правоохоронні функції, серед яких: служба на блок-постах, патрулювання, особиста охорона, конвоювання, охорона особливо важливих державних об'єктів, штурми будівель, прочісування територій тощо. Правоохоронці цивільної поліції Організації Об'єднаних Націй (ООН) та військовослужбовці армій країн Організації Північноатлантичної угоди (НАТО), незважаючи на певну специфіку, вирішували схожі завдання в миротворчих місіях. Зрозуміло, що такі події відбуваються в екстремальних ситуаціях, більшість з яких раніше не були звичайними в житті громадян нашої країни. Окрім того, справжній громадянин своєї країни в певних випадках має реагувати на протиправні прояви, припиняти злочинні діяння тощо. Описана вище правоохоронна діяльність є небезпечною для життя та здоров'я людей, тому такі дії потребують певного рівня військово-фізичної майстерності.

Саме тому нами була розроблена сучасна система військово-патріотичного виховання молоді, яку ми назвали „поліцейським хортингом“. Ця система складається з двох блоків: виду спорту та прикладного розділу, які, у свою чергу, складаються з необхідних підсистем. Для виду спорту такими підсистемами є розділи з національного виду спорту України хортингу, а для прикладного розділу – система самозахисту та виживання (ССВ) і поліцейська система самозахисту та

контролю (ПССК). Ці розділи й підсистеми становлять зміст українського національного професійно-прикладного виду спорту – поліцейського хортингу.

Система військово-патріотичного виховання „поліцейський хортинг“ ґрунтується на принципах національних бойових мистецтв, і передусім на національному виді спорту України хортинг [3; 4]. З іншого боку, при розробленні змісту поліцейського хортингу було враховано передовий досвід інших бойових мистецтв та міжнародних спортивних єдиноборств (боротьба самбо, бойове самбо, дзюдо, кікбоксинг, джіу-джитсу, спас тощо), а також досвід діяльності правоохоронних органів багатьох країн світу, цивільної поліції Організації Об'єднаних Націй і служби різних військових підрозділів у зонах бойових дій та в миротворчих місіях.

Національний вид спорту України хортинг є базовим видом спорту для поліцейського хортингу, який розглядається вченими та практиками як важливий засіб військово-патріотичного виховання різних груп учнівської молоді та дорослого населення [1; 3; 4; 5; 6; 8; 14]. Метою військово-патріотичного виховання хортингістів є: національно-патріотичне виховання молодого покоління; формування особистості патріота та громадянина Української держави, його стійкої мотивації, спрямованої на безпечну життєдіяльність і здоровий спосіб життя; відвернення молоді від шкідливих звичок; набуття та закріплення ним навичок дій самозахисту в небезпечних і екстремальних ситуаціях [1, с. 7].

Поліцейський хортинг є українським національним професійно-прикладним видом спорту, в якому акумульовано бойові традиції українського народу та напрацювання в галузі національного бойового мистецтва хортинг. Створений українцями новий національний професійно-прикладний вид спорту поліцейський хортинг являє собою систему окремих розділів бойових мистецтв та спортивних єдиноборств, притаманних лише цьому виду спорту. Їх сукупність надає йому яскравої індивідуальності та неповторності у військово-патріотичному вихованні молоді за складних сучасних умов.

Професійно-прикладний вид спорту поліцейський хортинг створений в Україні з урахуванням потреб щоденної правоохоронної діяльності. Він є важливим складником військово-патріотичного виховання молоді й засобом формування в неї готовності до поведінки в складних екстремальних ситуаціях шляхом залучення правоохоронців й представників інших груп населення до тренувальної та змагальної діяльності. Завданнями поліцейського хортингу є пропаганда здорового способу життя, розвиток морально-вольових якостей, інтелектуальних і фізичних здібностей, технічна, тактична та психологічна підготовка працівників поліції та представників інших державних правоохоронних органів.

Поліцейський хортинг є перевіреною на практиці сучасною системою військово-патріотичного виховання молоді, що складається з п'яти розділів: техніка самозахисту; поліцейський самозахист; показові виступи без зброї; показові виступи зі зброєю; поліцейська боротьба.

Розділ „Техніка самозахисту“ (англійською мовою – *Self-Defense Technick*) – це командні змагання з поліцейського хортингу серед спортивних пар, зміст яких полягає у виявленні спортсменів-хортингістів, технічна підготовка яких є найбільш якісною. Техніка самозахисту позбавлена складних рухів і дозволяє спортсмену поставити агресивну поведінку нападника під свій контроль. З урахуванням цих умов, для участі у спортивних змаганнях обираються пари для того, що більшість

практичних завдань із самозахисту виконувалися парними нарядами поліції. Напарники повинні відчувати один одного й виступати в командних змаганнях як єдине ціле. Цьому найкраще сприяють командні виступи спортсменів на спортивних змаганнях з поліцейського хортингу.

У розділі „Поліцейський самозахист“ (англійською мовою – *Police Self-Defense*) оцінюється ефективність реагування хортингіста на раптовий напад. Під час самозахисту спортсмен, дії якого оцінює суддя, не знає, яким чином буде здійснено на нього напад (завдання відоме лише особі, яка такий напад імітуватиме). Перед початком нападу спортсмени стоять спиною один до одного на визначеній відстані й повертаються один до одного обличчям за командою судді „Прийом!“. Звісно, що якість техніки виконаного спортсменом поліцейського самозахисту буде нижчою, ніж під час відбиття заздалегідь обговореного нападу, але такі дії хортингістів є більш реалістичними.

На відміну від розділу „Техніка самозахисту“, де перемога спортсменів на змаганнях здобувається простими й практичними рухами, в розділі „Показові виступи без зброї“ (англійською мовою – *Self-Defense Demonstration*) найбільш високі оцінки отримують спортсмени, які найкраще демонструють амплітудні технічні дії самозахисту. Цей розділ є найбільш сприятливим для занять хортингістів наймолодших вікових груп. Подальше спортивне вдосконалення спортсменів може проводитися за двома напрямками: перший – подальше вдосконалення техніки й виступ на змаганнях у цьому розділі, або навпаки, другий напрям – спрощення, що охоплює виступи спортсменів у двох перших розділах.

Окрім того, застосовуючи спеціальні засоби й зброю, спортсмени також можуть освоювати розділ „Показові виступи зі зброєю“ (англійською мовою – *Weapons*). В цьому розділі перемога присуджується за майстерне володіння спортсменом спеціальними засобами, макетами зброї, а саме: палицею, тонфою, пістолетом, помповою рушницею (без виконання пострілів). Під час проведення показових виступів зі зброєю та спортивних змагань спортсмени можуть демонструвати високу військово-патріотичну вихованість і майстерність володіння зброєю.

Розділ „Поліцейська боротьба“ (англійською мовою – *Police Wrestling*) створений у результаті аналізу змісту різноманітних видів спортивних єдиноборств та бойових мистецтв. Основою поліцейської боротьби є техніка хортингу, збагачена модифікованими елементами різних видів бойових мистецтв та спортивних єдиноборств: боротьби самбо, бойового самбо, дзюдо, джіу-джитсу, рукопашного бою, бойового спасу, кікбоксингу тощо. Насамперед це кидкова техніка, техніка затримання та конвоювання, удари руками та ногами. Специфікою цього розділу є те, що чиста перемога на змаганнях присуджується не лише за вдало проведені спортсменом удари, кидки, больові прийоми тощо. Її здобути також може й той спортсмен, який підняв опонента з партеру в стійку, утримуючи його в контрольованому положенні (положенні конвоювання).

Основу спортивної майстерності в поліцейському хортингу становить техніка самозахисту від основних можливих небезпечних дій нападника, якими є:

- удар рукою (збоку, зверху, знизу, прямий, навідліг (удар з розмаху));
- удар ногою (знизу, збоку);
- удар палицею, нунчаками (збоку, зверху, тичком);
- удар ножем (прямо, зверху, знизу, збоку, навідліг);

- спроба дістати зброю (з кишені брюк, внутрішньої кишені піджака тощо);
- загроза пістолетом, автоматом, рушницею (ззаду, спереду);
- звільнення від захвату руками (одягу на грудях, тулуба без рук спереду);
- звільнення тулуба з руками спереду, тулуба без рук ззаду, тулуба з руками ззаду, за шию спереду, за шию ззаду, за шию збоку, за одну руку двома руками, за ноги).

Навіть нині, коли правопорушники часто використовують зброю для вчинення нападів, технічні дії самозахисту не втратили свого значення. Їх застосування дозволяє зменшити небезпеку нападу, коли зброї немає під рукою, вона пошкоджена, закінчилися набойі, її застосування недоцільне або заборонено правовими нормами. Окрім того, вдосконалення техніки самозахисту – це самовдосконалення спортсмена, що є основою всіх сучасних бойових мистецтв. Специфічна техніка поліцейського хортингу дає хортингісту змогу захиститися від нападу із застосуванням найменш можливого за певних умов рівня прояву сили та здійснити дієвий контроль за поведінкою нападника.

Прикладний розділ поліцейського хортингу створюють дві системи, в основі яких лежить „Система підготовки до екстремальних ситуацій“ (створена протягом 2009–2013 років, модернізована в 2015 р.). Зазначена система є важливим засобом забезпечення виживання, який реалізується за короткий часовий проміжок до початку травмуючої події і має форму накопичення в спортсмена опосередкованого досвіду діяльності. Метою системи підготовки до екстремальних ситуацій є формування готовності до фізичного, психічного та правового виживання особи під час безпосереднього впливу на неї небезпечних чинників екстремальних ситуацій.

Підготовка спортсмена-хортингіста до *фізичного виживання* в екстремальних умовах є комплексною і складається з таких основних структурних компонентів:

- фізична підготовка;
- технічна підготовка;
- тактична підготовка;
- стратегічна підготовка;
- психологічна підготовка;
- філософська підготовка.

Основною формою підготовки спортсменів-хортингістів до *психічного виживання* в екстремальних ситуаціях є інформування про природу та суть екстремальних ситуацій і процесів, що відбуваються в організмі людини (такі заходи підвищують толерантність особи до стресу). Інформування передбачає систематичне поширення інформації з метою формування у певних категорій хортингістів розуміння суті екстремальних ситуацій, закономірностей функціонування людської психіки та поведінки спортсменів-хортингістів в екстремальних умовах, знання дидактичних способів управління можливостями власної психіки і надання психологічної допомоги тим, хто її потребує.

Аналіз спеціальної літератури [3; 4; 5; 7; 11; 15] та наш бойовий досвід військової служби свідчать, що найчастіше просте знання психологічних явищ, з якими може зіткнутися людина в екстремальних ситуаціях, дозволяє їй психологічно підготуватися до небезпечних подій. Завчасне ознайомлення спортсменів із можливими реакціями на стрес-фактори виконує функцію своєрідного „щеплення“, що діє за принципом „попереджений – захищений“. Попереднє ознайомлення хортингістів із реальними подіями в екстремальних ситуаціях у сенсі необхідних дій

та психічних переживань, по суті, є попереднім накопиченням їхнього досвіду щодо діяльності в екстремальних ситуаціях. Отже, це є ірраціональною роботою спортсменів зі шкідливим впливом сильних переживань на психіку під час прояву почуттів тривоги й страху.

Системи самозахисту та виживання й поліцейські системи самозахисту та контролю охоплюють значно більший проміжок часу, умовно відбуваються у трьох часових періодах: до екстремальної події, під час травматичної ситуації і після її впливу на особистість. Іншими словами, ці системи доповнені засобами забезпечення виживання особи під час травматичної події та після неї.

Засоби забезпечення виживання під час травмуючої події – це свідома діяльність (поведінка) з реалізації потенціалу особи, напрацьованого в період до початку травмуючої події, яка відбувається в межах правових норм. Можна сказати, що основним завдання системи у зазначений часовий проміжок є забезпечення оптимального бойового стану особи для діяльності в конкретних екстремальних умовах виживання. А реалізація засобів забезпечення виживання після травмуючої події – це цілеспрямована діяльність людини, що перебувала в екстремальній ситуації, держави, державних органів та організацій, громадських об'єднань, фахівців з метою профілактики, нейтралізації або пом'якшення впливу негативних чинників екстремальної ситуації. Зазначена діяльність має проводитися за такими напрямками: фізична реабілітація, лікування; психологічна реабілітація, профілактика посттравматичного стресового розладу (ПТСР); захист законних прав та інтересів особи, яка діяла в екстремальних ситуаціях, під час розслідування та судового розгляду.

Сутність і зміст сучасної поліцейської системи самозахисту та контролю відображена у таблиці 6.1.

Таблиця 6.1

Сутність і зміст поліцейської системи самозахисту та контролю

Небезпека	Вид виживання	Засоби виживання		
		до екстремальної ситуації	під час екстремальної ситуації	після екстремальної ситуації
Загибель, поранення	фізичне	комплексна підготовка	реалізація знань та навичок	лікування, реабілітація
Бойова психічна травма (БПТ), посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)	психічне	інформування про екстремальну ситуацію	дії в оптимальному бойовому стані	психологічне розвантаження
Несправедливе притягнення до відповідальності	правове	вивчення правових норм	дії у межах правових норм	захист своїх прав під час службової перевірки, розслідування

Система самозахисту та виживання розроблена для підготовки свідомих громадян з числа цивільних осіб до ефективних дій в екстремальних ситуаціях і може бути інтегрована в навчальний процес загальноосвітніх і спортивних шкіл.

Поліцейська система самозахисту та контролю, яка в загальному вигляді описана в спеціальній літературі з хортингу [4], призначена для підготовки працівників правоохоронних органів до поведінки в екстремальних ситуаціях. Вона відрізняється від системи самозахисту та виживання доповненими розділами зі спеціальної поліцейської техніки самооборони, тактики застосування спеціальних засобів, різних видів поліцейського озброєння, правових норм поведінки посадових осіб з охорони правопорядку та ін.

Таким чином, під час занять українським національним професійно-прикладним видом спорту поліцейським хортингом у майбутніх воїнів та громадян розвиваються такі морально-вольові якості, як наполегливість, стійкість, мужність, сміливість, працелюбність, ініціативність та ін. Це свідчить про те, що поліцейський хортинг є дієвим засобом військово-патріотичного виховання й цілеспрямованої підготовки допризовної молоді до військової служби в складних сучасних умовах.

Література

1. Белан В. Роль хортингу в процесі патріотичного виховання громадянина України / В. Белан // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 7–13.
2. Військове виховання: історія, теорія та методика. – К. : Graphic&Design, 2002. – 560 с.
3. Діхтяренко З. Вплив патріотизму на формування суті поліцейського хортингу / З. Діхтяренко // Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 9–15.
4. Єрмоєнко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України : метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К. : Паливода А. В., 2014. – 1064 с.
5. Єрмоєнко Е. Військово-патріотична програма та прикладний хортинг / Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 1. – С. 10–19.
6. Зубалій М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій. – К., 2010. – 272 с.
7. Зубалій М. Методика формувального експерименту з військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі занять хортингом / М. Зубалій // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 14–21.
8. Івашковський В. Концепція військово-патріотичного виховання молоді України в Товаристві сприяння обороні України / В. Івашковський // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 22–37.
9. Івашковський В. В. Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб'єктів громадянського суспільства: монографія / В. В. Івашковський. – К. : Паливода А. В., 2010. – 514 с.
10. Остапенко О. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України / О. Остапенко, М. Зубалій // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 62–68.

11. Петрочко Ж. В. Хортинг – школа сили і честі юного українця : метод. посіб. / Ж. В. Петрочко, Е. А. Єрмоєнко. – К. : Паливода А. В., 2015. – 544 с.
12. Психологія безпеки професійної діяльності в системі МВС України : навч.-практ. пос. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дидоренка, 2012. – 220 с.
13. Шаповалов Б. Б. Поліцейський хортинг – сучасний національний професійно-прикладний вид спорту / Б. Б. Шаповалов // Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 89–91.
14. Шаповалов Б. Б. Новітні технології формування готовності до поведінки в екстремальних умовах / Б. Б. Шаповалов // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (5 березня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 158–159.
15. Шаповалов Б. Підготовка старшокласників до дій в екстремальних ситуаціях у процесі військово-патріотичного виховання (на прикладі хортингу) / Б. Шаповалов // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 2. – С. 63–69.
16. Шаповалов Б. Поліцейський хортинг як вид спорту та система формування готовності до дій в екстремальних ситуаціях / Б. Шаповалов // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 124–129.

Контрольні запитання

1. З яких розділів складається вид спорту поліцейський хортинг?
2. Що є основою самобутності й неповторності поліцейського хортингу?
3. Яка сутність розділів поліцейського хортингу?
4. З чого складається прикладний розділ поліцейського хортингу?
5. У чому відмінність системи самозахисту та виживання від поліцейської системи самозахисту та контролю?
6. Які морально-вольові якості виховуються під час занять поліцейським хортингом?
7. Чому поліцейський хортинг вважається українським національним професійно-прикладним видом спорту?
8. Який вид спорту є базовим для поліцейського хортингу?
9. Чому поліцейський хортинг можна вважати комплексним засобом військово-патріотичного виховання?
10. Яка техніка самозахисту в поліцейському хортингу?
11. Як заняття поліцейським хортингом впливають на військово-патріотичне виховання хортингістів?

Висновки

1. Найважливішою частиною всієї системи військово-патріотичного виховання шкільної молоді є процес формування у старшокласників готовності до служби в Збройних Силах України. На уроках, у позаурочний час, на заняттях в позашкільному навчальному закладі в учнів старших класів формується відповідальне ставлення до військової справи, розвиваються морально-психологічні якості, що сприятимуть їм швидше стати надійними захисниками нашої держави.

2. Через систему практичної, зовнішньої діяльності учнів, у процесі інтеріоризації відбувається психічний розвиток, формування психологічної готовності особистості до військової служби та захисту Вітчизни. Це ставлення формується з раннього віку й тому значною мірою визначається позицією батьків, родичів, учителів, друзів та інших оточуючих. Соціально значущі мотиви посідають у ній не найголовніше місце, і розвивати їх слід способом переведення від загального, недиференційованого розуміння соціального значення військової служби до більш глибокого усвідомлення старшокласниками сенсу діяльності військових, ролі чоловіків у захисті держави, свого особистого місця в майбутньому самостійному військовому чи цивільному житті.

3. Саме від того, як досконало вчитель, вихователь, тренер, керівник гуртка, спортивної секції володіє арсеналом сучасних методичних прийомів, урахує вікові особливості учнів, власні можливості, який авторитет має в учнів, залежить певною мірою інтерес і бажання учнів вивчати той чи інший предмет. Позиція вчителя, його соціальний статус у навчальному закладі й суспільстві обумовлює також престижність фізичного, військово-патріотичного виховання серед інших навчальних предметів, тому важливо розробити дієву програму відбору, розподілу, підготовки та спеціальної психолого-педагогічної перепідготовки викладачів предмета „Захист Вітчизни“, вчителів фізичної культури, вихователів, керівників гуртків та спортивних секцій.

4. Шляхом вивчення й аналізу динаміки готовності юнаків до військової служби протягом 2013–2015 років виявили тенденцію до її суттєвого зниження, що пояснюється впливом складних соціально-економічних, воєнно-політичних та інших змін у суспільстві, екстремальним зниженням рівня патріотичної свідомості молоді (до весни 2014 року), престижності й особистісного сенсу для неї служби в Збройних Силах України. На основі проведеного експерименту вдалося визначити та впровадити дієві принципи й шляхи вдосконалення процесу військово-патріотичного виховання молоді. Встановлено, що для успішного військово-патріотичного виховання необхідно закладати основи розвитку виділених нами компонентів ще в молодшому шкільному віці. Лише внаслідок поступового цілеспрямованого впливу на особистість, у процесі застосування елементів ігрової, суспільно корисної діяльності найуспішніше розвивається готовність старшокласників до служби в Збройних Силах України й до захисту Батьківщини. Викладання предмета „Захист Вітчизни“ за сучасною програмою в загальноосвітніх навчальних закладах України потребує досконалого коригування та спрямування на дієвість її проведення, а також термінового відновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів. Лише при активному залученні школярів до військово-патріотичної роботи як під час навчання, так і в позаурочний час можна досягти позитивних результатів.

5. Підсумки проведених досліджень підтвердили, що формування в старшокласників готовності до військової служби за сучасних умов є провідним напрямом у системі військово-патріотичного виховання школярів. Місце і роль цього

напряму визначається завданнями, змістом навчально-виховної роботи з формування в юнаків готовності до військової служби в складних сучасних умовах існування.

6. Аналіз результатів дослідження показав, що найважливішою ланкою підготовки школярів є навчальний процес. Практично всі загальноосвітні предмети мають значні можливості для військово-патріотичного виховання. Ці можливості не обмежуються оволодінням військовою тематикою того чи іншого предмету, а передбачають, насамперед, формування наукового світосприйняття, поглиблене вивчення історії українського народу, рідного краю, країни загалом, виховання любові до своєї незалежної держави та гордості за неї, об'єктивне інформування про сучасну внутрішню й зовнішню політику суверенної України.

7. Отримані результати дослідження підтвердили, що позакласна та позашкільна робота зі старшокласниками щодо вирішення завдань військово-патріотичного виховання визначаються тими можливостями, які вони створюють для перетворення патріотичних почуттів на стійкі патріотичні переконання. Позакласна та позашкільна робота мають можливості масового охоплення учнів старших класів різними формами військово-спортивної та військово-патріотичної діяльності, в процесі якої вони оволодівають досвідом патріотичної поведінки, уміннями та навичками, необхідними майбутньому воїну-захиснику своєї держави, удосконалюють фізичний стан організму й загартовують своє тіло й готують його до більш серйозних навантажень та екстремальних умов.

8. Дослідження підтвердили, що визначальними напрямками формування в старшокласників готовності до військової служби в процесі загальноосвітнього, позакласного й позашкільного навчання і виховання є: методологічна підготовка, органічний взаємозв'язок військово-патріотичної діяльності та роботи на уроках і в позаурочний час з вивченням програмного матеріалу загальноосвітніх предметів, прояв активності в розумних межах, а також самостійності старшокласників у військово-патріотичній діяльності; єдність виховних зусиль школи і сім'ї, оборонно-масових організацій, військових колективів, спрямованих на вирішення сучасних завдань військово-патріотичного виховання учнів старших класів.

9. У результаті проведених досліджень було уточнено критерії морально-психологічної і фізичної підготовленості старшокласників до військової служби. Основні з них: наявність в учнів знань про морально-психологічні якості українських людей, воїнів Збройних Сил України; висока дисциплінованість; безпосередня участь старшокласників у військово-патріотичній діяльності; вміння виховувати в собі морально-психологічні якості, необхідні майбутньому воїну; свідомий вибір професії офіцера чи інших військових спеціальностей; удосконалення всіх складників власного фізичного розвитку під час занять спортом, загальний розумовий розвиток.

10. Готовність до військової служби є складним системним утворенням, що поєднує мотиваційні, пізнавальні, емоційно-вольові компоненти, які детермінуються специфікою суспільно-історичних впливів, індивідуально-ціннісними особливостями, характером організації навчально-виховного процесу. Виділені нами соціально-психологічна, фізична, військово-професійна та емоційно-вольова складові загальної готовності до служби в армії перебувають у тісному взаємозв'язку між собою.

Шляхом дослідження констатовано, що найактуальнішими напрямками роботи педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів з формування в старшокласників готовності до військової служби є: ефективне використання можливостей навчального процесу, особливо літератури, історії, основ юридичних

знань, предметів фізико-математичного та природничого циклів; ефективне вирішення, за умови міжпредметних зв'язків, проблем, що виникають під час військово-патріотичної діяльності; зміцнення взаємозв'язку навчального процесу в загальноосвітньому навчальному закладі з позакласною та позашкільною роботою щодо фізичного розвитку та військово-патріотичного виховання школярів; активне залучення старшокласників до безпосередньої військово-патріотичної, фізкультурно-оздоровчої та оборонно-масової діяльності.

11. Аналіз результатів багаторічної експериментальної роботи дає підстави доповнити остаточні висновки рекомендаціями, спрямованими на успішну реалізацію актуальних питань військово-патріотичної діяльності, а саме: розробити та внести до підручників та навчальних посібників такі розділи: навчально-методичний – „Військово-патріотичне виховання шкільної молоді“; навчально-пізнавальний – „Історичні аспекти формування готовності дітей України до військової служби“; впровадити у програмах усіх загальноосвітніх предметів конкретні рекомендації щодо форм і методів військово-патріотичного виховання учнів у процесі навчання та позакласної роботи; замінити програми спецкурсу для студентів, а також слухачів курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів зі спеціальності „Захист Вітчизни та фізичне виховання“ на „Соціально-психологічна адаптація та фізичне виховання і гарт“; створити систему підготовки організаторів військово-патріотичного виховання при факультетах суспільних професій вищих педагогічних навчальних закладів і передбачити видання для них навчальних програм; при плануванні та проведенні педагогічної практики для студентів молодших курсів передбачити їх активну участь у військово-патріотичному вихованні учнів загальноосвітніх навчальних закладів; з метою доведення до свідомості кожного вчителя сучасних вимог з військово-патріотичного виховання загалом, більш широко практикувати проведення занять, семінарів з учителями всіх загальноосвітніх предметів; по лінії вищих навчальних закладів та інститутів удосконалення і післядипломної освіти педагогічних кадрів, військових комісаріатів на місцях, на курсах підвищення кваліфікації учителів загальноосвітніх предметів акцентувати увагу на необхідності використання міжпредметних зв'язків у військово-патріотичному вихованні.

12. Для координації виховних зусиль школи, сім'ї, оборонно-масових організацій та військових колективів практикувати:

- а) створення рад з військово-патріотичного виховання;
- б) складання спільних планів колективів шкіл, оборонно-масових організацій, військових установ з військово-патріотичної роботи;
- в) внесення питань методики організації та проведення військово-патріотичних заходів до планів методичних об'єднань класних керівників і вчителів-предметників;
- г) внесення до планів педагогічних рад проведення лекторіїв, доповідей для батьків з питань військово-патріотичного виховання в контексті організації системи громадянського виховання;
- д) проведення науково-практичних конференцій, навчально-методичних семінарів з питань формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України та військово-патріотичного виховання;
- е) висвітлення діяльності передових навчальних закладів із зазначених проблем;

ж) проведення навчально-методичних семінарів для керівників пошукових загонів, шкільних музеїв Бойової Слави, керівників, тренерів, консультантів з національного виду спорту хортинг, організаторів і методистів Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, начальників оборонно-спортивних оздоровчих таборів, керівників військово-спортивних профільних об'єднань „Юний десантник“, „Юний прикордонник“, військово-патріотичної гри „Сокіл“ („Джура“), спортивних та спортивно-ужиткових секцій тощо;

з) проведення з учнями загальноосвітніх шкіл походів місцями бойової слави українського народу, пошукових експедицій, що сприяють залученню шкільної молоді до здорового способу життя, пошукової та наукової діяльності.

13. Практика передових загальноосвітніх навчальних закладів свідчить, що залучення школярів до військово-патріотичної діяльності та фізичного вдосконалення необхідно починати з молодшого шкільного віку, адже початковий етап формування готовності до військової служби має супроводжуватися індивідуальною та груповою діагностикою її розвитку. Зі створенням усе більшої кількості методик зростає і можливість більш досконалої оцінки та аналізу готовності особистості до військової служби.

Аналіз стану готовності юнаків до служби в Збройних Силах України засвідчив необхідність докорінної перебудови процесу їх військово-патріотичного виховання. Слід активно впроваджувати методи психодіагностики готовності юнаків і груп допризовників до служби в армії з метою подальшої корекції її розвитку. Основний акцент необхідно зробити на формування в учнів навичок самооцінки рівня своєї готовності до служби в армії та його самовдосконалення з широким використанням у педагогічній практиці наукових засад особистісно орієнтованого виховання.

А розгорнута на місцях мережа позашкільних навчально-виховних закладів з військово-патріотичним напрямом діяльності, в роботі яких буде передбачено допризовну підготовку юнаків, сприятиме вилученню курсу предмета „Захист Вітчизни“ зі шкільних програм.

Виконане наукове дослідження не претендує на повне висвітлення всіх питань, що стосуються розглянутої проблеми. В ньому досліджені лише основні фактори, що впливають на формування у школярів готовності до військової служби та військово-патріотичне виховання майбутніх громадян України.

Отримані результати дослідження, перевірка їх на практиці, аналіз роботи загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів і власний багаторічний досвід кожного науковця лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України дають підстави стверджувати, що теоретичне розроблення та практичне впровадження основних положень дослідження сприятиме вдосконаленню військово-патріотичного виховання молоді та підготовки її до військової служби в армії і захисту Батьківщини в складних сучасних умовах.

Чинна навчальна програма з предмета „Захист Вітчизни“ в загальноосвітніх навчальних закладах України відсутнього впливу на формування готовності юнаків до військової служби не має. Лише при активному залученні школярів, а разом з ними й громадськості до військово-патріотичної роботи як в урочний, так і в позаурочний час можна досягти позитивних результатів у військово-патріотичному вихованні справжніх патріотів і захисників Української держави.

Список рекомендованої літератури

1. Акт проголошення незалежності України // Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи / упор. Ю. К. Качуренко. – 2-ге вид. – К., 1992. – С. 12–13.
2. Абдусалимов Г. Н. Военно-патриотическое воспитание учащихся Дагестана / Г. Н. Абдусалимов. – Махачкала : Дагучпедгиз, 1978. – 55 с.
3. Аксенова Н. П. Организационно-педагогические основы военно-патриотического воспитания старшеклассников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. П. Аксенова. – М., 1970. – 245 с.
4. Акчурин Р. К. ФЗМК и военно-патриотическое воспитание трудящихся / Р. К. Акчурин. – М. : Профиздат, 1972. – 80 с.
5. Александровская В. П. Военно-патриотическое воспитание старшеклассников / В. П. Александровская ; [под ред. В. Н. Савина]. – Минск : Народная асвета, 1975. – 112 с.
6. Ангелов Г. В. Зростання ролі військово-патриотичного виховання молоді в сучасних умовах / Г. В. Ангелов, Г. І. Соколова. – К. : Знання, 1976. – 28 с.
7. Анисимова В. С. Военно-патриотическое воспитание в школе / В. С. Анисимова, А. В. Калинина, М. Я. Воронина. – Барнаул : Алтайское кн. изд-во, 1968. – 54 с.
8. Аронов А. А. Воспитывать патриотов / А. А. Аронов. – М. : ДОСААФ СССР, 1989. – 148 с.
9. Аронов А. А. Морально-политическая подготовка учащихся старших классов к защите социалистического Отечества : дис. ... канд. пед. наук 13.00.01 / А. А. Аронов. – М., 1974. – 235 с.
10. Артеменко В. В. Основы процесса военно-патриотического воспитания учащихся старших классов общеобразовательной школы на боевых традициях советского народа : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. В. Артеменко. – Минск, 1973. – 235 с.
11. Артюшенко А. О. Формування в учнів загальноосвітньої школи особистісної мобільності у процесі фізичного виховання : монографія / А. О. Артюшенко. – Черкаси, 2011. – 393 с.
12. Асанов Д. А. Военно-патриотическое воспитание молодежи / Д. А. Асанов. – Фрунзе : Мектеп, 1975. – 106 с.
13. Афанасьев А. О. Педагогічні основи військово-патриотичного виховання військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А. О. Афанасьев ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Київ, 2005. – 262 с.
14. Безродный В. А. Военно-патриотическое воспитание молодежи призывного и допризывного возрастов по опыту Ленинграда и Ленинградской области : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. А. Безродный. – М. : МГУ, 1970. – 286 с.
15. Белоусов Н. А. Педагогические основы подготовки молодежи к воинской службе / Н. А. Белоусов. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1979. – 101 с.
16. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
17. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наук. вид. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

18. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
19. Библиографические указатели материалов о жизненном пути, научно-педагогической и боевой деятельности В. Ф. Фарфоровского / автор-состав. И. И. Валеев. – Уфа : РИО Госкомиздат БССР, 1991. – 74 с.
20. Бирковский В. Г. Растить патриотов. Вопросы методики военно-патриотического воспитания / В. Г. Бирковский. – Калининград : Кн. изд-во, 1974. – 116 с.
21. Бирюков С. М. Готовятся парни в дорогу / С. М. Бирюков. – Тула : Приокское кн. изд-во, 1974. – 54 с.
22. Битинас Б. П. Структура процесса воспитания [методолог. аспект] / Б. П. Битинас. – Каунас : Швиеса, 1984. – 190 с.
23. Білоцерківець І. Національні традиції військово-патріотичного виховання учнівської молоді України / І. Білоцерківець // Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 5–8.
24. Богатиков В. Ф. Быть достойным славы отцов: военно-патриотическая работа профсоюзов / В. Ф. Богатиков. – М. : Профиздат, 1975. – 96 с.
25. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.
26. Болотина Л. Р. Военно-патриотическое воспитание подростков в школе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. Р. Болотина. – М., 1968. – 266 с.
27. Бондаревский В. Б. Беседы о самовоспитании: для учащихся старших классов / В. Б. Бондаревский. – М. : Просвещение, 1976. – 127 с.
28. Борисовский А. М. Воспитание у школьников готовности к защите социалистической Родины на боевых традициях киргизстанцев : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики“ / А. М. Борисовский. – Фрунзе, 1970. – 26 с.
29. Борисовский А. М. Растут защитники Родины: из опыта военно-патриотического воспитания учащихся в школах Киргизии / А. М. Борисовский. – Фрунзе : Мектеп, 1969. – 128 с.
30. Бублик Л. А. Военно-патриотическое воспитание молодежи / Л. А. Бублик, Н. И. Иванов. – Знание, 1966. – 40 с.
31. Бублик Л. А. Военно-патриотическое воспитание советской молодежи в современных условиях / Л. А. Бублик. – М. : ВПА, 1973. – 163 с.
32. Васюта П. П. Военно-патриотическое воспитание / П. П. Васюта. – Фрунзе : Мектеп, 1974. – 11 с.
33. Васютин Ю. С. Военно-патриотическое воспитание: теория, опыт / Ю. С. Васютин. – М. : Мысль, 1984. – 172 с.
34. Військово-патріотичне виховання в школі : метод. лист / [уклад. В. Ф. Новосельський]. – К. : Рад. школа, 1967. – 52 с.
35. Військово-патріотичне виховання допризовників : метод. реком. / [уклад. М. Д. Зубалій]. – К. : ІЗМН, 1998. – 60 с.
36. Внедрение достижений педагогики в практику школы / [под. ред. В. Е. Гмурмана]. – М. : Педагогика, 1981. – 144 с.
37. Военно-патриотическое воспитание в условиях ВТК / [ответст. за вып. В. И. Кривуша]. – К., 1987. – 22 с.

38. Военно-патриотическое воспитание в школах Казахстана : [сб. статей / сост. П. Ф. Коротков, М. И. Атаманюк]. – Алма-Ата : Мектеп, 1978. – 80 с.
39. Военно-патриотическое воспитание. Гражданская оборона : метод. реком. / [сост. Г. Д. Киршина и др]. – М., 1977. – 84 с.
40. Военно-патриотическое воспитание и обучение в школе [из опыта школ Андижанской области]. – Ташкент : Укитувчи, 1973. – 20 с.
41. Военно-патриотическое воспитание молодежи : метод. материалы. – Магадан : Кн. изд-во, 1967. – 94 с.
42. Военно-патриотическое воспитание молодежи в современных условиях : [сб. научных трудов]. – Новосибирск, 1975. – 209 с.
43. Военно-патриотическое воспитание молодежи допризывного и призывного возрастов на экскурсиях : метод. реком. / [сост. Д. А. Минаев]. – М. : Турист, 1975. – 39 с.
44. Военно-патриотическое воспитание на уроках начальной военной подготовки : метод. реком. – М. : Высшая школа, 1979. – 23 с.
45. Военно-патриотическое воспитание призывной молодежи : [сборник]. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1975. – 110 с.
46. Военно-патриотическое воспитание советской молодежи : [информационный бюллетень]. – М. : Воениздат, 1978. – 120 с.
47. Военно-патриотическое воспитание старшеклассников / [сост. И. М. Жуков]. – М. : Педагогика, 1982. – 160 с.
48. Военно-патриотическое воспитание студенческой молодежи : [тез. докладов научно-практич. конференции] / ред. кол.: С. А. Умрейко /отв. ред./ и др. – Минск : Изд-во БГУ, 1973. – 83 с.
49. Военно-патриотическое воспитание учащихся. – Минск : Народная асвета, 1982. – 63 с.
50. Военно-патриотическое воспитание учащихся : [сб. научных трудов / ред. коллегия: А. С. Осипенко, Н. А. Волков, С. В. Калинина]. – М., 1974. – 106 с.
51. Военно-патриотическое воспитание учащихся : [тез. докл. к обл. конф. руководителей школ, внеклассных и внешкольных работн.]. – Новосибирск, 1973. – 33 с.
52. Военно-патриотическое воспитание учащихся на занятиях по начальной военной подготовке / В. В. Зенкин, А. И. Куракин, Е. Н. Цветаев, С. А. Черных. – М. : Просвещение, 1979. – 142 с.
53. Военно-патриотическое воспитание учащихся профессионально-технических училищ : [сб. документов и инструктивно-метод. материалов]. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1967. – 39 с.
54. Военно-патриотическое воспитание школьников : [материалы обл. науч.-практ. конф. / ред. коллегия: Н. К. Лучанский /гл. ред./ и др]. – Воронеж : Центрально-Черноземное кн. изд-во, 1973. – 207 с.
55. Военно-патриотическое воспитание школьников : [материалы област. науч.-практ. конф.]. – Воронеж : Центрально-Черноземное кн. изд-во, 1973. – 207 с.
56. Военно-патриотическое воспитание школьников средствами художественной литературы : методическое письмо / [сост. Л. А. Михайлов ; ред. Н. С. Скакун]. – К., 1975. – 124 с.
57. Воспитание молодежи в духе гражданственности и патриотизма, готовности к выполнению воинского долга : [материалы респуб. науч.-практ. конф.]. – Брест, 1989. – 252 с.

58. Воспитание молодежи на героических традициях : сборник / [сост. В. В. Борискин, Г. В. Епонешникова, В. И. Кузнецов ; редкол.: И. Х. Баграмян и др]. – Ереван : Айастан, 1982. – 192 с.

59. Гапон Ю. А. Соціально-психологічні основи процесу виховання особистості / Ю. А. Гапон. – Запоріжжя, 1998. – 217 с.

60. Голубев Н. К. Введение в диагностику воспитания / Н. К. Голубев, Б. П. Битинас. – М. : Педагогика, 1989. – 160 с.

61. Голянов В. П. Районный, городской совет и военно-патриотическое воспитание населения / В. П. Голянов. – М. : Юридическая литература, 1975. – 64 с.

62. Горский А. А. Техническое творчество и военно-патриотическое воспитание школьников / А. А. Горский. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1983. – 128 с.

63. Готтеданкер Р. Основы психологического эксперимента : учеб. пособ. / Р. Готтеданкер. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 464 с.

64. Грановский С. А. Военно-патриотическое воспитание молодежи: в помощь пропагандистам и организаторам воспитательной работы / С. А. Грановский, А. И. Фиш. – Волгоград, 1968. – 54 с.

65. Гришин Д. И. Руководство самовоспитанием школьников: в помощь классному руководителю и воспитателю / Д. И. Гришин, Я. И. Колдунов. – Изд. 2-е, перераб. – М. : Просвещение, 1975. – 176 с.

66. Декларація про державний суверенітет України // Права людини: міжнародні договори України, декларації, документи / [упоряд. Ю. К. Качуренко]. – 2-е вид. – К., 1992. – С. 7–11.

67. Демин А. Д. К вопросу о военно-патриотическом воспитании / А. Д. Демин. – М. : Изд-во Московского университета, 1971. – 34 с.

68. Державна національна програма „Освіта“ (Україна ХХІ століття). – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.

69. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Урядовий кур'єр : газ. Центр. органів виконав. влади України. – 2012. – № 19. – С. 9–16.

70. Діхтяренко З. М. Виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної ігрової діяльності : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 „Теорія і методика виховання“ / Діхтяренко Зоя Михайлівна. – К., 2008. – 275 с.

71. Діхтяренко З. Виховання патріотизму у молодших школярів (на прикладі хортингу) / З. Діхтяренко // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2015. – № 83, ч. 1. – С. 8–12.

72. Діхтяренко З. Вплив патріотизму на формування суті поліцейського хортингу / З. Діхтяренко // Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 9–15.

73. Діхтяренко З. Дослідження основних понять хортингу: „виховання“, „хорт“, „хортинг“, „хортовий“, „хортове виховання“ у психолого-педагогічній та філософській літературі / З. Діхтяренко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 1. – С. 53–59.

74. Діхтяренко З. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі тренувань хортингом // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 184–195.

75. Діхтяренко З. М. Формування навичок здорового способу життя засобами фізкультурно-оздоровчої роботи на прикладі педагогічного досвіду роботи НВК № 24 (на засадах хортингу): метод. посіб. / З. М. Діхтяренко, І. С. Данилюк, Н. І. Скляр; за заг. ред. З. М. Діхтяренко. – К. : Паливода А. В., 2015. – 324 с.

76. Для родной армии : сб. статей / [сост. Г. В. Мизиковский]. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1973. – 120 с.

77. Дмитриев С. С. Военно-патриотическое воспитание учащихся: из опыта работы школ Бурятии / С. С. Дмитриев, Д. Г. Номгоев. – Улан-Удэ: Бурятское кн. изд-во, 1972. – 52 с.

78. До захисту Батьківщини готові: про досвід оборонно-масової і військово-патріотичної роботи серед молоді : [зб. статей]. – К. : Молодь, 1969. – 218 с.

79. Допризовна підготовка : підручник для 10–11 класів / М. І. Томчук, Я. І. Конотопенко, Ю. В. Крамаренко та ін. ; [за ред. М. І. Томчука]. – 2-е вид., змін. і доповн. – К. : Вежа, 1998. – 448 с.

80. Допризовна підготовка : проб. підручник для 10–11 класів / [за ред. М. І. Томчука]. – К. : Вежа, 1996. – 416 с.

81. Другов В. И. Некоторые вопросы военно-патриотического воспитания / В. И. Другов. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1977. – 47 с.

82. Епишев А. А. Дело огромной важности: о некоторых вопросах военно-патриотического воспитания / А. А. Епишев. – М. : Знание, 1965. – 23 с.

83. Ешихманов С. Е. Воспитание юных патриотов / С. Е. Ешихманов. – Алма-Ата : Мектеп, 1976. – 172 с.

84. Єрьюменко Е. Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-патріот“ як форма національно-патріотичного та фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / Е. Єрьюменко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 163–185.

85. Єрьюменко Е. А. Тренування в хортингу : навч.-метод. посіб. / Е. А. Єрьюменко. – К., 2009. – 227 с.

86. Єрьюменко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України : метод. посіб. / Е. А. Єрьюменко. – К. : Паливода А. В., 2014. – 1064 с.

87. З досвіду військово-патріотичного та інтернаціонального виховання в школах міста Черкаси / ред. кол.: Г. Кузьменков, В. Смоліков, Е. Ілюшина та ін. – Черкаси, 1973. – 52 с.

88. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді) : посіб. / І. Д. Бех, В. І. Кириченко, Ж. В. Петрочко. – К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2015. – 186 с.

89. Заветам героев верны. О военно-патриотическом воспитании молодежи в Амурской области / [отв. ред. З. Ш. Янгузов]. – Благовещенск : Хабаровское кн. изд-во, 1975. – 45 с.

90. Зверев В. Ю. О военно-патриотическом воспитании трудящихся в современных условиях / В. Ю. Зверев, И. М. Штоляков. – М. : Знание, 1968. – 62 с.

91. Зубалий Н. Д. Военно-патриотическое воспитание старшеклассников в процессе внеклассной и внешкольной физкультурно-массовой работы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. Д. Зубалий. – К., 1977. – 176 с.

92. Зубалий Н. Д. Военно-патриотическое воспитание старшеклассников в процессе работы по физической культуре : метод. реком. средним общеобразовательным школам / Н. Д. Зубалий. – К., 1982. – 109 с.

93. Зубалий Н. Д. Военно-спортивная игра „Орленок“ в школе / Н. Д. Зубалий. – К. : Рад. школа, 1988. – 176 с.

94. Зубалий Н. Д. Сущность понятия „военно-патриотическое воспитание“ в педагогической литературе // Пути повышения эффективности военно-патриотического воспитания учащихся : методические рекомендации учителям средних школ / [под ред. В. П. Фарфоровского]. – Уфа, 1989. – С. 14–19.

95. Зубалий М. Д. Ефективність військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалий, В. В. Сіркізюк, П. Г. Сливка, Г. Б. Вонсович. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 26 с.

96. Зубалий М. Д. Розвиток принципів військово-патріотичного виховання / М. Д. Зубалий // Педагогічна наука – перебудові школи. – К., 1990. – С. 130–131.

97. Зубалий М. Д. Становлення і розвиток поняття „військово-патріотичне виховання“ в теорії і історії педагогіки // Шляхи підвищення ефективності військово-патріотичного виховання учнів : метод. матеріали / [за ред. В. П. Фарфоровського]. – Хмельницький, 1988. – С. 96–100.

98. Зубалий М. Д. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалий. – К., 2010. – 272 с.

99. Зубалий М. Д. Форми і методи військово-патріотичного виховання допризовників / М. Д. Зубалий, П. Г. Сливка, В. В. Сіркізюк. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 32 с.

100. Идельчик Я. Е. Военно-патриотическое воспитание учащихся / Я. Е. Идельчик. – Минск : Народная асвета, 1967. – 51 с.

101. Измерения в исследовании проблем воспитания : сборник статей / [ред. кол.: А. Б. Киричук и др.]. – Тарту : Изд-во Тартусского гос. ун-та, 1973. – 360 с.

102. Исаков П. Ф. Военно-патриотическому воспитанию повседневное внимание / П. Ф. Исаков, В. Ф. Клочков. – М. : Знание, 1975. – 64 с.

103. Искусство и военно-патриотическое воспитание школьников : сборник / [под ред. А. И. Бурова, Б. М. Сапунова, В. В. Неверова]. – М. : Просвещение, 1975. – 334 с.

104. Исмаилов А. И. Газета и военно-патриотическое воспитание / А. И. Исмаилов. – Ташкент : Узбекистан, 1976. – 31 с.

105. Истоки мужества и славы : сборник / [сост. И. А. Чухрай ; под ред. Л. В. Балясной]. – Владивосток, 1974. – 394 с.

106. Івашковський В. В. Концепція військово-патріотичного виховання молоді України / В. В. Івашковський // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 2. – С. 28–45.

107. Івашковський В. В. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Івашковський. – К. : ІПВ АПН України, 2002. – 146 с.

108. Івашковський В. В. Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб'єктів громадянського суспільства : монографія / Віталій Володимирович Івашковський. – К. : Паливода А. В., 2010. – 514 с.

109. Івашковський В. Концепція військово-патріотичного виховання молоді України в Товаристві сприяння обороні України / В. Івашковський // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 22–37.

110. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспект / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. – К. : ІЗМН, 1997. – 252 с.

111. Калинина В. В. Военно-патриотическое воспитание в школе / В. В. Калинина. – Барнаул : Алтайское кн. изд-во, 1974. – 136 с.
112. Калмыков М. Воспитывать пламенных и мужественных патриотов советской Родины / М. Калмыков. – Куйбышев, 1969. – 39 с.
113. Катуков А. М. Военно-патриотическое воспитание учащихся на занятиях по начальной военной подготовке / А. М. Катуков, Е. Н. Цветаев. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.
114. Киверляг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Киверляг. – Таллин : Валтус, 1980. – 334 с.
115. Кириченко О. В. Виховання старшокласників на військово-козацьких традиціях у процесі допризовної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Кириченко. – Херсон, 2006. – 240 с.
116. Клименко Е. И. Партийное руководство военно-патриотическим воспитанием населения / Е. И. Клименко. – М. : Политиздат, 1979. – 103 с.
117. Кобзарь Б. С. Внеурочная воспитательная работа в школах и группах продленного дня / Б. С. Кобзарь. – К. : Рад. школа, 1984. – 166 с.
118. Ковалев С. М. Воспитание и самовоспитание / С. М. Ковалев. – М. : Мысль, 1986. – 287 с.
119. Колосов Ю. Б. Боевые традиции – в основу военно-патриотического воспитания школьников / Ю. Б. Колосов, И. К. Козлов. – Брянск : Приокское кн. изд-во, 1976. – 123 с.
120. Комаров О. М. Проблемы совершенствования военно-технической подготовки учащихся средней школы : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики“ / О. М. Комаров. – М., 1974.
121. Комплексный подход к воспитанию допризывной молодежи / [сост. Н. А. Костиков]. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1980. – 144 с.
122. Комплексный подход к воспитанию учащихся / [под ред. С. У. Гончаренко]. – К. : Рад. школа, 1980. – 142 с.
123. Комсомол и военно-патриотическое воспитание молодежи : сб. науч. тр. / Е. Г. Андрющенко, В. П. Ковалев, Ю. М. Бирюков. – М., 1977. – 146 с.
124. Конжиев Н. М. Военно-патриотическое воспитание школьников / Н. М. Конжиев. – Петрозаводск : Карелия, 1978. – 168 с.
125. Конжиев Н. М. Воспитание патриота, гражданина, бойца / Н. М. Конжиев. – Петрозаводск : Карелия, 1970. – 71 с.
126. Конжиев Н. М. Методические рекомендации по военно-патриотическому воспитанию учащихся / Н. М. Конжиев. – Петрозаводск, 1967. – 53 с.
127. Конжиев Н. М. Научно-педагогические основы построения и функционирования системы военно-патриотического воспитания учащихся средней общеобразовательной школы : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики“ / Н. М. Конжиев. – М., 1987. – 42 с.
128. Конжиев Н. М. Система военно-патриотического воспитания в общеобразовательной школе / Н. М. Конжиев. – М. : Педагогика, 1986. – 144 с.
129. Конотопенко Я. І. Допризовна підготовка : навч.-метод. посіб. / Я. І. Конотопенко, М. І. Томчук, І. П. Гульчинський, В. В. Шевченко ; [за ред. Я. І. Конотопенка, М. І. Томчука]. – К. : ІЗМН, 1998. – 392 с.
130. Конотопенко Я. І. Організація та методика допризовної підготовки : навч.-метод. посіб. / Я. І. Конотопенко, М. І. Томчук. – К. : Вежа, 1996. – 324 с.

131. Константинов В. В. Дослідження фізичного розвитку і фізичної підготовленості допризовної молоді 16–17 років у світлі сучасних вимог до армійської служби : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки“ / В. В. Константинов. – Мінськ, 1975. – 23 с.
132. Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді / М. Д. Зубалій // Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді. – К., 2010. – С. 224–238.
133. Коростин Б. А. Во имя Родины. Заметки о военно-патриотической работе в школах / Б. А. Коростин. – Челябинск : Южно-Уральское кн. изд-во, 1972. – 63 с.
134. Коротов В. М. Развитие воспитательной функции коллектива: проблемы общей методики воспитательного процесса / В. М. Коротов. – М. : Педагогика, 1974. – 279 с.
135. Костаков Г. И. Патриотическое воспитание защитников Родины / Г. И. Костаков. – Харьков : Изд-во при ХГУ, 1984. – 239 с.
136. Коцевич С. С. Основы военно-патриотического воспитания / С. С. Коцевич. – Минск : Народная асвета, 1983. – 127 с.
137. Критерии оценки деятельности школы и учителя : сб. научных трудов / [под ред. Ю. А. Васильева, М. Л. Портнова, П. В. Худоминского]. – М., 1976. – 86 с.
138. Крупская Н. К. Военное воспитание молодежи / Н. К. Крупская // Сб. Всероссийского союза учителей интернационалистов. – М. : Литературно-издательский отдел народного комиссариата по просвещению, 1918. – № 2. – С. 66–67.
139. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – 114 с.
140. Кулахметов Т. Военно-патриотическое воспитание учащихся средних школ в процессе внеклассной работы : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики“ / Т. Кулахметов. – Алма-Ата, 1969. – 22 с.
141. Куликов И. М. Военно-патриотическое воспитание учащихся / И. М. Куликов. – Алма-Ата : Мектеп, 1969. – 36 с.
142. Куликович А. К. Военно-патриотическое воспитание школьников : метод. реком. / А. К. Куликович ; [отв. за вып. Л. Б. Жук]. – Минск, 1983. – 26 с.
143. Кулышец Ю. С. Воспитывать патриотов / Ю. С. Кулышец, В. И. Редозубов. – Л. : Лениздат, 1986. – 238 с.
144. Кунцман А. А. Воспитание у старшеклассников в процессе внеклассной и внешкольной работы потребности и готовности выполнения воинского долга: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. А. Кунцман. – Новосибирск, 1972. – 237 с.
145. Лебедев В. А. Военно-патриотическое воспитание школьников / В. А. Лебедев. – Л. : Знание, 1973. – 19 с.
146. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – С.145.
147. Лолуа А. М. Военно-патриотическое воспитание молодежи / А. М. Лолуа. – Тбилиси, Ганатлеба, 1967. – 143 с.
148. Лолуа А. М. Вопросы воспитания допризывной и призывной молодежи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. М. Лолуа. – Тбилиси, 1964. – 202 с.
149. Лошкарев М. Д. Молодежь и защита социалистического Отечества: актуальные проблемы военно-патриотического воспитания / М. Д. Лошкарев. – К. : Молодь, 1981. – 256 с.
150. Мазурчук О. Т. Особливості військово-фізичної підготовки допризовників, які проживають на території радіаційного забруднення : дис. ... канд. пед. наук : 24.00.01 / О. Т. Мазурчук. – Луцьк, 1999. – 162 с.

151. Мамаев А. Л. Военно-патриотическое воспитание молодежи в организациях ДОСААФ / А. Л. Мамаев. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1973. – 96 с.
152. Машевский Б. С. Растим патриотов / Б. С. Машевский. – К. : Политиздат Украины, 1979. – 85 с.
153. Методические рекомендации по военно-патриотическому воспитанию учащихся общеобразовательных школ во внеурочное время. – М., 1974. – 46 с.
154. Миловидов А. С. Коммунистическая нравственность и военно-патриотическое воспитание / А. С. Миловидов. – М. : Знание, 1979. – 64 с.
155. Михайлов С. Эмпирическое, социологическое исследование / С. Михайлов ; [пер. с болгар. И. С. Морозовой и Р. Е. Мелльцера ; вступ. статья Э. П. Андреева]. – М. : Прогресс, 1975. – 383 с.
156. Михальченко Д. Г. „Хортинг-патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання / Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 43 с.
157. Міненко М. І. Захист Вітчизни (Основи медичних знань) : метод. реком. щодо викладання предмета в 10 класах загальноосвітніх навчальних закладів / М. І. Міненко. – Х : ФО-П Міненко, 2010. – 88 с.
158. Мірошніченко В. І. Система військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / В. І. Мірошніченко. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 376 с.
159. Монахов Н. И. Изучение эффективности воспитания: теория и методика / Н. И. Монахов. – М. : Педагогика, 1981. – 144 с.
160. Научно-педагогические основы военно-патриотического воспитания учащихся средней школы : метод. пособ. для первичных организаций Педагогического общества РСФСР в средних общеобразовательных школах / [сост. Н. М. Конжиев]. – М., 1980. – 61 с.
161. Начальная военная подготовка и военно-патриотическое воспитание в общеобразовательной школе : сб. статей / [сост. А. С. Янкович]. – Каунас : Швиеса, 1976. – 160 с.
162. Начальная военная подготовка и военно-патриотическое воспитание в общеобразовательной школе / [сост. А. И. Аверин, Ю. П. Субботин]. – М. : Просвещение, 1975. – 93 с.
163. Некрасов Н. И. Организация оборонной работы в школе / Н. И. Некрасов. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1956. – 55 с.
164. Никулина А. С. Военно-патриотическое воспитание учащихся подростков средствами игровой деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. С. Никулина. – К., 1977. – 174 с.
165. Новосельский В. Ф. Военно-патриотическое воспитание школьников допризывного возраста в процессе занятий физической культурой : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. Ф. Новосельский. – К., 1977. – 173 с.
166. Овчинников Р. Н. Военно-патриотическое воспитание как фактор формирования нравственного опыта старшеклассников : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики“ / Р. Н. Овчинников. – М., 1973. – 23 с.
167. Организация внеклассной работы по начальной военной подготовке и военно-патриотическому воспитанию / А. И. Аверин, Г. В. Мизиковский, Л. А. Пестерев и др. ; [под ред. Ф. Е. Штыкало]. – М. : Просвещение, 1985. – 144 с.

168. Основи національного виховання: концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін. ; [за ред. В. Г. Кузя та ін]. – К. : Інформ. вид. центр “Київ”, 1993. – 152 с.
169. Основы военно-патриотического воспитания / Л. А. Бублик, Ю. С. Васютин, А. Н. Выршиков и др. ; [под ред. Г. В. Средина]. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
170. Основы военно-патриотического воспитания школьников: метод. реком. средним школам / В. В. Третьяков, В. Ф. Фарфоровский. – К., 1982. – 136 с.
171. Остапенко О. І. Виховання у старших підлітків інтересу до занять фізичною культурою в загальноосвітній школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. І. Остапенко. – К., 2014. – 234 с.
172. Остапенко О. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України (проект) / О. Остапенко, М. Зубалій // Вища школа. – 2015. – № 4–5. – С. 118–126.
173. Остапенко О. Концепція загальнодержавної Програми військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України (проект) / О. Остапенко, М. Зубалій // Початкова школа. – 2015. – № 9. – С. 18–20.
174. Осуществление контроля и руководства за качеством проведения начальной военной подготовки и военно-патриотического воспитания учащихся / [сост. В. Ф. Новосельский]. – К. : Рад. школа, 1970. – 24 с.
175. Патриотическое сознание: сущность и формирование / А. С. Миловидов, П. Е. Сапегин, А. Л. Симаков и др. ; [отв. ред. В. И. Бойко]. – Новосибирск : Наука, 1985. – 54 с.
176. Петрочко Ж. В. Хортинг – школа сили і честі юного українця : метод. посіб. / Ж. В. Петрочко, Е. А. Єрьоменко. – К. : Паливода А. В., 2015. – 544 с.
177. Планирование и организация военно-патриотической работы в школе: метод. реком. / [сост. С. Д. Деменев]. – Пермь, 1973. – 37 с.
178. Платонова Т. С. Кино в военно-патриотическом воспитании молодежи / Т. С. Платонова. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1976. – 40 с.
179. Победоносцева Г. А. Совершенствуем систему воспитания школьников : книга для учителя / Г. А. Победоносцева. – М. : Просвещение, 1989. – 174 с.
180. Подготовка к военной службе учащихся старших классов средних школ. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1977. – 152 с.
181. Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку спортивну гру „Сокіл“ („Джура“) // Основи захисту Вітчизни. – 2012. – № 10 (74). – С. 20–22.
182. Попов В. П. Военно-патриотическое воспитание учащихся / В. П. Попов. – М. : Высшая школа, 1979. – 56 с.
183. Попов М. М. Исследование некоторых проблем совершенствования системы физической подготовки молодежи призывного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики“ / М. М. Попов. – М., 1970. – 26 с.
184. Проблемы методологии системного исследования. – М. : Мысль, 1970. – 455 с.
185. Проблемы теории воспитания: сб. статей. Ч. I. Воспитание как предмет исследования / [под ред. Л. П. Буевой и др. ; сост. А. Т. Куракин]. – М., 1974. – 260 с.
186. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К., 2014. – 29 с.
187. Прокофьев А. Г. Военно-патриотическое воспитание в высшей школе / А. Г. Прокофьев. – М. : Высшая школа, 1973. – 80 с.

188. Пути повышения эффективности военно-патриотического воспитания в свете решений XXVII съезда КПСС : примерные реком. учителям средних школ. Ч. 1 / [под ред. В. Ф. Фарфоровского]. – Майкоп, 1986. – 70 с.
189. Пути повышения эффективности военно-патриотического воспитания учащихся : метод. реком. учителям средних школ / [под ред. В. Ф. Фарфоровского]. – Уфа, 1989. – 231 с.
190. П'янковський Г. В. Педагогічна оцінка ефективності військово-патріотичного виховання призовної молоді : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Г. В. П'янковський. – К., 1997. – 218 с.
191. Радиолекции по военно-патриотической тематике / [сост. Ф. С. Комелев, Г. А. Ионов]. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1977. – 104 с.
192. Развитие культуры эстетических чувств в процессе военно-патриотического воспитания : тез. докл. к расшир. засед. сектора „Эстетика и военно-патриотическое воспитание молодежи“ / [науч. ред. А. С. Миловидов ; отв. ред. Б. С. Сафронов]. – М., 1972. – 100 с.
193. Растим патриотов Страны Советов: из опыта военно-патриотического воспитания молодежи и подготовки ее к службе в Вооруженных Силах СССР : [сб. статей]. – Минск : Белорусь, 1986. – 192 с.
194. Ребята растут патриотами: из опыта военно-патриотического воспитания школьников / [сост. Ф. Ф. Козырев; под ред. Н. И. Монахова]. – М. : Просвещение, 1971. – 208 с.
195. Резник А. С. Особистісно зорієнтований підхід до викладання предмета „Захист Вітчизни“ як основний напрям гуманізації навчально-виховного процесу / А. С. Резник // Основи захисту Вітчизни. – 2013. – № 4. – С. 11–13.
196. Ростунов А. Т. Психологическая подготовка к службе в армии : книга для учителя / А. Т. Ростунов, Л. А. Кандыбович, Г. В. Блях. – Минск : Народная асвета, 1986. – 183 с.
197. Рощин Л. В. Философско-социологические проблемы военно-патриотического воспитания трудящихся / Л. В. Рощин. – М. : ВПА, 1982. – 198 с.
198. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений / С. А. Рубинштейн. – М. : АН СССР, 1957. – С. 256–257.
199. Рувинский Л. И. Самовоспитание школьников / Л. И. Рувинский, А. Я. Арет. – М. : Педагогика, 1976. – 160 с.
200. Рузавин Г. И. Методы системного исследования / Г. И. Рузавин. – М. : Мысль, 1974. – 237 с.
201. Сай С. С. Військово-патріотичне виховання учнів / С. С. Сай, А. И. Сай. – К. : Рад. школа, 1970. – 150 с.
202. Селихов К. Н. Будь готов к подвигу / К. Н. Селихов, Ю. И. Дерюгин, В. И. Шилов. – М. : Политиздат, 1972. – 143 с.
203. Сиваков Г. Т. Военно-патриотическое воспитание школьников / Г. Т. Сиваков. – Минск : Народная асвета, 1974. – 96 с.
204. Сидельковский А. П. Изучение теоретических основ воспитательного процесса : метод. разработ. и реком. / А. П. Сидельковский. – Черкесск : Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского кн. изд-ва, 1979. – 101 с.
205. Сила Р. П. Оптимальная доза двигательной активности для школьников / Р. П. Силла // Гигиенические основы физического воспитания и спорта детей и подростков. – Таллинн, 1975. – С. 143–151.

206. Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований / М. Н. Скаткин. – М. : Педагогика, 1986. – 150 с.
207. Сквирский Л. С. Военно-патриотическое воспитание школьников / Л. С. Сквирский. – М. : Знание, 1965. – 24 с.
208. Смелянов Н. В. Высший уровень военно-патриотического воспитания : обзорная лекция / Н. В. Смеляков. – Л. : Знание РСФСР, 1984. – 17 с.
209. Совершенствовать подготовку молодежи к службе в Вооруженных Силах СССР : материалы IV пленума ЦК ДОСААФ СССР / [сост. А. И. Анохин]. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1986. – 126 с.
210. Советы военруку : метод. реком. по некоторым вопросам начальной военной подготовки и военно-патриотического воспитания. – К., 1978. – 40 с.
211. Соколова Э. С. Можно ли научиться миру? Воспитание в духе мира: опыт СССР / Э. С. Соколова. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1986. – 32 с.
212. Солопчук М. С. Виховання потреби у фізичному вдосконаленні учнів допризовного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / М. С. Солопчук. – К., 1991. – 180 с.
213. Справочник военного руководителя общеобразовательной школы и ПТУ / [сост. В. В. Третьяков]. – К. : Рад. школа, 1988. – 256 с.
214. Средин Г. В. Военно-патриотическое воспитание советской молодежи / Г. В. Средин. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1974. – 54 с.
215. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с.
216. Сухарев А. С. Теоретические основы гигиенического нормирования двигательной активности детей и подростков / А. С. Сухарев // Гигиенические основы физического воспитания и спорта детей и подростков. – Таллинн, 1975. – С. 160–164.
217. Сухотин М. П. Військово-патріотичне виховання молоді : підручник // М. П. Сухотин, В. О. Палагеша. – К. : Видавничий дім „Слово“, 2009. – 488 с.
218. Тайчинов М. Г. Воспитание и самовоспитание школьников / М. Г. Тайчинов. – М. : Просвещение, 1982. – 160 с.
219. Тимчик М. В. Єдність школи та сім'ї у військово-патріотичному вихованні старших підлітків у процесі занять хортингом / М. В. Тимчик // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 2. – С. 313–321.
220. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. В. Тимчик. – К., 2013. – 222 с.
221. Ткачев С. С. Вопросы военно-патриотической работы в учебных заведениях профтехобразования / С. С. Ткачев. – М. : Высшая школа, 1979. – 80 с.
222. Ткаченко В. Г. Подготовка учителей начальных классов к военно-патриотическому воспитанию школьников средствами физической культуры : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. Г. Ткаченко. – М., 1986. – 183 с.
223. Томчук М. І. Соціально-психологічні проблеми готовності юнаків до військової служби : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / М. І. Томчук. – К. : – КДПУ, 1996. – 465 с.
224. Традициям славы верны : сб. статей / [под ред. А. Д. Солдатенкова, Г. С. Десницкого]. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1974. – 174 с.

225. Третьяков В. В. Важнейшее средство военно-патриотического воспитания молодежи / В. В. Третьяков. – Ташкент : Знание, 1968. – 26 с.
226. Третьяков В. В. Воспитание учащихся в процессе начального военного обучения / В. В. Третьяков. – К. : Рад. школа, 1983. – 152 с.
227. Третьяков В. В. Дорогой отцов / В. В. Третьяков. – Ашхабад : Туркменистан, 1965. – 216 с.
228. Третьяков В. В. Основы военно-патриотического воспитания школьников / В. В. Третьяков, В. Ф. Фарфоровский. – К., 1982. – 135 с.
229. Тюфякин А. Л. Военно-патриотическое воспитание студенческой молодежи / А. Л. Тюфякин. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. – 104 с.
230. У истоков подвига: из опыта военно-патриотического воспитания школьников : [сб. статей]. – Петрозаводск : Карелия, 1973. – 101 с.
231. Удосконалення системи військово-патріотичного виховання в загальноосвітньому закладі : метод. реком. – Х. : ХОНМІБО, 2006. – 40 с.
232. Фарфоровский В. Ф. Военно-патриотическое воспитание школьников (во внеурочное время) / В. Ф. Фарфоровский. – М. : Просвещение, 1981. – 128 с.
233. Фарфоровский В. Ф. Патриотическое воспитание учащихся в национальной школе : пособие для учителя и воспитателя / В. Ф. Фарфоровский, И. И. Валева. – М., 1991. – 110 с.
234. Фарфоровський В. П. Військово-патріотичне виховання в процесі навчання природничо-наукових предметів / В. П. Фарфоровський. – К. : Рад. школа, 1990. – 180 с.
235. Фарфоровський В. П. Морально-політична підготовка старшокласників до військової служби / В. П. Фарфоровський. – К. : Рад. школа, 1980. – 136 с.
236. Фаталиев Х. Г. Военно-патриотическое воспитание школьной молодежи / Х. Г. Фаталиев. – Баку : Гянджилик, 1980. – 66 с.
237. Фаталиев Х. Г. Теория и практика военно-патриотического воспитания в средней общеобразовательной школе / Х. Г. Фаталиев. – Баку, 1986. – 42 с.
238. Франків Є. М. Патріотичне виховання студентів педвузів у туристсько-краєзнавчій діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки“ / Є. М. Франків ; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1992. – 22 с.
239. Фролов Г. А. Военно-патриотическое воспитание молодежи на учебных пунктах / Г. А. Фролов. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1975. – 56 с.
240. Цимеринова З. Г. Вопросы методики военно-патриотического воспитания учащихся 5–8 классов советской общеобразовательной школы : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики“ / З. Г. Цимеринова. – Харьков, 1968. – 19 с.
241. Черкасов А. А. Система военно-патриотического воспитания студентов педагогических вузов : учеб. пособ. / А. А. Черкасов. – Киров, 1985. – 99 с.
242. Чернеев С. В. Военные мемуары как средство военно-патриотического воспитания студенческой молодежи / С. В. Чернеев, Н. В. Каюшин. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1976. – 85 с.
243. Чечет В. В. Воспитание патриотических чувств / В. В. Чечет. – Минск : Народная асвета, 1977. – 62 с.
244. Чудный В. С. Военно-патриотическое воспитание учащихся / В. С. Чудный. – Краснодар : Краснодарское кн. изд-во, 1975. – 155 с.

245. Чудный В. С. Военно-патриотическое воспитание школьников / В. С. Чудный. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1980. – 95 с.
246. Шакаров С. Э. Организационно-педагогические основы военно-патриотического воспитания учащихся в процессе учебной и внеклассной работы по НВП (на материале школ Белорусской ССР) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики“ / С. Э. Шакаров. – Минск, 1984. – 17 с.
247. Шаповалов Б. Б. Новітні технології формування готовності до поведінки в екстремальних умовах / Б. Б. Шаповалов // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали VII Міжнар. наук. практ. конф. (5 березня 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 158–159.
248. Шаповалов Б. Б. Поліцейський хортинг – сучасний національний професійно-прикладний вид спорту / Б. Б. Шаповалов // Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого першому чемпіонату України з поліцейського хортингу. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 89–91.
249. Шаповалов Б. Підготовка старшокласників до дій в екстремальних ситуаціях у процесі військово-патріотичного виховання (на прикладі хортингу) / Б. Шаповалов // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 2. – С. 63–69.
250. Шаповалов Б. Поліцейський хортинг як вид спорту та система формування готовності до дій в екстремальних ситуаціях / Б. Шаповалов // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 124–129.
251. Шашло Т. М. Військово-патріотичне виховання в школі : посіб. для вчителя / Т. М. Шашло. – К. : Рад. школа, 1974. – 175 с.
252. Шашло Т. М. Педагогические основы военно-патриотического воспитания в общеобразовательной школе : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория та історія педагогіки“ / Т. М. Шашло. – К., 1971. – 74 с.
253. Шевченко В. В. Учні та військова служба: ставлення, проблеми, упередження / В. В. Шевченко // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 2. – С. 39–40.
254. Шило О. Військово-патріотичне виховання молоді та військовослужбовців Збройних Сил України засобами військового хортингу / О. Шило, І. Майборода // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 58–64.
255. Шилова М. И. Изучение воспитанности школьников / М. И. Шилова. – М. : Педагогика, 1982. – 104 с.
256. Школьник И. С. Военно-патриотическое воспитание учащихся профтехучилищ : метод. реком. / И. С. Школьник. – Л., 1972. – 66 с.
257. Шляхи підвищення ефективності військово-патріотичного виховання учнів : метод. матеріали / [за ред. В. П. Фарфоровського]. – Хмельницький, 1988. – 134 с.
258. Шпигин Н. А. Дорога к солдатской области о морально-политической и психологической подготовке старшеклассников к воинской службе / Н. А. Шпигин. – К. : Рад. школа, 1975. – 112 с.
259. Шумилин Е. А. Психологические особенности личности старшеклассника / Е. А. Шумилин ; [под ред. В. В. Давыдова]. – М. : Просвещение, 1979. – 152 с.
260. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы / В. А. Ядов. – М. : Наука. – 1987. – 246 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Затверджена

на спільному засіданні Ради школи і педагогічної ради 10 листопада 2014 року, протокол № 10/12

*Голова Ради школи А. В. Логацька,
директор школи Т. М. Федунова*

Програма патріотичного виховання спеціалізованої школи I-III ступенів з поглибленим вивченням англійської мови № 85 міста Києва на 2015–2016 роки

Мета Програми полягає у формуванні особистості громадянина і патріота України з ціннісними поглядами, орієнтаціями, установками, мотивами діяльності і поведінки (формування національної свідомості й самосвідомості, належності до рідної землі, народу; визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини; виховання почуття патріотизму, відданості в служінні Батьківщині; утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до цінностей свободи, рівності, справедливості; формування соціальної активності і громадянської компетентності особистості на основі соціальних умінь; готовності до участі в процесах державотворення, здатності до життя і продуктивної співпраці в громадянському суспільстві, готовності взяти на себе відповідальність; здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів; формування політичної і правової культури засобами громадянської освіти; виховання поваги до Конституції України, законодавства, державної мови; розвиток критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати власну позицію; умінь визначати форми та способи участі в житті суспільства, спілкуватися з органами влади, захищати і підтримувати закони та права людини, бути обізнаними зі способами соціального захисту; формування толерантного ставлення до інших культур і традицій; виховання негативного ставлення до будь-яких форм насильства); визнанні пріоритету патріотичного виховання особистості.

Завдання Програми:

- підвищити статус патріотичного виховання в українському суспільстві, системі освіти загалом та школи зокрема;
- зміцнювати й розвивати виховні функції школи, розширити склад суб'єктів патріотичного виховання, посилити координацію їхніх зусиль;
- ефективніше використовувати національні традиції, сучасний світовий і вітчизняний педагогічний досвід та дослідження психолого-педагогічної науки у сфері патріотичного виховання;
- зорієнтувати виховну систему школи на визнання пріоритету патріотичного виховання особистості;
- забезпечити взаємодію системи освіти з усіма соціальними інститутами щодо інтенсифікації процесу патріотичного виховання особистості;
- формувати шанобливе ставлення до зростаючої особистості відповідно до Конвенції ООН про права дитини;
- посилити роль сім'ї у патріотичному вихованні дітей, зміцнити її взаємодію зі школою;
- сприяти розвитку шкільного зразкового музею „Захисник Вітчизни“, клубів „Пам'ять“, „Співдружність“, пошукового загону „Стежками минулого“ як центрів становлення патріотів України;
- сприяти подальшій демократизації управління процесом виховання молодого покоління.

I. ЗАХОДИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

№ з/п	Назва заходів	Термін виконання	Відповідальні
1. Нормативно-правове забезпечення			
1.1. Державні та галузеві нормативні документи			
1.	Указ Президента України від 13.11.2014 р. № 872 „Про День Гідності та Свободи“	Листопад	Заступник директора з виховної роботи
2.	Указ Президента України від 13.11.2014 р. № 871 „Про День Соборності України“	Січень	Заступник директора з виховної роботи
3.	Указ Президента України від 14.10.2014 р. № 806 „Про День захисника України“	Жовтень	Заступник директора з виховної роботи
4.	Указ Президента України від 24.09.2014 р. № 744 „Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності“	Постійно	Адміністрація
5.	Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджена Указом Президента України від 24.03.2012 року № 212	Постійно	Заступник директора з виховної роботи
6.	Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, схвалена Указом Президента України від 25 жовтня 2002 року № 948	Постійно	Адміністрація
7.	Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2009 № 41 „Про затвердження Державної цільової соціальної програми „Молодь України“ на 2009-2015 роки“	Постійно	Заступник директора з виховної роботи
8.	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.09.2009 № 1494 „Про затвердження плану заходів щодо підвищення рівня патріотичного виховання учнівської та студентської молоді шляхом проведення на постійній основі тематичних екскурсій з відвідуванням об’єктів культурної спадщини“	Постійно	Адміністрація
9.	Доручення Кабінету Міністрів України від 05.05.2009 № 22966/1/1-09 та План організації виконання положень Указу Президента України від 27.04.2009 № 272 „Про проведення Всеукраїнської молодіжної акції „Пам’ятати. Відродити. Зберегти“	На час дії	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею
10.	Концепція національно-патріотичного виховання молоді, затверджена наказом Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49	Постійно	Заступник директора з виховної роботи
11.	Наказ Міністерства освіти і науки України від 27.10.2014 № 1232 „Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді“	Постійно	Заступник директора з виховної роботи

Продовження таблиці 1

12.	Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 № 1243 „Про Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України“	Постійно	Заступник директора з виховної роботи
13.	Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.09.2000 № 439 „Про затвердження Рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України“	Постійно	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор
14.	Лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 № 1/9-412 „Про проведення Уроків мужності“	На час дії	Заступник директора з виховної роботи
15.	Лист Міністерства освіти і науки України від 25.07.2014 № 1/9-376 „Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2014–2015 навчальному році“	На час дії	Заступник директора з виховної роботи
16.	Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 09.08.2012 № 1/9-557 „Про методичні рекомендації з громадянської освіти та виховання у навчальних закладах у 2012–2013 навчальному році“	На час дії	Заступник директора з виховної роботи
17.	Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 27.07.2012 № 1/9-530 „Щодо виховання сучасного громадянина в полікультурному середовищі засобами позакласної роботи“	Постійно	Заступник директора з виховної роботи
18.	Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (І. Д. Бех, доктор психологічних наук, дійсний член НАПН України, директор ІПВ НАПН України, К. І. Чорна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії морального та етичного виховання ІПВ НАПН України), журнал „Методист“ видавництва „Шкільний світ“ № 11, листопад 2014	Постійно	Заступник директора з виховної роботи
19.	Лист Міністерства освіти і науки України від 27.11.2014 № 1/9-614 „Про методичні рекомендації з патріотичного виховання“	Постійно	Заступник директора з виховної роботи

1.2. Шкільні нормативні документи

1.	Наказ від 31.08.2012 № 287 „Про впровадження Основних орієнтирів виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України“	Постійно	Педколектив
2.	Наказ від 01.09.2014 № 265 „Про організацію роботи з формування ціннісного ставлення до суспільства і держави“	На час дії	Педколектив
3.	Наказ від 01.09.2014 № 269 „Про організацію роботи з формування ціннісного ставлення учнів до культури і мистецтва“	На час дії	Педколектив
4.	Наказ від 01.09.2014 № 266 „Про організацію роботи з формування ціннісного ставлення до сім'ї, родини, людей“	На час дії	Педколектив

Продовження таблиці 1

5.	Наказ від 01.09.2014 № 267 „Про організацію роботи з формування ціннісного ставлення до праці“	На час дії	Педколектив
6.	Наказ від 01.09.2014 № 268 „Про організацію роботи з формування ціннісного ставлення до природи“	На час дії	Педколектив
7.	Наказ від 17.04.2012 № 160 „Про стан роботи класних керівників з військово-патріотичного виховання“	На час дії	Педколектив
8.	Наказ від 30.08.2013 № 339 „Про реалізацію Концепції національно-патріотичного виховання молоді“	На час дії	Педколектив
9.	Наказ від 01.09.2014 № 273 „Про організацію військово-патріотичної роботи“	На час дії	Педколектив
10.	Положення про проведення акції „Збережемо пам'ять про подвиг“	На час дії	Педколектив
11.	Положення про перехідний кубок імені П. М. Буйка	На час дії	Педколектив
12.	Положення про акцію „Пошта пам'яті поколінь“	На час дії	Педколектив
13.	Положення про акцію „Парасольки миру“	На час дії	Педколектив
14.	Положення про проведення огляду учнівських загонів „Парад Перемоги“	На час дії	Педколектив
15.	Положення про акцію „Галерея пам'яті“	На час дії	Педколектив
16.	Положення про акцію „Вклонімося великим тим рокам“	На час дії	Педколектив
17.	Положення про акцію „Міста-герої країн СНД“	На час дії	Педколектив
18.	Положення про акцію „Часом обрано нас...“	На час дії	Педколектив
19.	Положення про конкурс екскурсиводів по шкільному зразковому музею „Захисники Вітчизни“	На час дії	Педколектив
20.	Положення про творчий конкурс, присвячений річниці визволення України та міста Києва від німецько-фашистських загарбників	На час дії	Педколектив
2. Організаційно-методичне забезпечення			
1.	Забезпечити системність проведення патріотичного виховання. Внести в річний план роботи школи заходи патріотичного спрямування	Серпень	Заступник директора з виховної роботи
2.	Ввести до планів виховної роботи класних керівників тематику заходів, спрямованих на виховання ціннісного ставлення учнів до суспільства, держави, особистості	Вересень	Класні керівники
3.	Забезпечити надання класним керівникам належної організаційно-методичної допомоги у плануванні й проведенні комплексних заходів патріотичного спрямування відповідно до їх запитів, розробити методичні рекомендації з патріотичного виховання учнів	Січень Вересень	Заступник директора з виховної роботи
4.	Забезпечити систематичну участь учителів, керівників гуртків в тематичних методичних заходах з питань патріотичного виховання учнів	Протягом року	Адміністрація

Продовження таблиці 1

5.	Продовжити поповнення інформаційного банку перспективного патріотичного виховання учнів	Протягом року	Адміністрація
6.	Удосконалювати педагогічні форми і методи навчання учнівської молоді основ військової справи, науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення процесу патріотичного виховання учнів	Протягом року	Адміністрація
7.	Забезпечити організовану участь учнівських колективів у масових шкільних, районних, міських заходах національно-патріотичного спрямування	Протягом року	Адміністрація
8.	Сприяти підвищенню інформаційного рівня обізнаності батьків з проблем патріотичного виховання у межах педагогічного всеобучу	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи
9.	Організувати популяризацію власних напрацювань вчителів з питань виховання у періодичних виданнях, розміщення матеріалів патріотичного спрямування на сайті школи	Протягом року	Адміністрація
10.	Продовжити консультацій для класних керівників з метою підвищення рівня компетентності з питань патріотичного виховання учнівської молоді	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи
11.	Надавати методичні рекомендації вчителям школи щодо здійснення психологічного супроводу формування готовності молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язку – відстоювання національних інтересів держави	Протягом року	Адміністрація, практичний психолог

3. Дослідно-експериментальна робота

1.	Діагностування рівня сформованості патріотичних почуттів учнів у системі виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу на засадах єдності виховання, розвитку і психологічної підготовки учнів до самореалізації в соціумі згідно з визначеними критеріями та показниками	Лютий-березень 2015 р.	Практичний психолог
2.	Науково-практичний аналіз та визначення ефективності запровадження програми військово-патріотичного виховання в навчально-виховний процес загальноосвітнього навчального закладу	Травень 2015 р.	Адміністрація
3.	Поширення досвіду експериментальної роботи через публікації у фахових виданнях, участь у науково-методичних семінарах, круглих столах, брифінгах, науково-практичних конференціях	Січень-жовтень 2015 р.	Адміністрація
4.	Підготовка та видання збірників, методичних рекомендацій за результатами дослідно-експериментальної роботи	Червень-серпень 2015 р.	Адміністрація

4. Підготовка педагогічних кадрів

1.	Поглиблення та вдосконалення філософсько-методологічних знань з питань патріотичного виховання, необхідних для глибокого розуміння освітньої політики держави й особливостей її реалізації на сучасному етапі шляхом організації самоосвітньої роботи вчителів	Протягом року	Адміністрація
----	--	---------------	---------------

2.	<p>Проведення науково-теоретичних конференцій, семінарів, нарад, засідань методичних об'єднань з актуальних проблем патріотичного виховання особистості учня:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Всеукраїнський науково-практичний семінар „Виховання патріотизму школярів у сучасних реаліях“, • „Особливості патріотичного виховання підростаючого покоління в умовах становлення правової держави“, • „Особистісно орієнтовані технології у патріотичному вихованні учнівської молоді“, • „Взаємодія школи і громадських організацій у вихованні патріотизму підростаючого покоління“, • „Проблеми формування патріота-громадянина в умовах розгортання світової інтеграції та взаємозближення націй“, • „Виховання патріотизму особистості учня засобами гуманістичної та християнської моралі“ 	Січень Березень Червень Серпень Листопад Грудень	Адміністрація, голови МО
3.	Удосконалення професійної підготовки вчителів з питань патріотичного виховання юного покоління як громадян-патріотів України через систему проведення методичних заходів	Протягом року	Адміністрація
4.	Удосконалення спеціальних фахових знань і вмінь, необхідних для реалізації завдань патріотичного виховання через діяльність методичних об'єднань	Протягом року	Адміністрація
5.	Формування й удосконалення навичок і вмінь щодо сучасних проблем патріотичного виховання	Протягом року	Адміністрація
6.	Оволодіння сучасними освітніми методами, технологіями патріотичного виховання, зокрема особистісно зорієнтованими, інформаційно-комунікаційними, діалогічними тощо шляхом організації самоосвітньої роботи вчителів	Протягом року	Адміністрація
7.	Розробка та видання методичних посібників, рекомендацій, матеріалів для педагогічних працівників з проблем патріотичного виховання підростаючого покоління	Серпень	Адміністрація
5. Інформаційно-технічне забезпечення			
1.	Здійснення патріотичного виховання під час вивчення навчальних предметів, факультативів „Громадянська освіта“, „Вчимося бути громадянами“, „Українознавство“	Протягом року	Заступник директора з навчально-виховної роботи
2.	Вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду із зазначеної проблеми	Протягом року	Адміністрація
3.	Вивчення та апробація сучасних педагогічних технологій з військово-патріотичного виховання	Протягом року	Адміністрація

Продовження таблиці 1

4.	Презентація науково-методичної літератури із військово-патріотичного виховання	Січень, червень, серпень	Заступник директора з виховної роботи, голова МО
5.	Проведення роз'яснення серед молоді вимог Закону України „Про загальний військовий обов'язок і статуту Збройних сил України“, вимог Військової присяги на вірність українському народові та військових статутів шляхом організації зустрічей з ветеранами війни, відмінниками бойової підготовки ЗСУ, відвідування військових частин	Протягом року	Адміністрація, голови МО, вчителі-предметники, класні керівники
6.	Впровадження циклу виховних заходів, спрямованих на формування національної свідомості, позитивних ціннісних засад ставлення до суспільства та держави, проводити на виховних годинах роз'яснення внутрішньої та зовнішньої політики України, виховуючи повагу до законодавчих норм, Державного Гімну, історії та змісту державних символів	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи, голови МО, класні керівники
7.	Інформаційне забезпечення реалізації заходів, спрямованих на формування соціально активної життєвої позиції молодих громадян України, психологічної готовності до добровільного вступу на військову службу та зразкове виконання службових обов'язків надалі	Протягом року	Адміністрація, практичний психолог
8.	Співпраця з ветеранськими організаціями, організація вітання, відвідування ветеранів війни та ветеранів підпільно-партизанського руху вдома, у лікарнях, санаторіях, будинках для людей похилого віку	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор, голови МО, класні керівники
9.	Висвітлення у засобах масової інформації, на сайті школи заходів із патріотичного виховання	Протягом року	Заступник директора з навчально-виховної роботи
6. Співпраця школи, родини, громадськості з питань патріотичного виховання			
1.	Залучення батьків і громадськості до організації та проведення заходів, спрямованих на виховання почуття патріотизму в дітей. Підвищувати педагогічну культуру батьків з питань героїко-патріотичного виховання	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи
2.	Залучення учнів до роботи у гуртках, секціях, студіях районного Будинку дитячої та юнацької творчості, міського Палацу дитячої та юнацької творчості, міського Центру дитячої та юнацької творчості	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор, голови МО, класні керівники

Продовження таблиці 1

3.	Організація і проведення спільних заходів з військовими комісаріатами міста Києва, Військовим інститутом Київського національного університету імені Тараса Шевченка, військово-патріотичними клубами	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор, голови МО, класні керівники
4.	Співпраця з ветеранськими організаціями району, міста	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор, голови МО, класні керівники
5.	Проведення спільних засідань відділу у справах сім'ї, молоді та спорту, відділу у справах дітей, Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управління освіти Голосіївської районної в місті Києві державної адміністрації з питань координації роботи щодо патріотичного виховання учнів	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи

Таблиця 2

II. ЗДІЙСНЕННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ

Мета	Зміст освіти в початковій школі	Очікувані результати
Формування здатності дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання, як учня, жителя міста чи села, виховувати в неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій	Ґрунтом якісної освіти є її зміст, визначення якого належить до стратегії державної політики. Одним зі шляхів оновлення змісту освіти і узгодження його із сучасними потребами, інтеграцією до європейського та світового навчального простору є орієнтація навчальних програм, складених відповідно до нового Державного стандарту, на набуття ключових компетентностей і на створення ефективних механізмів їх запровадження. Метою навчання української мови як державної та інших мов є розвиток особистості учня, формування його комунікативної компетентності. Метою освітньої галузі „Математика“ є формування предметної математичної і ключових компетентностей, необхідних для самореалізації учнів у швидко змінному світі. Метою освітньої галузі „Природознавство“ є формування природознавчої компетентності учня шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу, способів навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності та природоохоронної практики. Метою освітньої галузі „Суспільствознавство“ є особистісний розвиток учня, формування його соціальної і громадянської компетентностей шляхом засвоєння різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних та національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, прийнятної в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок	Формування в учнів позитивної мотивації до навчання; формування комунікативних умінь; соціально-культурний розвиток особистості; формування на доступному рівні цілісної картини світу; оволодіння учнями способами самостійної діяльності

Мета	Зміст освіти в середній школі	Очікувані результати
<p>Формування духовно осмисленого патріотизму, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод</p>	<p>Визначальним для системи вітчизняної загальної середньої освіти є українознавче спрямування всіх освітніх галузей. Протягом навчання в основній школі учні здобувають базову загальну середню освіту, що є основою загальноосвітньої підготовки, формує в них готовність до вибору професії і реалізації шляхів подальшої освіти. Зміст освіти в основній школі для всіх учнів єдиний. Варіативність методик організації навчання, а також наявність в учнів можливості обирати курси за вибором залежно від власних пізнавальних здібностей дають змогу застосовувати особистісно зорієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи. Зміст мовного і літературного компонентів в основній школі спрямований на досягнення належного рівня сформованості в учнів вміння користуватися мовними засобами в усіх видах мовленнєвої діяльності, читати та усвідомлювати прочитане, на розвиток інтересу до художньої літератури і системного читання, розкриття за допомогою засобів мови і літератури національних і загальнолюдських цінностей, формування гуманістичного світогляду особистості, розширення її культурно-пізнавальних інтересів, виховання в учнів любові, поваги до традицій українського народу, толерантного ставлення до культурних традицій інших народів. Метою освітньої галузі „Суспільствознавство“, що складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві. Основною метою освітньої галузі „Математика“ є формування в учнів математичної компетентності на рівні, достатньому для забезпечення життєдіяльності в сучасному світі, успішного оволодіння знаннями з інших освітніх галузей у процесі шкільного навчання, забезпечення інтелектуального розвитку учнів, розвитку їх уваги, пам'яті, логіки, культури мислення та інтуїції. Метою освітньої галузі „Природознавство“ є формування в учнів природничо-наукової компетентності як базової та відповідних предметних компетентностей як обов'язкової частини загальної культури особистості і розвитку її творчого потенціалу. Основною метою освітньої галузі „Здоров'я і фізична культура“ є розвиток здоров'язберезувальної компетентності шляхом набуття учнями навичок збереження, зміцнення, використання здоров'я та дбайливого ставлення до нього, розвиток фізичної культури особистості та готовності до дій в умовах надзвичайних ситуацій та захисту Вітчизни</p>	<p>Розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої культури, комунікативної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій, поваги до традицій українського народу, толерантного ставлення до культурних традицій інших народів</p>

Мета	Зміст освіти в старшій школі	Очікувані результати
<p>Формування ціннісного ставлення до Батьківщини, готовності служити Вітчизні на шляху до її національного демократичного відродження; працювати на її благо, захищати її; поважати Конституцію України і виконувати норми законів; бережливого ставлення до етнічної культури народів України, повагу до свободи, демократії, справедливості; навчити володіти рідною та державною мовами, визнавати пріоритети прав людини, усвідомлювати себе громадянами-патріотами</p>	<p>Визначальним для системи вітчизняної загальної середньої освіти є українознавче спрямування всіх освітніх галузей. У старшій школі обов'язковий для вивчення зміст освітніх галузей реалізується шляхом вивчення окремих предметів, курсів за вибором загальноосвітніх закладів відповідно до загальної кількості годин, передбачених для кожної галузі, або шляхом застосування модульної технології. Навчання мови і літератури у старшій школі полягає у розвитку здобутих в основній школі вмій і навичок в усіх видах мовленнєвої та читацької діяльності, розвитку комунікативної компетентності з іноземних мов, заохоченні учнів до розширення кола читання, осмислення духовної цінності та поезики художніх творів, поглибленні культурно-пізнавальних інтересів учнів, усвідомленні ними ролі мови і літератури в сучасному світі, формуванні рис успішного мовця і творчого читача з високим рівнем загальної культури, активною громадянською позицією, національною свідомістю, вихованні в учнів поваги до культурних традицій різних народів. Метою освітньої галузі „Суспільствознавство“, що складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві. Основною метою освітньої галузі „Математика“ є формування в учнів математичної компетентності на рівні, достатньому для забезпечення життєдіяльності в сучасному світі, успішне оволодіння знаннями з інших освітніх галузей у процесі шкільного навчання, забезпечення інтелектуального розвитку учнів, розвитку їх уваги, пам'яті, логіки, культури мислення та інтуїції. Метою освітньої галузі „Природознавство“ є формування в учнів природничо-наукової компетентності як базової та відповідних предметних компетентностей як обов'язкової частини загальної культури особистості і розвитку її творчого потенціал. Основною метою освітньої галузі „Здоров'я і фізична культура“ є розвиток здоров'язбережувальної компетентності шляхом набуття учнями навичок збереження, зміцнення, використання здоров'я та дбайливого ставлення до нього, розвитку фізичної культури особистості та готовності до дій в умовах надзвичайних ситуацій та захисту Вітчизни</p>	<p>Розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої культури, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій, формування духовного світу учнів, їх світоглядних переконань, громадянських якостей, утвердження національних і загальнолюдських цінностей; розвиток умінь вільно спілкуватися в різних ситуаціях, формулювати та відстоювати власну думку, вести дискусію, оцінювати життєві явища, моральні, суспільні, історичні та інші проблеми сучасності, висловлювати щодо них власне ставлення, досягати взаєморозуміння та взаємодії з іншими людьми</p>

ІІІ. ЗДІЙСНЕННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

№ з/п	Назва заходів	Термін виконання	Відповідальні
3.1. Робота клубу „Пам’ять“			
1.	Сформувати Раду клубу „Пам’ять“	Вересень	Керівник клубу
2.	Розподілити обов’язки між членами клубу	Вересень	Керівник клубу
3.	Ознайомити членів клубу з планом роботи	Вересень	Керівник клубу
4.	Проводити навчання активу клубу	Протягом року	Керівник клубу
5.	Продовжити листування зі школами-партнерами, ветеранами Великої Вітчизняної війни та родинами воїнів Великої Вітчизняної війни	Протягом року	Керівник клубу
6.	Надавати допомогу в організації та проведенні музейної роботи, обліку, збереженні фондів	Протягом року	Керівник клубу
3.2. Заходи щодо відзначення національних свят та пам’ятних дат			
1.	До Дня Соборності України радіогазета, літературно-музична композиція „Україно, соборна державо, сонценосна колиско моя...“, оформлення інформаційного стенду „День Злуки – день єднання“, виховні години „Моя країна – Україна“	Січень	Заступник директора з виховної роботи, голова МО
2.	До Міжнародного дня пам’яті Голокосту година пам’яті „Голокост – лихо століття“, радіогазета, виховні години „Лихо століття“, відкрите засідання клубу „Юний правознавець“, „Голокост – лихо століття“	Січень	Заступник директора з виховної роботи, голова МО
3.	До Дня пам’яті героїв Крут виставка художніх творів, періодичної преси, що висвітлює події 1919 р. під Крутами; оформлення інформаційного стенду „Під Крутами пішли в безсмертя“, виховні години „Герої Крут – для нащадків вірець“, літературна композиція „Через Крути у майбуття“	Січень	Заступник директора з виховної роботи, голова МО
4.	До Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав засідання клубу „Пам’ять“, „Часом обрано нас...“, благодійна акція „Ангели поруч“	Лютий	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
5.	До Міжнародного дня рідної мови літературно-музичне свято „Тарас Шевченко – мовами національних меншин“	Лютий	Заступник директора з виховної роботи, голова МО
6.	До Міжнародного дня звільнення в’язнів фашистських концтаборів засідання клубу „Пам’ять“, „Бухенвальдський набат“	Квітень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО

7.	До Дня Перемоги засідання клубу „Пам'ять“, огляд учнівських загонів „Парад Перемоги“, покладання квітів до Вічного вогню, до пілонів міст-героїв в Національному музеї історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., пам'ятного знаку „Воїнам – автомобілістам та дорожникам“, до стели на місці лінії оборони міста Києва в Голосіївському парку імені Максима Рильського, участь в акції „Ті, хто боролися за свободу“, операція „Уклін доземний ветеранам“, конкурс презентацій „Поети-ювіляри повоєнного покоління“, благодійна акція „Ангели поруч“	Травень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
8.	До дня вшанування пам'яті П. М. Буйка екскурсії шкільним зразковим музеєм „Захисники Вітчизни“, виховні години „П. М. Буйко. Лікар. Партизан. Патріот“	Травень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
9.	До Дня Європи засідання клубу „Співдружність“, „На шляху до Європи“, флешмоб „Добро крокує по планеті“, акція графіті „Крокуємо до Європи“	Травень	Заступник директора з виховної роботи, керівник клубу, голова МО
10.	До Дня слов'янської писемності та культури засідання клубу „Співдружність“, „Погляд в минуле“	Травень	Заступник директора з виховної роботи, керівник клубу, голова МО
11.	День Скорботи та вшанування пам'яті жертв війни в Україні покладання квітів до Вічного вогню, до пілонів міст-героїв в Національному музеї історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., пам'ятного знаку „Воїнам-автомобілістам та дорожникам“, до стели на місці лінії оборони міста Києва в Голосіївському парку імені Максима Рильського	Червень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
12.	До Дня Конституції України участь у загальнодержавних заходах	Червень	Заступник директора з виховної роботи, голова МО
13.	До Дня державного Прапора України участь у загальнодержавних заходах	Серпень	Заступник директора з виховної роботи, голова МО
14.	До Дня Незалежності України участь у загальнодержавних заходах	Серпень	Заступник директора з виховної роботи, голова МО
15.	До дня вшанування пам'яті Якова Батюка відвідування пам'ятних місць в м. Ніжині, екскурсія до спеціальної школи-інтернату № 5 імені Я. Батюка м. Києва, екскурсії шкільним зразковим музеєм „Захисники Вітчизни“, виховні години „Герой Радянського Союзу Я. Батюк“	Вересень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО

16.	До Міжнародного дня пам'яті жертв фашизму засідання клубу „Пам'ять“, „Це потрібно не мертвим, це потрібно живим...“	Вересень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
17.	До Міжнародного дня демократії засідання клубу „Юний правознавець“, „Ми – жителі планети Земля. Ми – рівні“	Вересень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
18.	До Дня миру засідання шкільних клубів „Пам'ять“, „Співдружність“, „Юний правознавець“, „Арарат“ – „Ми – діти планети Земля“, благодійна акція „Ангели поруч“	Вересень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
19.	В рамках програми Асоційованих шкіл ЮНЕСКО конгрес юних послів миру	Вересень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
20.	До Дня партизанської слави екскурсії шкільним зразковим музеєм „Захисники Вітчизни“, несення Вахти пам'яті на Алеї партизанської слави, покладання квітів	Вересень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
21.	До Дня вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру радіолінійка „Реквієм“, відвідування Меморіалу „Бабин Яр“	Вересень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
22.	До Європейського дня мов засідання клубу „Співдружність“, „На шляху до Європи“, флешмоб „Добро крокує по планеті“	Вересень	Заступник директора з навчально-виховної роботи, керівник клубу, голова МО
23.	До Дня ветерана акція „Доброго дня, ветеране!“, відвідування музею Співдружності ветеранів Голосіївського району, музею Палацу ветеранів міста Києва	Жовтень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
24.	До Дня захисника України засідання клубу „Пам'ять“, „Ми діти твої, Україно“, класні години, оформлення інформаційного стенду, благодійна акція „Ангели поруч“	Жовтень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
25.	До Дня визволення України та міста Києва від німецько-фашистських загарбників засідання клубу „Пам'ять“, „Вони захищали Батьківщину“, конкурс екскурсиводів шкільного зразкового музею „Захисники Вітчизни“	Жовтень - листопад	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, педагог-організатор

26.	До Дня Гідності та Свободи засідання клубу „Пам’ять“, „Ми хочемо жити в сучасній країні“	Листопад	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, педагог-організатор
27.	До Дня української писемності і мови літературне свято „Мова моя калинова“	Листопад	Адміністрація, голова МО
28.	До Міжнародного дня толерантності фестиваль дитячої творчості „Сонячні барви“, акція „Парасольки миру“, благодійна акція „Ангели поруч“	Листопад	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор
29.	До Дня Збройних Сил України засідання клубу „Пам’ять“, „Маю честь Вітчизну захищати“, квест „Патріот“, благодійна акція „Ангели поруч“	Грудень	Заступник директора з виховної роботи, керівник музею, голова МО
3.3. Загальношкільні традиційні справи			
1.	До річниць з дня визволення міст-героїв країн СНД акція „Чому міста стають героями“	Протягом року	Керівник музею
2.	Тематичні екскурсії шкільним зразковим музеєм „Захисники Вітчизни“	Протягом року	Керівник музею
3.	Благодійна акція „Ангели поруч“ благодійні концерти ярмарки відвідування госпіталів передача речей, листів, малюнків, коштів виготовлення маскувальних сіток	Протягом року	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор
4.	До Дня миру міжнародний конгрес юних послів миру, посвята в юні послы миру	Вересень	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор
5.	Поїздка до міста Ніжина, відвідування пам’ятних місць, пов’язаних з життям Я. П. Батука	Вересень	Керівник музею
6.	До Дня визволення України та міста Києва від німецько-фашистських загарбників засідання клубу „Пам’ять“	Жовтень	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор
7.	До Дня толерантності акція „Парасольки миру“	Листопад	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор
8.	Конкурс екскурсоводів по шкільному зразковому музею „Захисники Вітчизни“	Жовтень, листопад, лютий	Керівник музею, педагог-організатор
9.	До Міжнародного дня толерантності фестиваль дитячої творчості „Сонячні барви“	Листопад	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор

10.	До Дня визволення України та міста Києва від німецько-фашистських загарбників конкурс екскурсиводів по шкільному зразковому музею „Захисники Вітчизни“	Листопад	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор
11.	До Дня визволення України та міста Києва від німецько-фашистських загарбників конкурс героїко-патріотичної пісні та поезії	Листопад	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор
12.	До Дня Збройних Сил України квест „Патріот“	Грудень	Керівник музею, педагог-організатор
13.	До Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав зустрічі з воїнами-афганцями	Лютий	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор
14.	До Дня Перемоги акція „Пошта пам’яті поколінь“, огляд учнівських загонів „Парад Перемоги“, покладання квітів до Вічного вогню, до пілонів міст-героїв в Національному музеї історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., пам’ятного знаку „Воїнам-автомобілістам та дорожникам“, до стели на місці лінії оборони міста Києва в Голосіївському парку імені Максима Рильського	Травень	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор

Очікувані результати впровадження Програми

У результаті впровадження Програми очікується:

- формування в випускників характерних рис громадянина-патріота (активна підтримка і розвиток Української державності, дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, готовність до захисту Батьківщини, пошана до історичної пам’яті, любові до рідної культури, мови, національних свят і традицій, збереження та зміцнення власного здоров’я),
- підвищення зацікавленості учнів щодо державної служби та служби у Збройних силах України, готовності до захисту України, збереження та шанування національної пам’яті,
- створення ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді у школі,
- консолідація зусиль суспільних інституцій у справі виховання підрастаючого покоління,
- корпоративна партнерська взаємовідповідальність учасників навчально-виховного процесу,
- подальший розвиток і вдосконалення волонтерського руху,
- збагачення і поглиблення змісту роботи з патріотичного виховання учнівської молоді в освітньому просторі школи.

СПОРТИВНЕ ПАТРІОТИЧНО-ВИХОВНЕ СВЯТО „НА СВІТІ Є ОДНА УКРАЇНА!“

Автори: З. Діхтяренко, Д. Бушина

Мета:

– *формувати* у дітей вміння та навички гарно себе поводити, співати, декламувати вірші перед публікою;

– *виховувати* у дітей: любов до Батьківщини, повагу до її захисників, до державної символіки та українського фольклору; почуття відповідальності за виконання відповідної ролі на святі;

– *розвивати* бажання більше знати про історичне минуле свого народу, родини та використовувати знання на практиці (співати українські пісні, розповідати вірші, прислів'я тощо).

Обладнання: мультимедійний проектор, магнітофон, рушник і корзинка, подарунки для батьків. Святково прибрана зала. Сцена прикрашена українською національною символікою, українськими рушниками.

Склад учасників: ведуча – дівчинка в українському вбранні, віночку; ведучий – хлопчик у козацьких шароварах, вишиванці, у чоботях, з шаблею; 20–25 дітей старшого дошкільного віку в українському національному одязі.

Місце проведення: актові зала.

ХІД СВЯТА

(Присутні дивляться слайди, на яких красивди природи, куточки рідного краю, які відображають красу української землі. Звучить легка музика, що супроводжує показ).

Ведуча: Спить озеро, спить ліс і очерет.

Верба рипить: засни, засни...

І снилися мені неначе білі сні:

На сріблі грали самоцвіти,

Стелилися незнані трави, квіти...

Тихі, ніжні зорі спадали з неба –

І білі та прозорі, клалися в намети...

Попід наметами виблискує земля...

Ясне намисто із кришталю грає і ряснить усюди.

По білих снах рожеві гадки

Легенькі гаптували мережки,

І мрії ткали золото-блакитні,

Спокійні, тихі, не такі, як літні...

Ведучий: Благословен той день і час,

Коли прослалась килимами

Земля, яку сходив Тарас малими босими ногами.

Ведуча: Шановна громадо! Дорогі гості та друзі! Ми раді зустрітися з Вами на нашому святі!

Ведучий: Мамина пісня, батьківське слово, дідусева казка, бабусина вишиванка, рідна хата, добре слово друзів, кришталева та чиста вода з криниці, з якої п'ють всі бажані, голубе небо та безкраї поля пшениці, – все це родовідна українська пам'ять, наші символи, історія, яку не можна забувати, переписувати. Її потрібно пам'ятати.

Ведуча: Сьогодні ми згадаємо історичні події нашого великого та нескореного народу. У них могутній корінь роду українського. І де б ми не були, скрізь чуємо поклик рідної України.

Ведучий: Он гай зелений похилився,
А он, з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
І верби геть понад ставком
Тихесенько собі купають
Зелені віти... Правда, рай?...

(Діти танцюють та виконують українську народну пісню „Тихо над річкою“).

Ведуча: Встала весна, землю сонну розбудила,
Уквітчала її рясом, барвінком укрила,
А на полі жайворонок, соловейко в гаї,
Землю, убрану весною, вранці зустрічають...

Ведучий: Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.

Ведуча: Мово рідна, слово рідне: хто вас забуває,
Той у грудях не серденько, тільки камінь має.

(Діти співають пісню „Пісня про мову“. Музика О. Шестерненкової, слова О. Герасимової).

Ведучий: Ой, рушник! Вишиваний український рушник, оздоблений квітками, зірками й птахами... Скільки він промовляє кожному з нас, радує серце.

Ведуча: Тарас Григорович Шевченко писав: „А колись давно колись – то рушники вже ткалися, І хустинка мережилась...“

Ведучий: Від сивої давнини і до наших днів, у радості і в горі рушник – невід'ємна частина нашого побуту. Його можна порівняти з піснею. Без рушника, як без пісні, неможливе народження, одруження, зустріч гостей... Ним накривають хліб на столі, витирають руки, з ним доять корову, пораються біля печі...

Ведуча: У різних регіонах України його називають по-різному: утиральник, втирач, стирач... Після закінчення жнив хліборобів зустрічають хлібом та сіллю на рушникові та одягають обжинковий вінок. У нас свято зберігаються традиції та звичаї: виносити з церкви або з хати ікону лише в рушнику, у далеку дорогу обов'язково брати з собою рушник. За часів козацтва рушником козаки, ідучи в похід, обв'язували тіло – це був оберіг від лиха.

Ведучий: Та віднині в Україні на основі козацьких традицій, доблесті, військового духу та бойового мистецтва створено національний вид спорту України – хортинг. Слово „хортинг“ походить від назви славетного острова Хортиця, де була розташована Запорозька Січ, яка відіграла незабутню роль в історії українського народу.

(Діти декламують вірш „Український хортинг“ та співають пісню „Пісня про рушник“. Музика П. Майбороди, слова А. Малишка).

Ведуча: А цю сорочку-вишиванку мені дала моя матуся.
Її прабабця вишивала, і то не тільки вишивала,
А й з конопель ниток напярала, і з тих ниток полотна ткала.
Білило сонце полотно і стало ось яким воно:
Червона ниточка – торочка...
Чи гарна вам моя сорочка?!

(Дівчинка, одягнена в гарну сорочку-вишиванку, демонструє її, проходячи перед глядачами).

Ведучий: На Поділлі, Чернігівщині, Київщині основними кольорами вишивки були чорні та червоні. Червоний колір означав радість, кохання, щастя, а чорний –

журбу, смуток, розлуку. Тісно переплітаються ці кольори у вишиванці, як і в людському житті.

(Діти співають пісню „Два кольори“. Слова Д. Павличка).

Ведуча: Красива мати як сама весна,
А серце ніжне, щедре, наче літо.
Тому, що знає, лиш вона одна,
Уміє всіх нас ласкаво зігріти.

Ведучий: Я добре знаю, лиш вона одна,
Чекати нас терпляче так уміє.
Аж поки зла непрошена зима
Їй скроні білим снігом не завіє.

(Діти співають українську народну пісню „Мамина коса“).

Ведуча: І цвіт душі, і серця цвіт,
Навіки зливсь, як сонце в росах.
Вона ходила в полі боса,
Коли займалося на світ.
Вона долала темний грім,
Що на світанку ворог кинув.
І виряджала в битву сина
Із серцем з'ятреним своїм.
Вона в натруджених руках
Несла любов у чаші горя...
Многострадальна, яснозора.
Благословенна будь в віках!

(Ведуча читає вірш „Ода матері“. Слова Ю. Турянської; діти співають пісню „Пісня про матір“. Музика І. Поклад, слова Б. Олійника).

Ведучий: Не дивно, що український народ називають народом-співцем. Забувши про турботи, відкинувши смуток та журбу, вміємо ми і гарно веселитися.

Ведуча: Ой, грай, вигравай, веселі співаночки.
Дуже люблять танцювати наші подоляночки!
(Діти виконують танок „Подільська полька“).

Ведучий: Наш народ – невгамовний трудар. Працею своєю землю прикрашає, урожай багатий збирає. Здавна повелося в Україні, що, зібравши багатий урожай, їхали люди на ярмарок, везли, що самі виростили, своїми руками зробили. І чого тільки не було на цьому ярмарку?! Та й сам він, ярмарок, неначе скарбниця вселюдської праці. Ця гарна традиція наших предків нині відроджується та добре приживається. Звідусіль ідуть люди ярмаркувати. А там, де народ, там і жарти, дотепи, сміх...

(Діти виконують інсценізацію української казки „Язиката Хвеська“).

Ведуча: Вкраїно – ти пісня світання, коли ще у росах лани.
Твоє ароматне дихання злилося з диханням весни.

Ведучий: Люблю я ключі журавлині, копитами вибитий шлях.
Сади на моїй Україні і зорі в її небесах!
(Діти виконують український танок).

Ведуча: Неначе врода України, червоне полум'я калини
В веснянім лузі зацвіло, красою душу обпекло.
Горить калина з краю поля, терпкі ягідки, як і доля
Моєї рідної землі, яку топтали сили злі.
А нині радість безбережна – моя Україна незалежна!
І я беру з її долонь палкий калиновий вогонь.

Несу додому, до хатини бентежне полум'я калини.

І так привабливе воно, як волі й слави знамено!

Ведучий: *(У ведучого в руках прикрашена рушником корзинка, на споді якої „Пам'ятка для батьків“, оформлена самими дітьми).*

Шановні батьки, ми завжди вас любимо, чекаємо та віримо, що ваша безмежна любов захистить і навчить нас жити достойно, з честю, на благо нашої української землі. Даруємо вам „Пам'ятку для батьків“, що ми оформили власноруч.

(Всі діти цілують батьків і віддають їм подарунок).

Ведуча: Наші кохані батьки, цей подарунок не простий. У ньому зібрані корисні поради з віковичних скарбів батьківської мудрості, а також кросворд „Мій рідний край“, який ви маєте відгадати тут і тепер.

„ПАМ'ЯТКА ДЛЯ БАТЬКІВ“

Родина – це природний осередок найглибших людських почуттів, де дитина засвоює основи моралі серцем і душею, коли розвиваються почуття доброти, чуйності, любові до рідного краю. У родинному середовищі по-особливому сприймаються звичаї та традиції, рідна природа, спогади старших.

Плакаючи у дітей почуття любові до Батьківщини, виховуючи майбутніх громадян держави, дорослі мають передусім прищепити глибоку повагу та турботливе ставлення до своєї малої батьківщини – рідного міста. Важливо, щоб малята усвідомили, що вони не просто споживачі багатств рідної землі, а її творці, захисники. І якщо ви справді хочете виховати у вашої дитини любов до рідного міста, батьківської хати, якщо ви хочете закласти готовність зберігати та примножувати багатства рідного краю, якщо ви хочете, щоб запах квітучих каштанів і бузку в дорослому житті повертав ваших дітей до рідних порогів, не забувайте:

- ідучи вулицями і площами рідного міста, розповідати нам про визначні пам'ятники, що ушляблюють їх;
- ознайомити нас із назвами вулиць, якими ми ходимо у садочок або живемо на них, подіями, що тут відбувалися;
- відвідувати разом із усією родиною краєзнавчий та етнографічний музеї, обговорювати з нами побачене;
- брати нас із собою, коли ідете у гості до родичів, наших дідусів і бабусь, які багато знають про історію рідного міста, села, завжди ладні розповісти цікаві легенди, приказки, забавлянки тощо;
- гуляти разом із нами по визначних і архітектурно привабливих місцях нашого міста, обговорювати з нами побачене, а ввечері запропонуйте нам намалювати наші враження від прогулянки;
- завжди звертайте увагу на чистоту і порядок у рідному місті, радьтеся з нами, як зробити наше місто ще охайнішим і привабливішим;
- посадіть разом із нами квітку, дерево біля нашого будинку, за якими ми будемо разом доглядати;
- частіше розповідайте нам про видатних людей, які проживали чи проживають у нашому місті;
- ознайомте нас зі звичаями та традиціями рідного краю;
- якщо хочете посіяти в наших душах зернятка любові до рідного краю, рідної мови, частіше співайте, читайте, спілкуйтеся з нами мовою краєвих творців українського фольклору та дитячої літератури, а не набридлих і нудних телесеріалів.

Тож зростаймо, граймо і співаймо тільки разом!

Робота з дітьми (завчіть разом):

Що таке Батьківщина? Під віконцем калина,
Тиха казка бабусі, ніжна пісня матусі.
Дужі руки у тата, під тополями хата,
Під вербою криниця, в чистім полі пшениця.
Рід, родина і сім'я, серед них – маленька я.
Мов перлинка-намистинка, я – дівчатко-українка!
Родовід – моя родина, я ж мала його краплина,
Люблю всю родину я, разом ми одна сім'я!
Я козацького ось роду, рідну землю люблю зроду.
Маму й татка поважаю, їм здоров'я побажаю!

Плакаючи у дітей почуття любові до Батьківщини, виховуючи майбутнього громадянина, дорослі мають пам'ятати, що починається вона з малої батьківщини – рідного міста, району, які ми маємо любити, як свою колиску.

Прочитайте і обговоріть з Вашою дитиною цей вірш.

Моя земля чарівна, наче казка,
Тут є усе: ліси, степи, поля...
Моря, озера, сонечко та ласка,
Зелені гори – дорога земля.
Це Україна – наша рідна ненька,
Де над ставами верби в ряд ростуть,
В садочку квітне вишенька біленька,
А журавлі з криниці воду п'ють.
Найкраща в світі, світла, найрідніша,
Уся в барвінку, наче у вінку,
Заквітчана, красива, наймиліша,
І чути всюди пісеньку дзвінку.
У цім краю домівка наша рідна,
Коріння наше і уся рідня.
І землю цю нам берегти потрібно,
Про неї турбуватися щодня.

Додаток 3

ІГРИ ПАТРІОТІВ (для учнів початкових класів)

Автор: З. Діхтяренко

Мета:

- *навчати учнів:* чітко виконувати команди педагогів; гарно співати та декламувати вірші перед глядачами; дотримуватися етикету хорингу та техніки безпеки;
- *закріпити:* рухові вміння та навички; знання про звичаї і традиції козаків, українського народу; про історичне минуле України;
- *розвивати:* фізичні та морально-вольові якості; бажання бути першими та виконувати всі завдання найкраще; бажання більше знати про історичне минуле свого народу, родини; окомір, координацію рухів, увагу, силу в руках і ногах під час ігор, ігор-естафет;
- *виховувати* в учнів початкових класів: патріотизм, любов до малої батьківщини, до України, повагу до її захисників, до державної символіки та українського фольклору; почуття відповідальності за правильне виконання завдання.

Обладнання: мультимедійний проектор, магнітофон, вишиті рушники, 20–30 кубиків, 6 косинок, 3 крейди, 3 дошки, 3 аркуші, 3 ручки, 3 орієнтири, 9 матів, 3 канати, 3 біноклі, 3 мішки.

Спортивний зал прикрашений українською національною символікою, українськими рушниками тощо.

Склад учасників: три команди (до 30 учнів початкових класів); три судді та їх помічники; два ведучі (юнак і дівчина) – старшокласники, які одягнені в український національний одяг.

Місце проведення: спортивний зал.

(Глядачі дивляться на мультимедійному проекторі документальний фільм про красу української природи; звичаї та обряди українців тощо. Відповідна музика супроводжує показ.

Ведучі запрошують до спортивного залу команди, які шикуються в три шеренги. Звучить Гімн України. Дирекція школи вітає учасників ігор патріотів і бажає перемоги. Команди виголошують девізи. Ведучі оголошують початок проведення ігор патріотів. Кожна команда змагається з іншими. Переможецьці – команда, яка набрала більшу кількість балів).

Гра 1: „Полон“

Команди шикуються в одну шеренгу вздовж лінії одна навпроти одної на витягнуту руку вперед і в сторони.

Завдання: перетягнути за лінію обома руками противника (взяти в „полон“).

Перемагає команда, яка візьме в „полон“ найбільше учнів з іншої команди. Гра триває 30 с.

Гра 2: „Захист скарбів“

На одному боці спортивного залу розкидані 20–30 кубиків, які охороняє одна команда. На іншому боці – противники.

Завдання: противники за сигналом повинні назбирати найбільше кубиків, не даючи до себе доторкнутися охоронцям. Якщо до противника доторкнувся охоронець – кубик потрібно віддати йому.

Виграє команда, гравці якої назбирали найбільше кубиків за певний час. Гра триває 90 с, потім команди міняються місцями.

Гра 3: „Повернення полоненого додому“

З кожної команди виходять до середини спортивного залу по три гравці, яким зав’язують очі, та вони самостійно крутяться під куплет української народної пісні.

Завдання: після закінчення пісні діти із зав’язаними очима повертаються до своєї команди на голос капітана.

Виграє команда, три гравці якої швидше прийдуть до своєї команди. Час фіксується секундоміром.

Завдання 1: „Декламування вірша та пісні про козаків, про хортинг перед глядачами“

Мета: навчати учнів гарно співати та декламувати вірші перед глядачами.

Вся команда читає на пам’ять вірш і співає пісню про козаків і хортинг. Зараховується виграш тій команді, в якій усі учні прочитають по черзі кожну стрічку двох віршів.

Гра 4: „Скарб“

Кожній команді помічники суддів роздають карту, на якій намальований шлях, за яким можна знайти скарб.

Завдання: трьом гравцям із кожної команди знайти скарб за найменший проміжок часу (план карти можна намалювати, враховуючи всю територію школи).

Виграє та команда, яка швидше знайде свій скарб по карті та принесе суддям. Час фіксується секундоміром.

Гра-естафета 5: „Написати слова: „Батьківщина“, „козаки“, „патріотизм“

Команди шикуються в три колони за лінією старту.

Завдання: всім учасникам гри-естафети написати по черзі по одній букві, щоб утворилося задане слово. Капітани починають першими виконувати завдання: за свистком судді вони біжать до дошки, пишуть букву „Б“ та повертаються до своєї команди, передаючи крейду наступному учаснику своєї команди, який пише наступну букву слова.

Естафета закінчується тоді, коли три слова буде правильно написано на дошці. Виграє команда, яка першою закінчить естафету, не порушивши правил.

Гра-естафета 6: „Стрибки козаків по острівцях“

Три команди шикуються колонами за лінією старту. Навпроти кожної колони на підлозі намальовані 8–10 кіл (діаметр 50 см).

Завдання: перестрибнути з „острівця на острівець“ не потрапивши у „воду“. За сигналом судді капітани починають перестрибувати з „острівця на острівець“, намагаючись не потрапити у „воду“, а потім біжать до кеглі. Оббігши свою кеглю, дитина біжить до команди, обминаючи „острівець“, і передає естафету, торкаючись правою рукою правої руки наступного гравця. Капітан стає в кінці колони.

Гра-естафета закінчується тоді, коли всі діти по черзі візьмуть у ній участь. Виграє та команда, гравці якої зроблять менше помилок (наберуть менше штрафних балів) і першими будуть на фініші.

Помічники суддів показують учням, яким способом стрибати.

Правила:

1) гравець отримує штрафний бал, якщо під час стрибка не попадає ногою на „острівець“;

2) забороняється: штовхатися, виходити за лінію, розмовляти, раніше починати стрибати, не передати естафету.

Завдання 2: „Декларація хортингу – національного виду спорту України“

Мета: продовжувати навчати учнів дотримуватися етикету хортингу та знати всі його розділи.

На аркуші капітани перелічують усі розділи декларації хортингу – національного виду спорту України. Вся команда допомагає.

Виграє команда, яка правильно та швидко напише відповідь.

Гра-естафета 7: „На чотирьох до перемоги“

Варіант 1. Три команди шикуються колонами за лінією старту.

Завдання: всім учасникам гри-естафети пройти на руках і ногах. Навпроти команд помічники суддів на відстані 5–8 м ставлять три орієнтири. За першим свистком судді капітани стають у вихідне положення – повний присід. За другим – починають рухатися одночасно на руках і ногах. Обійшовши орієнтири, капітани повертаються до команди тим самим способом. Передавши естафету (торкнутися рукою руки наступного гравця), капітан стає у кінці своєї колони.

Гра-естафета закінчується тоді, коли всі діти по черзі візьмуть у ній участь. Виграє та команда, яка допустить менше помилок (набере менше штрафних балів) і першою буде на фініші.

Помічники суддів показують учням, яким способом рухатися.

Варіант 2. Три команди шикуються колонами за лінією старту.

Завдання: всім учасникам гри-естафети пройти на руках і ногах, виконуючи на матах 3–5 перекидів уперед. Навпроти команд помічники суддів на відстані 5–8 м ставлять три орієнтири. За першим свистком судді капітани стають у в.п. – повний присід.

За другим – починають рухатися одночасно на руках і ногах. Обійшовши орієнтири, капітани повертаються до команд, роблячи на 3 матах 3–5 перекидів уперед. Передавши естафету (торкнутися правою рукою правої руки наступного гравця), капітан стає в кінці своєї колони.

Естафета закінчується тоді, коли всі діти по черзі візьмуть у ній участь. Виграє та команда, яка зробить менше помилок (набере менше штрафних балів) і першою буде на фініші.

Помічники суддів показують учням, яким способом рухатися та виконувати перекиди вперед.

Гра-естафета 8: „Зміна вахти“

Три команди шикуються колонами за лінією старту. Навпроти кожної колони висить канат.

Завдання: вилізти по канату до визначеної суддями висоти „на вахту“, злізти, „передати вахту“ наступному гравцеві. За сигналом судді капітани біжать до канатів, вилазять на них, беруть у руки прив’язаний предмет (бінокль), дивляться у нього, залишають на місці, злазять з канату та біжать до своєї команди, передаючи „вахту“ наступному гравцеві, стають у кінець своїх колон.

Завдання 3: „Вікторина: звичаї та традиції козаків, українського народу“

Мета: закріпити в учнів знання про звичаї та традиції козаків, українського народу; розвивати бажання більше знати про історичне минуле свого народу, родини.

Ведучі ставлять запитання кожній команді по черзі.

Виграє команда, яка набере найбільше балів.

Гра-естафета 9: „Перенеси та не впусти“

Три команди шикуються колонами за лінією старту. Навпроти кожної команди орієнтири.

Завдання: двом гравцям перенести всіх учасників своєї команди до орієнтиру.

За першим сигналом судді два учні складають руки, щоб утворився „стілець“. За другим – третій учень сідає на „стілець“. За третім сигналом судді учні переносять на „стілець“ учня до орієнтиру, біжать назад і повторюють дії з наступними учасниками своєї команди.

Виграє команда, два учні з якої першими перенесуть усіх учасників гри-естафети на „стілець“ до орієнтиру.

Гра-естафета 10: „Стрибки в мішку“

Три команди шикуються колонами за лінією старту. Навпроти кожної команди орієнтири.

Завдання: прострибати в мішку, не впавши.

За першим сигналом судді – капітани залазять у мішки. За другим – стрибають до орієнтирів, обстрибують їх та стрибають до своєї команди, вилазять із мішків і передають їх наступним гравцям.

Виграє команда, яка першою, дотримуючись правил, виконає завдання.

Завдання 4: „Вікторина: запитання – відповідь“

Мета: виховувати в учнів початкових класів: патріотизм, любов до малої батьківщини, до України, повагу до її захисників, до державної символіки.

Ведучі ставлять запитання кожній команді по черзі.

Виграє команда, яка набере найбільше балів.

(Після закінчення ігор-естафет судді підраховують бали. Виграє команда, яка набрала найбільшу кількість балів. Команди нагороджуються призами та грамотами).

**ПЛАН-КОНСПЕКТ ПЕРШОГО ТРЕНУВАННЯ З ХОРТИНГУ –
НАЦІОНАЛЬНОГО ВИДУ СПОРТУ УКРАЇНИ ДЛЯ ДІТЕЙ 6–7 РОКІВ (35 ХВ.).
ТЕМА: „Я – МАЛЕНЬКИЙ КОЗАЧОК“**

Автор: З. Діхтяренко

Завдання:

1. *Навчати:* під рахунок крокувати; мах рук виконувати асиметрично до ніг; дотримуватися вказівок тренера під час усього тренування; техніки точного удару по предмету під час гри „Іскра з шабель“.

2. *Ознайомити дітей* з етикетом хортингу, формою на тренуваннях – хортовкою, певними традиціями козаків.

3. Сприяти розвитку окоміру, координації рухів, уваги, сили в руках і ногах під час естафет: „Скачки козаків по островах“, „На чотирьох до перемоги“.

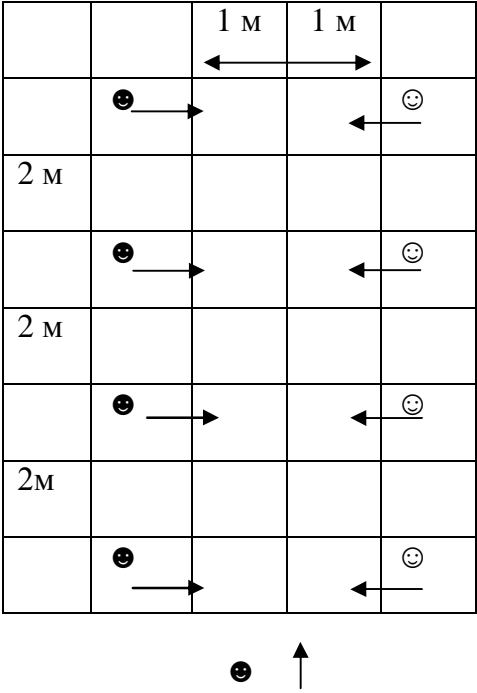
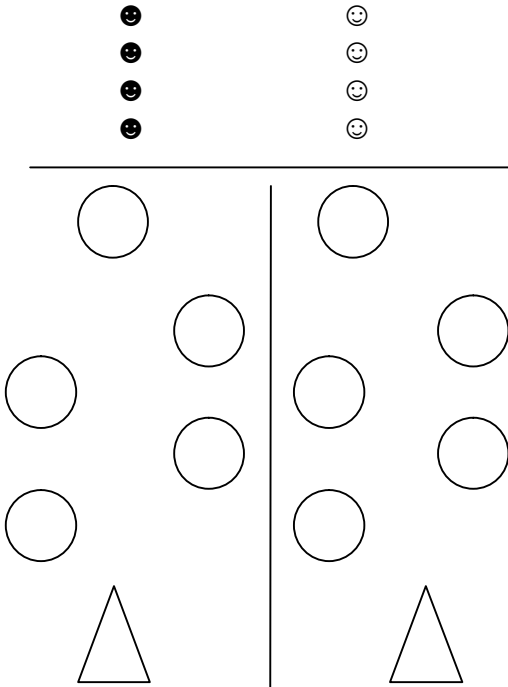
Розвивати: почуття патріотизму; бажання систематично тренуватися хортингом; вивчати історію рідного краю, України; уважність, сміливість, допитливість, винахідливість, наполегливість; фізичні якості.

Виховувати: любов до Батьківщини, повагу до її захисників, до державної символіки, українського фольклору, працювати гуртом, товарицькість.

Інвентар: 20 гімнастичних палиць, 2 кеглі, 10 поясів червоного кольору, 10 поясів синього кольору, метр, крейда.

Зміст	Дозування	Організаційно-методичні вказівки
Шиккування, знайомство, рапорт, повідомлення теми та завдань тренування.	3 хв.	Перед шиккуванням разом із батьками тренер вимірює ЧСС (30 сек.) у дітей (в.п. завжди однакове в продовж тренування: стояти або сидіти) та записує в особистий зошит. Батьки зав'язують дітям пояси (стрічку червоного або синього кольору). Діти шикуються за вказівкою тренера. З 3-4 речень тренер розповідає, хто такі козаки (вільні люди); значення поясу та його кольору для чоловіка (юнака); як виник хортинг – національний вид спорту України. Діти голосно називають власне ім'я та прізвище, стоячи на місці. Для розвитку в них уважності, сміливості, допитливості
Різновиди ходьби: - звичайна ходьба (як козаки марширують);	50 сек. 5 сек.	тренер зазначає, що всі діти будуть по черзі рапортувати на кожному тренуванні. Правила ТБ.
- ходьба на носках (як козаки підкрадаються до ворога);	10 сек.	Спина рівна; не тупати; кожний крок робити під рахунок: раз-два, три-чотири і т.д.; мах рук
- звичайна ходьба (як козаки марширують);	5 сек.	виконується асиметрично до ніг;
- ходьба на п'ятках (козаки „плутають“ сліди);	10 сек.	бути уважними; завжди дотримуватися ТБ; утримувати
- звичайна ходьба (як козаки марширують);	5 сек.	рівновагу тіла; не наштовхуватися.

<p>- ходьба на зовнішній, внутрішній стороні стопи (козаки обходять капкани, мітки, сліди тощо);</p> <p>- звичайна ходьба (як козаки марширують). Біг у повільному темпі.</p> <p>Загальнорозвивальні вправи з гімнастичними палицями (шаблею):</p> <p>1) „Козачата милуються своїми шаблями“. В.п. – о.с., палиця внизу, хват нарізно. 1–3 – палицю вперед (вдих); 2– палицю вгору, подивитися на неї; 4 – в.п. (видих).</p> <p>2) „Козачата нахиляються з шаблями“. В.п. – стійка ноги нарізно, палиця за головою. 1 – нахил уперед (видих); 2 – в.п. (вдих); 3–4 – те ж саме назад.</p> <p>3) „Козачата утримують рівновагу тіла“. В.п. – стійка ноги нарізно, палиця за головою. 1 – поворот тулуба ліворуч (видих), 2 – в.п. (вдих), 3–4 – те саме повторити в інший бік.</p> <p>4) „Козачата кладуть шаблі на землю“. В.п. – вузька стійка, палиця внизу. 1 – нахил уперед, палицю на підлогу; 2 – випрямитися, руки вгору назовні, подивитися на руки; 3 – нахил уперед, узяти палицю; 4 – в.п.</p> <p>5) „Козачата присідають із шаблями“. В.п. – палиця спереду вертикально на підлозі, хват двома руками за кінець. 1–2 – присід; 3–4 – в.п.</p> <p>6) „Козачата піднімають ноги“. В.п. – палицю вперед, хват нарізно. 1 – махом правої ноги торкнутися носком гімнастичну палицю; 2–4 – в.п.; 3 – махом лівої ноги торкнутися носком гімнастичну палицю.</p> <p>7) „Козачата втримують рівновагу“. В.п. – стійка ноги нарізно, палиця позаду. 1 – крок правою ногою вперед до положення випаду лівою, прогнутися (видих), 2–4 – в.п. (вдих). 3 – крок лівою ногою вперед до положення випаду правої, прогнутися (видих).</p> <p>8) „Козачата стрибають“. В.п. – стійка, руки на поясі, палиця на підлозі ліворуч.</p>	<p>10 сек.</p> <p>5 сек. 20 сек. 6 хв.</p> <p>8–10 р.</p> <p>8–10 р.</p> <p>8–10 р.</p> <p>8–10 р.</p> <p>8–10 р.</p> <p>20 р.</p> <p>8–10 р.</p> <p>8–10 р.</p> <p>24 р.</p>	<p>Не нашттовхуватися один на одного. Зберігати дистанцію.</p> <p>Дихати носом. Виконувати ЗРВ в ігровій формі – козаки тренуються із шаблею. Чітко під рахунок тренера виконувати всі вправи. Не кидати гімнастичну палицю, тримати зручно та міцно. Під час нахилів уперед і назад ноги не згинати. Міцно тримати гімнастичну палицю. Не рухати ногами.</p> <p>Повертаючись, п’ятки від підлоги не відривати та ноги з місця не зрушувати. Палицю міцно тримати на плечах. Гімнастичну палицю ложити на підлогу тихо, міцно тримати. Під час нахилів ноги не згинати, не рухати.</p> <p>Під час присідань на носочках, гімнастичну палицю не нахиляти та утримувати рівновагу тіла. Хват руками не змінювати. Коліна не згинати. Руки з гімнастичною палицею не опускати. Махи ніг робити під рахунок.</p> <p>Стежити, щоб було положення випаду. Утримувати рівновагу тіла.</p> <p>Дивитися вперед. Руки не опускати.</p>
---	---	--

<p>1–3 – стрибок ліворуч через палицю; 2–4 – стрибок праворуч через палицю. Вправа на відновлення дихання. Вимірювання ЧСС.</p>	<p>10 сек. 20 сек.</p>	<p>Не настрибувати на гімнастичну палицю. Робити вправу повільно. Вдихати повітря через ніс і видихати ротом. Батьки рахують.</p>
Основна частина (20 хв.)		
<p>Рухлива гра „<i>Іскра з шабел</i>“. <i>Мета:</i> навчати дітей техніки точного удару по предмету. <i>Хід гри.</i> Дві команди шикуються в шеренгу та стають лицем один навпроти одного (козачата червонопоясники та синьопоясники). Відстань між дітьми з усіх сторін два метри. Тренер показує положення „шаблі“ перед ударом. По команді: „Готуйсь“ – діти приймають в.п. рук і ніг По команді „До бою“ – тренер йде між дітьми, розвертаючись по чергово вправо та вліво, а діти по черзі наносять удар своєю „шаблею“ (гімнастичною палицею) по „шаблі“ тренера. <i>Правила:</i> 1. Забороняється: виходити за лінії, розмовляти, кидати „шаблю“ на землю. 2. Удар наноситься тільки по „шаблі“ після зорового контакту дитини з тренером по команді „Удар“.</p>	<p>5 хв.</p>	<p style="text-align: center;">Схематичний малюнок</p>
<p>Естафета „<i>Стрибки по острівцях</i>“. <i>Мета:</i> сприяти розвитку окоміру, координації рухів, уваги, сили в руках. <i>Хід естафети.</i> Дві команди стають колонами за лінією старту. Навпроти них на майданчику тренер малює перед кожною командою 8–10 кіл (діаметр 50 см). За сигналом тренера капітани починають перестрибувати з „острівця на острівць“, намагаючись не потрапити у „воду“, а потім біжать до кеглі. Оббігши свою кеглю, дитина біжить до команди, обминаючи „острівця“ та передає естафету, торкаючись правою рукою праву руку наступного гравця. Потім капітан стає в кінці колони. Естафета закінчується тоді, коли всі діти по черзі візьмуть у ній участь. Виграє та команда, яка зробить менше помилок (набере менше штрафних балів) і першими будуть на фініші. Тренер показує дітям, яким способом стрибати.</p>	<p>5 хв.</p>	<p style="text-align: center;">Схематичний малюнок</p>

<p>Правила:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Гравець отримує штрафний бал, якщо під час стрибка не попадає ногою на „купинку“. 2. Забороняється: штовхатися, виходити за лінію, розмовляти, раніше починати стрибати, не передати естафету. 		
<p>Естафета „На чотирьох до перемоги“. Варіант 1. Мета: сприяти розвитку окоміру, координації рухів, уваги, сили в руках і ногах під час ходьби. Хід естафети. Дві команди стають колонами за лінією старту. Навпроти них на майданчику тренер на відстані 5–8 м ставить два орієнтири. За першим свистком капітани стають у в.п. – повний присід. Другий – починають рухатися одночасно на руках і ногах. Обійшовши орієнтири, капітани повертаються до команди тим же самим способом. Передавши естафету (торкнутися рукою руки наступного гравця), капітан стає у кінці колони. Естафета закінчується тоді, коли всі діти по черзі візьмуть у ній участь. Виграє та команда, яка зробить менше помилок (набере менше штрафних балів) і першими будуть на фініші. Тренер показує дітям, яким способом рухатися.</p>	5 хв.	<p>Схематичний малюнок</p>
<p>Варіант 2. Хід естафети. Дві команди стають колонами за лінією старту. Навпроти них на майданчику тренер на відстані 5–8 м ставить два орієнтири. За першим свистком капітани стають у в.п. – повний присід. Другий – починають рухатися одночасно на руках і ногах. Обійшовши орієнтири, капітани повертаються до команди, роблячи на матах 3–5 кувирків вперед. Передавши естафету (торкнутися правою рукою праву руку наступного гравця), капітан стає в кінці колони. Естафета закінчується тоді, коли всі діти по черзі візьмуть у ній участь. Виграє та команда, яка зробить менше помилок (набере менше штрафних балів) і першими будуть на фініші. Тренер показує дітям, яким способом рухатися та виконувати кувирки.</p>	5 хв.	<p>Схематичний малюнок</p>

Заключна частина (5 хв.)		
Біг у повільному темпі.	30 сек.	Бути уважними.
Вправи на відновлення дихання.	30 сек.	Робити вправу повільно. Вдихати повітря через ніс і видихати ротом.
Крокування під вірш.	2,5 хв.	<i>Козаки варили юшку Та забули про петрушку. Гей – гей – гей!!! Поки думали де взять, Юшка вибігла уся!</i>
Вимірювання ЧСС.	30 сек.	<i>Гей – гей – гей!!!</i>
Тренер підводить підсумок.	1 хв.	Батьки рахують. Всі уважно слухають та задають запитання по суті.

Додаток 5

**НАЦІОНАЛЬНА ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКА ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНА ГРА
„ХОРТИНГ-ПАТРІОТ“**

Автор: Е. Єрмоєнко

Сутність та особливості гри „Хортинг-Патріот“

Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“ – це один із різновидів військово-спортивної гри, в процесі якої застосовується та збагачується накопичений юнаками й дівчатами життєвий досвід, поглиблюються знання про військову службу, загальну дисципліну, уявлення про навколишній світ, формуються змагальні спортивні навички, необхідні їм для успішної майбутньої трудової діяльності, виховуються вольові якості й організаторські здібності.

Ця військово-спортивна гра являє собою імітацію бойових дій, схожу на військові навчання. Під час гри учасники діляться на команди та змагаються в різних військово-прикладних видах спорту з ігровими елементами.

Хортинг-Патріот – це частина системи початкової військової підготовки учнів із урахуванням їхніх вікових особистостей. Іншими словами, у цій грі в доступній для школярів формі відображаються відносини українських воїнів і у спрощеному вигляді програвється ситуація, характерна для військових занять, бойових дій.

Гра підносить військовий дух, дух честі, самовідданості, доброти, порядності, поваги. Внутрішня атмосфера гри сприяє змужнінню, дорослішанню, більш серйозному ставленню до свого майбутнього та майбутнього своєї сім'ї.

Гра „Хортинг-Патріот“ спрямована на комплексне вирішення оздоровчих, навчальних і виховних завдань:

1. Підготовка юнаків до служби в Збройних Силах України.
2. Виховання дітей та молоді в дусі патріотизму та любові до Батьківщини, створення умов для прояву активної громадянської позиції.
3. Удосконалення тактичних і практичних знань учасників, підвищення рівня практичних навичок діяльності в екстремальних ситуаціях, під час дорожньо-транспортних пригод та під час пожеж.
4. Розвиток соціальної та громадянської відповідальності, що виявляється в активній життєвій ситуації.
5. Фізичний розвиток юних громадян, зміцнення їхнього здоров'я.
6. Інтелектуальний розвиток учнів, підвищення рівнів їхньої самодисципліни, психологічного загартування та підготовки до майбутнього дорослого життя.

7. Організація змістовного дозвілля дітей та молоді.
8. Профілактика бездоглядності та правопорушень дітей та молоді.
9. Виявлення найсильніших команд, обмін досвідом роботи між підрозділами.

Грі „Хортинг-Патріот“ притаманні основні риси будь-якої гри: пізнавальний характер і різноманітність ігрових мотивів, цілей, активності дій, висока емоційність і життєрадісність. Водночас ця гра має свої характерні *ознаки й особливості*, а саме: наявність елементів героїки та військової бойової романтики. Малюючи в уяві картину бойових дій, учасники гри неодмінно уявляють і себе героями минулих років, які захищали рідну землю, прагнуть бути гідними героїв; яскраво виражена військово-прикладна спрямованість знань і дій у грі: вирішення тактичних завдань, пересування загонів у чіткому строю, орієнтування на місцевості за різними ознаками, розв'язання завдань на визначення відстаней різноманітними способами, ведення розвідки, наступ на противника, влаштування засідок, ведення оборонного бою, вчинення прихованих, швидких пересувань і маневрів на місцевості, подолання різноманітних природних і штучних перешкод, що стоять або раптово виникають на шляху до досягнення мети тощо; можливість широко застосовувати в процесі гри різноманітне військово, спортивне та туристичне обладнання (компаси, біноклі, топографічні карти, схеми, різноманітні засоби сигналізації тощо), макети зброї (ракет, кулеметів, автоматів, пістолетів тощо), навчальну зброю, протигаз, імітаційні засоби (холості патрони, вибухові пакети, димові шашки, гранати, сигнальні ракети тощо).

Гра „Хортинг-Патріот“ певною мірою відображає елементи військової праці дорослих – справжніх солдат і офіцерів Збройних Сил України; привчає учасників гри до відповідних фізичних випробувань і розвиває вміння адаптуватися до різних умов. Зокрема, важливою особливістю військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ на місцевості є й те, що досягнення мети в ній відбувається у специфічних умовах, за яких у спрощеному вигляді відображається характер військових занять і бойових дій.

Виконуючи свої обов'язки в грі, учасник подумки передбачає можливий хід і результат своїх дій, порівнюючи його з тим, що було задумано, стежить за ситуацією, контролює власну поведінку стосовно товаришів по команді.

Різнноманітні вправи, що застосовуються в грі (ходьба, біг, стрибки, метання, спостереження, орієнтування, надання першої медичної допомоги, вправи з відпрацювання вмінь похідного життя, стройові вправи тощо) є по духу спортивними, а отже, проводяться зазвичай у змагальній формі, що особливо приваблює хлопців і дівчат.

Громадська організація „Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“ заснована в Україні в 2015 році та зареєстрована Головним управлінням юстиції у м. Києві Міністерства юстиції України (свідоцтво про реєстрацію громадського об'єднання як громадської організації № 1430225 від 26 лютого 2015 року). Ця організація має на *мети*: проведення заходів із військово-патріотичного виховання, популяризації ідей українського патріотизму; залучення до ігрової діяльності військово-спортивного спрямування більшої кількості учнівської молоді; налагодження партнерської взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями в інших регіонах України; задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів своїх членів.

Нині в Україні відбувається розгалуження інфраструктури Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“: створюються нові осередки, відкриваються відділення та відокремлені підрозділи всеукраїнської організації, що охоплює територію 15 областей України.

Організаційні засади гри „Хортинг-Патріот“

Учасниками гри є учні загальноосвітніх, професійних навчальних закладів, військових ліцеїв міст і районів України.

Спочатку учасниками гри були переважно учні з навчальних закладів, де працюють організатори та інструктори. З часом, у зв'язку зі зростанням інтересу до гри, до неї почали долучатися всі бажаючі. Нині гра адаптована для масової участі, тобто в її конкурсах можуть брати участь навіть не підготовлені фізично діти, які, з часом отримуючи навички, мають можливість брати участь у конкурсах для досвідчених учасників.

Вік учасників – від 6 до 17 років.

Склад команди: 1 – дорослий (керівник, офіційний представник команди, бере участь у суддівстві гри), 7 – учасників гри (у тому числі 3 дівчини), серед учасників 1 капітан команди. Команди формуються за *віковою ознакою*: молодша вікова група – 6–7 років, 8–9 років; середня вікова група – 10–11 років, 12–13 років; старша вікова група – 14–15 років, 16–17 років.

Усі юнаки та дівчата, які змагаються, мають бути одного віку. Наприклад, на загальношкільній грі це можуть бути учні паралельних класів.

Зовнішні форми структури в грі повністю повторюють будову військової організації. Уже в самій назві організаційних частин (дружина, загін, ланка) є військовий відтінок. Навіть привітання в грі „Хортинг-Патріот“ є не менш суворим, ніж віддання військової честі. У процесі гри школярі привчаються віддавати честь під час виконання Гімну України, біля пам'ятника герою, при зверненні до старших, під час зустрічі з вожатим. Кожна команда, дружина, районна та міська організація юних гравців має прапор так само, як і кожна військова частина має свій почесний символ.

На парад, урочисті збори, зльоти учасники гри мають приходити в парадній або військовій формі: біла сорочка або блузка, темні штани або спідниця, галстук і значок або військова польова форма з емблемою загону, команди.

Команда, дружина чи загін можуть мати свій сигнальний засіб, свисток, горн, барабан тощо. Кожному учаснику гри мають бути відомі сигнали, що подаються у вишкільних таборах: „Увага“, „Збір“, „Зустріч“, „Підйом прапора“, „Похідний марш“ та інші встановлені сигнали. А барабан може бути супутником загону на демонстраціях і ходах, а також конкурсах стройової та патріотичної пісні.

У військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“ діяльністю команди або окремих учасників керує командир, він віддає накази підлеглим, ставить перед ними завдання, планує та організовує їх виконання. Завдячуючи сильному авторитету командира, його накази сприймаються учнями як приписи, настанови, які беззаперечно мають виконуватися кожним учасником гри.

Гра „Хортинг-Патріот“ проводиться щорічно в квітні-травні у 4 етапи:

I етап – загальношкільний (до 10 квітня);

II етап – районний (міський) (до 20 квітня);

III етап – обласний, міста Києва (до 30 квітня);

IV етап – всеукраїнський (травень).

На всіх етапах проведення гри створюються організаційні комітети відповідного рівня. До їх складу можуть бути залучені громадські організації, які виявляють бажання надати організаційну, фінансову та іншу допомогу в проведенні гри. До складу суддівської колегії входять досвідчені педагоги, науково-педагогічні працівники навчальних закладів, учені наукових установ та представники громадських організацій (за згодою).

Зміст, конкурси та місце проведення гри „Хортинг-Патріот“

Завдання гри можна диференціювати відповідно до її *змістових блоків*.

Зокрема, блок „*Просвітницько-виховна робота*“ передбачає такі *завдання*:

1. Ознайомлення учнів зі Збройними Силами України, бойовими шляхами військових частин, кораблів, із видами збройних сил і родами військ.

2. Участь у святкуванні пам'ятних дат.

3. Зустрічі з ветеранами війни.

4. Участь у пошуковій роботі.
5. Відвідування музеїв (наприклад, музею „Бойової слави“).

Блок „*Стройова підготовка*“ має завдання, спрямовані на розвиток практичних стройових умінь і навичок:

1. За командою командира вміти: шикуватися в одну шеренгу, в дві шеренги та назад; шикуватися в одну колону, по три.
2. Здійснювати повороти: направо, наліво, кругом, напівоберти.
3. Здійснювати рух стройовим кроком з речівкою і піснею.

Блок „*Польова підготовка*“ передбачає завдання:

1. Встановити намет.
2. Укласти рюкзак.
3. Здійснити умовну переправу через болото, по купинах.
4. Здійснити підйом і спуск крутим схилом за допомогою мотузки.
5. Перенести потерпілого на відстань до 50 метрів.
6. Здійснити повітряну переправу по паралельних мотузках, проповзання.

Блок „*Фізична підготовка*“ містить завдання, визначені відповідно до нормативів із легкої атлетики, спортивної гімнастики, акробатики, важкої атлетики.

Блок „*Практична медицина*“ передбачає такі завдання:

1. Вміти виносити пораненого з поля бою, надати першу медичну допомогу при переломах, кровотечах, опіках, транспортувати потерпілого.
2. Знати лікарські трави та їх застосування.

Блок „*Правила дорожнього руху*“ містить завдання:

1. Знати правила дорожнього руху для пішоходів і пасажирів, велосипедистів, жести регулювальника, сигнали світлофора, дорожні знаки.
2. Знати марки та призначення автомобілів.
3. Знати правила проїзду на перехресті, вміти визначати намічений „основний шлях“ руху.

Блок „*Пожежна підготовка*“ має такі завдання:

1. Знати правила пожежної безпеки в житлових будинках, школах.
2. Уміти застосовувати первинні засоби пожежогасіння.
3. Вміти прокласти пожежну рукавну лінію, долати перепони, користуватися вогнегасником.

У грі „Хортинг-Патріот“ є свої *традиційні лозунги та заповіді*. В цих заповідях органічно поєднується глибокий моральний зміст із доступною дітям притчовою формою. За задумом засновників гри „Хортинг-Патріот“, етика гравця повинна спонукати його допомагати ближньому справою та словом, утішати стражденого, приходити на допомогу знедоленому. Й усе це тільки заради виконання свого морального обов'язку перед іншими людьми. Лицарське благородне служіння людству становить наріжний камінь усієї гри. Керівники провідних загонів гри з різних областей України втілюють у життя свою віру в створення нового типу особистості українського громадянина. Гравець із часом стає носієм усього найкращого, що може бути в людині, слугує символом моральної та фізичної чистоти, прикладом для наслідування тощо.

Військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“ має свої *традиції*: вшанування Дня Незалежності України та Дня Конституції України; вшанування ветеранів війни та праці; святкування Дня фізичної культури і спорту; вшанування днів військової та козацької слави України; привітання чоловіків і юнаків із Днем захисника Вітчизни; участь у мітингах, присвячених Дню Перемоги в Другій світовій війні та покладання вінків до пам'ятників загиблим воїнам тощо.

У процесі гри використовується: державна символіка України, емблеми Збройних Сил України, атрибутика військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, красномовні матеріалами про

Україну та її певні райони, де проводиться гра (цим самим прищеплюється учням любов до Батьківщини, надаються географічні та історичні знання про певний регіон).

Завдання змістових блоків, традиції та ритуали відображено в *своєрідних етапах* самої гри „Хортинг-Патріот“ – її *конкурсах*.

1 етап: „Перша медична допомога“.

2 етап: „Військове багатоборство“ – метання гранати на дальність і на влучність, стрільба з пневматичної гвинтівки, конкурс екіпірування (одяг, взуття, бронежилет, каска, саперна лопатка, фляга).

3 етап: „Сильні та спритні“ – підтягування на перекладині (хлопці), згинання і розгинання рук в упорі лежачи, піднімання тулуба в сід, біг 60 м, 100 м; лазіння по линві, стрибки через скакалку, крос 800 і 1000 м.

4 етап: „Ерудит“ – інтелектуальний конкурс на знання історії України, оздоровчих традицій, правил дорожнього руху, етичної поведінки, безпеки життя тощо.

5 етап: „Основи самозахисту“ – демонстрація прийомів хортингу.

6 етап: „Тактична топографія“ – орієнтування на місцевості, облаштування засідок, спостереження.

7 етап: „Командна військово-спортивна смуга перешкод“.

8 етап: „Переправа“ – лазіння між деревами, переправа через річку, робота з мотузками, страхування товариша тощо.

9 етап: „Спортивний хортинг“ – змагання за правилами спортивного хортингу (для окремих учасників).

10 етап: „Розбирання та збирання автомата АК-74“ – конкурс проводиться на час, його проходить кожний учасник команди.

11 етап: „Конкурс строю та патріотичної пісні“.

12 етап: „За Україну“ – колективна військова гра, що передбачає взяття висоти, захоплення прапора команди суперника.

Після проведення всіх дванадцяти етапів (конкурсів) проводиться підбиття підсумків і нагородження переможців гри „Хортинг-Патріот“ в особистому та командному заліку, розсилаються інформаційні листи, результати змагань і подяки директорам навчальних закладів. Щороку конкурси, їх зміст, правила суддівства в конкурсах можуть удосконалюватися; арсенал вимог у конкурсах – розширюватися.

Культурно-масові заходи під час гри „Хортинг-Патріот“ можуть проводитися в придатних для них *приміщеннях закладів освіти* (класних кімнатах, актових і спортивних залах тощо), а також поза школою – *на місцевості*. Зокрема, на уроках фізичної культури застосування елементів військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ сприяє підвищенню активності учнів, кращому засвоєнню деяких розділів програми; гра на місцевості, зазвичай, проводиться з метою відпрацювати дії команди, загону з якої-небудь військової спеціальності (розвідника, стрілка, зв'язківця тощо). Так, для розвідників, які вивчають різні способи спостереження, маскуванню й орієнтуванню на місцевості, визначення відстаней, як практичні заняття рекомендуються ігри-вправи на місцевості: „Йдемо по сліду“, „Засідка“, „Спостерігачі“, „Умій маскуватися“, „Ходимо тихо“ тощо.

Під час загонових ігор на місцевості відпрацьовуються дії команди та перевіряється її злагодженість. Для цієї мети використовуються ігри: „Бій за висоту“, „Прорватися в тил ворога“, „Захоплення прапора“ тощо. У цих іграх порівняно легко створюються такі ситуації, коли командир, його заступник, розвідникам, зв'язківцям, стрільцям, санітарам необхідно проявити свою майстерність. Успіх у таких іграх залежить від чіткої взаємодії усіх членів команди.

Гра „Хортинг-Патріот“ на місцевості має також завдання перевірити злагодженість команд, узагальнити результати команди за певний період (осінній,

зимовий, весняний), підбити підсумки підготовки учнів і визначити кращі команди, загони, навчальні відділення, взводи, роти за територіальним принципом. Ігри на місцевості в пришкільних таборах проводяться на районних, обласних, регіональних, всеукраїнських фіналах військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“.

Гра „Хортинг-Патріот“ може проводитися у *військово-спортивному таборі*. Умови виховної та оздоровчої роботи в таборі мають особливо сприятливі можливості для організації ігор на місцевості. Ігри в таборі є логічним продовженням тих ігор, що проводилися протягом навчального року за календарним планом громадської організації „Хортинг-Патріот“. В умовах табору хлопці та дівчата проводять ігри в складі тимчасових загальношкільних дружин і загонів, підрозділів, що створюються на табірний період. Форми організації військово-спортивної гри в таборі різноманітні. Ігри проводяться регулярно згідно зі складеним планом (розкладом) на зборах ланок і загонів, як епізодичні заходи в складі двох або кількох загонів, а також у масштабі всього табору.

У процесі гри використовується низка специфічних методів роботи.

Військово-патріотична гра „Хортинг-Патріот“ передбачає цілеспрямоване подолання психологічних і практичних труднощів при досягненні особистісно значущої мети, природних і штучних ускладнень, перешкод для розвитку вольових механізмів діяльності учнів. Це викликає втому, фізичні незручності, негативні внутрішні емоції й стани, спонукає гравців до їх подолання та виховує волю, формує здатність до мобілізації духовних і фізичних сил. Для кожного віку учнів складається своя система бар'єрів, труднощів, перешкод на різних етапах гри. Відтак, одним із ключових методів є *метод подолання дітьми посильних труднощів*.

Окрім бесід і розмов, у гри дуже важливий *особистий приклад педагога*. Для цього доцільним є використання такого прийому, як *створення ситуацій з елементами ризику*.

Велике значення має застосування *спеціальних емоційно-вольових вправ*, що розвивають сміливість, витримку, рішучість, мужність тощо.

Важливу роль під час гри „Хортинг-Патріот“ відіграють *технічні засоби навчання, макети вогнепальної та холодної зброї, нестандартне спортивне обладнання, інша наочність*. Так, наприклад, під час навчання учнів старших класів метанню гранати на дальність використовуються як наочність плакати із зображенням декількох основних елементів вправи, що сприяє формуванню адекватного образу цієї рухової дії, а відповідно – більш швидкому та точному засвоєнню навчального матеріалу (А. В. Ліцман, Д. Г. Михальченко, І. С. Федоров).

Крім того, сформувати в учасників гри правильне уявлення про виконувану рухову дію допомагає прийом *установлення подібності та відмінності*. Наприклад, щоб учні зрозуміли залежність польоту гранати від швидкості, одержуваної при відштовхуванні металника ногами від землі, пропонується визначити різницю довжини стрибка з місця та з розбігу (Д. Г. Михальченко). І нарешті, у процесі формування образу рухової дії велику роль має слово, за допомогою якого розкривається сутність пропонованого кидка гранати, техніка досліджуваного руху. Від правильності та точності опису основних елементів руху, логіки пояснення залежить і точність виконання самого руху під час метання гранати.

Для підготовки до гри при навчальних закладах можуть створюватися *гуртки „Хортинг-Патріот“*. Основні завдання таких гуртків: навчання та фізичне загартування учнів, їх духовно-моральний розвиток; вивчення та закріплення знань про українську народну культуру, вшанування звичаїв і звичаїв патріотів України.

Гурток „Хортинг-Патріот“ реалізує свої завдання за допомогою конкурсів, оглядів, естафет, змагань, вікторин, малюнків, участі в акціях милосердя та культурно-просвітницьких заходах, добродійних і екологічних акціях, туристських спортивних

походах (пішохідні, кінні, лижні, велосипедні, водні), історико-краєзнавчих експедиціях, зустрічах з представниками козацьких громадських організацій, краєзнавцями, ветеранами бойових дій тощо.

„Хортинг-Патріот“: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання (автори Д. Г. Михальченко, А. В. Ліцман) схвалена для використання в загальноосвітніх навчальних закладах комісією з фізичної культури Науково-методичної Ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 6 від 25.08.2015 р.).

Таким чином, національно-патріотичне виховання школярів засобами військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ являє собою систематичну та цілеспрямовану діяльність засновників і керівництва гри, органів державної влади та громадських організацій щодо формування в учасників гри високої патріотичної свідомості, почуття вірності своїй Вітчизні, готовності до виконання громадянського обов'язку щодо захисту інтересів Батьківщини.

„Хортинг-Патріот“ – це гра сміливих, спритних і дружніх, школа справжніх патріотів України! Для успіху в грі школярі мають проявити характер і волю до перемоги. Вони повинні йти тільки вперед, домагатися успіхів і завжди досягати поставленої мети. Майбутнє України за такими цілеспрямованими та сильними, як переможці й призери гри „Хортинг-Патріот“.

ОРІЄНТОВНІ СЦЕНАРІЇ–ПЛАНИ ГРИ „ХОРТИНГ-ПАТРІОТ“

Дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“ передбачає варіативність сценарних планів її проведення, зміну чи удосконалення конкурсів. Ураховуючи зазначене, подаємо орієнтовний сценарій проведення гри для учнів 7–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Мета: зміцнення здоров'я школярів; початкова військова підготовка; військово-патріотичне виховання школярів засобами військово-спортивного хортингу.

Завдання:

1. Сприяти вихованню поваги до національного виду спорту України – хортинг, фізичної культури та формуванню потреби в здоровому способі життя.
2. Підвищувати фізичну підготовленість і рухову активність учнів.

Розвивати: волю та фізичні якості під час створення умов для прояву індивідуальних рис характеру в інтересах команди.

Виховувати: почуття патріотизму, гордості та поваги до захисників Вітчизни; до українських народних традицій.

Учасники змагань. У змаганнях беруть участь юнаки 7, 8–9 та 10–11 класів (окремо). Всі учасники повинні бути допущені до змагань лікарем.

Терміни і місце проведення змагань. Спортивні заходи проводяться в спортивному залі школи напередодні Дня захисника Вітчизни.

Керівництво проведенням змагань. Загальне керівництво проведенням свята здійснює адміністрація школи. Безпосереднє керівництво покладається на керівника гуртка з хортингу та вчителя фізичної культури.

Визначення переможців, нагородження. Переможці визначаються за кращим результатом. Команди-переможці нагороджуються грамотами.

Хід проведення

Ведучий 1: Добрий день, шановні гості та учасники гри! Ми раді вітати вас на нашому спортивному святі Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, присвяченому Дню захисника Вітчизни. Тут зібралися небайдужі українці, щоб відзначити його разом із усією країною. Так ми вшановуємо тих, хто захищав нас у роки війни, тих, хто служив, і зараз продовжує служити в українській

армії. Це наші захисники. Вони захищають мирне небо і нашу Вітчизну. А що означає бути захисником Вітчизни? Це означає бути: Сміливим! Сильним! Спритним! Розумним! Чесним! Умілим!

Ведучий 2: Всі присутні знають, що захисники Вітчизни повинні вміти легко долати будь-які перешкоди. А для цього треба активно займатися хортингом – національним видом спорту України. Сьогодні нашим учасникам потрібно буде пройти різні випробування. У змаганнях будуть перевірятися не тільки фізичні якості, але й кмітливість, винахідливість, гумор, здатність орієнтуватися в будь-якій життєвій ситуації. Ми надіємося, що всі з честю подолають різні труднощі. Наші судді (знайомство) будуть стежити за правильністю виконання завдань, оцінювати ваші дії, а наприкінці свята підіб'ють підсумки.

Приклад 1

ПОДОЛАЙ СМУГУ ПЕРЕШКОД (ЕСТАФЕТИ)

1. „Снаряди – на передову“.

Завдання: на передовій потрібні терміново „снаряди“.

Інвентар: 2 набивні м'ячі, 2 стійки.

Учасники двох команд стоять у колонах по одному. Перед кожним капітаном лежить набивний м'яч – „снаряд“. За умовним сигналом капітани беруть „снаряд“ (м'яч), біжать до стійки, оббігають її й тим самим шляхом повертаються до команди. Обережно кладуть „снаряд“ (м'яч) на лінію перед наступним учасником, а самі стають у кінці своєї колони.

Перемагає команда, яка швидше доставить „снаряди“ на передову.

2. „Хортингіст-розвідник“.

Завдання: пролізти під сіткою.

Інвентар: 2 волейбольні сітки, 2 стійки.

Учасники двох команд стоять у колонах по одному. По команді „Руш!“ капітан біжить уперед, пролазить під натягнутою волейбольною сіткою, оббігає стійку й тим самим шляхом повертається до команди. Передавши естафету, гравець стає в кінці своєї колони.

Перемагає команда, чиї „розвідники“ повернуться швидше.

3. „Гармати – до бою“.

Завдання: пройти на руках.

Інвентар: 2 стійки.

Учасники двох команд стоять у колоні парами. За умовним сигналом перший учасник естафети займає положення „упор лежачи“. Другий – бере його за ноги й перший на руках починає переміщуватися до стійки. За стійкою відбувається зміна ролей: назад – другий учасник переміщується в „упорі лежачи“, а перший тримає за ноги. Передавши естафету, гравці стають у кінці своєї колони.

Перемагає команда, яка швидше та правильно виконає завдання.

4. „Гармати на передову“.

Завдання: перемістити „гармату“.

Інвентар: 6 гімнастичних палиць, 2 стійки.

Учасники стоять у колоні по одному. За умовним сигналом капітани беруть у кожену руку по гімнастичній палиці, а третя залишається лежати на підлозі. Вони котять гімнастичними палицями третю по підлозі до стійки. За нею капітани беруть у руки три гімнастичні палиці, оббігають стійку та повертаються до своєї команди. Обережно кладуть „гармату“ (три гімнастичні палиці) на лінію перед наступним учасником, а самі стають у кінці своєї колони.

Перемагає команда, яка швидше та правильно доведе „гармати“ на передову.

5. „Санітари“.

Завдання: перевезти „пораненого“.

Інвентар: 2 плащ-палатки, 2 стійки.

Учасники стоять у колоні по одному. По команді „Руш!“ два учасники беруть на підлозі плащ-палатку, на яку лягає третя дитина – „поранений“. Її потрібно перенести до „військового госпіталю“ (за стійку). Так двоє гравців переносять усіх (3–5 дітей) до „військового госпіталю“.

Виграє команда, яка швидше та правильно виконає завдання.

6. „Хто сильніший?“.

Завдання: перетягнути супротивника від центру (мітки).

Інвентар: 1 гімнастична линва, посередині відмітка.

Учасники стоять у колоні по одному.

7. „Снайпери“.

Завдання: попасти в кільце.

Інвентар: 2 баскетбольні щити з кільцями, баскетбольні м'ячі за кількістю учасників.

Учасники двох команд стоять у колоні по одному навпроти баскетбольного щита з кільцем за капітаном, який стоїть на штрафній лінії. У кожного в руках баскетбольний м'яч. По команді „Руш!“ капітан здійснює кидок м'яча по кільцю, забирає його та стає останнім у колоні. Ці дії виконують по черзі всі учасники протягом 1–2 хвилин.

Виграє команда, яка влучить у кільце найбільшу кількість разів за відведений час.

8. „Військові звання“.

Завдання: викласти по порядку військові звання.

Інвентар: 2 стільці, 2 столи, 2 пари карток із військовими званнями ЗСУ: солдат, старший солдат, молодший сержант, сержант, старший сержант, старшина, прапорщик, старший прапорщик, молодший лейтенант, лейтенант, старший лейтенант, капітан, майор, підполковник, полковник, генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал-полковник, генерал армії України.

Учасники стоять у колоні по одному. За умовним сигналом капітан біжить до стільця і, знайшовши картку з першим званням, кладе її у верхню позицію, повертається до команди і т. д. Останній учасник може виправити порядок, якщо вважає його неправильним.

Перемагає команда, що правильно виконала завдання.

Приклад 2

КОНКУРСИ ГРИ „ХОРТИНГ-ПАТРІОТ“ ДЛЯ УЧАСНИКІВ 14–17 РОКІВ

Проводиться в чотири етапи:

1. Спортивне багатоборство: біг 100 м і 1000 м; підтягування на перекладині; згинання й розгинання рук в упорі лежачи.

2. Військово-прикладне багатоборство: стрільба з пневматичної гвинтівки; розбирання та збирання автомата АК-74, АКС-74; користування засобами індивідуального захисту; стройова підготовка; спортивна смуга перешкод.

3. Інтелектуальний конкурс „Ерудит“: перевірка знань правил етичної військової поведінки, української військової історії у рамках шкільного курсу „Історія України“, козацької історії та традиції козацтва, а також знань про здоровий спосіб життя, шкідливі звички тощо.

4. Творчий конкурс: презентація виконання домашнього завдання (представлення учасника за допомогою групи підтримки).

До останніх конкурсів (інтелектуального та творчого) можуть допускатися чотири-п'ять учасників, які виявили найкращі результати в спортивному та військово-прикладному багатоборстві.

КОНКУРСИ ГРИ „ХОРТИНГ-ПАТРІОТ“ ДЛЯ УЧАСНИКІВ 16–17 РОКІВ

Гра проводиться у формі зборів-змагань серед старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів, учнів початкових і середніх професійних навчальних закладів із військово-патріотичного виховання, фізичної культури і спорту, підготовки до військових професій та служби в Збройних Силах України.

Склад команди – 7 учасників + один дорослий (керівник команди, офіційний представник).

Військово-спортивні збори-змагання в рамках гри „Хортинг-Патріот“ можуть об'єднувати такі конкурси: „Комплексне спортивне багатоборство“, „Влучний стрілець“, „Розбирання та збирання АК-74“, „Медико-санітарна підготовка“, „Операція „Захист“, „Стройова підготовка“, „Спеціальна фізична підготовка“, „Воєнізована смуга перешкод“, „Прийоми хортингу зі зброєю“, „Прийоми двобою хортинг без зброї“, „Військова теорія“, „Дорога безпеки“, „Пожежна естафета“. Перелік конкурсів може змінюватися, їх зміст удосконалюватися відповідно до запитів і підготовки учасників.

Після проведення конкурсів актуальними завданнями можуть бути: виявлення рівня підготовки допризовної молоді до служби в армії; підтримка призовників, які бажають навчатися у військових освітніх установах (для такої гри вік учасників призначається від 14 до 17 років. Отже, в цьому конкурсі можуть брати участь студенти 1–2 курсів вищих навчальних закладів України I–II рівня акредитації, спеціалізованих коледжів фізичного виховання тощо).

Приклад 4

1. *Стройовий огляд.*

В огляді бере участь відділення з 7 осіб. Перевіряються зовнішній вигляд, форма одягу, стройова пісня. Визначення результату відбувається за найбільшою сумою набраних балів.

2. *Командирські якості.*

Командир підрозділу показує навички командування відділенням (подача стройових команд на місці і в русі).

3. *Наметовий табір.*

Кожен загін облаштовує свій наметовий табір (намети, прапор). Визначення результату: зовнішній вид, порядок у таборі (від 1 до 5 балів).

4. *Неповне розбирання-збирання зброї.*

Виконання вправ з неповного розбирання-збирання штатної зброї АК (2 учасники). Визначення результату за сумою часу обох учасників.

5. *Спорядження патронами магазинів АК.*

Виконують вправу 2 учасника. Визначення результату за сумою часу обох учасників.

6. *Смуга перешкод.*

Бере участь уся команда. Визначення результату: за часом останнього учасника.

7. *Стрільба з пневматичної гвинтівки.*

Початок етапу – вхід у робочу зону, стрільба ведеться із-за трьох укриттів, почергово переміщуючись від одного до іншого, далі після перебігання (15 м) – стрільба з коліна, переповзання вперед (15 м) – стрільба з положення лежачи. Кількість боєприпасів – 10 шт. Закінчення етапу – доповідь про закінчення стрільби.

Оцінка результату:

- 1) за найменшим часом роботи;
- 2) за найбільшою кількістю вибитих очок.

8. *Медицина.*

Для конкурсу необхідне командне спорядження. Два учасники підрозділу надають допомогу при пораненні або переломі за допомогою табельного медичного майна та евакуюють постраждалого з небезпечної зони. Визначення результату: за найменшим часом роботи з урахуванням штрафних балів.

9. Конкурс талантів.

Перший вечір – представлення команд у довільній формі (10–15 хв.).

Другий вечір – кожна команда представляє на конкурс два виступи на власний розсуд (пісня, танець, гумор). Виконання оцінюється за 10-бальною шкалою.

10. Стрільба з АК.

Виконує вся команда з положення лежачи.

11. Марш-кидок.

Виконує вся команда. Відстань 4,5 км. Визначення результату – за часом останнього учасника команди.

12. Комплексна силова вправа.

На конкурс виставляється відділення з 5 осіб (у тому числі командир). Учасники виконують кілька простих вправ за короткий проміжок часу (віджимання, підтягування, присідання тощо). Підраховується максимальна кількість правильно виконаних вправ. Визначення результату: за найбільшою командною сумою виконаних вправ.

13. Кидання гранати.

Виконує вся команда (або дві особи по три спроби).

Визначення результату – за сумою балів обох учасників.

14. Приготування вечері.

Оцінюються якість їжі на смак і зовнішній огляд (від 1 до 5 балів).

Додаток 6

ПОЛОЖЕННЯ

**про проведення Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри
„Хортинг-Патріот“ серед учнів 1–11 класів загальноосвітнього навчального
закладу**

Автор: Е. Єрмоменко

Мета: створення умов для оновлення змісту, збагачення форм і методів військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітньої школи.

Завдання:

1. Популяризація Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ та інших дитячих заходів військово-патріотичної спрямованості.

2. Виявлення та узагальнення передового педагогічного досвіду з питань військово-патріотичного виховання.

3. Визначення рівня знань, умінь і навичок учнів із основ військової служби, фізичної підготовки, питань безпеки життєдіяльності людини.

4. Залучення всіх зацікавлених сторін до об'єднання зусиль щодо систематичного проведення різних заходів з військово-патріотичного виховання.

Розвивати: потребу в духовному розвитку, житті; морально здоровому способі життя, що передбачає здатність жити щасливо життям із сім'єю, близькими людьми, друзями; соціальну та громадянську відповідальність як найважливішої характеристики молоді, що проявляється в активній життєвій позиції.

Виховувати: повагу до Законів України, норм колективного життя; прагнення особисто брати участь у забезпеченні захисту суспільства та держави.

Учасники. У військово-спортивній грі „Хортинг-Патріот“ беруть участь усі учні загальноосвітнього навчального закладу.

Команди комплектуються з числа учні 1–11 класів.

Час і місце проведення. Змагання проводяться в приміщенні школи, спортивному залі, на вулиці. Початок змагань – о 10 годині.

Програма змагань. Змагання проводяться за програмою гри складеної радою фізичної культури школи, учителем фізичної культури, керівником шкільного гуртка „Хортинг-Патріот“.

Підведення підсумків і нагородження переможців.

Підсумки підводяться з кожного виду конкурсів і змагань. Переможці визначаються за сумою набраних балів і нагороджуються грамотами. Комплексний залік участі команди проводиться підсумовуванням балів, отриманих у конкурсах і змаганнях. За рівної кількості балів переможцем вважається команда, яка набрала більшу кількість балів у спортивних змаганнях.

Екіпування команд.

Форма одягу – повсякденна та спортивна, на рукаві або на грудях – емблема команди; головні убори; змінне взуття; протигаз; компас; укомплектована санітарна сумка, бойовий листок, загонова пісня.

Умови проведення конкурсів та змагань. За кількістю учнів 1–11 класів на участь у грі формуються 6 загонів. Для кожного підрозділу складається маршрут проходження конкурсних етапів і змагань.

Хід гри

1. Загальне шикування.
2. Здача рапорту капітанами загонів командиру проведення гри (вчителю фізичної культури), капітани загонів отримують пакети із завданнями. Командир гри здає рапорт про готовність загонів начальнику штабу (директору школи).
3. Привітання начальника штабу учасників гри.
4. Огляд (конкурс) бойових листів.
5. Проходження до 1 етапу із заговою піснею.

Етапи гри:

Конкурс 1: „Відгадування ребуса“

Розшифрувати ребус на тему: „Безпека в екстремальних ситуаціях“.

Бере участь увесь загін. Час – 5 хв.

Питання:

Правила безпечної поведінки в криміногенних ситуаціях.

1. Небезпечний час – це час значного підвищення ризику для особистої безпеки. З наведених прикладів визначте найбільш небезпечний час:

а) темрява, що спускається на центр міста, де люди невимушено прогулюються та відпочивають;

б) сутінки, що застали людей в одному з лісопарків;

в) ранній ранок у заповненій людьми приміській електричці.

2. Небезпечними місцями в будь-який час доби можуть бути:

а) підворіття, покинуті будинки, закриті задні двори, пустирі, пустощі будмайданчика;

б) перукарня, ремонтна майстерня, будь-який магазин, банки;

в) відділення міліції, пожежна частина, пошта, лікарня, поліклініка, аптека.

3. Яким із нижче перерахованих правил Ви скористаєтесь, повертаючись увечері додому:

а) йти найкоротшим шляхом, що пролягає через двори, звалища та погано освітлені місця;

б) йти по освітленому тротуару якомога ближче до краю дороги;

в) скористаєтесь попутним транспортом.

4. Дівчина заходить у свій під'їзд, чує гучні крики, сміх, шум і розуміє, що поверхом вище на сходовому майданчику веселиться п'яна компанія. Виберіть з запропонованих варіантів дій той, який могли б порадити дівчині:

а) спокійно підніматися додому;

б) чекати, поки вони підуть;

в) дочекатися дорослої знайомої людини, що входить у під'їзд, і попросити провести до квартири.

5. Відповідно Кримінального кодексу України злочинами визнаються:

а) протиправні дії, що посягають на честь і гідність громадян;

б) дії громадян, які свідомо порушують вимоги Конституції, законодавчих та нормативно-правових актів;

в) скоєне суспільно небезпечне діяння, заборонене Кримінальним кодексом України під загрозою покарання.

6. До злочинів невеликої тяжкості належать:

а) ненавмисні діяння, за скоєння яких максимальне покарання не перевищує одного року позбавлення волі;

б) навмисні діяння, за скоєння яких максимальне покарання не перевищує трьох років позбавлення волі;

в) навмисні та ненавмисні діяння, за скоєння яких максимальне покарання не перевищує двох років позбавлення волі.

7. До злочинів середньої тяжкості належать:

а) навмисні та необережні дії, за скоєння яких максимальне покарання не перевищує п'яти років позбавлення волі;

б) необережні дії, за вчинення яких максимальне покарання не перевищує трьох років позбавлення волі;

в) навмисні діяння, за скоєння яких максимальне покарання не перевищує чотирьох років позбавлення волі.

8. Під тяжкими розуміються злочини:

а) вчинені навмисно, за вчинення яких максимальне покарання не перевищує восьми років позбавлення волі;

б) вчинені навмисно та з необережності, за вчинення яких максимальне покарання не перевищує десяти років позбавлення волі;

в) вчинення з необережності, за вчинення яких максимальне покарання не перевищує п'яти років позбавлення волі.

9. До особливо тяжких злочинів належать:

а) умисні злочини, за вчинення яких максимальне покарання не перевищує десяти років позбавлення волі;

б) необережні дії, за вчинення яких передбачено покарання понад вісім років позбавлення волі;

в) злочин, скоєний навмисно та з необережності, за вчинення якого передбачено покарання від десяти до п'ятнадцяти років позбавлення волі.

10. Які види покарання, що призначаються неповнолітнім, передбачені Кримінальним кодексом України:

а) примусові роботи, утримання під вартою, позбавлення волі на строк до п'яти років, вища міра;

б) штраф, позбавлення права займатися певною діяльністю: громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк.

Конкурс 2: „Перша медична допомога в екстремальних ситуаціях“

Виявити наявність поранення м'яких тканин, ознак ушкодження кісток, суглобів і

вирішити питання про необхідність: накладення пов'язок на рани; транспортування потерпілого із застосуванням підручних і табельних засобів.

Завдання: накласти шину, накласти пов'язку на голову, на руку (одне завдання).

Беруть участь 4 санітари від загону.

Конкурс 3: „Спортивні змагання“

Комплексна силова вправа: виконують хлопчики 5–8 класів.

Виконується протягом 1 хвилини: перші 30 секунд – максимальна кількість нахилів уперед до торкання ліктями колін із положення лежачи на спині, руки за голову, ноги закріплені (допускається незначне згинання ніг, при поверненні в початкове положення необхідне торкання лопатками); повернутися в упор лежачи й без паузи для відпочинку виконати протягом наступних 30 сек. максимальну кількість згинань та розгинань рук в упорі лежачи (тіло пряме, руки згинати до торкання грудьми підлоги). Кількість нахилів, згинання та розгинання підсумовується.

Нормативи: 26 разів – „3“, 30 разів – „4“, 34 рази – „5“.

Виконують хлопчики та дівчатка 2–4 класів – підйом тулуба з положення лежачи на спині (30 сек.).

Виконують юнаки 9–11 класів – підтягування на перекладині.

Положення вису та упору фіксуються: під час підтягування підборіддя – вище попередини; дозволяється згинання та розведення ніг, відхилення тіла від нерухомого положення, виконання махом і ривком. Оцінка проводиться за кількістю виконаних повних циклів (серій).

Нормативи: юнаки – 2 рази – „3“, 3 рази – „4“, 4 рази – „5“. Виконують дівчата 5–11 класів – підйом тулуба з положення лежачи на спині (1 хв.).

Підведення підсумків: першість особисто-командна; результати, показані учасниками переводяться в бали відповідно до нормативів. При невиконанні нормативу учасник отримує „0“ балів; при перевиконанні учасники отримують додатковий бал за кожний наступний раз понад нормативу, оцінюваного „5“ балами. Переможцями вважаються учасники та команди, що набрали найбільшу кількість балів.

Конкурс 4: „Гази“ (одягнути на час протигаз)

Кожний учасник виконує вдягання протигазу за якомога менший час.

Конкурс 5: „Історія Батьківщини“

Відповісти на запитання з історії України. (Заздалегідь підготовлені запитання у декількох варіантах).

Підведення підсумків: бали, набрані командою сумуються.

Конкурс 6: „Служу українському народу“

Бере участь уся команда. Державна та військова символіка – історія та сучасність (сутність і значення Державних символів України – Прапора України, Герба України, Гімну України).

Конкурс 7: „Обережно! Танки!“

По 3 гранатометники із загону. Метання гранат у ціль (по 4 гранати кожному учаснику). Підведення підсумків: загальна кількість влучень.

Конкурс 8: „Обережно! Мінне поле!“

Міношукачі шукають міни. По 4 учасники від загону. Площа 5х5 м.

Обладнання: міношукачі – 8 шт. 5 хв.

Конкурс 9: „Увага! Заражена зона!“

Подолання 20 м зараженої зони: у ватно-марлевих пов'язках – 1–4 класи; у протигазах – 5–11 класи.

Конкурс 10: „Подолання смуги перешкоди“.

Яр. Узяти пакет із новим завданням.

Конкурс 11: „Повітряна тривога“.

„Спалах праворуч!“, „Спалах ліворуч!“, „Спалах позаду!“

Правильно зайняти позицію.

Конкурс 12: „Азимут“.

Визначення азимуту на заданий орієнтир.

Конкурс 13: „Знайти загоновий прапор“.

У конвертах лежать завдання-загадки, де може бути прапор.

Конкурс 14: „Перетягування канату“.

Склад команди: 6 учасників. Конкурс проводиться до двох перемог, набраних однією з команд. Умови проведення конкурсу узгоджуються з командами заздалегідь.

Конкурс 15: „Військово-спортивна естафета“.

Три учасники від кожної команди. По черзі кожен учасник команди долає 6 етапів і передає естафету наступному. Виграє команда, яка закінчила вправу першою.

Послідовність етапів:

1 етап – одягання протигазу, пересування плазуванням, зняття протигазу;

2 етап – стрибки через скакалку (10 разів);

3 етап – жим гирі 16 кг (5 разів);

4 етап – перекид уперед, стрільба з пневматичної гвинтівки в ціль (кулька), дається один постріл (промах – штраф 10 с);

5 етап – пролізти через обруч;

6 етап – оббігти фішки змієюю, передати естафету наступному.

Конкурс 16: „Повернення із заговою піснею в школу“.

Підведення підсумків: за виконання роботи загону в бойовому листку

„Оцінка загону на етапах“ виставляються бали.

Всі отримані бали загonom на етапах сумуються.

Нагородження: загони, що зайняли призові місця нагороджуються грамотами.

Набуті навички учнів 1–11 класів загальноосвітньої школи в процесі проведення військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“:

1. Спільне виконання завдань під час естафет і конкурсів.

2. Спільна колективна творча діяльність учнів, учителів, участь у суддівстві.

3. Демонстрація набутих навичок у навчальній і позаурочній діяльності з основ військової та фізичної підготовки в нестандартних умовах.

Особливості ролі вчителя:

1. Особистісно орієнтовний підхід до учнів при комплектуванні команд.

2. Участь в організаційно-підготовчому процесі.

3. Навчання та вдосконалення військово-прикладних видів фізичної, тактичної підготовки на уроках „Захист Вітчизни“ й фізичної культури.

4. Проведення тренувальних занять із видів програми.

Технологічні особливості організації роботи:

1. Комплектування команд.

2. Створення організаційної ради.

3. Затвердження плану роботи.

4. Складання програми конкурсу.

5. Розробка положення та умов проведення.

6. Ознайомлення учнів 1–11 класів із цим положенням.

7. Навчання суддів, тренувальні заняття команд у спортивному залі, тирі, з використанням необхідного інвентарю та обладнання.

ПОЛОЖЕННЯ
про проведення військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ серед учнів
10–11 класів загальноосвітньої школи
(скорочений варіант)

Автор: Е. Єрмоменко

Мета гри:

1. Пропаганда фізичної культури серед юнаків допризовного віку.
2. Формування стійкого інтересу до систематичних і регулярних занять військово-прикладними видами спорту.
3. Залучення школярів до здорового способу життя.
4. Психологічна підготовка до подолання труднощів.
5. Підготовка до служби в армії.
6. Забезпечення різнобічного гармонійного розвитку фізичних якостей: сили, швидкості, витривалості, спритності тощо.

Завдання:

1. Популяризація діяльності Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“ та інших заходів військово-патріотичної спрямованості.
2. Вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду з питань військово-патріотичного виховання.
3. Визначення рівня знань, умінь і навичок учнів із основ військової служби, фізичної підготовки й безпеки життєдіяльності людини.
4. Залучення всіх зацікавлених сторін до об'єднання зусиль щодо систематичного проведення різних заходів з військово-патріотичного виховання.

Розвивати: потребу в духовному розвитку; морально здоровому способі життя, що передбачає здатність жити щасливо із сім'єю, близькими людьми, друзями; соціальну та громадянську відповідальність як найважливішої характеристики молоді, що проявляється в активній життєвій позиції.

Виховувати: повагу до Законів України, норм колективного життя; прагнення особисто брати участь у забезпеченні захисту суспільства та держави.

Учасники: збірна команда учнів 10–11 класів (7 учасників: 4 юнаки + 3 дівчини).

Форма одягу: спортивна.

Час проведення: початок змагань о 10 годині.

Місце проведення: шкільний стадіон.

Програма змагання:

Загальне шикування, привітання.

1. Стрйова підготовка.
2. Смуга перешкод.
3. Метання гранати.
4. Швидкісно-силові вправи.
5. Розбирання та складання автомата.
6. Підведення підсумків.

Керівництво: керівництво підготовкою та проведенням гри здійснює оперативний штаб центру з виховної роботи школи (керівник – заступник директора школи з виховної роботи).

Нагородження: команди за 1, 2 і 3 місця нагороджуються грамотами.

Заявки та інші організаційні документи:

Заявка на участь у грі з допуском (печаткою та підписом) медпрацівника, підписом директора та печаткою освітнього закладу подається керівником команди не пізніше _____ (включно).

Журі формується з педагогічних працівників, представників громадських організацій патріотичної спрямованості.

Кількісний та персональний склад визначається після подання заявок установами.

Програма проведення змагань

Звучить Гімн України.

Вітальне слово адміністрації школи та гостей, напуття на змагання.

Етапи гри:

1. Стрйова підготовка.

Бере участь уся команда. За командою командира: виконуються стрйові прийоми на місці: повороти наліво, направо, кругом; стрйовий марш. Журі оцінює чіткість і правильність виконання.

2. Смуга перешкод.

Бере участь уся команда.

Проходження дистанції на час: „мишоловка“; рукохід: дівчата – до середини, юнаки – весь рукохід; паралельні бруси: дівчата – пробігають повз бруси, юнаки – пересуваються на руках; проходження по лавах (можна зі страховкою); багаторівневий бар’єр – перелізання: дівчата в середині, юнаки через верхнє обмеження; лабіринт; перенесення постраждалого (будь-яким відомим способом); кросова підготовка: дівчата – 500 м, юнаки – 1000 м (облік часу по останньому учаснику).

При порушенні виконання завдання (зрив із рукоходу, паралельних брусів, лави, перенесення потерпілого) продовжити з місця падіння.

3. Метання гранати способом „кидок через голову“, „через плече“.

Бере участь вся команда (кожен учасник виконує 2 спроби, в залік йде найкращий результат). Результати сумуються та заносяться у маршрутний лист.

Вага гранати: для юнаків – 700 г; для дівчат – 500 г.

4. Швидкісно-силові вправи.

Юнаки – підтягування у висі на перекладині. Вис хватом зверху, руки на ширині плечей, ноги разом. Зігнути руки до моменту, коли підборіддя доходить до рівня поперечини. Вправу виконувати плавно, без ривків, залишаючи ноги прямими. Підраховується кількість разів правильно виконаної вправи. Результати сумуються та заносяться у маршрутний лист.

Дівчата – піднімання тулуба з положення лежачи (руки за головою) за 30 секунд. Піднімання тулуба здійснюється з вихідного положення лежачи на спині, руки за головою, пальці рук переплетені, лопатки та кисті рук за головою торкаються хорта, ноги зігнуті в колінних суглобах, ступні закріплені. Фіксується кількість правильно виконаних рухів із вихідного положення до торкання ліктями колін і повернення у вихідне положення. Результати сумуються та заносяться у маршрутний лист.

5. Розбирання та складання автомата (на час).

Беруть участь: один юнак і одна дівчина (кожному дається по одній спробі).

Попередні підсумки доводяться учасникам гри при кінцевому шикунанні.

Остаточне підбиття загальних підсумків змагання проводиться оргкомітетом у триденний термін.

ЗМАГАННЯ З ВІЙСЬКОВОГО ХОРТИНГУ (правила та методика їх проведення)

Автор: О. Шило

Змагальна програма з військового хортингу складається з семи етапів:

1. Воєнізований марш-кидок.
2. Стрільба з вогнепальної (пневматичної) зброї.
3. Метання гранати.
4. Тактична військова медицина.
5. Розбирання та збирання вогнепальної зброї.
6. Військовий показовий виступ.
7. Рукопашна сугичка (двобій за правилами спортивного хортингу).

Команда з військового хортингу налічує десять осіб (дві військові групи).

Змагання проводяться на військовому полігоні два дні: *перший день* – перші п'ять етапів; *другий день* – наступних два етапи.

Характеристика етапів змагань і орієнтовний розклад.

Етап № 1. Воєнізований марш-кидок.

Для хортингістів кадетського віку (14–15 років) – дистанція 2 км. Для учасників юніорського віку (16–17 років) – дистанція 3 км. Для учасників від 18 років – дистанція 5 км. Старт о 9:00. На проведення етапу змагання відводиться 1 година.

Результат зараховується після перебігу фінішної лінії останнім учасником команди.

Етап № 2. Стрільба з вогнепальної (пневматичної) зброї.

Стрільба триває з 10:00 до 12:00 й проводиться з пневматичної гвинтівки та пневматичного пістолета. Стрільба з *пневматичної гвинтівки* виконується з трьох позицій: стоячи; з коліна; лежачи. Стрільба відбувається у три мішені, що розміщені на відстані 10, 15, 20 м. Стрільба з *пневматичного пістолета* виконують з позиції стоячи та в мішень, що розміщена на відстані 8 м. Стрільба з вогнепальної зброї проводиться в тиру. З АК-74 – стоячи (25 м), з коліна (50 м), лежачи (100 м) по військовій мішені № 4 (по 5 набоїв для кожної позиції). З пістолета калібру 9 мм по військовій мішені № 4 (по 3 набої для кожної позиції) з відстані 25 м.

Результати стрільби враховуються відповідно до правил змагань зі стрілкового спорту.

Етап № 3. Метання гранати.

Метання гранати триває з 12:00 до 14:00 та проводиться не на дальність, а на влучність. Вага гранати: для хортингістів кадетського віку (14–15 років) – 300 г; для учасників юніорського віку (16–17 років) – 560 г (+ 20 г); для учасників від 18 років – 560 г (+ 20 г). Учасник виконує три кидки гранати по цілях (умовному окопу), розташованих на дистанції: для хортингістів кадетського віку – 15, 20, 25 м; для юніорів і учасників від 18 років – 20, 25, 30 м. Ціль позначають таким чином: центральний щит діаметром 1 м, навколо щита – радіус 5 м. Разом – 5 м.

Результат: влучення в щит (окоп 1 м) – 10 балів; влучення в радіус (вразлива частина біля окопу 5 м) – 5 балів; не влучення в радіус (окоп і вразливу частину) – 0 балів.

Етап № 4. Тактична військова медицина.

Змагання з тактичної медицини починається після обіду в 15:00 та триває дві години, тобто до 17:00. Команда-учасник поділяється на дві частини – по 5 осіб. Після команди „старт“ чотири особи мають вдягнути противогази та пробігти 100 м із медичними (загальновійськовими) носилками до 5-го („пораненого“) учасника, накласти йому джгут на ліву ногу (стегно або гомілку, за завданням), потім покласти „пораненого“ на носилки та повернутися до місця старту. „Поранений“ учасник вагою:

для кадетів – 50 кг; для юніорів – 60 кг; для учасників від 18 років – 70 кг. Під час транспортування „пораненому“ заборонено триматися за носилки. Руки в нього розміщені схресно на животі. Як „пораненого“ можна використати манекен відповідної ваги.

Результат команди зазначають у хвилинах і секундах, за які був проведений повний рятувальний цикл від старту до фінішу. Сумується час обох п'ятирок однієї команди.

Етап № 5. Розбирання та збирання вогнепальної зброї.

Змагання цього етапу є останніми в першому дні та починаються о 17:00, а закінчуються о 19:00.

Розбирання та збирання вогнепальної зброї відбувається з трьох видів зброї: автомат Калашникова – АКС-74, кулемет Калашникова, пістолет Макарова.

Для проведення змагання ставиться три столи, на яких розташовані три зазначених види вогнепальної зброї (макети). По-командно (по три особи) учасники розбирають і збирають зброю на час, у послідовності, яка встановлена у Збройних Силах України. Загальний результат команди складається з суми хвилин і секунд, за які були виконані зазначені вправи.

Перемагає в етапі команда, яка має найменший сумований час.

(На цьому перший день змагань із військового хортингу закінчується).

Етап № 6. Військовий показовий виступ.

Змагання з військового показового виступу розпочинають другий день. Початок етапу змагань о 9:00, а завершення о 17:00.

Відведений час на один показовий виступ: для кадетів (14–15 років) – до 5 хв.; для юніорів (16–17 років) – до 7 хв.; для учасників від 18 років – до 10 хв.

Показовий виступ виконує команда в повному складі один раз. Послідовність виступів регламентується попереднім жеребкуванням. Основними цінностями в показовому виступі є: техніка ударів і блоків руками та ногами; техніка кидків, задушливих і больових прийомів у стійці і в партері; техніка володіння холодною імітаційною зброєю та вогнепальною не бойовою зброєю; техніка самозахисту (в тому числі за допомогою елементів одягу та предметів побуту); володіння тактикою ведення рукопашної сутички; володіння додатковими якостями бійця військового хортингу (акробатика, сконцентрованість, координація); командний дух.

За допущені помилки під час виконання судді знімають певну кількість балів у залежності від їх значущості. Суму знятих суддями балів віднімають від максимальної оцінки, залежно від рівня виконання (легкий, середній, високий). При цьому однотипні помилки судді фіксують лише один раз, навіть за умови їх неодноразового повторення під час виступу.

Після закінчення змагань цього етапу учасники готуються до двобоїв.

Етап № 7. Рукопашна сутичка.

Двобої етапу „Рукопашна сутичка“ проводяться відповідно до встановлених міжнародних правил змагань зі спортивного хортингу. У складі команди має бути по одному учаснику в кожній ваговій категорії (дев'ять категорій) та один учасник, який виступає в абсолютній ваговій категорії – разом десять учасників у десяти двобоях. Команда, яка перемогла іншу команду, проходить у наступне коло змагань. Команда, яка програла – вибуває. В змаганні цього етапу визначаються та йдуть у загальний залік: одне перше місце; одне друге місце; два треті місця (учасники напівфіналів); два четверті місця (учасники чвертьфіналів).

Другий день змагань із військового хортингу закінчується орієнтовно о 17:00, але загальний час проведення залежить від кількості учасників змагань, якості проведення двобоїв, організації суддівства тощо.

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ФАКУЛЬТАТИВУ, КУРСУ ЗА ВИБОРОМ, ГУРТКА
„ПАТРІОТИЧНІ ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНІ ІГРИ“**

Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах
(Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України
від 16.07.2015 № 14.1/12-Г-875)

Автори: Г. Коломоєць, А. Ребрин, В. Деревянко

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Рухова активність та планомірне фізичне навантаження формують фундамент для майбутнього активного та здорового життя людини. Військово-спортивні ігри – це профілактика багатьох захворювань, реалізація ігрових видів діяльності з використанням інноваційних технологій щодо формування гармонійно розвинених, фізично, психічно, соціально та духовно здорових майбутніх громадян – патріотів України.

Навчальна програма факультативу, курсу за вибором, гуртка „Патріотичні військово-спортивні ігри“ складається з пояснювальної записки, орієнтовного тематичного плану, змісту навчального матеріалу, вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, необхідного обладнання та розрахована на три роки навчання.

До розділу „Зміст навчального матеріалу“ внесено теоретичні відомості, загальну фізичну підготовку, спеціальну підготовку та військово-прикладну фізичну культуру, військово-спортивні ігри. Крім цього передбачені орієнтовні навчальні нормативи та перелік обладнання, яке потрібне для вивчення модуля. Теоретичні відомості подаються в межах теоретичних занять і під час виконання практичних завдань.

Розділ „Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів“ зорієнтований на якісне засвоєння знань, умінь і навичок поданого матеріалу.

Кожне заняття обов’язково включає в себе: загальну фізичну підготовку; спеціальну підготовку та військово-прикладну фізичну культуру; теоретичні відомості та знайомство з військово-спортивними іграми; військово-спортивні ігри, естафети та спортивні змагання.

Метою програми є формування стійкої мотивації до захисту власного життя та здоров’я, фізичного розвитку й фізичної підготовки засобами військово-спортивних ігор; виховання та розвиток повноцінної особистості, гармонійної людини, патріота Батьківщини; підготовка дітей до участі в фінальних етапах Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, Всеукраїнських патріотичних військово-спортивних ігор, спортивних військово-патріотичних ігор, змагань: „Хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Бойовий хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Сокіл“ („Джура“), „Козацький гарт“, „Школа безпеки“, „Check point“ тощо. Широкий арсенал різноманітних військово-спортивних ігор патріотичного спрямування, які входять до системи виховання та можливість засобами ігор реалізовувати Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді, що сприяє всебічному гармонійному розвитку учнів, підвищенню рівня їх патріотизму та фізичної підготовленості – основна перевага навчальної програми.

Основним завданням програми є сформувати в учнів почуття патріотизму, волі до перемоги, сміливості, наполегливості, організованості та дисципліни. Під час ігор школярі розвиваються фізично та духовно. Участь в іграх виявляє прагнення дітей до збереження духовності та культури власного народу, готовність молодих людей стати справжніми патріотами-захисниками України.

З метою профілактики травматизму на заняттях слід дотримуватися правил безпечної поведінки. Під час навчання можна використовувати різноманітні рухливі ігри та естафети, вправи ігрового характеру тощо.

Навчальна програма факультативу, курсу за вибором, гуртка „Патріотичні військово-спортивні ігри“ адресується керівникам гуртків загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, клубів, дитячих творчих об’єднань.

**Навчально-тематичний план
Перший рік навчання**

№ п/п	Назва розділу	Кількість годин								
		36 год.			72 год.			108 год.		
		Всього	теоретичних	практичних	Всього	теоретичних	практичних	Всього	теоретичних	практичних
1.	Вступ	1	1	-	2	2	-	3	3	-
2.	Теоретичні відомості	4	4	-	6	6	-	8	8	-
3.	Загальна фізична підготовка	6	1	5	10	2	8	14	2	12
4.	Спеціальна підготовка та військово-прикладна фізична культура	10	1	9	24	2	22	28	3	25
5.	Патріотичні військово-спортивні ігри	13	2	11	27	4	23	50	6	44
6.	Підсумок	2	-	2	3	-	3	5	-	5

Теоретичні відомості

Зміст навчального матеріалу

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в контексті українського державотворення. Основні вектори Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Історія розвитку військово-спортивних і рухливих ігор в Україні та регіонах. Особливості військової (професійної) діяльності захисника Вітчизни. Визначення його професійно-важливих якостей. Засоби розвитку важливих професійних якостей та особистісних властивостей. Правила безпеки життєдіяльності на уроках і під час та позаурочних заняттях.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **характеризує** історію розвитку військово-спортивних та рухливих ігор в Україні та регіонах; особливості військової (професійної) діяльності захисника Вітчизни;
- **розкриває** стан національно-патріотичного виховання дітей та молоді в контексті українського державотворення;
- **називає** основні вектори Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді; професійно-важливі якості захисника Вітчизни та засоби розвитку важливих професійних якостей та особистісних властивостей;
- **дотримується** правил безпеки життєдіяльності на уроках і під час позаурочних занять.

Загальна фізична підготовка

Зміст навчального матеріалу

Стройові та загальнорозвивальні вправи. Розвиток основних фізичних якостей.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **виконує:** комплекси вправ на координацію, швидкість, спритність, гнучкість, силу і витривалість.

Спеціальна підготовка та військово-прикладна фізична культура

Зміст навчального матеріалу

Розвиток спеціальних фізичних якостей.

Визначення рівня розвитку основних та спеціальних фізичних якостей. Фізичні вправи для розвитку прикладних фізичних якостей. Стрибкові вправи, спеціальні вправи для розвитку гнучкості верхнього плечового пояса, сили верхніх та нижніх кінцівок, черевного преса, спини; вправи на розтягування; вправи для розвитку швидкості, спритності. Розвиток прикладних психофізичних якостей та особистісних властивостей засобами військово-спортивних ігор. Система підвідних та підготовчих вправ. Прискорений рух, та метання гранат. Основи самозахисту. Навчання рухових дій: рухові уміння, рухові навички, рухові уміння вищого порядку. Особливості завдань та вибір методів в залежності від предмету навчання. Прикладні види спорту в системі патріотичного виховання дітей та молоді („Хортинг“, „Хортинг-Патріот“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Військово-прикладне багатоборство“, „Прикладні стрілецькі види спорту“, „Бойовий гопак“, „Пластун“, „Пожежно-прикладний спорт“, „Рятувальне багатоборство“, „Гирьовий спорт“ та інші).

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **виконує:** стрибкові вправи; спеціальні вправи для розвитку гнучкості верхнього плечового пояса, сили верхніх і нижніх кінцівок, черевного преса, спини; вправи на розтягування; вправи для розвитку швидкості, спритності, прикладних психофізичних якостей та особистісних властивостей засобами військово-спортивних ігор; підвідні та підготовчі вправи; метання гранат; прийоми самозахисту;

- **визначає:** рівень розвитку основних та спеціальних фізичних якостей;

- **бере участь:** у подоланні смуги перешкод; заходах із прикладних видів спорту („Хортинг“, „Хортинг-Патріот“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Військово-прикладне багатоборство“, „Прикладні стрілецькі види спорту“, „Пластун“, „Бойовий гопак“, „Пожежно-прикладний спорт“, „Рятувальне багатоборство“, „Гирьовий спорт“ та інші).

Військово-спортивні ігри

Зміст навчального матеріалу

Організація та проведення Національних, Всеукраїнських військово-спортивних ігор, естафет, розваг. Всеукраїнські військово-спортивні ігри – як вагомий засіб патріотичного виховання дітей та молоді України. Положення про Національні, Всеукраїнські ігри патріотичного спрямування. Гра „Хортинг-Патріот“, спортивні військово-патріотичні ігри „Хортинг“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“. Філософське та прикладне значення хортингу в формуванні сучасного патріота України. Всеукраїнський військово-патріотичний фестиваль „Козацький гарт“. Значення фестивалю у системі виховання громадянина України. „Школа безпеки“ як пожежно-прикладний вид діяльності та профорієнтація на майбутню професію. Гра „Сокіл“ („Джура“). Молодий українець XXI століття: хто він? Як Всеукраїнська гра „Джура“ сприяє цьому процесу. Гра „Check point“ як елемент миротворчої місії на благо України. Елементи спортивних військово-патріотичних ігор, рухливих і народних ігор, естафети, козацькі забави.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **знає та розуміє** організацію і проведення Всеукраїнських військово-спортивних ігор, естафет, розваг;
- **називає:** основні Всеукраїнські військово-спортивні ігри;
- **характеризує:** Положення про Всеукраїнські ігри патріотичного спрямування;
- **володіє:** навичками командної гри, в якій учні безпосередньо змагаються за спрощеними правилами ігор;
- **виконує:** етапи та види програми спортивних військово-патріотичних ігор;
- **приймає участь:** у спортивних військово-патріотичних іграх, рухливих і народних іграх, естафетах, козацьких забавах, спортивних змаганнях за спрощеними правилами;
- **застосовує:** загальну фізичну підготовку у військово-спортивних і рухливих іграх; естафетах, змаганнях за спрощеними правилами.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Другий рік навчання

№ п/п	Назва розділу	Кількість годин								
		36 год.			72 год.			108 год.		
		Всього	теоретичних	практичних	Всього	теоретичних	практичних	Всього	теоретичних	практичних
7.	Вступ	1	1	-	2	2	-	3	3	-
8.	Теоретичні відомості	3	3	-	4	4	-	8	8	-
9.	Загальна фізична підготовка	6	-	6	8	-	8	14	2	12
10.	Спеціальна підготовка та військово-прикладна фізична культура	10	2	8	26	2	24	28	3	25
11.	Патріотичні військово-спортивні ігри	14	2	12	29	4	25	50	6	44
12.	Підсумок	2	-	2	3	-	3	5	-	5

Теоретичні відомості

Зміст навчального матеріалу

Український національний характер і виховний ідеал Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, Всеукраїнської гри „Сокіл“ („Джура“), спортивні військово-патріотичні ігри „Хортинг“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“ і т. д. Основи виховання волі, характеру, формування світогляду засобами гри.

Розвиток професійно-важливих якостей майбутніх захисників Вітчизни: рухової корди-нації, концентрації та стійкості уваги, логічного мислення, точності рухів та ін.

Правила контролю та самоконтролю під час занять. Особиста гігієна спортсмена. Гігієнічні вимоги до місць проведення спортивних змагань. Загартовування організму. Правила безпеки життєдіяльності на уроках і під час позаурочних занять.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **розкриває** місце ігор „Хортинг-Патріот“, „Хортинг“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Сокіл“ („Джура“), і т.д. у виховній системі;
- **називає** основні засоби виховання волі, характеру, формування світогляду засобами ігор;
- **володіє** знаннями про український національний характер і виховний ідеал ігор; технікою виконання прикладних фізичних вправ;
- **дотримується** правил безпеки життєдіяльності на уроках і під час позаурочних занять;
- **застосовує:** перевірку особистої гігієни, гігієнічних вимог місця проведення змагань.

Загальна фізична підготовка

Зміст навчального матеріалу

Стройові та загальнорозвивальні вправи. Розвиток основних фізичних якостей.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **виконує:** комплекси вправ на координацію, швидкість, спритність, гнучкість, силу, витривалість.

Спеціальна підготовка та військово-прикладна фізична культура

Зміст навчального матеріалу

Розвиток спеціальних фізичних якостей. Визначення рівня розвитку основних і спеціальних фізичних якостей. Фізичні вправи для розвитку прикладних фізичних якостей. Стрибкові вправи, спеціальні вправи для розвитку гнучкості верхнього плечового пояса, сили верхніх та нижніх кінцівок, черевного преса, спини; вправи на розтягування; вправи для розвитку швидкості, спритності. Розвиток прикладних психофізичних якостей та особистісних властивостей засобами спортивних військово-патріотичних ігор. Подолання смуги перешкод та метання гранати. Основні прийоми самозахисту.

Прикладні види спорту в системі патріотичного виховання дітей та молоді („Хортинг“, „Хортинг-Патріот“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Військово-прикладне багатоборство“, „Прикладні стрілецькі види спорту“, „Пластун“, „Бойовий гопак“, „Пожежно-прикладний спорт“, „Рятувальне багатоборство“, „Гирьовий спорт“ та інші).

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **виконує:** стрибкові вправи; спеціальні вправи для розвитку гнучкості верхнього плечового пояса, сили верхніх та нижніх кінцівок, черевного преса, спини; вправи на розтягування; вправи для розвитку швидкості, спритності; прикладних психофізичних якостей та особистісних властивостей засобами військово-спортивних ігор; основні прийоми самозахисту;
- **визначає:** рівень розвитку основних та спеціальних фізичних якостей;
- **бере участь:** у заходах із прикладних видів спорту в системі патріотичного

виховання дітей та молоді („Хортинг“, „Хортинг-Патріот“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Військово-прикладне багатоборство“, „Прикладні стрілецькі види спорту“, „Пластун“, „Бойовий гопак“, „Пожежно-прикладний спорт“, „Рятувальне багатоборство“, „Гирьовий спорт“ та інші.

Військово-спортивні ігри

Зміст навчального матеріалу

Організація та проведення Національних, Всеукраїнських військово-спортивних ігор, естафет, розваг. Права та обов'язки учасників змагань. Права та обов'язки суддів.

Військове орієнтування: топографічна мапа, компас, орієнтування на місцевості та поняття азимуту.

Організація заходів річного календарного циклу: Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот“, спортивні військово-патріотичні ігри „Хортинг“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, Всеукраїнської гри „Сокіл“ („Джура“): відкриття року, збірки, тренування, свята, мандрівки, екскурсії, таборування під час канікул (осінніх, зимових і весняних), підсумкові заходи, літнє таборування; огляди-змагання військово-спортивного вишколу. Основи військового порядку. Стрій та пісня.

Історичні витоки козацьких єдиноборств та їх основні види.

Всеукраїнські патріотичні військово-спортивні ігри „Козацький гарт“, „Школа безпеки“, „Check point“ тощо.

Елементи військово-спортивних, рухливих та народних ігор, естафети, козацькі забави.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **знає та розуміє** організацію й проведення Національних, Всеукраїнських військово-спортивних ігор, естафет, розваг; права та обов'язки учасників заходів; умови створення та діяльності роїв „козачат“, „джур“ чи „молодих козаків“;

- **називає:** основні аспекти Національних, Всеукраїнських військово-спортивних ігор; спортивних військово-патріотичних ігор, історичні витоки козацьких єдиноборств і їх основні види;

- **володіє:** навичками командної гри, в якій учні безпосередньо змагаються за спрощеними правилами ігор; вмінням орієнтуватися за топографічною мапою та на місцевості;

- **виконує:** етапи та види програми Національних, Всеукраїнських військово-спортивних ігор;

- **вміє:** подавати команди та діяти в строю; розподіляти обов'язки в групі залежно від завдань; стройову пісню;

- **застосовує:** загальну фізичну підготовку у військово-спортивних і рухливих іграх, естафетах, змаганнях за спрощеними правилами;

- **приймає участь:** у військово-спортивних, рухливих та народних іграх, естафетах, козацьких забавах, спортивних змаганнях за спрощеними правилами;

- **бере участь:** у заходах річного календарного циклу гри: „Хортинг-Патріот“, спортивні військово-патріотичні ігри „Хортинг“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“; „Сокіл“ („Джура“): відкриття року, збірки, тренування, свята, мандрівки, екскурсії, таборування під час канікул (осінніх, зимових і весняних), підсумкові заходи, літнє таборування; огляді-змаганні військово-спортивного вишколу.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
Третій рік навчання

№ п/п	Назва розділу	Кількість годин								
		36 год.			72 год.			108 год.		
		Всього	теоретичних	практичних	Всього	теоретичних	практичних	Всього	теоретичних	практичних
13.	Вступ	1	1	-	2	2	-	3	3	-
14.	Теоретичні відомості	3	3	-	3	3	-	8	8	-
15.	Загальна фізична підготовка	4	-	4	6	-	6	14	2	12
16.	Спеціальна підготовка та військово-прикладна фізична культура	10	1	9	26	2	24	28	3	25
17.	Патріотичні військово-спортивні ігри	16	2	14	33	3	30	50	6	44
18.	Підсумок	2	-	2	2	-	2	5	-	5

Теоретичні відомості
Зміст навчального матеріалу

Напрями, форми, методи та прийоми козацько-лицарського виховання.
Роль молодіжних громадських організацій у плеканні нової національної еліти.
Роль режиму дня, харчування, загартування та регулярності занять обраним видом спорту у формуванні здорового способу життя.

Правила безпеки життєдіяльності на уроках і під час позаурочних занять.

Орієнтування у заданому напрямку.

Умовні знаки.

Фізична підготовка орієнтувальника.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **характеризує** історію розвитку спортивних військово-патріотичних, рухливих і народних ігор в Україні та регіонах;
- **розкриває сутність** раціону харчування спортсмена, збалансованого білками, жирами, вуглеводами, мінеральними солями і вітамінами;
- **дотримується** правил безпеки життєдіяльності на уроках і під час позаурочних занять;
- **застосовує:** контроль власного раціону харчування;
- **пояснює** правила, закони і традиції туристів, техніку організації туристського бівуака; поняття „бівуак“;
- **характеризує** фізичну підготовку орієнтувальника;
- **володіє** елементами орієнтування у заданому напрямку;
- **наводить приклади** умовних знаків.

Загальна фізична підготовка

Зміст навчального матеріалу

Стройові та загальноорозвивальні вправи. Розвиток основних фізичних якостей.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **виконує:** комплекси вправ на координацію, швидкість, спритність, гнучкість, силу і витривалість.

Спеціальна підготовка та військово-прикладна фізична культура

Зміст навчального матеріалу

Розвиток спеціальних фізичних якостей.

Визначення рівня розвитку основних і спеціальних фізичних якостей.

Фізичні вправи для розвитку прикладних фізичних якостей.

Стрибкові вправи, спеціальні вправи для розвитку гнучкості верхнього плечового пояса, сили верхніх та нижніх кінцівок, черевного преса, спини; вправи на розтягування; вправи для розвитку швидкості, спритності.

Розвиток прикладних психофізичних якостей та особистісних властивостей засобами військово-спортивних ігор.

Прикладні види спорту в системі патріотичного виховання дітей та молоді („Хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Бойовий хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Військово-прикладне багатоборство“, „Прикладні стрілецькі види спорту“, „Пластун“, „Бойовий гопак“, „Пожежно-прикладний спорт“, „Рятувальне багатоборство“, „Гирьовий спорт“ та інші).

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **виконує:** стрибкові вправи; спеціальні вправи для розвитку гнучкості верхнього плечового пояса, сили верхніх та нижніх кінцівок, черевного преса, спини; вправи на розтягування; вправи для розвитку швидкості, спритності.

Розвиток прикладних психофізичних якостей, особистісних властивостей засобами військово-спортивних ігор і спортивних військово-патріотичних ігор;

- **визначає:** рівень розвитку основних і спеціальних фізичних якостей;

- **бере участь:** у заходах із прикладних видів спорту в системі патріотичного виховання дітей та молоді („Хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Бойовий хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Військово-прикладне багатоборство“, „Прикладні стрілецькі види спорту“, „Пластун“, „Бойовий гопак“, „Пожежно-прикладний спорт“, „Рятувальне багатоборство“, „Гирьовий спорт“ та інші).

Військово-спортивні ігри

Зміст навчального матеріалу

Патріотизм, національно-патріотичне виховання, патріотична вихованість дітей та молоді України у процесі військово-спортивних ігор.

Виховання особистості в процесі гри: сміливість, рішучість, активність, організованість, дисциплінованість, повага до товаришів, вміння змагатися в команді.

Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот“.

Проведення шкільного літнього виховного оздоровчого наметового табору, участь козацьких та молодіжних виховних організацій, військових частин, туристичних чи спортивних клубів (організацій), організація табору, підбір місця, підготовка програми, робота таборової старшини.

Всеукраїнські спортивні військово-патріотичні ігри „Хортинг“, „Бойовий хортинг“, „Військовий хортинг“, „Військово-спортивний хортинг“, „Військово-патріотичний хортинг“, „Козацький хортинг“, „Поліцейський хортинг“, „Сокіл“ („Джура“), „Школа безпеки“, „Check point“ тощо.

Правила поведінки в спортзалі, на спортивному майданчику, у навчальному закладі, під час екскурсій та змагань. Правила дорожнього руху. Правила проведення туристських подорожей з учнівською молоддю.

Естафети з технічним проходженням етапів. Проходження дистанції з елементами крос-походу. Елементи військово-спортивних, рухливих та народних ігор, естафети, козацькі забави.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Учень, учениця:

- **знає та розуміє:** поняття „патріот“, „патріотизм“, „патріотичне виховання“, „патріотична вихованість“, „національно-патріотичне виховання“, „військово-патріотичне виховання“ тощо;

- **називає:** основні якості та риси характеру, які формуються в процесі Національних, Всеукраїнських дитячо-юнацьких військово-спортивних ігор і спортивних військово-патріотичних ігор;

- **характеризує:** правила поведінки в спортзалі, на спортивному майданчику, у навчальному закладі, під час екскурсій та змагань; правила дорожнього руху; правила проведення туристських подорожей з учнівською молоддю;

- **володіє:** навичками командної гри, в якій учні безпосередньо змагаються за спрощеними правилами ігор;

- **виконує:** етапи та види програми Національних, Всеукраїнських дитячо-юнацьких військово-спортивних ігор;

- **застосовує:** загальну фізичну підготовку у спортивних військово-патріотичних, рухливих і народних іграх, естафетах, змаганнях за спрощеними правилами;

- **приймає участь:** у спортивних військово-патріотичних іграх, рухливих і народних іграх, естафетах, козацьких забавах, спортивних змаганнях за спрощеними правилами; шкільному літньому виховному оздоровчому наметовому таборі; в естафетах із проходженням етапів; у проходженні дистанцій 200–500 м із елементами крос-походу;

- **володіє:** навичками командної гри, в якій учні безпосередньо змагаються за спрощеними її правилами.

Обладнання: бруси гімнастичні паралельні (або навісні) (1 шт.), лава гімнастична (4 шт.), мат гімнастичний (4 шт.), канат (2 шт.), переклада гімнастична (або навісна) (2 шт.), скакалка (10 шт.), стінка гімнастична (4 шт.), гімнастична палиця (15 шт.), намет (10 шт.), рюкзак туристський на 40, 75–90 літрів (30 шт.), спальник (30 шт.), карімат (килим) (30 шт.), шолом захисний (10 шт.), індивідуальні системи страхівки (15 шт.), компас (15 шт.), казанки на 6–8 літрів (4 шт.), мотузка основна 10 мм (500 м), мотузка допоміжна 8 мм (200 м), мотузка „репшнур“ 6 мм (150 м), карабін зі звичайною муфтою (50 шт.), карабін із муфтою (автомат) (50 шт.), спусковий пристрій „вісімка“ (8 шт.), блок (моно) (2 шт.), блок (тандем) (2 шт.), жумар (6 шт.), блок-затискувач (6 шт.), блок-затискувач грудний (6 шт.), поміст (5 шт.), гири масою 8 кг (10 шт.), лава гімнастична (1 шт.), ємність для магnezії (1 шт.), пристосування для збереження гір (1 шт.), секундомір (1 шт.), лінійка для вимірювання відстаней на мапі (30 шт.), топографічні та спортивні мапи (різні), місцеві спортивні мапи пересіченої місцевості (30 шт.), планшет для мапи (30 шт.), перелік умовних знаків для спортивних мап (30 шт.).

ПРОГРАМА

фізкультурно-патріотичного гуртка „Оздоровчий хортинг“ для дітей від 2 до 10 років
(скорочений варіант)

Автор: З. Діхтяренко

Пояснювальна записка

Навчальні заняття в фізкультурно-патріотичному гуртку „Оздоровчий хортинг“ сприяють вихованню патріотизму та життєво важливих рухових навичок, а також надають рухам красу, граціозність, точність. Вони забезпечують розвиток психофізичних якостей дитини, таких як: спритність, швидкість, сила, гнучкість, витривалість; формує волю, характер, дисциплінованість; розвиває пам'ять, мислення. Специфічним завданням дитячого фізкультурно-патріотичного гуртка „Оздоровчий хортинг“ є формування в дошкільників і молодших школярів правильної постави, корекція різних деформацій тіла, виховання вмінь володіти ним.

У ході навчання фізичним вправам спеціального розділу хортингу важливо давати дітям знання про техніку виконання рухів, щоб формування рухових умінь і навичок здійснювалося не тільки через велику кількість повторень, а впливало на швидкість засвоєння рухів через реалізацію принципу усвідомленості в навчанні. Тим самим ставиться питання (основна мета) не тільки про формування рухових навичок, але й про прилучення дошкільників і учнів початкових класів до фізичної культури суспільства загалом, виховання патріотизму, що сприятиме формуванню здорового способу життя та їхній підготовці до повноцінного життя в суспільстві.

Фізичне виховання та виховання патріотизму є завжди актуальними та в та в нормативних документах (Державна національна програма „Освіта“ („Україна ХХІ століття“), Національна програма патріотичного виховання громадян, розвитку духовності, Національна програма патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, Національна програма „Діти України“, Закон України „Про освіту“, Закон України „Про загальну середню освіту“, Національна доктрина розвитку освіти України, Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту, Концепція національно-патріотичного виховання молоді, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Концепція громадського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді та інші) займають стратегічні місця.

У зв'язку з цим дані заняття мають назву – фізкультурно-патріотичні, що передбачають (основні завдання): передачу дошкільникам і учням молодших класів суспільно-історичного досвіду; культури виконання рухів, вироблені людством; виховання патріотичних почуттів, що закріплені віками та тисячоліттями (любов до своєї Вітчизни, гордість за свій народ, відповідальність за його минуле та сьогодення, готовність до його захисту тощо); специфіки вправ хортингу, які застосовувалися багатьма попередніми поколіннями українців.

Ця форма роботи є провідною для формування правильних рухових умінь і навичок, створює сприятливі умови для засвоєння загальних положень і закономірностей при виконанні фізичних вправ, сприяє розвитку різнобічних здібностей дітей. Навчальні заняття в гуртках хортингу одночасно з усіма дітьми певної групи дозволяють забезпечити свідоме засвоєння матеріалу, підвести дітей до узагальнень, пов'язаних із оволодінням руховими діями початкової базової техніки хортингу й їх використанням. Без узагальнення неможливе перенесення правильного виконання руху в інші ситуації.

Спеціально організовані заняття з елементами українського національного виду спорту хортинг у дошкільному навчальному закладі з усією групою забезпечують

проходження та засвоєння програмного матеріалу в певній послідовності та дозволяють у міру необхідності, повторювати та закріплювати рухові дії. Навчання проводиться систематично. Заняття будуються за певним планом і тому дозволяють дозувати фізіологічне навантаження, поступово і обережно збільшуючи його, що сприяє підвищенню витривалості організму. Підготовка організму до виконання складних рухів дозволяє попередити травматизм при їх виконанні.

Вихованці повинні вміти: слухати вказівки керівника гуртка – інструктора з хортингу, виконувати рухи одночасно всією групою (колективне виконання елементів базової техніки хортингу), організовуватись різними способами, що формує в них активність, виховує свідоме ставлення до впроваджуваних вправ, вміння вислуховувати до кінця та діяти у відповідності із заданим планом або творчо виконувати запропоновані завдання.

З самого початку в розробці схеми побудови гурткового заняття з хортингу були виділені істотні відмінності в розташуванні матеріалу на заняттях із використанням фізичних вправ у порівнянні із заняттями по інших областях знань.

Заняття в фізкультурно-патріотичному гуртку „Оздоровчий хортинг“ складаються з трьох частин: вступна, основна, заключна. У вступній частині необхідно зацікавити дітей, зосередити їх увагу та надати первісне навантаження. В основну частину включаються загальнорозвивальні вправи (для того, щоб розігріти різні м'язові групи), основні рухи базової техніки хортингу та рухливі ігри. Заключна частина передбачає зниження фізіологічного навантаження для переходу до спокійної діяльності. У цій структурі не встановлюється взаємозв'язок підбору фізичних вправ у різних частинах заняття. Кожна включена група фізичних вправ вирішує свої завдання.

У *вступній*, як і в інших частинах заняття, вирішуються насамперед освітні завдання: розучування стройових вправ, шиккування, перешикування, поворотів тощо; засвоєння різних способів базових пересувань у хортингу, ходьби і бігу; закріплення виконання простих засвоєних рухів (стрибків з просуванням вперед на одній і двох ногах, повторення блокувальних рухів руками у верхній, середній та нижній рівень з техніки хортингу); використання підвідних вправ для успішного оволодіння складними рухами, включеними в заняття; розвиток швидкості реакції й активізація уваги дітей; розвиток динамічного орієнтування в просторі; залучення різних органів і систем у постійно збільшуване фізіологічне навантаження; розминка ступні і попередження плоскостопості.

В *основній* частині за допомогою загальнорозвивальних вправ вирішуються вже інші завдання: педагог має забезпечити формування правильної постави; сприяти підготовці організму дитини до навантаження, для цього за допомогою певних вправ розігріти різні частини тіла, що попередить травматизм і забезпечить найкращий результат у виконанні руху; застосовувати та підбирати вправи для створення умов успішного оволодіння рухів, які розучуються. Основні рухи включаються для початкового розучування, закріплення, вдосконалення та забезпечення достатнього фізіологічного навантаження, а також для розвитку певних фізичних якостей.

У *заключній* частині передбачається перехід від інтенсивної діяльності до спокійної, зниження фізіологічного навантаження, з тим, щоб протягом 2–4 хв. після заняття пульс дитини прийшов в початковий стан. Це досягається включенням малорухомих ігор і ходьби в різному темпі.

Тривалість занять гуртка хортингу: у молодших школярів – учні 1–4 класів (від 6-ти (7-ми) до 10 років) складає по 45 хв. – 3 рази на тиждень (108 занять на рік).

Типи гурткових занять хортингу характеризуються великою різноманітністю. Можна виділити заняття за змістом: спеціальне дитяче заняття – „дискотека хортингу“,

гімнастика та рухливі ігри, навчання спортивним вправам і елементам хортингу, навчання елементам спортивних ігор, розвиток орієнтування, заняття-походи (елементарний туризм).

Гурткові заняття розрізняються за використанням *методів роботи*. Велике місце в дитячих садах займають заняття змішаного типу (коли на одному занятті відбувається розучування одних вправ, закріплення і вдосконалення інших), застосовуються ігровий та сюжетний типи занять. Гурткові заняття хортингу можуть також передбачати тільки закріплення і вдосконалення базових рухів техніки. Використовується й контрольний тип, коли керівник гуртка визначає рівень засвоєння матеріалу за квартал, півріччя, рік. При цьому структура гурткових занять не змінюється, вони відрізняються завданнями змісту, підбором вправ і формою проведення.

Ефективність навчання фізичним вправам забезпечується за допомогою різних *способів організації дітей*: фронтальний, груповий, коловий і т.д. Вчитель фізичної культури (тренер із хортингу) сам визначає найдієвіший спосіб проведення заняття хортингу. Ці способи при виконанні рухів впливають на кількість повторень базової техніки хортингу за відведений час, забезпечують управління керівником гуртка процесом засвоєння матеріалу, створюють умови для усвідомленого оволодіння структурними компонентами руху і дозволяють дітям вчитися не тільки у педагога, який викладає, але й у своїх однолітків.

На гурткових заняттях використовується *фронтальний спосіб* організації навчання, при якому всі діти виконують одночасно однаковий рух. Цей спосіб дозволяє за виділений педагогом час забезпечити достатньо високу повторюваність, що сприяє швидкому утворенню тимчасових зв'язків, досягненню високої активності кожної дитини і достатнього фізичного навантаження при виконанні будь-якого руху. Але при цьому педагог не може утримати в полі зору всіх дітей, перемикаючись на навчання одних, він не бачить дії інших. Тому при багаторазовому повторенні техніки хортингу може закладатися його помилкове виконання дитиною, і в подальшому доведеться вносити в нього корективи. Дитина не має можливості спостерігати за діями інших дітей, які займаються. Цей спосіб цілком підходить для формування початкового уявлення про новий рух, для оволодіння початковими діями з яким-небудь новим знаряддям (м'ячем, обручем, мішечком тощо), коли створюється орієнтування у виконанні.

Для виконання фізичних рухів діти можуть бути розділені на групи, тобто використовується *груповий спосіб* організації дітей. При цьому кожна група, як правило, вправляється у здійсненні певних технічних дій, тому кількість дітей біля одного снаряда значно зменшується. Через деякий час підгрупи міняються місцями, і це дозволяє переходити до дій на різному інвентарю, що підвищує інтерес дітей до заняття. При такому способі створюється можливість для поглибленого розучування руху однією підгрупою, а інші підгрупи в цей час виконують засвоєні рухи для їх закріплення чи в ускладнених умовах.

Перевагами цього способу є створення сприятливих умов для детального засвоєння: невелика чисельність дітей дозволяє забезпечити достатню кількість повторень для успішного оволодіння вправою, дитина має можливість чути вказівки керівника гуртка, призначені до нього і до інших дітей; невеличка перерва між повтореннями, з одного боку – достатня для відновлення сил, а з іншого боку – успішно утворюються тимчасові зв'язки і з'являються умови для спостереження за виконанням вправи іншими дітьми.

Знайомі фізичні вправи діти виконують без прямого керівництва педагога, що розвиває в них самостійність у використанні розученого руху, самоконтроль і

самооцінку. Даний рух включається в руховий досвід дитини. Груповий спосіб створює сприятливі умови для розучування складових елементів руху; успішно вирішує завдання на закріплення та вдосконалення рухів. Однак якщо на занятті розучується новий рух або спосіб його виконання, то для закріплення не може бути взятий рух, що вимагає підстраховки. Цілеспрямований підбір вправ для засвоєння складних рухів може здійснюватися в будь-якій частині заняття до виконання провідного руху.

Таким чином, гурткові заняття сприяють переданню дошкільнятам і молодшим школярам суспільно-історичного досвіду та культури виконання рухів [2, с. 677–680].

Звернемо увагу на той факт, що передбачені *педагогічні методи контролю під час занять* у фізкультурно-патріотичного гуртку „Оздоровчий хортинг“: візуальний огляд вихованців перед початком, під час, і після заняття.

До *критеріїв оцінки стану здоров'я* дошкільників і молодших школярів відноситься: зовнішній вигляд, одяг і поведження, психічний стан, усмішливість і бадьорість, серйозність і зосередженість або млявість і апатичність. Фізіологічний стан – колір шкіри, обличчя й рук, колір губ, колір склери й очного яблука, зниження ваги й затримка в рості при сприятливих умовах сну й харчування. Опитування про стан здоров'я та настрою, сну й харчування вихованця.

Психологічна оцінка стану хортингіста є показником адекватності програми навчання й рівня розумових і фізичних навантажень, а також відпочинку. Контроль фізіологічних показників проводиться оперативно в процесі однієї фізичної вправи. Поточний – в серії декількох фізичних вправ або циклу навчальних занять і поетапно на черговий навчальний цикл. Контрольні та перевідні нормативи учнів у гуртку з хортингу мають носити формальний оздоровчий характер.

Розглянемо більш детально *призначення фізкультурно-патріотичного гуртка „Оздоровчий хортинг“*. Так, дирекція, вихователі, вчитель фізичної культури та лікар у доступній формі дітям і їхнім батькам розповідають, що хортинг починається з: усвідомленням кожною людиною, що ми – українці, які мають незалежну Батьківщину, державну символіку, власну мову – українську, традиції, звичаї, обряди тощо; систематичних розповідей батьків і педагогів дітям про значення бути незалежним на своїй Батьківщині (історію України: кріпацтво, козаки, Запорозька Січ, острів Хортиця, війни на землях батьківщини, примусовий вивіз дітей та молоді за межі України і т.д.); дотриманням кожного українця гідного права називатися справжнім патріотом своєї держави – України, адже, носієм патріотизму – є сама людина; щоденного вживання в побуті української мови; читання дорослими дітям і самими дітьми українських казок, оповідань, віршів; спільне вивчення батьками, педагогами та дітьми прислів'їв, приказок, загадок, небилиць, українських пісень, колискових тощо; бесіди про значення усної та писемної творчості – тисячолітнього народного багатства для зміцнення та збереження української нації; відвідування українських ярмарків: „Гончарні вироби“, „Українська вишивка“, „Українська кухня“ і т.д., історичних музеїв; спільний перегляд мультфільмів, художніх фільмів патріотичної тематики; навчання дітей вишивати, в'язати, плести та готувати українські страви (враховуючи вік дитини, можливості кожної сім'ї і т.д.) тощо – тобто, всьому, що сприятиме передачі українського народного досвіду молодому поколінню, адже український народ такий талановитий; систематичне приймання вихованцями та їхніми батьками участі в спортивно-патріотичних і народних святах, розвагах, святах-змаганнях (із елементами хортингу), в українських народних рухливих іграх, у творчих вечорах, фестивалях дитячої творчості, олімпійських уроках, туристичних походах тощо; спільний випуск педагогами, батьками та дітьми стінгазет про вплив українського національного виду спорту – хортинг на формування здорового способу життя в дітей тощо; усвідомленням кожним

педагогом, вихованцями та їхніми батьками, що справжні українці – толерантні, чесні, мужні, наполегливі, працьовиті, дисципліновані, відважні, незалежні і т.д. люди, які мають всі притаманні справжнім патріотам своєї Батьківщини морально-вольові якості; власних прикладів дорослих передавати невимушено знання та досвід про значення збереження української природи, яка тисячоліттями оспівувалася в піснях, описувалася в різних художніх і мистецьких творах і т.д., яка сприяє зміцненню фізичного, психічного, духовного і т.д. здоров'я, відновленню сил, вихованню справжнього господаря власної землі і т.д.

Таким чином, перелічені складові сприяють формуванню в батьків і їх дітей *власного поняття та відношення до хортингу*: „Я – українець, я – патріот своєї Батьківщини. Я – хочу навчитися хортингу – національному виду спорту України, щоб зберегти та передати наступним поколінням традиції та звичаї козаків і т.д. Хортинг – лицарський український вид спорту. Всі лицарі в кожен епоху володіли холодною зброєю та своїм тілом, щоб бути фізично здоровим, свої вміння направляти на добрі справи, ніколи нікого не кривдити, захищати честь людей, оберігати свою родину, народ, державу. Лицарі – люди честі і т.д. Тепер я (моя родина) впевнений, що хортинг в Україні є важливою складовою загальнодержавної системи фізичної культури і спорту, патріотичного та духовного виховання молоді, відродження та розвинення українських бойових традицій, зміцнення здоров'я, розвитку фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини шляхом залучення її до участі в спортивних змаганнях і т.д.“.

Наступним призначенням фізкультурно-патріотичного гуртка „Оздоровчий хортинг“ є донесення педагогами батькам і їх дітям, що *основна мета хортингу* – охоплення оздоровчим рухом всі верстви населення України від маленьких дітей до людей літнього віку, популяризація та підвищення ролі фізичної культури та спорту, патріотичне виховання, залучення дітей та юнацтва до здорового способу життя, відвернення їх від шкідливих звичок, виховання особистості в дусі добропорядності, патріотизму та любові до своєї Батьківщини. Безперечно, фундаментом є багатовікові традиції, що передавалися з роду в рід, від покоління у покоління від часів сарматів до Київської Русі, а далі до запорозьких козаків. Таким чином, батьки також можуть починати ходити паралельно зі своїми дітьми на тренування (у відповідну вікову групу) з хортингу до тренера, що сприятиме формуванню здорового способу життя всієї родини.

Третім етапом призначенням фізкультурно-патріотичного гуртка „Оздоровчий хортинг“ – *формування навичок здорового способу життя засобами хортингу*. Так, як структура здорового способу життя повинна включати в себе такі фактори: оптимальний руховий режим, зміцнення імунітету, загартування, раціональне харчування, психофізіологічна регуляція, психосоціальна та статеві культура, раціональний режим життя, відсутність шкідливих звичок, валеологічні знання й самоосвіта, то вчитель фізичної культури, щоб досягнути бажаного результату дотримується під час занять низки дидактичних принципів (систематичності, поетапного підвищення вимог, від простого до складного, індивідуального підходу до кожної дитини, посиленості, врахування вікового розвитку рухів, поєднання загального та спеціального впливу, чергування, або розсіяного м'язового навантаження, свідомості та активності).

- *діти 6–7-и років життя повинні мати теоретичні знання з хортингу та знати*: правила поведінки в спортивному залі з метою запобігання травматизму; пересування на хорті; правила спортивного етикету хортингу; чіткі команди та вказівки керівника гуртка – вчителя фізичної культури (інструктора з хортингу); назви та текст віршів і пісень про хортинг; значення фізкультурно-патріотичного гуртка „Оздоровчий хортинг“ для здоров'я вихованця НВК № 24; принципи поєднання ударної та кидкової

техніки в двобої; значення фізичної та морально-вольової підготовки при проведенні навчальних і контрольних двобоїв;

- *діти 6–7-и років життя повинні вміти з хортингу виконувати:* самостійно одягати та знімати, складати хортівку, футболку, шорти, носки, взуття; правильно пересуватися в спортивному залі по підлозі та хорті; легко та пластично рухатись у стійках хортингу під команди педагога; вкладати силу в основні удари руками та ногами по повітрю (імітаційні руки); акценти в комбінаціях ударів; основні кидки на партнері, переходи після кидка на утримання, больовий або задушливий прийом; при виконанні базової техніки в стійках і при пересуваннях зберігати правильне положення тіла; самостійно використовувати запас напрацьованої техніки при проведенні навчальних і контрольних двобоїв;

- *діти 6–7-и років життя повинні мати теоретичні знання з фізичного виховання та знати:* назви видів ходьби; назви різних положень рук; назви предметів (м'ячі, кеглі, кубики, прапорці, фішки тощо); назви різних видів бігу; різні положення рук; назви предметів (кегли, кубики, прапорці, фішки, іграшки, дерева тощо); назви різних видів стрибків; різні положення рук; назви предметів та інвентарю (куб, колода, лава, батут, пеньок, скакалка тощо); назви різних видів вправ у повзанні та лазінні; різні положення рук під час повзання, лазіння, прорізання, підлізання тощо; імітаційні рухи (як „ведмедики“); назви предметів і спортивного інвентарю, який був використаний (мотузка, кулька, кегля, дуга, обруч, лава, колода, похила дошка, гімнастична стінка, палиця, канат (жердина) тощо); назви різних видів вправ із рівноваги; різні положення рук під час утримання рівноваги тіла; назви предметів і спортивного інвентарю, який був використаний (кубики, шнури, лави, м'ячі, палиці, рейки, драбинки, гімнастичні лави (колоди) тощо); назви різних видів вправ у коченні, киданні, ловінні; вертикальна та горизонтальна ціль; різні вихідні положення (сидячи, стоячи); назви предметів і спортивного інвентарю, який був використаний (м'ячі, кубики, кеглі, дуги, мотузки, торбинки з піском, кошики, каштани, шишки, щит, кільце тощо); назви різних видів вправ для пальчиків; віршики на пам'ять, назви предметів і спортивного інвентарю, який був використаний; загальні відомості про здоров'я та здоровий спосіб життя; про „активні точки“, які відповідають за покращення роботи всіх внутрішніх органів, мозку, за самопочуття, настрій; назви, правила та опис українських народних рухливих ігор; малі фольклорні жанри (лічилки, мирилки, пісеньки, віршики скоромовки, дражнилки, небилиці і т.д.), які можна використати в цих іграх;

- *діти 6–7-и років життя повинні вміти виконувати:* стройові вправи; вправи за вихователем, за його вказівкою, за сигналом; різні види ходьби із різним положенням рук (на поясі, в сторони, вперед, за спиною, за головою, вгору, плескаючи у долоні); 7–8 загальнорозвивальних вправ; розкладати та складати на місце предмети, спортивний інвентар; бігати за вихователем, за його вказівкою, за сигналом; різні види бігу із різним положенням рук (на поясі, в сторони, вперед, за спиною, за головою, вгору, плескаючи у долоні); розкладати та складати на місце предмети і спортивний інвентар; різні види стрибків за вихователем, за його вказівкою, за сигналом; розкладати й складати на місце предмети та спортивний інвентар; різні види вправ у повзанні та лазінні за вказівкою вихователя, за умовними сигналами; розкладати й складати на місце предмети та спортивний інвентар; різні види вправ із рівноваги за вихователем, за його вказівкою та сигналом; розкладати й складати на місце предмети та спортивний інвентар; різні види вправ у коченні, киданні, ловінні за вихователем, за його вказівкою та умовними сигналами; розкладати й складати на місце предмети та спортивний інвентар; вправи для пальчиків: розтягування; обертання пальцями; згинання та розгинання всіх пальців разом; напруження та розслаблення пальців; стискання – розтискання кулачків тощо;

використовувати по призначенню предмети і спортивний інвентар; поєднувати: словесні фрази, мелодії, танцювальні рухи, елементи дій; використовувати малі ігрові фольклорні жанри (заклички, примовки, лічилки, мирилки тощо).

Українські народні рухливі ігри для дітей 6–7-и років життя: „Жнива“, „Грибок“, „Довга лоза“, „Качки і рибалки“, „Горішки“, „Двоє – мало, третій – зайвий“, народні загадки, пісні, прислів'я, приказки, небилиці тощо;

- *діти 8–9-и років життя повинні мати теоретичні знання з хортингу та знати:* правила поведінки в спортивному залі з метою запобігання травматизму; пересування на хорті; правила спортивного етикету хортингу; чіткі команди та вказівки керівника гуртка – вчителя фізичної культури (інструктора з хортингу); назви віршів та пісень про хортинг; значення ФПП „Оздоровчий хортинг“ для здоров'я вихованця НВК № 24; назви та текст віршів і пісень про хортинг; термінологію хортингу в мережах програми; основні особливості рухів при виконанні базової техніки; стилі ведення двобоїв та їх різновиди, принципи ударів і кидків; відмінні риси стилю та техніки виконання показового виступу;

- *діти 8–9-и років життя повинні вміти з хортингу виконувати:* самостійно одягати та знімати, складати хортівку, футболку, шорти, носки, взуття; правильно пересуватися в спортивному залі по підлозі та хорті; техніку ударів по повітрю та мішку (груші); вкладати силу в основні кидки; основні технічні дії партеру; імпровізувати в двобої;

- *діти від 6-и до 10 років життя повинні мати загальні теоретичні знання з хортингу та знати:* порядок і план роботи гуртка; назви нормативних документів (Закон України „Про освіту“, Закон України „Про загальну середню освіту“, Національну доктрину розвитку освіти України, Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту, Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді і т.д.); користь від правильного та систематичного харчування; загальні правила безпеки, значення страхування та самострахування під час занять хортингом; правила поведінки в спортивному залі; основні положення хортингіста та пересування його на хорті; правила спортивного етикету хортингу; з кількох частин складається заняття; про техніку виконання рухів; чіткі команди та вказівки керівника гуртка – вчителя фізичної культури (інструктора з хортингу); приблизний склад аптечки з медикаментами, перев'язувальними засобами та приладдям; відомості про мету хортингу та козацькі традиції; ідею створення хортингу; виховні вимоги з хортингу; українські традиції щодо поваги до батьків і літніх людей; назви віршів та пісень про хортинг, спорт і здоров'я; розрізняти малюнки виховної тематики; користь від фізичних вправ і як правильно дихати; назви фізичних якостей (швидкість, сила, витривалість, гнучкість, спритність, швидкісно-силова якість); походження та значення українських народних рухливих ігор, які позитивно впливають на всебічний розвиток вихованців; назви ігрових теоретичних вікторин; про техніку та тактику; класифікацію та термінологію технічних прийомів хортингу; основні положення та технічні дії хортингістів; базові пересування в двобої; техніку рук і ніг; блоки; удари; захист; виходи; виведення з рівноваги; техніку прийомів у партері; парні положення; про нормативи для свого віку та рівня досягнень; назви різних видів спорту (хортинг, бадмінтон, баскетбол, бойове самбо, бокс, боротьба вільна, боротьба греко-римська, важка атлетика, велосипедний спорт, веслування на байдарках і канях, вітрильний спорт, волейбол, гімнастика спортивна та художня, дзюдо, карате (його версії), кінний спорт, легка атлетика, плавання, рукопашний бій, стрільба з лука, кульова, теніс, фехтування, футбол, хокей і т.д.) та країни, де вони виникли тощо;

- *діти від 6-и до 10 років життя повинні вміти з хортингу виконувати:* спеціальні, стройові та загальнорозвивальні вправи; загальну гігієну; привітання та етикет хортингу; рухи одночасно з усією групою; вірші та співати пісні про хортинг, спорт і здоров'я під час різних свят, змагань, тощо; вправи на розвиток фізичних

якостей; чітко та правильно виконувати акробатичні й гімнастичні вправи; техніка прийомів у стійці; страховки та само страховки; базові стійки; стійка етикету; стійки; базові пересування в двобої; техніка рук і ніг; блоки; удари; виведення з рівноваги; техніка прийомів у партері; парні положення; утримання та больові прийоми; основні положення двобою у партері; перевертання; захист; виходи; перша захисна форма хортингу; грати в рухливі ігри, естафети, українські народні рухливі ігри, ігри хортингу, в спортивні ігри за спрощеними правилами; показувати вміння на заняттях перед батьками, родичами і т.д.; визначені нормативи тощо; свідомо ставитися до точності виконання рухів та отримувати задоволення від результатів навчання;

• *діти 10-и років життя повинні мати теоретичні знання з хортингу та знати:* правила поведінки в спортивному залі з метою запобігання травматизму; пересування на хорті; правила спортивного етикету хортингу; чіткі команди та вказівки керівника гуртка – вчителя фізичної культури (інструктора з хортингу); назви та текст віршів і пісень про хортинг; значення фізкультурно-патріотичного гуртка „Оздоровчий хортинг“ для здоров'я вихованця НВК № 24; лексичну термінологію хортингу; стилі ведення двобою; правила використання атакуювальних і захисних дій, основних елементів техніки руками та ногами для їх самостійного застосування в практичній діяльності; характер і різні моменти застосування даної техніки; особливості ударної та кидкової техніки, техніки партеру;

• *діти 10-и років життя повинні вміти з хортингу виконувати:* самостійно одягати та знімати, складати хортівку, футболку, шорти, носки, взуття; правильно пересуватися в спортивному залі по підлозі та хорті; в своєму стилі ведення двобою; імітувати епізоди двобоїв, використовуючи захисні та атакуювальні елементи техніки хортингу; застосовувати набуті знання та навички в практичній діяльності.

У спортивному залі, в якому проходять навчальні заняття фізкультурно-патріотичного гуртку „Оздоровчий хортинг“, є *аптечка* з медикаментами, перев'язувальними засобами та приладдям:

1. Лейкопластир 0,05 x 5 м – 1 шт.
2. Серветки марлеві медичні стерильні – 2 уп.
3. Вата медична гігроскопічна стерильна 100 г. – 1 уп.
4. Спирт етиловий – 50 мл.
5. Перманганат калію – 15–20 г.
6. Розчин йоду спиртовий – 5 % 20 мл – 1 фл.
7. Розчин брильянтової зелені спиртовий – 1 % 15 (20) мл – 1 фл.
8. Розчин аміаку 10 % 40 мл – 1 фл.
9. Валідол 0,06 № 10, таблетки – 1 уп.
10. Вазелін борний, мазь 20 (25) г – 1 уп.
11. Розчин перекису водню 3 %, 25 (40–50) мл – 1 фл.
12. Ножиці медичні – 1 шт.
13. Пінцет – 1 шт.
14. Клей БФ-6 (або лейкопластир) – 25 мл. (3 пак.)
15. Джгут кровоспинний гумовий – 1 шт.
16. Болезаспокійливі засоби (анальгін, цитрамон тощо) – 1 уп.
17. Борної кислоти розчин спиртовий 2 % (3 %) 10 (20) мл. – 1 фл.
18. Бинт марлевий медичний стерильний 10 м. x 5 см. – 2 уп.
19. Бинт марлевий медичний нестерильний 10 м. x 5 см. – 2 уп.
20. Пластир бактерицидний 2,3 x 7,2 см. – 5 шт.

**Авторський колектив посібника
„Військово-патріотичне виховання учнів у
позакласній роботі“**

- Білоцерківець І. П.** молодший науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України
- Діхтяренко З. М.** кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, майстер спорту України з хортингу, академік міжнародної Академії культури безпеки, екології та здоров'я – „МАКБЕЗ“, голова НМК УНФХ, член кафедри ЮНЕСКО „Превентивна освіта і соціальна політика“
- Зубалій М. Д.** кандидат педагогічних наук, доктор філософії, член-кореспондент УАН, старший науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України
- Івашковський В. В.** кандидат педагогічних наук, доктор філософії, старший науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, академік міжнародної Академії культури безпеки, екології та здоров'я – „МАКБЕЗ“, учасник бойових дій у Республіці Афганістан
- Остапенко О. І.** кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України
- Тимчик М. В.** кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, майстер спорту України з хортингу
- Шаповалов Б. Б.** кандидат психологічних наук, доцент, науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, президент Міжнародної федерації поліцейського хортингу, майстер спорту України міжнародного класу, радник Президії Міжнародної поліцейської автомобільної корпорації, учасник бойових дій в Абхазії, Боснії-Герцеговині, Косово

На першій сторінці обкладинки фото військовослужбовців і бойова техніка Збройних Сил України (фото з Інтернету); дизайн останньої сторінки Володимира Кондратевича та фото бійців Національної гвардії України (фото Ірини Рогози).

Науково-практичне видання

Микола Дмитрович Зубалій
Віталій Володимирович Івашковський
Олександр Іванович Остапенко
Микола Валерійович Тимчик
Борис Борисович Шаповалов
Зоя Михайлівна Діхтяренко
Ірина Петрівна Білоцерківець

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

Посібник

*Літературний редактор І. П. Білоцерківець
Технічні редактори З. М. Діхтяренко, Л. А. Обозюк
Дизайн обкладинки Ю. О. Ліщук
Комп'ютерна верстка О. І. Ярош*

Підписано до друку 31.10.2016 р.
Формат 60x84/16
Умов. друк. арк. 10,00

Папір офсетний
Друк офсетний
Гарнітура Times

Зам. № 0418
Умов. друк. знак. з проб. 626, 248

Видавець – Паливода Алла Володимирівна

03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95/Е; тел./факс (044) 351-21-91

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції (серія ДК № 283 від 18.12.2000 р.)

Віддруковано в друкарні ФОП ПАЛИВОДА А. В.
03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95/Е; тел./факс (044) 351-21-90